

Дар фејсбук ба гурӯҳи [Китобхона](#) ҳамроҳ
шуда, садҳо китоби дигарро ба таври ройгон
аз худ кунед

Гурӯҳи Китобхона миннатдори худро ба [Даврони Раҳим](#), барои кӯмак дар
сохтани китоб, мерасонад.

КИТОБХОНАИ МАКТАБ

Э.Л. ВОЙНИЧ

ГУРМАГАС

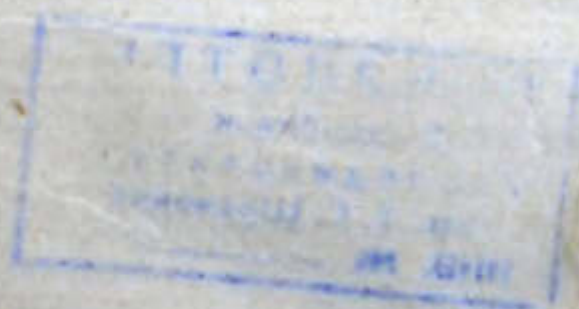

ВОЙНИЧ Э. Л.

ҒУРМАҒАС

Тарҷуман
С. УЛУҒЗОДА

h m

Нашриёти «Маориф»
Душанбе 1932

В 60
4 (Англ.)

В 60 Войнич, Этель Лилиан.

Ғурмағас: Роман (Барои бачагони синни маёна ва калони мактабӣ). Тарҷ. аз русӣ С. Улугзода. — Душанбе: Маориф, 1982. — 320 с.

Войнич, Этель Лилиан

Овод.

И (Англ.)

В $\frac{70803-034}{М 501(13)-82}$ 111-82

©Издательство «Детская литература», 1980.

©Тарҷума ба забони тоҷикӣ, «Маориф», 1982.

ДАР БОРАИ ИН КИТОБ ВА МУАЛЛИФИ ОН

Воқеаҳои дар ин роман тасвиршуда дар солҳои сиюм — чилуми асри нуздаҳум дар Италия мегузаранд. Дар он вақт Италия аз якҷанд аморатҳои майда иборат ва дар зери истилои подшоҳии Австрия буд. Ташкилоти махфии «Италияи ҷавон» бар зидди истилои бегона, барои истиқлол ва истиқлоли мамлакат мубориза мебард. Узви ташкилот — қаҳрамони роман Артур Риварес, ки бо лақаби Ғурмағас змал мекунад, шахсест, ки нависандаи роман хонум Этель Лилиан Войнич дар симони ӯ садоқати бепоси ва ғояву маънаки инқилобӣ ва устувории оҳанин дар роҳи ноил шудан ба мақсадро таҷассум кунанда аст.

Авзон иҷтимоӣ-сиёсӣ, ҳаёотӣ рӯзгор допишҷӯи до-рулфунуш, ҷавони нармадил, баодоб, ошиқи романтикхисол Артурро рафта-рафта ба инқилобчини оташмизоче табдил медиҳад. Дар ҷавонӣ ӯ шогирди маҳбуби яке аз сарварони дини католикӣ Монтанелли буд; ин рӯҳонии воломаком ва воизи хушқалом падари Артур ҳам ҳаст, аммо Артур дер вақт аз ин сир огоҳ нест (ба рӯҳониеки католикӣ зан гирифтаи мамнуъ аст). Дигар як рӯҳонии калон, ки мебоист ба ҷои Монтанелли тарбиятгари Артур мешуд, бо ҳилаи мунофиқона воқифи асрори инқилобии ӯ шуда, аз ӯ ба полиция хабар мекашад ва сабабгори ҳабсаш мешавад. Арбобони дин ҳимоятгарони ҳокимияти австрисҳо буданд, бо онҳо ҳамкорӣ мекарданд.

Рис ва фиреб, мунофиқӣ, дуруғи таълимоти арбобҳои дин эътиқоди динии Артурро маҳв ва ҳудашро душмани оштиноназири онҳо мегардонад.

Романи дилчаси ва ҳозирбадори Э. Л. Войнич ба русӣ ва чандин забонҳои дигар тарҷума ва китоби маҳбуби

ҷавонони миллатҳои гуногун гардид. Бисёӣ-бисёӣ ҷавонони инқилобӣ, муборизони роҳи озодии халқҳои мазлуми ғарбу шарқ, дар катори дигар китобҳои машҳури адабиёти инқилобӣ, аз ин асар ҳам илҳом мегирифтанд ва мегиранд, кӯшиш мекунанд, ки дар мубориза монанди Ғурмағас бошанд.

Роман соли 1897 ба забони англисӣ пайдо шуда, соли дигар тарҷуман русии он баромад.

Шӯҳрати ин роман дар Русия аз ҳамаи мамлакатҳои дигар бештар буд ва ҳаст. Гуфтан мумкин, вай дар Русии мазҳар ва ҷилвагоҳи ҳақиқии худро пайдо кард: дар Русияи подшоҳӣ ҳаракати инқилобӣ, тамоюлоти озодиҳои аз ҳама васеътар, пурзӯртар, тунду тезтар буд. Ҷавонон, муборизони роҳи озодӣ ва саодати халқ, тарафдорони онҳо «Ғурмағас»-ро бо шавқу ҳаяҷон мехонданд, таблиғотиҳои инқилобӣ онро дар байни коргарон таблиғ мекарданд. Соли 1934 дар съезди нависандагонии СССР большевик-ленинчии кӯҳна Е. Ярославский дар нутқи худ (ки онро нависандаи ин сатрҳо ҳам шунида буд) гуфта буд: «Дар вақтҳои ки мо марксистҳои ҷавон машғули таблиғот будем, дар бисёӣ маврид аз асарҳои адабиёти нафиса, ҷуҷоҷи, аз «Спартак», «Дар бондод», «Ғурмағас»-и Войнич, «Хонае дар Волга» ва «Андрей Кожухов» барин асарҳои Стешняк-Кравчинский, «Чӣ бояд кард?»-и Чернышевский истифода мебардем».

Муҳаққиқи эҷодиёти Э. Л. Войнич адиби рус Е. А. Тарасуға хабар медиҳад, ки шоғирди Н. К. Крупская ва В. И. Ленин коргар Бабушкин дар маҳфилҳои маҳфии шаҳри Екатеринбург «Ғурмағас»-ро ба коргарон барои хондан меодааст.

Ин романро А. М. Горький хеле дӯст медоштааст.

Ҳанӯз дар охириҳои асри гузашта дӯсти В. И. Ленин академик Кржижановский дар маҳфилҳои маҳфии Петербург «Ғурмағас»-ро барои таблиғоти худ дастовез карда будааст.

«Ғурмағас» аз ҷумлаи китобҳои дӯстдоштан М. И. Калинин будааст.

Назди В. Маяковский, А. Фадеев, Ю. Гагарин ин китоб имтиёзи ҷудогонае донтааст.

Дӯстдории «Ғурмағас» аз насл ба насл мегузашт. Модари Зоя Космодемьянская нақл мекунад: «Боре маи шабона аз ҷи бошад ки ҳавотир кашада бедор шудам — ҳис кардам, ки ваъзи хопа ҳарвақта барин нест. Нигоҳ ку-

нам — лампаи рӯи миэ равшан, рӯяи бо газета нӯшондаги, Зоя рӯяшро ба мушташ такъя додаасту сараш ба болои «Гурмагас» ҳам. Ҳам рӯяш, ҳам дастҳоян ва ҳам ба назар саҳифаҳои китоб аз ашк тар буданд».

Роҳбари коммунистони пинҳонкори Рига дар солҳои Чанги Бүзурги Вагани Имант Судмалис, ки уро фашистони истилогар ба куштан ҳукм карда буданд, дар арафои кушта шудани ба замиш навишта буд: «... Бовар кун — ман сарбаландона мурдан метавонам. Гурмагасро ҳам дар баҳорон, ки сабза аз замиш нав сар зада буд, тирборон карда буданд».

Большевики кӯҳна II. А. Бляхин менависад: «Китоби «Гурмагас» дар ҳаёти ман саҳифаи наво боз кард. Дар коҳдон аз чашми амакам инхон шуда, ман онро русти меҳондам, ҳарисона ва бо шитоб, мисли он ки гурусна нонро фуру медахад, меҳондам. Муборизаи қаҳрамонона барои озодӣ ва истиқлоли халқи мазлум, қорнамонҳо ва азобҳои бемислу монанди Гурмагас дар дили ман акси садои гарму ҷӯшон меёфтанд... Фидокорӣ ва матонатии оҳанини қаҳрамон ҷуни фидокоро тавлид мекард, ки мақсадҳои муборизаи ӯ наҷибона ва олиҷанобанд... Аз ҳамон вақт Гурмагас барои ман қаҳрамони маҳбӯб, тимсоли зидди фидокорӣ, шӯҷоат ва мардонагӣ гардид».

Сарбози дилвари инқилоби пролетарӣ Павел Корчагин (қаҳрамони повести Николай Островский «Пӯлод чӣ тавр обутоб ёфт») — ро ба ҳоғир оваред, ки минҷумла аз Гурмагас ҳам илҳом гирифта ба азобу машаққатҳои беҳадду қиёс тоб меовараду меҷангад, ғалаба мекунад.

Китоби навишандаи англис, — менависад Е. А. Тарату-та, — дар Русия турфа ҳаёти пурҷӯш ва асрорангезеро аз сар гузаронд. Романи «Гурмагас» — ро гаштаю баргашта меҳонданд, шабҳо дар сари роман дастҳоро мушт карда мегиристанд ва сахар бо чашмони хушк ва дидаҳои ҷӯшон, дар ҳоле, ки барои бахту саодати халқ ба ҷангидаи ва агар лозим шавад, шахид шудан тайёр буданд, барои ба майдони мубориза мерафтанд. «Гурмагас» ба асири зиндон мардонагӣ мебахшид, заифро қавӣ мекард ва қавиро ба баҳодур табдил меод. Болои «Гурмагас» ҳам. Ҳам рӯяш, ҳам дастҳоян ва ҳам

«Гурмагас» пеш аз инқилоб ба забони руси бисёр маротиба нашр шуда буд, дар СССР то соли 1963 дар 23 забон 119 маротиба бо тиражи беш аз се миллион нусха нашр ёфтааст.

Нависандаи ин романи дилошӯб ва шӯрангез чӣ касе буд?

Духтари муаллими математика дар шаҳри Корке (Ирландия), ки соғияи ӯи муаллим узви анҷумани фалсафия Кембриҷ шуда буд.— Этель Лилиан дар соли 1864 таваллуд шудааст. Ӯ дар соли 1885 шӯбаи фортепианӣ консерваторияи Берлино хатм кард. Муддатҳои дароз дар Германия, Франция, Англия, Русия зист. Дар Италия таърихи муборизаи карбонарҳо — аъзои ҷарғияи «Италияи ҷавон»-ро омӯхт:— қорномаҳои онон, саргузашти пурфоҷияи сарварон ва фаъолони онҳо ба духтари хасос таъсири амиқ бахшидашд. Дар Лондон ӯ бо инқилобчиҳои муҳочирӣ рус, италиянии ва ғайра ниносони пайдо кард. Миёни ӯ ва яке аз роҳбарони ҷарғияи ҷинхонкӯри «Озодии халқ» («Народная воля»)-и Русия — инқилобчи ва нависанда С. М. Степняк-Кравчинский дӯстии қарини воқеъ гардид. Муҳаққиқони эҷодиёти Э. Л. Войнич дар романи «Ғурмағас» таъсири асарҳои Степняк-Кравчинский «Андрей Кожухов» ва «Ҷинхонкӯрони Русия» («Подпольная Россия»)-ро мушоҳида мекунанд. Этель Лилиан ба гурӯҳи муҳочирони инқилобии рус дар наشري адабиёти таблиғоти фаъолони ёри медиҳад. Ӯ забони русиро низ омӯхта буд, адабиёти русро, хусусан асарҳои Салтыков-Щедрин, Гаршин, Успенский, Достоевскийро дӯст медошт.

Артур Риварес — Ғурмағас гарчанде на дар Русия, балки дар Италия амал кунад ҳам, нависанда нақши ӯ, характери ӯро дар бисёр бобат аз Степняк-Кравчинский «нусха» бардоштааст, ки ин мард инқилобчиӣ ниҳоят ҳасур ва оҳанинроҳас буд.

Этель Лилиан дар Лондон бо инқилобчиҳои поляк Войнич издивоҷ карда фамилияи ӯро мегирад.

Ӯ ғайр аз «Ғурмағас» боз ҷаҳор роман навиштааст, аммо назар ба фикри муҳаққиқон ин романҳои ӯ ба андозаи «Ғурмағас» ҷиркувват нестанд.

Э. Л. Войнич 96 сол умр дида, 28 июли соли 1960 дар Нью-Йорк вафот кард.

Тарҷумаи тоҷикии роман нахустин бор соли 1931 ба алифбои арабӣ бо номи «Замбӯр» ҷоп шуда буд. Баъд аз он боз ду қарат нашр шуд, лекин ҳар ду дафъа ҳам ба иштироки мутарҷим дар тасҳеҳ ва таҳрири нави он. Вақте ки наприёти «Маориф» барои нашри ҷаҳорум тайёр кардани романо аз ман хоҳиш кард, ман баъди

50 сол тарҷуман худамро аз нав хонда баромада, дидам, ки дар он вақт камтаҷрибагии мутарҷиман навҷавон, забони русиро ва ҳатто забони моларии адабии худро ҳам пухта надонистанин ӯ ва инчунин ҳанӯз тақмилноёфта будани услуби таҳрири ӯ ба тарҷума акси худро бекаму кист зада будааст. Ғайр аз инҳо, аз чӣ сабаб бошад, ки баъзе порчаҳои роман аз тарҷума афтода мондааст.

Бино бар ин роман барои нашри чаҳорум, гуфтаи мумкин, аз нав тарҷума карда шуд.

Боби ҳаштуми роман, азбаски саросар онро ибодату дуоҳои динии масеҳӣ (исавӣ)-ро дар бар мегираду фаҳмидаани барои хонандаи тоҷик душвор аст ва набудани ин боб пуррагии қиссаро ҳалалдор намекунад, бо риояти нашриёт ба тарҷуман китоб дохил карда нашуд.

Номи пештараи тоҷикии романо, мӯтобики номи аслии англисӣ ва русии он, бадал кардан лозим дониста шуд: номи аслии он Ғурмагас (ҳармагас, сӯна) будааст (ба азохи поёни саҳифаи 92 нигоҳ кунед).

С. Улуғзода.

ҚИСМИ ЯКУМ

БОБИ ЯКУМ

Артур дар китобхонаи семинарияи динии шаҳри Пиза нишаста як қабза дастнависи ваъзҳои диниро аз بازار мегузаронд. Шомгоҳи гарми июнӣ буд, тирезаҳо калон купода, бодгонаҳо¹ широк пушондагӣ буданд. Ректори семинария Монтанелли як дам аз навиштаи бозиастода, меҳромез ба мӯи сиёҳи саре, ки болаи ҷарағҳои коғаз ҳам буд, нигарист.

— Пайдо накардӣ, азизам? Мон, нақоб. Аз нав навишта мондан лозим меояд. Шояд худам он як ҷарағи дарронда ҷароғи бонам; ту барои ёфтани он бехуда ни қадар вақт сарф кардӣ.

Овози Монтанелли наст, лекин пур ва оҳангдор буд. Софии симли овозаш ба гуфтори ӯ як дилрабоӣ ва малоҳате мебахшид. Он як овози нотики модарзоде буд, дар он овоз меҳру навозиш садо меод.

— Не, падре², ман меёнам. Яқин дорам, ки он ҷарағи дар хамин ҷост. Агар шумо аз нав нависед, монанди аввала намебарояд.

Монтанелли кори қатъ кардаандро давом дод. Дар паси тиреза, дар ҷое ғамбӯски хоболуди баҳорӣ якнавохт ғунғос мезад, аз тарафи кӯча овози думболадор ва ҳазини мевафуруше ба гуш мерасид, ки «Фригола! Фригола!»³ гуш фарёд мекашид.

¹ Бодгона — дар (дарича)-и пушти тиреза (яъне ҷо ва микраи шарҳи мутарҷим).

² Падре (падар) (итал.) — мураҷҷиати эҳтиромӣ ба касе (руҳонӣ).

³ Фригола — меваи растанӣест клубникамонанд.

Дар ин дам садои хуррамонаи Артур баланд шуд:
— Маана, ёфтам! «Дар бораи шифо ёфтани маҳав».

Артур бо қадамҳои нарми бесадо, ки он ба хонагирои
ӯ намефорид ва доим ҷаҳли онҳоро меовард, ба назди
Монтанелли омад. Ӯ қадӣ миёна ва ҷуссаи латифе дошт
ва назар ба ҷавони солҳои сиюми асри нуздаҳум, ки аз
оилаи давлатманди шаҳрии англисӣ бошад, бештар ба
италиёнии асри шонздаҳуми тасвиркардаи рассомон мо-
ландӣ дошт. Аз абрувони дарози шабехи тирӣ камон
гирифта то лабони борик ва дасту пой хурдгараки ӯ ҳа-
ма реҳтаву латиф буд. Вақте ки ӯ ором менишаст, имкон
дошт, ки ўро духтари хушсурате дар либоси мардона гу-
мон кунад. Аммо ҳангоме, ки бармеҳост ва роҳ мерафт,
ҳаракати сабуки ҷобуконааи паланги ромшуда, аммо
ромшудаи бедандону ҷанголно ба хотир меовард.

— Ёфтӣ? Ба ростӣ? Бе ту ман чӣ кор мекардам, Ар-
тур? Доим чизҳои худамро гум кардан мегирифтам. Хуб,
ақлун бас аст, ман дигар нахоҳам навишт. Биё, ба боғ
мебароем, он ҷо ман дар қори ту кӯмак мекунам: ҳар
ҷосро ки фаҳмида натавоностиа бошӣ, ба ман нишон би-
деҳ.

Онҳо ба боғи сокиту пурсояи савмиа* даромаданд.
Семинария бивон хеле қадимии савмиаи доминиқаниро
ишғол карда буд. Дусад сол пеш аз ин ҳам саҳни мураб-
баи он озодаву ботартиб ҷиғоҳ дошта мешуд. Гулбунҳои
руморуи ҳузои бо қайҷи боғ хеле сара ва тахт карда
шуда, дар ҳонияҳояшон шамшодҳо ҳамчун зех ба якра-
даи муназзам саф кашида буданд. Роҳибон (монахҳо)-и
сафедпӯш, ки як вақтҳо ин растаниҳову шукуфаҳоро пар-
вариш мекарданд, қайҳо ба хок рафта аз хотирҳо фаро-
мӯш шуда буданд, лекин шукуфаҳои хушбӯй дар ин ҷо
шомгоҳи серуки баҳоронаро ҳама атрафҳои менамуданд,
гарчанде ки дигар ҳеҷ кас онҳоро барои доруворӣ наме-
чид. Ақлун аз ҷоки хиштсангҳои пайраҳаҳо кокули ҷаф-
фарӣ ва тоҷмӯлуки ёбон неъм зада мебаромад. Даҳони
ҷоҳи дар миёнҳои саҳни семинария бударо гиёҳи сархас
пӯшонда буд. Садбаргҳои аз парваринишонида ҳам ёбон
гашта, шоҳаҳои дарози ба ҳам печидашон ба саросари
пайраҳаҳо ёзида буданд. Навдаҳои баланди пачагул
ба болои алафҳо ҳамда, тоқҳои бебор аз шоҳҳои дӯлса,
ки нӯги баргпӯшаи якҷайл коҳилона ҳаму рост мешуд,
овезон буданд, маҳзунонаву оҳиста мечунибид. Дар як
гушаи боғ дарахти магнолий, ки дар тобистон гул мекард,

гулҳои чун барф сафедашро ба ҳар сӯ намонш меод. Як шмкати оддӣ чӯбинро зери пи дарахт ниҳода буданд, Монтанелли омада ба он нишаст.

Артур он вақтҳо дар дорулфунун фалсафа меомӯхт, вай ҳар гоҳ агар дар китоб ба ҷои мушкиле бармехӯрд, ба Монтанелли муроҷиат карда, шарҳи онро меиҷод. Артур ҳеҷ гоҳ талабаи семинария набуд, бо вучуди ин Монтанеллиро шахси алломае медонист. Ӯ баъди фаҳмида гирифтани ҷои мушкили китоб ба Монтанелли гуфт:

— Хуб, ақлун ман мсравам, лекин намедонам шояд ман ба шумо лозим бошам?

— На, ман кор намекунам, наде агар вақт дошта бошӣ, як дам бо ман биншин.

— Албатта, вақт дорам.

Вай китфи худро ба дарахт такья дода, аз болон анбӯхи кабудихос, ки торафт ғарқи торикӣ мешуданд, ба накустин ситораҳои нимдурахшон, ки дар осмони кушод пайдо шуда буданд, нигоҳ мекард. Артур чашмони обираиғи пурасероиро, ки аз зери мижғони сиёҳаш ҳаёмандона нигоҳ мекарданд, аз модараш, ки зодаи Қорпулла буд, ба мерос гирифта буд. Монтанелли руяшро ба тарафи дигар гардонд, то ки он чашмҳоро набинад.

— Азизам, ба назарам, ту хеле монда шудай,— гуфт ӯ.

— Ӯй илоҳ!..

Дар овози Артур оҳанги хастагӣ шунида мешуд, Монтанелли февран ииро хис кард.

— Туро лозим набуд, ки ба ин зудӣ ба машғулотӣ дарсӣ баргардӣ. Ту модари беморатро парасторӣ карда, шабҳо бедорҳои кашида, хеле монда шудай. Афсӯс, ман мебоист ба ту маслиҳат меодам, ки пеш аз он ки Ливорноро тарк кунӣ, муддате дам бигирӣ.

— Оҳ, падаре, инчӣ натиҷа меод? Ман баъди вафоти модарам дар он хонаи пурғурбат зиёд истода наметавонистам: Юлиа маро девона мекард.

Юлиа зани бародари Артур буд, бародарон модар дигар ва надар як буданд. Юлиа бо ҳар баҳона зиндагиро барои Артур талх мекард.

— Ҳаргиз тарафдор нестам, ки ту бо хешонаи зиндагӣ кунӣ: онҳо туро эҷ мекунанд, ман ииро нагз меонам. Аммо афсӯс, ки ту таклифи дӯстат — духтури англисро қабул накардӣ. Агар ту ягон моҳро дар манзили онҳо мегузаронидӣ, хуб дам мегирифтаи акнун хуб кор карда метавонистӣ.

— Не, падре, ҳеҷ наметавониستم. Ворренҳо одамонро хубанд, хушфеъланд, аммо воқифи ҳоли ман нестанд. Ба ман дилашон месӯзад, ман инро аз ҷеҳраҳои он мушоҳида мекунам; агар ман он ҷо мебудам, онҳо доим ба ман тасалли дода аз модарам гап мезаданд. Албатта, Ҷемма мустасноост: ӯ ҳамеша, ҳатто замоне, ки дуҷумла хурдсол будем, хуб медонист аз ҷи хусус набояд сухан ронд. Аммо дигарон... Хайр, гап танҳо дар ин нест...

— Пас боз дар ҷист, нисарам?

Артур аз шӯкуфаҳо чанд гулро қанда гирифта бо як ҳолати асабоният онҳоро миёни ангуштонан мефурӯрд; ӯ баъди ондак хомӯши боз ба сухан даромад:

— Ман дар он шаҳр зиндагӣ карда наметавонам, дар он ҷо магазинҳои ҳастанд, ки дар айёми бачагиам модарам аз онҳо ба ман ҳар гуна бозичаҳо харида медод, дар як тарафи дигар соҳилро мебинам, ки то бистари шудани модарам ман дар он тараф ҳамроҳи ӯ гардиш мекардам. Ба ҳар ҷо ки равам, ҳар ҷизро ки бидам, модарамро ба ёдам меовард. Дар бозор ҳар як духтари гулфурӯш мисли пештара ба ман гул таклиф мекунад, гуё ки он гулҳо акнун ба ман лозим бошанд. Дар сӯи дигар қабристон. На, дар он ҷо будан наметавонам, дидани он ҷойҳо бароям гарон ва дардинок аст...

Артур хомӯш шуда гули дар дасташ бударо беихтиёр порча-порча мекард. Хомӯшии тӯлоние ба миён омад ва чандон тӯл кашид, ки Артур аз хайронии он ки чаро падре ҷизе намегуяд, ҷашм аз замин барқанда ба рӯи Монтанелли нигоҳ кард. Нимторикии зерини магнолий торафт сиёҳтар мегардид, вале ханӯз чандон сиёҳ нашуда буд, ки паридагии мурдавори ранги Монтанелли дида нашлавад. Ӯ ҷашм ба замин духта як лаби нимкаторо маҳкам гирифт; Артур бо хайрати парастигомезе дар пешини ин рӯҳи муаззам рӯ ба тарафи дигар гардонд.

Артур фикр кард, ки «худоё, нисбат ба ин шахс ман ҷи қадар худбин ва сабук ҳастам! Агар ғами ман дар ӯ мебуд, ӯ наметавонист ин ғамро аз ин амиқтар эҳсос кунад».

Монтанелли сар боло карда ба атроф назар андохт ва бо меҳрубонӣ гуфт:

— Хуб, ман тӯро веши бародарат бирам намегуям, вале ту бояд ба ман қавл диҳи, ки вақти таътили тобистон хуб истироҳат мекуни. Гумон мекунам, барои ту аз

Ливорно дуртар зистан бехтар аст. Ман ҳаргиз намегузорам, ки ту саломатнагро барбод диҳӣ.

— Падре, вақте ки семинария баста шуд, шумо кучо меравед?

— Монанди ҳарвақта шогирдонамро ба кӯҳҳо мебарам. Дар миёнаҳои август муовини ректор барметардад, он гоҳ ман меравам, дар кӯҳсори Альп сайр мекунам. Балки ту ҳам бо ман меравӣ? Дар кӯҳсорон бо ҳам гардишҳои тӯлоқи мекунем, ту бо кабудии ушнаи альпӣ ва дигар шукуфаҳои кӯҳсори он ҷо шинос мешавӣ. Вале метарсам, ки мабодо ту бо ман зик шавӣ.

— Падре! — Артур дастонашро фишурд. Ин одати ӯро Юлия ба «одати хоси аҷнабиҳо» писбат меод. — Барои он ки бо ҳамроҳии шумо рафтаам муяссар шавад, ман дар дунё ҳеҷ чизро дарёғ намедорам. Фақат... метавониста бошам ё на... намедонам...

Сухани ӯ нотамои монд.

— Гумон мекунӣ, ки мистер Бертон иҷозат намедиҳад?

— Вай, албатта, розӣ наменшавад, вале монев шудан ҳам наметавонад. Сини ман ба ҳаҷдаҳ расидааст ва ман акнун ҳар тавре ки хоҳам, рафтор мекунам. Ба илоҳа, бародарии ман бо Чеймс фақат аз ҷиҳати падар аст, чаро ман бояд тахти фармони ӯ бошам? Ӯ бо модарам нисз доим бадрафторӣ мекард.

— Аммо агар ӯ ба рафтани ту ҷиддан муқобилат кунад, он гоҳ, ба фикри ман, хилофи раъи ӯ рафтор накардан бехтар аст, то ки вазъияти ту дар хона бадтар нашавад, вагарна...

— Бадтар? — Артур гарму ҷӯшон сухани ӯро бурид. — Аз ҳозира бадтар наменшудагист. Оянда маро ҳеҷ гоҳ дӯст намедонстанд ва баъд аз ин ҳам, ман ҳар коре ки кунам, ҳамоно бад хоҳанд дид. Умуман, Чеймс ба сабҳати ман бо ҳамроҳии шумо, ки устоди руҳонии ман ҳастед, чи тавр муқобилат карда метавонад!

— Фаромӯш накун, ки ӯ протестант* аст. Дар ҳар сурат ту ба ӯ мактубе биравис. Мо мунтазири ҷавоби ӯ мешавем. Ту пурсабр бош, азизам. Бо мардумон ба эътибори он ки тӯро нағз мебинанд, ё бад рафтор набояд кард. Насиҳати Монтеиссли ҷунон мулоимона буд, ки Артур фақат андаке сурх шуду бас.

— Оре, ман медонам, — оҳ қашида ҷавоб дод ӯ, — аммо ин ҷунон душвор аст ки...

Монтанелли якбора мавзӯи гуфтугӯро дигар кард:

— Бисъёр афсӯс меҳӯрам, ки бегоҳии сешанбе ту пелии ман омада натавонистӣ. Епископи аз Арсенцо омада меҳмонии ман буд, ман меҳостаи тӯро ба ӯ шинос кунам.

— Ман ба як нафар донишҷӯ ваъда дода будам, ки дар хонаи ӯ ба маҷлис ҳозир мешавам, ӯ мунтазири ман буд...

— Чӣ гуна маҷлис?

Артур қадарс саросема шуда монд. Бо забони ним-гирифта ҷавоб дод:

— Вай... маҷлиси ҳақиқӣ набуд, аз Генуя як нафар донишҷӯ омада камс сухан роид... суханрониаш ба лекция монанд буд...

— Ӯ дар чӣ бора лекция хонд?

Артур аз гуфтаи худ пушаймон шуд.

— Шумо, албатта, номи ӯро аз ман нахоҳед пурсид, падре, ҳамин тавр не? Ман қавл дода будам, ки ивсро ба ҳеч кас...

— Ман аз ту ҳеч чиз наспурсам, ва агар ту қавл дода бошӣ, ки розро пинҳон медори, ба ман ҳеч чиз нагӯй, вале, ба назарам, вақти он аст ки ту ба ман бовар кунӣ.

— Албатта, падре. Ӯ дар бораи мо... ва... дар бораи вазифаҳои мо... гап зад... Дар бораи халқ... дар бораи ҳуди мо... дар бораи он ки барои мадад расонидаи... чӣ корҳо карданимон лозим...

— Мадад? Ба кӣ?

— Ба халқ... ва ҳам...

— Ва ҳам?

— Ба Италия.

Хомӯшии кашоле ба миён омад. Пинҳоят Монтанелли ба Артур рӯ гардонда бо оҳанги ҷиддӣ пурсид:

— Бигӯ ба ман, Артур, чанд вақт шуд ки ту дар ин хусус фикр мекуӣ?

— Аз зимистони гузашта...

— Пеш аз вафоти модарат? Ва ӯ беҳабар буд?

— Оре. Ман дар он вақт ҳанӯз саргарми ин ҷизҳо нашуда будам.

— Пас ҳозир чӣ?

Артур аз шукуфа боз як гудро қанда гирифт ба замин нигоҳ карда ҷавоб дод:

— Вокса чунин аст, падре. Порсол дар тирамоқ, вақте ки ман ба имтиҳони дорулфунун тайёри медидам, бо бисъёр докишҷӯён шинос шудам. Баъзе аз онҳо бо ман дар ин хусусҳо гап мезаданд ва рисолаҳои медоданд, ки хонам. Вале ин масъала бароям ҷандон ҷолиби диққат набуд. Фикру хаёлам ба модарам буду бас. Маълум ки ӯ дар хонаи зилдонмонади мо таиҳо буд. Забои захроки Юлиа басанда буд, ки ӯро аз ҷон сер ва ба мурдан розӣ кунад. Баъдҳо, дар зимистон, вақте ки модарам бемори бистарӣ шуда монд, ман саргардони парастории ӯ шуда донишҷӯён ва рисолаҳои оноро фаромӯш кардам. Сипас, ҷупон ки худатон медонед, ман аз Пиза тамоман ҷояро қандам. Агар мавридаш мешуд, ман ин гапхоро ба модарам мегуфтам, вале он вақт ин гапҳо кай ба хаёли ман меомад. Аз он баъд ман фаҳмидам, ки модарам рӯзҳои охири умрашро мегузаронад. Дар вақтҳои охир ҳеҷ аз модарам ҷудо намешудам. Бисъёр шабхоро дар сари бемории ӯ сахар мекардам. Ченма Воррен фақат рӯзона меомад, то ки ба ман фурсати дам гирифтаи диҳад. Мана, ин фикрҳо дар ҳамон шабҳои дарози бедорӣ пайдо шуданд. Ман дар бораи рисолаҳо ва дар бораи он ки оё гуфтори донишҷӯён ҳақ бошад ё не, фикр мекардам. Аз ҳудам меурсидам, ки агар пайғамбарамон Исо мебуд, дар ин бора чӣ мефармуд...

— Ту ба вай ҳеҷ рӯи ниёз овардӣ?

— Ҷандид бор, падре. Гоҳо ибодаткунон аз вай меурсидам, ки ман дар ин кор чӣ гуна рафтор кунам, зорӣ мекардам, ки ҳамроҳи модарам ҷони маро ҳам бигирад, вале ҳеҷ ҷавобе намешунидам.

— Ва ту дар ин бора ба ман ҳеҷ чиз нагуфти, Артур! Гумон мекардам, ки ту ба ман эътимод дорӣ.

— Падре, худатон нағз медонед, ки ман ба шумо чӣ қадарҳо эътимод дорам. Аммо нуктаҳои ҳастанд, ки ба ҳеҷ кас гуфтан мумкин нест. Ман ҳаёл мекардам, ки ҳеҷ кас мададгори ман шуда наметавонад, ҳатто... ҳатто шумо ҳам, модарам ҳам. Мехостам аз худӣ худованд ҷавоб ҷӯям. Охир, масъалаи ҳаёту мамоти ман, имоми ман дар миён буд.

Монтанелли рӯ ба як сӯ гардонда аз байни баргҳои магнолий ба торики ҷиғоҳ кард. Торики ба симион Артур намули эсроромезе бахшида буд ва худӣ ӯ дар даруни кабудии ҳелс торик монанди як ҳайкали тираву сиёҳ ба назар меомад.

Монтанелли оҳиста пурсид:

— Баъд чӣ шуд?

— Баъд? Модарам вафот кард... Се шаби охир то сахар ман дар сари болғии ӯ нишастам...

Артур дақиқае аз гап задаи бозистод. Монтанелли ҳам хомӯш буд.

Сипас Артур бо овози паст суҳбати ӯро давом дод:

— Дар он ду рӯз, то дафни модарам, ман дар ҳеҷ ҳуҷус фикр карда наметавонистам. Шумо ёд доред, пас аз он ҳуди ман ҳам бемор шудам ва ба истигфор¹ омада наметавонистам.

— Ёд дорам.

— Ҳамон шаб ман аз ҷойм бархоста ба хонаи модарам даромадам. Хона ҳолӣ буд. Фақат дар як ғуша салиби калоне истода буд, ва ман фикр кардам, ки шояд худованд ба маҷ мадад кунад... Назди салиб зону зада ба сачча нишастам, тамоми шабро дар интизории ягон ҷавобе гузаронидам... Саҳарӣ, вақте ки ба худ омадам... Не, падар, он чиро ки дидам, гуфтаи наметавонам... Ҳодисаи дар он шаб рӯйдодаро ҳудам он қадар наметавонам, вале ба ёд дорам: Исо ба ман ҷавоб гуфт. Ва ман ба ҳилофи амри ӯ рафтор кардан наметавонам.

Баъд аз ин дуяшон боз чанд дақиқа дар торикӣ хомӯш нишастанд.

Сипас Монтанелли боз ба Артур рӯ оварда дасташро ба китфи ӯ гузошт:

— Фарзандам, ҳудо нигоҳ дорад, ки ман бигӯям, пайғамбарамон бо рӯҳи ту гап назада бошад. Аммо он шароитро, ки ин ҳодиса дар вай рӯй додааст, ба ёд ор ва ҳаёлотӣ ғамангези маризонаи худатро амри плохи напирдор. Ва агар Исо дар ҳақиқат ҳоста бошад, ки аз торикии марг ба ту ҷавоб диҳад, боз фикр карда бин, ки оё ту амри ӯро дуруст фаҳмидаӣ ё не. Пас ба чӣ қарор омадӣ?

Артур ба по бархоста, гӯё ки дуои муқаддасро тақрор мекарда бошад, ҷавоб дод:

— Ба ин қарор омадам, ки тамоми ҳаётамро барои саодати Италия фида мекунам, ба вай мадад мерасонам, то аз асирӣ ва фақири наҷот ёбад ва австрияро биронад ва он гоҳ ин мамлакат ба республикаи озод табдил ёбаду ғайр аз ҳудо ҳуқуқи дигарро нашиносад.

¹ Истиғфор — иқрои гуноҳ ва тавба кардан дар назди муршид (пири рӯҳонӣ).

— Артур, қадаре фикр карда бин, ки чӣҳо гуфта истодаӣ. Охир, ту ҳатто италийнӣ ҳам нестӣ!

— Ҳеҷ тафовут надорад.

— Ба ақидан ту Исо...— Монтанелли даҳон кушода буд, ки Артур нагузониш ӯ ҷумларо тамои кунад ва гуфт:

— Исо гуфтааст: «Оне, ки аз барои ман ҷон сулоридааст, ҷонашро ҳифз мекунад».

Боз хомӯшӣ ба миён омад.

Монтанелли пушташро ба дарахт тақия дода чашмонашро бо кафи дасташ нӯшонд ва гуфт:

— Писарам, як дақиқа бининин.

Артур ҷиҳаст ва Монтанелли ҳар ду дасти ӯро гирифта саҳт фушурд.

— Ман бо ту дар ин бора имрӯз гуфтугӯ карда наметавонам, ҳамин ки гапҳо барои ман хеле ногаҳонанд... Ҳеҷ фикр накарда будам, ки кор то ин ҷо расида бошад. Барои он ки ман фикр карда ба як қарор биёям, вақт лозим аст. Мо боз ягон вақт қиддитар ва муфасссалтар гуфтугӯ хоҳем кард, ҳоло ман меҳоҳам, ки ту як ҷизро фаромӯш накуни: агар бо ту ҳодисае рӯй диҳаду талаф шавӣ, дили ман ба ин тоб оварда наметавонад, ман мемирам.

— Падре!

— На, иҷозат бидеҳ, то ман он чиро ки гуфтаи меҳоҳам, гуфта тамои кунам. Боре ман ба ту гуфта будам, ки дар дунё ғайр аз ту ҳеҷ касе надорам. Гумон мекунам, ки ту чӣ будани ин гапро хуб намефаҳми, зеро ту ҳанӯз хеле ҷавон ҳастӣ, Артур. Агар ман дар синну соли ту мебудам, низ маънои инро ба хубӣ намефаҳмидам. Артур! Ту ба ман ҳамчун... ҳамчун фарзанд ҳастӣ, мефаҳмӣ? Нури дидаи ман, тасаллои дили ман ҳастӣ. Ман барои он ки тӯро аз иқдоми хато ғайр дорам, иқдоме, ки метавонад ҳаёти тӯро маҳв кунад, ба мурдаи ҳам тайёрам. Вале ман оқизам. Ман аз ту ваъдае талаб намекунам, фақат хоҳиш мекунам, ки гуфтаи маро ба ёдат гирих дор ва эҳтиёткор бош. Пеш аз он ки ба қароре биёӣ, хуб фикр кун. Инро ту агар ба хоҳири модари марҳумаат накуни, ба хоҳири ман бикунӣ..

— Хуб, падре. Шумо ба ҳаққи ман ва Италия дуо кунед.

Артур хомӯшона пешни Монтанелли зону зад ва Монтанелли ҳам хомӯшона дасташро ба сари ҳамидаи ӯ гузошт. Яқинд дақиқа гузашт. Артур бархоста дасти усто-

дашро бӯсид ва аз болои алафи шабнамзада охиста-охиста қадам гузошта рафт. Монтанелли зери мағполий тап-хо, дар ҳоле ки дар торикӣ ба пеши пои худ чашм дӯхта буд, дер нишаста монд.

«Ҷазои худовандӣ бар ман нозил шуд, чунон ки ба шох Ловуд нозил шуда буд,—дар дилаш мегуфт ӯ.—Ман ҷойгоҳи муқаддаси Исоро мурдор кардам ва дасти чиркинро ба тани ӯ расондам. Ӯ луртоқат буд, аммо дигар тоқаташ намонд. «Зеро ту инро дар хуфия кардӣ, аммо ман дар пеши тамоми қавми Исроил ва дар пеши офтоб мекунам; писаре, ки аз ту ба дунё меояд, мемирад»¹.

БОБИ ДУЮМ

Мистер Ҷеймс Бертон ҳеҷ розӣ набуд, ки бародари ӯтаян бо Монтанелли «дар Швейцария сарсари гардад». Вале, ӯ ба сайри Артур бо ҳамроҳии мударриси илоҳиёт ва он ҳам ба мақсади омӯхтани наботот, иҷозат намода наметавонист. Ва агар ҳам иҷозат намедод, Артур, ки сабаби ҳақиқии норози будани бародарашро намедонист, инро аз якравӣ ва тааддин ӯ гумон мекард ва ба таасуби мазҳабӣ ирқии ӯ ҳамл меамуд. Аммо Бертонҳо ифтихорманд буданд аз он ки адовате бо дину мазҳабҳои дигар надоранд. Аз ҳамон рӯзе, ки ширкати китиронии Бертонҳо бо номи «Бертон ва писаронаш, Лондон — Ливорно» ба таъсис ёфтаи шурӯъ карда буд, яъне зиёда аз сад сол ин ҷониб, тамоми аъзоёни ин хонавода ҳудашонро протестант ва муҳофизакор (консерватор)-ҳои сахтгӯтиқод мешумурданд. Бертонҳо бар он ақида буданд, ки центельменҳои англисро ҳатто бо католикҳо* ҳам рафтори беғаразона доштан мезебад, бино бар ин ҳаҷме ки сари хонадон пас аз вафоти зани якумаш аз зистан ба муҷарради дилгир шуда, дар Италия духтари хушлиқон католикмазҳаб — мураббияи фарзандони хурдсоларо ба занӣ гирифт, ду писари калонсолар — Ҷеймс ва Томас бо рӯи турш ба тақдиршон тан доданд, гарчанде ки ҳамхонагии модарандари қариб бо ҳудашон ҳамсолро таҳаммул кардан барояшон қори осоне набуд. Аз зани ҷавон Артур таваллуд ёфт.

Пас аз вафоти падар хонадор шудани писари калонӣ

¹ Аз тавроту иҷил.

вазъияти душвори онларо боз душвортар кард. Хар ду бародар аз таи дил кӯшини мекардаид, ки модарандарашон Гледисро аз захри забони келинаш Юлия муҳофизат кунаид ва инчунин то таъолистанашон нисбат ба Артур вазифаи бародарнашонро адо менамуданд. Онҳо писарро дӯст намедоштаид ва инро аз ӯ хатто пинҳон ҳам намекардаид. Хиссиёти бародарши онҳо нисбат ба додарангон асосан бо он ифода меёфт, ки ба вай гоҳ-гоҳ валинсъматона нишомҳо мебахшидаид ва ӯро озод гузошта ҷигирнашонро ба дасти худаш дода монда буданд.

Аз ин рӯ, дар ҷавоби мактуби Артур аз бародаронаш якто чеки банк омад, то харҷи сафари худ кунад, ва инчунин иҷозати сарду хушк расид, ки таътилиашро ҳар тавре ки дилаш хоҳад, гузаронад. Вай ба як қисми пул китобхона дар мавзӯи наботот ва папқаҳо барои гербарий харид ва ба зуди бо ҳамроҳин падре ба нахустин саёҳати кӯҳгардии худ равон шуд.

Артур кайҳо боз мушқиди худро мисли он рӯзҳо барламу хушҳол надида буд. Пас аз дилошуфтагӣ ва изтиробе, ки аз гуфтугӯи дар бораи воқеъшуда пайдо гардида буд, хоҳири Монтанелли кам-кам осоиш ёфта буд, акнун ӯ ба ҳама чиз оромонатар нигоҳ мекард. «Артур ҷавон ва бетаҷриба аст,— ба дилааш мегуфт Монтанелли.— Азми ӯ қатъӣ будан наметавонад. Ҳоло дер нашудааст — пасиҳати мулоимона, далелҳои ақлонӣ қори худро хоҳад кард ва ӯро аз роҳи хатарнок, ки вай нав акнун ба он қадам гузоштааст, хоҳад гардонд».

Онҳо якҷоя рӯзро дар Женева гузарондани буданд, лекин Артур кӯчаҳои аз шӯълаи сӯзони офтоб тафсидаи шаҳр ва хиёбонҳои пурҷангу гӯбори соҳили кӯлро, ки дар онҳо тӯда-тӯда турнетҳо гаштугузор доштаид, хуш накард, рӯй турш кард. Монтанелли бо табассуми оромона ӯро назора мекард.

— Азизам, ин ҷо ба ту хуш нест?

— Ростӣ, ки намедонам. Ман ин шаҳро дигар ҳел тасаввур мекардам. Бале, кӯл ҳеле назаррабост, соҳт ва тарқи ана он кӯҳҳо ба ман ҳеле хуш меоянд. Онҳо дар ҷазираи Руссо истода будаид ва Артур бо «ана он» гуфта ба хатироти кӯҳҳои Альпи Савоя ишора кард.— Аммо шаҳр!... Вай як навъ оҳорзадаву пардозёфта барин менамояд... ҳамчун протестанти худҳои бовиқор. На, Женева ба таби ман нанишаст, вай Юлиа ро ба ёдам меоварад.

Монтанелли хандид:

— Бечора, ба ту ҳайфам меояд. Мо ба ин ҷо бо кори зарур ё маҷбурият наомадасм, ку: агар хоҳӣ, ҳозир метавонем аз ин ҷо равем. Пас, бигӯ имрӯз дар кӯл бо қайқ сайр мекунему пагоҳ ба кӯҳ мебароем.

— Охир, шумо дар ин ҷо боз якчанд вақт истоданӣ будед, падре?

— Азизам, ман ин ҳамаро даҳҳо бор дидаам, барои ман ҳамин бас аст, ки ту аз сабҳатамон хушнуд шавӣ, дигар ба ман ҳеҷ чиз даркор нест. Дилат сафарӣ кадом тарафро мевоҳад?

— Агар барои шумо тафовут надишта бошад, бигӯед, бо рӯд рӯ ба боло, тарафи сарғаҳи он равем.

— Бо Рона рӯ ба боло?

— Не, бо Арва. Чараёни ин рӯд тез аст.

— Пас, бигӯ, ба Шамони¹ меравем.

Онҳо тамоми рӯз дар кӯл ба қанқи бодбондор нишаста сайр карданд. Қули бисёр зебо инсбат ба оби нахри хокистаррангу лойолуди Арва ба Артур камтар таассурот бахшид. Ӯ дар канораҳои баҳри Миёназамини қалон шуда, ба мавҷҳои нилубиранг одат карда буд. Аммо ӯ нахрҳои тезчараёиро бисёр дӯст медошт, чараёни пуршӯри нахрҳое, ки аз яхҳои кӯҳи ҳосил мешуданд, ба ӯ як хушҳолӣ бениҳоят мебахшид.

— Ана ин дарьёест! — меғуфт ӯ. — Дарьёи ҳақиқӣ!

Рӯзи дигар дар бомдод онҳо ба Шамони равон шуданд. Он вақт ки ҳар ду аз миёнаҳои дараи пуршукӯҳ мерафтанд, Артур хеле хушҳол ва хуррам буд. Вале ҳамагоне, ки дар наздикии Ключ ба роҳи қачу килеб дошад, шуданду аз ҳар сӯи кӯҳпораҳои азими нӯгтез онҳоро ҷаҳта кардан гирифтанд, хушҳолӣ Артур барҳам хӯрд. Ӯ ҳар ду дар яке аз деҳаҳои хурд кулбае пайдо намуда барои лабҳои мондад ва пас аз он аз Сен-Мартен сар карда, охишта-охишта ба кӯҳ баромадан гирифтанд. Онҳо пеш мерафтанд — ба тарафе, ки дар ҳамаи дақиқа пеш ояд. Артур, ки аз зебоҳои табиат табиан зебо буд, вақте ки дар роҳ якумин шаршаран об пеш омад, дарҳол ба ҳаяҷон афтод. Ӯ чунон шод буд, ки диданаш ба кас хушҳолӣ мебахшид. Вале чун ҳар ду ба қуллаҳои барфпӯш наздик шудан гирифтанд, шавқу шури Артур ба як навб

¹ Шамони — номи кӯҳсор.

хаёлпарастии ширинс бадал шуд, ки Монтанелли то ин дам чунин кайфиятеро дар ӯ мушоҳида накарда буд. Гӯё ки байни кӯхҳо ва Артур як навъ ҳешин сеҳрноке падидор гашта буд. Ӯ соатҳо дар бешазори торики нурас-рор, ки ғучумҳои фаровоне дошт, ба замин дароз каши-да меҳобида ночунбида аз мӯёни танаҳои ростии ғучумҳо, ки аз интиқоси шӯълаи офтоб равшан метофтанд, қул-лаҳои рахшонии кӯхҳо ва кӯхпораҳои бараҳнаро тамошо мекард. Монтанелли ба ӯ маҳзунона ва ҳасадомез мени-гарист.

Боре Артур беш аз як соат буд, ки дар замин, рӯи сабза дароз кашида, чашмонашро калон кушода ба қул-лаҳои дурахшанда ва фазои лочувардии фарқи онҳо дӯх-та хобида буд, Монтанелли аз китоб чашм канда ба ӯ нигаристу гуфт:

— Дар ин ҷо ягон чизи аҷоиб мебинӣ магар, азизам?

Онҳо шаб дар дехчае наздики шаршарои Дноза хоб кардани шуда, сари бегоҳӣ аз роҳ ҷӯш шуданду ба кӯ-ҳи саросар булутзор баромаданд, то ки аз он ҷо ҳангоми ғуруб фуру нишастани офтобро бар болои қуллаю тега-ҳои кӯҳсори Монблан тамошо кунанд. Артур сар боло карда, мени ин ки дар таъсири афсуле бошад, ба Мон-танелли нигарист.

— Менурсед, ҷӣ мебинам, ладре? Ман гӯё тавассути булуре дар ин саҳрои обгуни беғозу анҷом мавҷуди муаззамеро ба либоси сафед мебинам. Вай асрҳои аср муштазири пури илоҳист.

Монтанелли оҳе қаллиду гуфт:

— Вай як вақтҳо ба ман ҳам намудор шуда буд.

— Ҳозир ҷӣ?

— Ҳозир не. Дигар намудор нахоҳад шуд. Медонам, ки он намудоршудаҳо ҳастанд, вале нагаштаанд, лекин чашмони ман як чизи тамоман дигареро мебинанд.

— Ҷӣ мебинед?

— Ҷӣ мебинам, азизам? Дар болои ман осмони обгун ва қуллаи барфширо мебинам, аммо ана дар ин пасти ба дидани ман чизи дигаре во менавад,—гӯён Монтанел-ли ба поён, ба водӣ инпора намуд.

Артур дар лаби қари рӯи ду зону истода ба поён нигоҳ кард. Булутҳои азим дар пардаи ҷимрушии шом печида дар қади ду соҳили рӯдҳоеи тап гӯё чун пос-

¹ *Шух* — кӯхпораи калон.

бонои менстоданд. Дақиқае гузашт — офтоб мисли як лӯнда ангишти афрухтаи сурх дар паси кӯҳпори кунгурдор ҷинҳон шуду атроф ҳама хира гардид... Як тирагии мудҳише бар водӣ густурда шуд. Шухҳон¹ рост қадбарафрохта дар фазо сутун-сутун шуда менстоданд, ки гӯё дандонҳои кадом як даррандаи сутурги даҳшатангезе буданд, ки вай инак, ҳамили дам бар сайди худ дармсафтаду онро кашон-кашон ба пастӣ, ба ҷарии даҳонкушода, ки он ҷо бешазор аз фишори шамоли паст-паст нолишу навҳа мекард, мебарад. Булутҳои баланд ба мисоли ханҷарҳои тез рост шуда буданду гӯё нимшукаво ба осмон ҷиҷиррос мезаданд, ки: «Бар мо биғалт, биғалт!» оби дарёи кӯҳӣ ба гурришу гулгула буди худро бо хуруши дивонавор бар деворҳои сангини маҳбасаш мезад.

— Падре! — Артур бархоста ларз-ларзон худро аз лаби он асфалассофилин пас афканд. — Ба ростӣ, ки ин ҷо тимсоли ҷаҳаннам аст!

— Не, фарзанд, — охишта гуфт Мантанелли, — тимсоли равони² одамиён аст!

— Магар равони онҳост, ки саргардонӣ кӯи зулматанду бар сарашон нари марг сояпадош аст?

— На, равони онҳое, ки ту ҳар рӯз дар кӯю кӯчаҳо дучорашон мешавӣ.

Артур як ларзида ба худ печиду ба поён, ба торики ғилоҳ кард. Тумани ширфом байни булутҳо меҳазиду аз болои дарёи хурушон ба охиштагӣ гузар мекард — вай гӯё «арвоҳ»-и маҳзуне буд, ки забони садо надишт, то ба дарёи ғирифтори тағно ягон калиман тасалли бигӯяд.

— Нигоҳ кунед! — яқбора гуфт Артур. — Мардумоне, ки саргардонӣ кӯи зулмат буданд, нур диданд!

Шафақи шом қуллаҳои барфӣи тарафи шарқро барафрӯхт. Аммо ҳамин ки он шафақи арғувонӣ хомӯш гардид, Мантанелли рӯ ба сӯи Артур гардонид ба китфи ӯ даст расонд:

— Меравем, азизам. Торики фурумад, боз мо роҳгум нашавем.

— Ин шух мисли мурда аст, — гуфт ҷавон, аз теган барфие, ки аз дур хира-хира ҷило меод, ҷашм накарда.

Дуяшон аз байни дарахтони кам-кам ғарки торики шаванда бо эҳтиёт гузар карда поён фароманду барои лабхобӣ ба шале равон шуданд.

¹ Равон — рӯх, ҷон.

Артур аз Монтанелли пештар ба хона даромада буд. Монтанелли ворид шуд, ки Артур дар нимторики бо ҷонваре бозӣ мекунад. Акнун аз кайфияти малул ва тирагии хотир, ки дар асари торикии бешазор дар ӯ пайдо шуда буд, гуё нишоне боқӣ намонда буд.

— Оҳо, падре, бисёр ин ҷо, зудтар бисёр, ин саги хурдтаракро бинед, вай ба похон акнбаш рост истода мераксад!

Артур ҳамон тавр ки аз фуруғи кӯхҳои Альп завқ мебурд, ин бор низ аз бозихон сагча ба шавқ меомад. Қадбону, занаке сурхгуна, бо пешдомани сафед ва ду даст ба камар, хандакунон ба бозии Артур бо сагча ҷиғ карда менестод.

Ӯ ба духтарча бо лаҳҷаи маҳаллӣ гуфт:

— Аён аст, ки ин бача ғамм зиёде надорад. Бо саг бозӣ карданиро дӯст медоштааст. Ингар, ӯ чӣ хел бачан хушрӯй аст!

Артур монанди мактаббачаҳо аз пиарм сурх шуд. Зап чун дид, ки Артур сухани ӯро фаҳмид, ба пиармгинии ӯ хандакунон рафт.

Вақти хуроки шом гуфтугӯ таъхо дар гирди саёҳати фанӣ, кӯхбароӣ ва ғиёҳинӣ чарх мезад.

Манзараҳои аҷибу ғариб, ки вай андак пештар дар пешни назар дида буд, ба гумон, на ба кайфияти ӯ таъсире карда буданд ва на ба иштиҳоаш.

Саҳарӣ Монтанелли аз хоб бедор шуда дид, ки Артур дар ҷоғаш нест. Ӯ пеш аз тулӯи офтоб ба кӯх рафта буд, то ки «ба Каснар барои ба ҷароғох рондани бузҳо ёри диҳад». Монтанелли ба таомхона даромада қаҳва нӯшидани шуда буд, ки Артур як духтарчаи сесолаи деҳотиро дар пуштаи бардошта сарлӯч вориди хона шуд. Вай дастагуле аз гулҳои худрӯи даштӣ ба даст дошт.

Монтанелли ба ӯ ҷиғ карда табассум намуд. Ба дилаш гӯзафт, ки Артур дар Пиза ва Ливорно камҳаракат ва камгап буд, лекин ба ин ҷо омада, хеле таъъаш боландааст.

— Ту кучо будӣ? Нолито накарда ба кӯх баромадӣ?

— Оҳ, падре, саҳарӣ ин ҷоҳо бисёр зебо мешудаанд! Дар тулӯи офтоб кӯхҳо аҷоиб менамоянд, шабнами баррӯи онҳо борида хеле дилангез аст. Ана ҷиғ кард! — ӯ ба мӯзаи пояш, ки аз шабнам хеле тар шуда буд, ишора кард. — Ман бо худ нон ва панир гирифта будам, дар ҷароғох пири буз пайдо кардам. Пири буз дилнокаш, бад-

бӯй бошад ҳам, нушидам. Аммо ҳозир боз ғурусна шу-
дам. Ин ҳолумчаро ҳам хурондан лозим. Аннет, асал ме-
лоҳдӣ?

У нишасту духтарчаро ба зонуи худ нишонда, бо ҳам-
роҳии ӯ гулҳоро як-як аз ҳам ҷудо кардан гирифт.

— Не, не,— гуфт Монтанелли,— ман намехоҳам, ки
ту сармо хурӣ. Бирав, либоси тоза пушида баро! Пени
ман биё, Аннет. Артур, ин духтарчаро аз кучо пайдо
кардӣ?

— Дар деҳа. Падараш мӯзадӯз будааст, мо вайро дн-
рӯз лида будем. Бинед, ҷанмони ӯ чӣ хел зебо! Дар ки-
сан ин духтарча сангушти зинда ҳаст, номи онро Каро-
лина гузоштааст.

Вақте ки Артур аз хона ба пояш ҷӯлоб пушида ба та-
омхона баргашт, духтарча дар зонуи Монтанелли нишас-
та буду сангушт ба даст почаҳои онро тамошокунон дар
борааш бо Монтанелли баҳс мекард.

Духтарча бо лаҳҷаи худ, ки он ду нафар он лаҳҷаро
базӯр мефаҳмиданд, ба таври ҷиддӣ гуфт:

— Нигоҳ кунед, ҷаноб! Бубинед, кафшчаҳои Кароли-
на чӣ хел зебоанд!

Монтанелли бо кӯдак бозикунони мӯи ӯро навозишко-
рона сила мекарду ҳам ба ӯ ва ҳам ба сангушташ суха-
нони меҳромез мегуфт ва ба духтарча масалаҳои завқо-
вар ҳикоя мекард.

Қадбону барои тоза кардани рӯи миз омада, бо та-
аҷҷуб ба духтарча менигарист, духтарча болид кинаҳои
меҳмонро мекофт.

— Шинохтани азизонро ба кӯдакон худо ёд додагӣ,—
гуфт занак,— Аннет ҳамеша аз бегонаҳо мерамид, аммо
бинед, ки ҳоло аз ҳазрат ҳеҷ ибто намекунад. Аҷаб! Аз
ҷоят хез, ба ҳазрат таъзим кун, дуояшонро гир! Дуои
азизон тӯро хушбахт мекунад.

Артур ва Монтанелли аз хона баромада, дар ҷаман-
зор, ки дар шӯълаи офтоби сахаргоҳӣ бишёр хушманзар
ва фараҳбахш буд, гардиш карданд. Баъд аз соате Артур
ба Монтанелли нигоҳ карда гуфт:

— Ман намедонистам, ки шумо бо кӯдакон бозӣ кар-
да метавонед; духтарча аз шумо ҳеҷ ҷашм намеканд...
Медонед, ман фикр мекунам, ки...

— Чӣ фикр?

— Ман фақат меҳостам бигӯям, ки... ба гумонам, ҳе-
ле ҷои таассуф аст, ки мазҳаби мо ба рӯҳониёи издивоҷ

(зан гирифта)-ро манъ кардааст. Ман ҳатто сабаби
широ ҳеҷ фаҳмида наметавонам. Охир, тарбияти кӯдакон
корест бас душвор, пас чӣ андоза муҳим аст, ки инсон
аз кӯдакӣ дар муҳити таъсироти нек воқеъ шуда бошад!
Ба назари ман, мақоми мард ҳар қадар баланд, ҳаёташ
ҳар қадар пок бошад, ҳамон қадар вай лонқи надар шу-
дан аст. Яқин дорам, ки агар шумо онладор мебудед,
фарзандонатон ҳале...

— Хомӯш!

Падре ин хитобро бо овози пасти ларзон кард ва ҳа-
мон дам хомӯш шуда ғарқи ҳаёли номатълуме гардид.

Артур ин кайфияти Монтанеллиро дида аз гуфтааш
пушаймон шуд.

— Падре, оё ман сухани ношоистае гуфтам? Мумкин
аст ҳато кунам, вале ман он чи ба фикрам омад, гуфтам.

Монтанелли бо садои ором ҷавоб дод:

— Ту, албатта, маълон гапн худатро хуб намефаҳмӣ.
Худат баъди якчанд сол ба ин масъала бо ҷашми дигар
нигоҳ хоҳӣ кард. Беҳтар ки аз ягон чизе дигар баҳс
кунем.

Ин нахустин бор буд, ки дар давоми ин саёҳати дил-
хоҳ мусоҳибаи ба ҳар ду дилписанди онҳо бурида шуд.

Дуяшон аз Шимони ба Титнуар, аз он ҷо ба Мартилье
рафта барои истироҳат қарор гирифтанд, зеро ки рӯз
бисёр гарм шуда буд. Баъд аз нахории нисфирӯзӣ
дар айвони мусофирхона ба соя нишастанд. Аз айвон
манзараҳои дилангези кӯҳсорро тамошо кардан мумкин
буд. Артур дастаи гиёҳони чидашро пеш оварда, бо
Монтанелли сӯҳбати ҷиддии гиёҳшиносӣ оғоз кард. Он-
ҳо ба италиянӣ сӯҳбат мекарданд.

Дар айвон ду расоми англис нишаста буданд, яке-
шон манзараи кӯҳсорро тасвир мекард, дигаре бо вай
қоҳилоне гуфтугу дошт. У гумон накарда буд, ки ин аҷ-
набиҳо забони англисиро медонанд. Вай ба шарикӣ худ
ба забони англисӣ гуфт:

— Вилли, ҳоло расмкашии беҳудаатро як сӯ гузош-
та, сурати ин ҷавони аҷонби италиянӣро, ки аз гиёҳҳо ин
қадар завқ мебарад, бикаш. Ба хатти абрувони ӯ назар
кун. Сураташро ин тавр бикаш: заррабинашро саллиб
кун, ба ҷои камзӯли кӯтоҳаш ба вай абон румӣ билушон.
Айни шамоли як испарасте асрҳои нахуст мебарояд.

— Саҳв мекунӣ. Испарасте асрҳои нахуст кучову
кучо! Ман вақти нахорӣ хӯрдан наъзи ин ҷавон нишаста

будам. Ӯ чи тавре ки холо аз гиёҳ ба шавк омадааст, ба мурғкабоб ҳам бо ҳамин гуна шавкмандӣ нигоҳ мекард. Ӯ воқеан хушсурат аст, чехрааш гандумгуни дилкан. Аммо падараш аз худааш хушсураттар аст.

— Падараш?

— Бале, ҳамин шахси дар рӯ ба рӯи ҷавон пишта падари ӯст. Магар ту ба он шахс диққат накардӣ? Мабод, ки гӯй ба ӯ чашмат нағалтидааст. Нигар, ӯ чӣ талъати зебос дорад!

— Э каллаварам, ту нағзатар нигоҳ кун, вай падари он ҷавон нест, балки кашини (руҳонии) католикист.* Ӯ харгиз соҳиби фарзанд буда наметавонад, зеро ба издивоҷ накардан қасам хӯрдааст.

— Кашини! Марг ба ёди маи! Ӯ ҳақиқатан кашин аст. Ман парҳезгории кашиниҳои католикиро фаромӯш кардам. Хуб, фарз кунем, ки ин ҷавон ҷияни ӯст.

Артур, ки сухани онҳоро ба кулӣ мефаҳмид, бо хандан ниҳони ба Монтанелли нигоҳ карда гуфт:

— Чи касони беҳираде ҳастанд! Аммо бо вуҷуди ин каму беш илсоф ҳам доранд, ки маро ба шумо монанд мекуянд. Ман ҳақиқатан меҳоҳам ҷияни шумо бошам... Падре, ба шумо чӣ шуд, чаро рангатон парид?

Монтанелли бархоста даст ба пешонӣ ниҳод ва бо лаҳни ҳазину паст гуфт:

— Сарам чарх мезанад, шояд имрӯз зиёд дар офтоб гашта бошам. Мсравам каме дароз мекашам, азизам. Ин кайфияти маи эҳтимол аз таъсири ҳавои гарм бошад...

Пас аз саёҳати духафтагӣ дар кӯли Люцерн, Артур ва Монтанелли бо роҳи дараи Сенготард ба Италия баргаштанд. Ба бахташон он шабонарӯзҳо ҳаво хеле соф буд, онҳо дар муддати кӯтоҳе якчанд экскурсияҳои дилхоҳ ва хушнудибарх карданд. Вале акнун хушнудии аввалини рӯзҳои саёҳат аз димоғҳо рафта буд.

Сари Монтанелли доим бо як фикр банд буд, ки бо Артур «гуфтугӯи чидди» кардан зарур аст; вақти саёҳат барои боз кардани сари ин гуфтугӯ фурсат хеле боб буд. Дар сайри дараҳои Арва ӯ касдан дар бораи он гуфтугӯе, ки дар боғи зерин дарахти магнолӣ байни дуишон воқеъ шуда буд, гап накушод. Ӯ фикр мекард, ки Артур манзари раи кӯҳҳои Альпро якумин бор дид ва бинобар ин бо ӯ

аз хусуси баъзе масъалаҳос, ки шунидани онҳо барои Артур ҳақиқаташ гарон меомад, гал зада, хуррамни уро ба андӯх мубаддал кардаи сангдиль ва бераҳми хоҳад буд. Вале аз рӯзҳои аввали дар Мартинье буданашон Монтанелли ҳар саҳар ба худ мегуфт: «Имрӯз бо ӯ гуфтугӯ мекунам», вале тамоми рӯз ба гуфтан забонаш нагашта, боз хангомӣ шаб ба худ тасалли меод, ки бехтар аст, ки пагоҳ гӯям. Холо саёҳаташон қариб ба поён расида буд ва ханӯз ҳам Монтанелли тақрор мекард «фардо, фардо!» Ҳисси ба вуқӯъ омадани қадом як навигарии номаълум, ҳисси пайдоиши як пардаи маълуме, ки Артурро аз ӯ ҷудо мекард, Монтанеллиро ба ҳомӯшӣ вомадошт. Ниҳоят шаби охири саёҳат Монтанелли якбора фаҳмид, ки ё бояд сари гуфтугӯро боз кунад, ё ки то охир нишони рози ниҳон муяссар нахоҳад шуд.

Ҳар ду дар Лугано як шаб монданд ва бояд пагоҳӣ ба Пиза равои мешуданд. Монтанелли мехост ақаллан ҳаминро фаҳмад, ки фарзанди азизаш то чӣ андоза дар гили слёсии Италия дармондааст.

Монтанелли пас аз нишастани офтоб ба Артур нигоҳ карда гуфт:— Ҳоло борон монд, азизам. Агар мо хоҳем, ки кӯло тамоман кунем, бояд аз ҳозир ба роҳ дароем. Ёне, равем, ман бо ту дар як масъала гуфтугӯ кардан мекоҳам.

Дуяшон лаб-лаби кӯл ба як ҷон хилвату ором расида, рӯи девори насти сангин нишастанд. Дар наздикии девори сангин гулбӯттан пасрин руфта буд, ки саросар аз ёбонмеван донадонаи гулгун шур буд. Якҷанд гули садбарги дершукуфтаи рангларанда ва аз гаронии қатраҳои борон ҳақида зери осмони абруки сентябрӣ аз шохҳои болоии гулбӯне, ки ҳамчунин дар он ҷо руфта буд, овезон буданд. Дар рӯи оинаи сабзфори кӯл як қайқи хурдтаракӣ бодбондор вечада-вечада ҳаракат мекард, бодбонӣ сабуки сафеди он аз вазидани пасими намонок охишта-охишта пар мезад. Заврақ ба мисли коқун ҷуқраранги ба об партофташуда сабук ва нозук метофт. Дар Монте-Сальватор тирезаи яккакулбан ҷӯпонӣ ҳамчун чашми тиллоӣ барқ зад. Дар қанораи кӯл обӣ он охишта-охишта шалаппоскунон ба соҳил зада рӯи сангҳои соҳилро мепошонд.

Ҳар ду ба наздикии кӯл расида рӯи сангпоштае нишастанд.

Монтанелли чуни муқаддима кард:

— Имшаб шаби охири аст, ки мо ҳар ду орому осуда бо ҳам гуфтугӯ мекунем. Ту ба машғулотӣ дарсӣ ба назди ёру ҷураҳоят бармегардӣ. Ин зимистон ман ҳелс серкор хоҳам буд. Инак, имрӯз ман меҳоҳам ҷигунагии муносибати дуямонро муайян кунам. Агар ту...

У баъди андаке сукут суҳанашро бо овози паст давом дод:

— Агар ту ҳис кунӣ, ки ба ман монанди пештара эътимод дорӣ, ман меҳоҳам, ки ту назар ба он бегоҳӣ, ки дар боғи семнария гуфти, ошкоротар биҷӯӣ, ки оё дар афқору ақидаи нави худат ҷӣ кадар дур рафтаӣ.

Артур чашм ба об дӯхта, суҳанови Монтанеллиро бо диққат мелуниду дам намезад.

Монтанелли ба суҳанаш идома дод:

— Ман меҳоҳам бидонам, ки оё ту дар банди ягон савганде ё паймоне ҳастӣ?

— Падре, ман ба шумо ҳеҷ чиз гуфта наметавонам. Ман худро ба савганде набастаам, вале баста мебошам.

— Нафаҳмплам.

— Савганд ҷӣ маъни дорад? Савганд касро ба чизе баста наметавонад. Агар кас эҳсос кунад, ки фикре ё маслаке ӯро фаро ғарифтааст, ҳамон чиз ӯро банд мекунад. Вагарна чизи дигаре ӯро ба ҳеҷ чое банд карда наметавонад.

— Оё ту гуфта метавонӣ, ки он эҳсос ё қарордод катӣ ва маҳкам аст ва ҳеҷ чизе онро тағйир дода наметавонад? Артур, пеш аз ҷавоб додан хуб фикр кун.

Артур сӯи Монтанелли рӯ гардонда рост ба чашми ӯ нигоҳ кард.

— Падре, шумо мепурсед, ки ман ба шумо эътимод дорам, ё не. Вале худатон гуед, оё шумо ба ман эътимод доред? Ман агар ягон чизи гуфтани медоштам, ба шумо мегуфтам, дар ин бора гуфтушунид карда ништастан маънӣ надорад. Ман суҳанови шуморо, ки он шаб гуфта будед, ҳеҷ фаромӯш накардаам ва ҳаргиз фаромӯш намекунам. Аммо, бо вучуди ин, ман бояд бо роҳи худам биравам ва ба сӯи рӯшнӣ, ки дар пеш мебинам, ҳаҳд кунам.

Монтанелли як сули сурхро қанда ва баргҳои онро як-як аз ҳам ҷудо карда, ҳамаро ба об партофт:

— Ту рост мегӯӣ, азизам... Дар ин бора дигар гап

Тирамоҳ ва зимистон бе ҳеҷ ҳодисае гузашт. Артур бисёр мутолиа мекард, вақти холи надошт. Ӯ Монтанеллиро ҳафтае як бор ё ду бор барои якчанд дақиқа дида метавонисту бас. Гоҳо ба назди ӯ барои фаҳмидани ҷоҳои мушкили китоб ёри хоста мерафт, вале дар ҷуниб мавридҳо гуфтугӯяшон аз доираи мавзӯҳои дарсу мутолиа берун намебаромад. Монтанелли ҳис мекард, ки байни ӯ ва Артур таворан мавҳуме пайдо шудааст ва ӯ ҳеҷ наметавонад, ки қаробати пештарааш бо Артур аз нав барқарор гардад ва дар ин бобат ҳисе бо эҳтиёт рафтор мекард; омаду рафти гоҳ-гоҳии Артур ба Монтанелли на он қадар шодкоми, балки бештар талхкоми мебахшид. Монтанелли кӯшиш мекард худро осудахотир нишон диҳад ва тавре рафтор кунад, ки гуё ҳеҷ воқеае на шудааст; аммо пайваста ҷуниб рафтор кардан душвор буд. Артур дар навбати худ — агарчи дар кучо будани гапро намефаҳмид — ҳис кард, ки дар рафтори падаре бо ӯ дигаргӯшии маълуме пайдо шудааст, ӯ мефаҳмид, ки боиси он дигаргӯи ҳамоно «маслаки нав»-и ӯст, ва ҷун дар вақтҳои охир сари Артур ба ҳамин «маслаки нав» банд буд, вай аз ин ҳусус гап задавро то метавонист ақиб мебартофт. Бо вуҷуди ин Артур Монтанеллиро акнун беш аз пеш гарму ҷӯшон дӯст медошт. То ин дам Артурро як ҳисси ноқаноатманди ва сарди ботини азият меод ва ӯ ин ҳиссиёти гаронро ба василаи омӯзиши илоҳиёт ва рӯяи расму русуми мазҳаби католики ба зӯр сабук кардани мепуд, вале пас аз нахустин шиносӣ бо «Италии ҷавон»* аз он ҳиссиёт асаре намонд. Хаёлпарастии носолиме, ки зодаи бекаси ва бедорхобии сари болини модари миранда буд, ӯро тарк кард ва ҳам шаккоки, ки Артур аз он ба паноҳи тозту ибодат гурезон буд, ба як бор барҳам хӯрд. Ҷун дилбохтаи маслаки нав гардид ва динро ҳам акнун ба тарзи нав ва равшантар дарк мекард (зеро Артур дар ҷунбиши донишҷӯён на он қадар ниҳоди сиёси, балки бештар асоси динӣ мебуд), дар вай ҳисси осоиши хотир, гармии ботинӣ, рӯҳияи ором ва мардумдӯстӣ падидор гашт. Дар ҷашми ӯ олам гуё тоза рӯшноие тофт. Вай дар мардумоне, ки пештар барояш подлиписанд буданд, акнун ҷиҳатҳои нави лонқи муҳаббат пайдо мекард, ва Монтанелли ҳам, ки муддати кӯтоҳ сол барои Артур идеал буд, акнун дар тасаввурӣ ӯ

пайғамбари ояндаи дини нан ва чехрааш мунаввар аз нури тозае буд. Артур ваъзу хитобаҳои муршидашро ҳарисона гуш карда, саъй менамуд, ки дар онҳо қаробате бо маслаки ҷумҳуриро дарёбд, дар болои Тавроту Инҷил ғарқи ҳаёлот мегардид ва ба рӯҳияи демократии исавият, ки ин дин дар оғони пайдониши худ дошт, шодӣ мекард.

Дар яке аз рӯзҳои моҳи яшвар¹ Артур барои он ки китоби ғирифтаашро баргардонад, ба семинария омад. Ӯ дид, ки мудири китобхонаи семинария рафтааст, бинобар ин ба кабинети Монтанелли даромада китобро ба тодоргузошт ва меҳост берун биравад, ки якбора дар болои миз китобе ба назараш ғалтид. Ин китоб «De Monarchia» (Монархия) ном китоби Данте* буд. Ӯ ба хондани он шурӯъ кард ва баъд аз андаке китоб ҷунон шавку ҳаваси ҷавонро ба худ кашид, ки ӯ ҳатто қушода шудани дар ва ба хона даромадани шахсеро нафаҳмида монд. Ин шахс Монтанелли буд, ки садои ӯ Артурро ба худ овард.

Монтанелли ба сарлавҳаи китоб нигоҳ карда гуфт:

— Ман ба ту имрӯз ҳеҷ мунтазир набудам. Ман меҳостам ба ту кас фиришам, то ки бегоҳӣ ба наздам биёӣ.

— Магар ягон кори муҳим баромад? Ман бояд имрӯз дар ҷои дигар ҳозир шавам, вале метавонам ба он ҷо наравам, агар...

— На, пагоҳ ҳам омаданат мумкин; ман туро дидан меҳостам, зеро ки сешанбе аз ин ҷо меравам — маро ба Рим даъват кардаанд.

— Ба Рим? Чанд вақта?

— Дар мактуб гуфта шудааст, ки то поёни иди пасха ман бояд дар он ҷо монам. Мактуб аз Ватикан* омад. Ман инро дарҳол ба ту хабар меодам, аммо ба корҳои семинария ва ба тайёрии пешвози ректори нав хеле банд будам.

— Падре, паҳод ки шумо семинариро монда равед?

— Ман бояд ин ҷойро тарк кунам, вале боз ба Пизе ҳеҷ набошад, ба муддати кӯтоҳе бармегардам.

— Локин чаро шумо аз семинария меравед?

— Гап ин ки... ин ҳақуқ расман эълон нашудааст, лекин маро ба епископӣ таъин кардаианд.

¹ Барои эҳтиром ба исми шахси рӯҳонии «падар»-ро яъне меҳуканд.

— Падре! Ба епископик кучо?

— Ии масъала бояд дар Рим ҳал шавад. Ё ба Аленина епископ таъин мешавам, ё ки дар ҳамин ҷо викарӣи шуда мондан мегирам.

— Ҳоло ректори нав таъин шудааст?

— Орс, падар! Қарди таъин шудааст. Вай пагоҳ меояд.

— Тамоман гайри чашмдошт!

— Орс... Қарорҳои Ватикан аксар вақт то охири дақиқаҳо эълон карда намешаванд.

— Шумо ректори навро мешиносед?

— Шахсан намешиносам, вале ўро хеле таъриф мекунам. Монсеньор Беллонӣ менависад, ки он шахс хеле марди фозил аст.

— Рафтани шумо барои семинария талафи калон аст.

— Семинария баъд аз ман ҷӣ мешавад, намедонам. Аммо гумон мекунам, ки бе ман ҳоли ту душвор хоҳад шуд, ҳамчуноне ки бе ту ҳоли ман ҳам.

— Албатта, лекин ба ҳар ҳол ман шодам, ки шумо ба мансаби бузурге соҳиб хоҳед шуд.

— Шод ҳастӣ? Ман гуфта наметавонам, ки ин барои худӣ ман бонси шодӣ бошад.

Ў ба курсӣ нишаст. Дар чехрааш аломати хастагӣ надида буд. Ў ба назари бинанда монанди касе, ки мансаби калоне ҷигаронаш бошад, наменамад. Вай нас аз андак хомӯшӣ боз ба сухан даромад:

— Артур, ту имрӯз рӯзона кор дорӣ? Агар кор надошта боӣ, ман меҳостам, ки ту дар назди ман бимонӣ, зеро бегоҳӣ омада наметавонӣ. Ман андаке парешонхотирам, аз ин ҷиҳат меҳостам, ки то рафтаам ту ро тез-тез дида истам.

— Назди шумо дер истода наметавонам, зеро ман бояд дар соати шаш...

— Имрӯз шумо маҷлис доред?

Артур бо ҷуибидаи сараш ишораи тасдиқро дод ва Монтанелли зуд мавзӯи гуфтугӯро дигар кард:

— Ман бояд бо ту дар бораи як ҷиз гуфтугӯ кунам, дар набудани ман ба ту як нафар устои руҳонии дигар лозим аст.

— Ҳар гоҳ ки худатон баргаштед, ман назди худатон истифода карда метавонам-ку?

— Албатта... Ҷӣ ҷои сухан! Гап фақат дар се-чор моҳ аст, ки дар ин муддат ман дар ин ҷо намешавам.

Оё ту розӣ ҳастӣ, ки яке аз руҳониёни каллеон Санта Катаринаро ба худ муршид бигирӣ?

— Рознам.

Дуяшон чанде дар боран корҳои дигар таъзагон карданд. Баъд Артур рафтаи шуда бархост.

— Ман бояд биравам, надре. Донишҷӯён мунтазирӣ мананд.

Дар чехраи Монтанелли боз аломати хотирпарешонӣ пайдо гардид.

— Ба ин зудӣ? Ман нав акнун аз ҳаёлотӣ тиран худам фориғ шуда истода будам. Хуб, хайр.

— Хайр, ман пагоҳ боз меоям.

— Барвақттар биё, то ки ман тӯро якка ба якка дида тавонам. Пагоҳ падар Кадри меояд. Артур, азизам, хоҳиш мекунам, эҳтиёткор бош. Моақал то баргаштани ман ба корҳои ҷиддӣ иқдом накуш. Ту намедонӣ, ман чӣ қадар метарсам тӯро танҳо монда равам.

— Беҳуда дилтанг нашавед, надре: тамоми хотирҷамъист ва ин ҳол то ҳеле вақт боқӣ хоҳад буд.

— Хуб, хайр,— бо овози бурида гуфт Монтанелли ва болои кофазҳои худ ҳам шуд.

Артур чуи ба хонас, ки он ҷо маҷлиси донишҷӯён баргузор мешуд, дохил гардид, аввалин касе, ки ба ҷашмаш ғалтид, духтари доктор Воррен буд. Духтар дар пешии тиреза нишаста ба сухани яке аз ташаббускорони ҷунбиши донишҷӯён — ҷавони қоматбаланди ломбардӣ, ки костюми ниндошт дар таи дошт, бо диққат гӯш мекард.

Дар ҷанг моҳи охир духтар ҳеле тағйир ёфта, болиға шуда буд. Фақат як ҷуфт мӯи бофтаи сиёҳ ва ғафси дар пушташ овезон гувоҳи меод, ки ӯ ханӯз чанде пеш духтари мактабхон будааст. Ӯ перохани сиёҳ лӯшида ва шарфи сиёҳеро ба танаи печонда, буд, зеро ба хона аз дару тиреза ҳавои сард медаромад.

Духтар ба сари синааш шохчаи хурдтараки сарв — нишони тапшилотӣ «Италияи ҷавон»-ро ҷаспонда буд.

Ҷавони ломбардӣ ба вай қашшокии деҳқонони вилояти Калабрияро ҳикоя мекард ва духтар манаҳашро ба дасташ такя дода, ҷашм ба замин дӯхта қомӯш менишаст. Ба Артур ҷунини намуд, ки дар пеши ҷашмаш тасвири ғамангезе ҷилвагар шуд: Озодӣ ба марги республика азодорӣ мекунад. (Агар Юлия ин ҳолати духтарро

медид, албатта: «Духтараки қадқашида, ранги рӯяш беҳун, биниаш нозеб, куртаи кӯҳнааш ба қадаш кӯтоҳ!» мегуфт).

Вакте ки ҳамсӯхбати ўро касе ба кунҷи дигари хона кашид, Артур ба назди духтар омада гуфт:

— Шумо ҳам дар ин ҷо, Чим?

Номи аслии духтар Ченифер буд, ки ин номи нодирро ба вай дар вақти ғусли таъмид¹ дода буданд; дугонаҳои мактабии италиянаш номи вайро кӯтоҳ карда «Чемма» мегуфтанд, «Чим» бошад исми бачагии ӯ буд.

Чемма бо тааҷҷуб сар боло кард:

— Артур! Ин шумоед? Ман намедонистам, ки шумо узви ташкилот ҳастед.

— Ман ҳам ҳеҷ ҳаёл накарда будам, ки шуморо дар ин ҷо мебинам, Чим! Аз кай боз шумо...

— Не, не,— гуфта Чемма сухани Артурро бурид,— ман ҳанӯз узви ташкилот нашудаам, фақат ду-се супориши хурдERO иҷро кардаму бас. Ман бо Бини шияос шудам. Шумо Карло Биниро мешиносед?

— Албатта.

Карло дар Ливорно роҳбари ташкилоти «Италияи ҷавон» буд. Ҳамаи аъзоёни ташкилот ўро мешинохтанд.

— Ана ҳамин Карло Бини ба ман ҳамаи масъалаҳои ҳоро гуфта дод: ман аз ӯ хоҳиш карда будам, ки маро ба яке аз маҷлисҳои донишҷӯён барад. Ӯ ба Флоренция ба номи ман хат кард. Магар шумо хабар надоред, ки ман дар иди милоди Исо дар Флоренция будам?

— Не, хабар надорам. Ман акнун аз хона хеле кам хат мегирам.

— Балс, маълум... Гӯш кунед, ба шумо нақл кунам, ки ман чӣ тавр ба Флоренция рафтам. Ба хонаи Райтҳо ба меҳмонӣ рафта будам (Райтҳо дугонаҳои мактабии Чемма буда ва ба Флоренция кӯчида буданд). Карло ба ман навишта буд, ки вақти бозгашт ба Пиза фурумада дар маҷлиси имрӯзаи донишҷӯён иштирок кунам. Ман қабул кардам ва инак ба ин ҷо омадам. Ба гумонам, маҷлис ҳозир сар мешавад.

Дар маърӯза аз республикан идеалӣ, аз вазифа ва тайёрии ҷавонон ба он сухан мерафт. Фикрҳои маърӯзачӣ як қадар хира, маҷҳул буданд, лекин Артур ба он

¹ Ғусли таъмид — дар исониҳо (христианҳо) ба об лавҳатани кӯдак барон ба дия даровардани ӯ.

бо шавку ихлоси тамом гӯш мекард. Вай дар ин даврани ҳаёти худ ба ҳама гуна таблиғоти нав эътимод дошт, идеалҳои нав дар зеҳнаш менишастанд, бе он ки ҳудаш дар бораи ҷиғунагии он идеалҳо фикре кунад.

Вақте ки маъруза ва аз паси он музокираҳои дуру дароз ба охир расиданду донишҷӯи пароканда шудан ғирфтанд, Артур ба назди Чемма, ки дар гӯшас нишаста буд, омад.

— Ман шуморо гусел мекунам, Ҷим. Малзилатон кучост?

— Хонаи Мариетта.

— Ҳамон ходимаи собиқи падаратон?

— Бале. То хонаи занак аз ин ҷо хеле роҳ аст.

Дуяшон муддате хомӯш роҳ рафтанд. Баъд Артур якбора пурсид:

— Шумо ба ҳафдаҳ даромадед, а?

— Дар октябр ҳафдаҳо пур кардам.

— Ман ҳамеша медонистам, ки шумо калон ки шудед, монанди духтарони дигар, ки ғайр аз рақсидан дар балҳо ва худро оро додан дигар кореро намедонанд, нахоҳед шуд. Ҷим, ман ҳамеша фикр мекардам, ки оё шумо ба сафи мо медаромада бошед?

— Ман ҳам дар бораи шумо ба ҳамин фикр будам.

— Шумо гуфтед, ки дар баъзе масъалаҳо ба Карло Бини ёрӣ медиҳед. Ман ҳатто намедонистам, ки шумо бо вай шинос ҳастед.

— Он чи ман кардам, на барои Карло, балки барои каси дигар буд...

— Барои кӣ?

— Барои он касе, ки нирӯз дар маҷлис бо ман сӯҳбат мекард, яъне барои Болла.

— Шумо ўро нағз мешиносед?— дар ин суоли Артур оҳанги рашк шунида мешуд. Артур бо Болла қадаре рақобат дошт. Миёни онҳо дар сари як масъала дар комитети «Италияи ҷавон» рақобат мерафт: ташкилот қорее дошт ва он қорро вай ба Артур насулурда ба Болла су-пурд, зеро Артурро хеле ҷавон ва камтаҷриба ҳисоб кард.

— Ман ўро нағз мешиносам ва хеле мешиносам,— гуфт Чемма.— У муддате дар Ливорно истиқомат кард.

— Хабар дорам, ў ба Ливорно дар ноябр рафта буд.

— Оре, ў барои лаҳи қардани китобҳо рафта буд...

Артур, фикри шумо чист, оё анҷом додани ин кор назар ба хонаи мо дар хонаи шумо беҳафтар нест? Аз хонадони

бодавлат ва соҳиби қиштиҳо ҳеҷ кас гумони бад намебарад. Ғайр аз ин, шумо ҳаман кормандони бандаргоҳро мешиносед.

— Оҳиста, азизам, баланд гап назанед. Маълум мешавад, ки китобхон аз Марсель фиристодашуда дар хонаи шумо нигоҳ дошта мешуданд?

— Фақат як рӯз... Аммо, эҳтимол, ин гапро ба шумо гуфтанам дуруст набуд?

— Чаро? Шумо нағз медонед, ки ман узви ташкилот ҳастам. Азизам, Чим, агар шумо... ва ҳам падаре ба ҷамъияти мо ҳамроҳ мешудетон, ман чӣ қадар хушбахт мешудам...

— Муршиди шумо? Магар ӯ...

— Оре, эътиқодоти Монтаселли дигар аст. Вале ман гоҳо ҳаёл мекардам, ки... ман умед доштам, ки...

— Артур, охир вай кашиш аст!

— Чӣ зарар дорад? Дар ташкилоти мо кашишҳо ҳам ҳастанд. Ҳатто ду нафари онҳо ба газета менависанд. Чаро мо онҳоро ба сафи ҳудумон накашем? Вазифан кашишон аст, ки мардумро сӯи мақсадҳои олии роҳнамоӣ кунанд, магар мақсади ташкилоти мо ҳам ҳамин нест? Маълум ки кори озодӣ аз кори сиёсӣ будан зиёдтар кори рӯҳию маънавист. Охир, одамон агар хоҳанд, ки граждонҳои рӯҳан озод ва болуур бошанд, ҳеҷ кас онҳоро дар гуломӣ нигоҳ дошта наметавонад.

Ҷемма абрувонашро ҷин кард:

— Ба ман ҷунин менамояд ки, Артур, дар ин маврид мантиқи суҳанатон як қадар ланг аст. Қашш ҳақиқатҳои диниро таълим медиҳад ва ман намедонам, ки ин бо кори аз австрияҳо озод кардани Италия чӣ муносибате дорад?

— Қашш таълимоти Исоро тафсиру ташреҳ мекунад. Исо бошад бузургтарин инқилобӣ буд.

— Медонед, ман дар бораи қашшҳо бо падарам гап задам, ӯ меғӯяд ки...

— Ҷемма, падаратон протестант аст?

Баъди андак хомӯшӣ Ҷемма бенбо ба ҷашми Артур нигоҳ кард:

— Бехтар ки дигар дар ин бора гап назанем,— гуфт ӯ.— Ҳар гоҳ ки дар бораи протестантҳо суҳан ба миён меояд, шумо доим мисли як шахси мутаассиб суҳан меронед.

— Не, ин дуруст нест. Баръакс... Вакте ки протес-

тантҳо дар бораи католикҳо гап мезананд, ҳамеша та-
ассуб зоҳир мекунанд.

— Фикри ман дигар аст... Аз ин хусус мо бисёр
бахс кардем, аз сари нав бахс кардан чӣ лозим... Маъ-
рӯзан имрӯза ба шумо маъкул шуд?

— Махсусан қисми охиринаш маъкул шуд. Хуб аст,
ки ӯ бо як қатъият мегуфт: кас бояд мувофиқи идеалҳои
республика зиндагӣ кунад, на ин ки фақат орзуи онро ку-
над. Ин мутобиқи таълими Исост, ки мегуяд «Бихишт дар
ботини мост».

— Аммо ба ман махсусан ҳамин ҷои маърӯза нафо-
рид. Маърӯзачӣ дар бораи чӣ гуна фикру ҳиссиёт дош-
тани мо дуру дароз гап зад, вале ҳеҷ гуна роҳҳои амалӣ
нишон наод, ҳеҷ нагуфт ки мо чӣ кор кунем.

— Вақтани расад, барои ҳаман мо кор басанда хоҳад
буд. Сабр бояд кард. Дигаргуниҳои бузург дар як рӯз
ба амал намоянд.

— Вазифа ҳар қадар мураккаб бошад, ҳамон қадар
зудтар ба ячрон он шурӯъ кардан лозим аст. Шумо гуфтед,
ки худро бояд барои кори озодӣ тайёр бояд кард. Вале ба
ёдатон биёред, ки модари шумо чӣ қадар пурсабр буд.
Магар ӯ фариштаҳӯ набуд? Аммо ин ҳама сабру бар-
дошт оқибат ӯро ба кучо бурд? Ӯ то охири рӯзи ҳаёташ
мисли канизе буду бас. Бародари шумо ва зани ӯ вайро
чӣ қадарҳо азоб меоданд ва таҳқир мекарданд. Агар
ӯ то ин дараҷа нармадил ва пуртоқат намебуд, хушбах-
тонатар ҳаёт мегузаронд. Он гоҳ бародаратон ва зани
вай бо ӯ ҳаргиз ин гуна рафтору муомилаи бад карда на-
метавонистанд. Дар бораи Италия низ айни ҳаминро гуф-
тан мумкин аст. Вай на мӯхтоҷи сабру тоқат аст, балки
баръакс, вайро лозим аст, ки ба муҳофизати ҳукуқи ху-
даш бархезад.

— Азизам Чим, агар ғзабу изтироб Италияро наҷот
дода метавонист, ӯ кайҳо озод мебуд. Вале ватан на ба
кину ғзаб, балки ба муҳаббат мӯхтоҷ аст.

Артур ин суҳанро гуфту якбора хун ба рӯяш давид.
Чемма ба ин ҳолати ӯ пай набурд... Ӯ абрувнашро ба
ҳам кашида, лабонашро маҳкам ба ҳам часпонид, чан-
монашро ба як ҷукта дӯхта меистод. Баъди андаке хо-
мӯшӣ боз ба суҳан даромад:

— Суҳанони ман ба шумо нодуруст менамоянд.
Артур? На, ҳақ бо ман аст. Ягон вақте шумо инро ме-

фаҳмед... Ин аст хонаи Марнетта, ки ман истиқомат мекунам. Медароед?

— Не, акнун дер шуд. Шаб бахайр, азизам!

Вай дар дами дар дасти Ҷеммаро маҳкам дошта истод ва гуфт:

— «Ба номи худо ва халқ...»

Ҷемма бурро — бурро ва бо як тантана давоми ин шиораи иттиҳоди «Италияи ҷавон»-ро ба забон ронд: «... ҳозир ва то абад».

Баъд дасташро аз дасти Артур ҷудо карда давои давои ба дари хона даромада рафт. Чун дар пӯшида шуд, нишоне, ки бар сини Ҷемма буд, ба замин ғалтид ва Артур ҳам шуда онро аз замин бардошт.

БОБИ ЧОРУМ

Артур ба хона гӯе парӯ бол бароварда паррон омад. Уро як хушбахтин беғашу ғубор фаро гирифта буд. Дар маҷлис бо киноя аз шӯриши мусаллаҳона сухан рафт. Ҷемма акнун шарик ва ҳамқадами ӯ шуда буд ва Артур ошиқи ӯ буд. Ӯ тасаввур менамуд, ки минбаъд дуяшон якҷоя қор хоҳанд кард. Ҳамроҳ мубориза хоҳанд бурд ва шояд барои озодии оянда ҷонашонро якҷоя фидо хоҳанд кард. Ӯмеду орзуҳо ба амал хоҳанд омад ва падаре ҳам ниро дида ба маслаки онҳо эътимод пайдо хоҳад кард.

Артур бо ҳамин ҳаёлотии ширин ба хоб рафт. Аммо рӯзи дигар чун аз хоб бархост, нисбатан орому осуда буд ва ба ёдаш омад, ки Ҷемма ба Ливорно ва падаре ба Рим мераванд. Ҳанӯз то иди пасха се моҳи зимистон аст — январь, февраль, март. Агар Ҷемма дар хонашон ба таъсири протестанти дода шавад, он гоҳ чӣ мешавад? Не, Ҷеммаи ӯ ҳеҷ гоҳ танҳо ороишпарасту ишвақор нахоҳад шуд, монанди дигар духтарони англис, ки дар Ливорно ҳастанд, ҳаваси дилбарии сайёҳон ва савдогарони тоссарро нахоҳад кард, ӯ тамоман одами дигар аст, вале мумкин аст ки ӯ бадбахт шавад. Ӯ ҳамин тавр духтари барност, ҳеҷ дугонеге надорад ва дар байни он одамони камҳисси кӯтоҳандеш вай таиҳост. Лоақал модари ӯ зинда мебуд ҳам боз як гапе буд.

Бегоҳи Артур ба семинария рафта, дар он ҷо Монтанеллиро дид, ки бо ректори нав сӯҳбат дорад. Вай мондашуда ва хафа барин менамуд. Падаре ҳатто ба дидори

Артур шод ҳам нашуд, балки баръакс, чехраи ӯ боз тиратар гардид.

Монтанелли дилу бедилон сӯи Артур ишора карда ба ҳамсӯхбаташ гуфт:

— Ин аст он донишчӯе, ки ман дар борааш ҳоло ба шумо гап мезадам. Агар шумо ба истифода аз китобхона иҷозаташ диҳед, аз шумо хеле мамнун хоҳам шуд.

Падар Карди, кашиши куҳансол ва чехрааш нуронӣ, дарҳол бо Артур дар боран машғулоти ӯ дар дорулфунун гуфтугӯ сар кард. Вай бо ҳаёти донишқадаҳои олий ба ҳубӣ ошно буд. Гуфтугӯи ба ҳар ду тараф дилписанд дар як дам ба мунозираи онд ба тартибу низоми дорулфунунӣ гузашт: ин яке аз масъалаҳои мавриди мубоҳиса ва марқангези он замон буд.

Ба хурсандии Артур, ректори нав калонҳои дорулфунунро аз вачҳи махдудиятҳои бемаъние, ки боиси норозигӣ ва дилозурдагии донишчӯён мешуданд, саҳт танқид кард ва гуфт:

— Ман дар тарбияи ҷавонон хеле пуртаҷрибаам, ода-ти ман ин аст, ки ба донишчӯён бе асоси сабабҳои қонӣ-қунонда ҳеҷ чизро манъ намекунам. Агар ба ҷавонон эҳтиромӣ муайяне зоҳир кунем, онҳо калонҳоро хеле кам ташвиш медиҳанд. Аммо агар чилавро дам ба дам кашидан гиред, ҳар қадам аспӣ ром ҳам найрангҳои то-аъ эҷод мекунанд.

Ҷашмони Артур аз ҳайрат воз шуданд: ӯ гумон накарда буд, ки ректори нав тарафи донишчӯёнро мегирифта бошад. Монтанелли ба гуфтугӯ шарик намешуд. Қиёфай ҳозираи ӯ шоҳиди он буд, ки ин масъалаҳо таваҷҷӯҳи ӯро хеле кам ба худ ҷалб мекунанд. Чехраи ӯ ба андозае маъюсӣ ва хастагиро ифода мекард, ки падар Карди, якбора мавзӯи гуфтугӯро тағйир дод:

— Метарсам, ки шуморо хаста карда бошам, падар қаноник. Сергапин маро бубахшед. Ба ин масъала ман хеле аҳамият медиҳам ва фаромӯш мекунам, ки ин шояд боиси малоли хотири дигарон шавам.

— Баръакс, ман ба ин масъала хеле мароқ дорам,— гуфт Монтанелли, аммо ин сухани ӯ як хушмуомилагии сохтае будо бае, ҳол он ки вай зотан аз ӯҳдаи чунин сохтакориҳо, ё ки реву риё ҳеҷ намебаромад, сохтагии суҳнаш маълум шуда мекост, бино бар ин Артур аз лаҳияи вай нафраташ омад.

Падар Карди рафта буд, ки Монтанелли ба Артур

андешаманд ва як навъ андӯхгин, ки ин кайфият тамоми он бегоҳ уро тарк накарда буд, нигоҳ кард.

— Артур, азизам,— охишта сухан сар кард ӯ,— ман ба ту гап дорам.

«Эҳтимол ба вай ягон хабари нохуш расида бошад» — ба чехраи коҳидан Монтанелли хавотиркашона нигоҳ карда аз дил гузаронд Артур.

Сукути давомноке ба миён омад. Сипас Монтанелли пурсид:

— Ректори навро писандидӣ?

Ин пурсиш барои Артур чунон ногаҳонӣ омад, ки ӯ даррав ҷавоб ёфта патавонист.

— Ман? Хеле писандидам... Локки, аслашро пурсед, худам ҳам намедонам. Аз як назар чигунагии одамро доништан душвор аст.

Монтанелли дар ҷои нишастааш ба тақъии кресло охишта-охишта ангушт мезад (вай ҳар гоҳ ки аз ягон чиз нотинҷ ва парешонхотир мешуд, ҳамин тавр мекард). Ӯ боз ба сухан даромада гуфт:

— Ман бояд ба Рим биравам, аммо агар ту муҳолиф бошӣ... агар хоӣ, Артур, ман ба Рим мактуб навишта даъваташиро рад мекунам.

— Падре! Охир, Ватикан...

— Дар Ватикан ягон каси дигарро меёбанд. Ман ба онҳо узрнома мефиристам.

— Охир, сабабаш чист? Ман намефаҳмам.

Монтанелли ба пешониаш даст молид.

— Аз ту хотири ман ҷамъ нест. Ҳар гуна ҳаёлҳои бимнок ба ман ҳучум меоваранд... Аслан, рафтани ман зарурате надорад...

— Пас епископӣ чӣ мешавад?

— Оҳ, Артур! Маро чӣ ҷои шодӣ хоҳад буд, ки епископиро ба даст даровараму он чиро ки бароям аз он азизтар аст, аз даст диҳам...?

— Ҳеч сарфаҳм намеравам,— саросемавор гуфт Артур.— Падре, гӯед, рӯйрош гӯед, парешонии шумо аз чист?

— Парешонӣ? На. Ҷони ман аз як тарси қавӣ дар азоб аст. Артур, иқрор кун: оё ба тану ҷони ту хатаре ҳаст?

Артур миш-миши тайёрии шӯришро ба ёд оварда фикр кард, ки шояд чизе ба гӯши Монтанелли расида бошад.

Вале чун медонист, ки ин сирро ифшо кардан мумкин нест, ба суоли Монтанелли бо суол ҷавоб дод:

— Чӣ хатаре ба ман таҳдид карда метавонад?

— Аз ман напурс, балки ҷавоб бидех!— аз ҳаяҷон қариб тунду тез шуда гуфт Монтанелли. — Хатар хаст ё на? Ман сирри туро доништан намекоҳам. Ба ман ҳаминро гӯй, бас аст.

— Тақдирӣ ҳаман мо баста ба хости худост, падре. Оламу ҳодиса гуфтаанд. Лекин ҳеч боисе нест ман хавф барам, ки то он вақт ки шумо меоед, ба ман ҳодисае рӯй меода бошад.

— То он вақт ки ман меоям... Гӯш кун, азизам, ман ҳуқуқро ба дастӣ ту медиҳам. Ваҷху эзоҳи ту ба ман даркор нест. Фақат як даҳаи «инаранед» гӯй — ман намеравам. Аз ин ҳеҷ кас зарар намекашад; имонам комил, ки ту дар ҳузурӣ ман ба амну амон хоҳӣ буд.

Ба Монтанелли зотан ин гуна ҳаёлотӣ васвосӣ ҷунон бегона буд, ки Артур бо як биму ҳарос ба ӯ нигоҳ кард.

— Падре, шумо нохуш ҳастед. Ҳатман бояд ба Рим биравед, дар он ҷо хуб дам гиред, аз беҳобӣ ва сардард халос шавед...

— Хуб,— як қадар тез шуда сухани Артурро бурид Монтанелли, мисли ин ки гуфтугузор ба дидаи зада бошад.— Пагоҳ ман бо аввалин карстан почта ба роҳ меафтам.

Артур бо назари ҳайрат ба ӯ ингарист ва пурсид:

— Шумо ба ман як чиз гуфтани будед?

— Не, не, дигар ҳеҷ... Сухани қазой надорам.

Дар ҷашмони Монтанелли хавф ва ҳатто тарс ях баст.

Артур пас аз якҷанд рӯзи рафтани Монтанелли барои китоб гирифтани ба китобхонаи семинария даромада, дар зинапоя ба падар Карди дучор омад.

— Хо, мистер Бертон!— китоб кард ректор.— Худакӣ шумо ба ман даркор будед. Марҳамат, ба пешӣ ман дароед, ман мекоҳам дар як мушкил аз шумо мадад пурсам.

Ректор дари кабинетро боз кард ва Артур бо ҳисси як навъ ҳаяҷон ба он дохил шуд: барои Артур дидани ин кабинет, ки махсуси падре буда ва аққун онро як нафар бегона ишғол кардааст, алампнок буд.

— Ман расо «кирми китобхор» ҳастам,— гуфт рек-

тор.— Аз ҳамон рӯзе, ки дар он ҷо ҷойгир шудам, ба муоннаи китобхона шуруъ кардам. Ин китобхона ба назарам хеле хуб ва бой менамояд, лекин ман бо тартиби феҳришташ ҷандон ошно нестам.

— Феҳристи китобхона ҳанӯз тамои нашудааст. Бештарини китобҳои нағз дертар расида буданд.

— Оё шумо ним соат вақт доред, то ки ба ман тартиби гузориши китобҳо ва феҳристро фаҳмонед?

Дуяшон аз кабинет баромада ба китобхона рафтанд ва Артур бо диққати тамои эзоҳоти лозимаро додан гирифт. Вақте ки ӯ рафтани шуда аз ҷо ҳест ва кулоҳашро ба даст гирифт, ректор бо табассуми ширине ӯро аз рафтани боздошт.

— Не, не, ман намегузорам, ки шумо ин тарик ва ба ин зудӣ биравед. Имрӯз шанбе аст ва шумо дарсҳоятонро то рӯзи душанбе ақиб партофта метавонед. Бимонед ва ҳамроҳи ман таами шом бихӯред, акнун ки ман шуморо ин қадар нигоҳ доштам, бехтар он аст ки боз каме истед.

Муомилаи ӯ ба ҳадде хушоянд ва навозишкорона буд, ки Артур худро якбора бо ӯ тамоман оғод ҳис кард.

Баъди якҷанд суханони беаҳамият дар боран ину он мавзӯъ, ректор аз Артур пурсид, ки ӯ Монтанеллиро кай боз мешиносад.

— Қариб ҳафт сол боз ман Монтанеллиро мешиносам. Вақте ки он кас аз Хитой баргаштанд, ман дувоздаҳсола будам.

— Оҳо, бале он кас дар Хитой бо ваъзу таблиғоти миссионерии* ҳудашон шӯҳрати калон пайдо кардаанд. Аз ҳамон вақт ин ҷониб он кас роҳбари донишомӯзони шумо буданд?

— Падре баъди як соли баргаштаниашон, яъне ҳамон вақте ки ман нахустин бор барои истиғфор ба наздашон рафтам, ба ман таълим додан сар карданд. Аз бозе ки ба дорулфунун дохил шудам, он кас дар фанҳои хориҷ аз программаи дорулфунун ба ман ёри медиханд. Ба ман хеле меҳрубонанд, ҷунон меҳрубонанд, ки шумо тасаввур кардан ҳам наметавонед.

— Бовар мекунам. Ин шахс шонистаи эҳтироми бузурге мебошад. Ман миссионерҳоро мешиносам, ки ҳамроҳи он кас дар Хитой будаанд, онҳо ғайрату ғайролияти он кас, дар пешомадҳои мушқил мардонагӣ нишон доданиашон ва имони заволнопазирашонро таъриф мекунам. Шумо хеле хушбахтед, ки дар овони ҷавония-

тон монанди он кас мураббӣ доштвед. Ман аз он кас шунидам, ки шумо аз падару модаратон ятим мондаед.

— Бале, падарам дар хурдсолӣ вафот кардаанд, модарам як сол пеш аз олам гузаштанд.

— Шумо хоҳар ва бародар доред?

— Бародарон аз ҷониби падар дорам, лекин вақте ман кӯдак будам, онҳо калонсол ва машғули тичорат буданд.

— Шумо, албата, аз хурдсолӣ ҷафои танхоиро касидаед ва бояд аз ҳамин сабаб бошад, ки меҳрубонии Монтанеллиро ин гуна қадр мекунад. Аммо иҷозат диҳед пурсам, ки шумо баъди он кас ягон каси дигарро ба муршидӣ интихоб кардаед ё не?

— Ман ният доштам, ки дар ин қарибӣ ба рӯҳониёни ҷамъати Санта Катерина муроҷиат кунам.

— Оё мехоҳед, назди ман истиғфор кунед?

Артур хайрон шуда ба ӯ нигоҳ кард.

— Ҳазрат, албатта, ман хушбахт мебудам, лекин... фақат...

— Медонам, шумо гуфтаи мехоҳед, ки ректори семинарияи динӣ одатан аз мардуми берун истиғфор қабул намекунад. Ин дуруст аст, вале ман медонам, ки Монтанелли шуморо беҳад дӯст медорад ва гумон мекунам, ки ба ҷиҳати шумо парешонхотир хоҳад буд, ҷунон ки ман ҳам, агар шогирди маҳбуби ҳудамро монда мерафтам, парешонхотир мебудам. Агар ӯ шунавад, ки ҳамкасабааш ғами рӯҳ ва имони шуморо меҳӯрад, шод мешавад. Ғайр аз ин, фарзанд, ман бояд ошкоро гӯям, ки шумо ба ман хеле дилписанд омадед. Фарзандам, бо ман бетакаллуф бошед, рӯирист гӯед, оё розӣ ҳастед, ки ман падари рӯҳонии шумо бошам? Ман ҳар кӯмаки аз дастам омадаро бо ҷону дил ба шумо мерасонам.

— Марҳамати шумо бепоён аст... Дар ин сурат ман, албатта, аз шумо хеле мамнун хоҳам буд.

— Ин таъир бошад, шумо моҳи оянда барои истиғфор назди ман ҳозир мешавад. Ва агар, фарзандам, шумо бегоҳонӣ фурсат пайдо кунед, ба пеши ман биёед.

Чанде пеш аз иди пасха эъломиаи расмӣ баромад, ки Монтанелли ба Бризигелла — ноҳияи на чандон калоне, воқеъ дар Апенинаи Этрусӣ — епископ таъин шудааст. Худи Монтанелли инро аз Рим ба Артур бо мактубе осудахотирона ва ҳолӣ аз такаллуф хабар дод. Бешак, хиратабъии ӯ дигар намонда буд. Дар мактуб ба

Артур навишта буд, ки «ту бояд дар ҳар таътил ба пешман биёӣ ва ман низ ваъда медихам, ки гоҳ-гоҳ ба Пизаравам. Бо ин тарик, агарчи тез-тез набошад ҳам (чунон ки ман мехостам), гоҳ-гоҳ ҳамдигарро мебинем».

Доктор Воррен Артурро даъват карда буд, ки иди пасхоро дар оилаи ӯ гузаронад, ба ҷои он ки ба ғурбатхонаи Бертонҳо, ки ҳоло дар он ҷо ҳукмронӣ тамома ба дасти Юлия гузаштааст, рафта худро дилтанг намояд. Ба мактуби доктор Воррен боз як хатчаи ба тарзи бачагона қачу қилеб навишташуда илова карда шуда буд, — хатча бе шубҳа аз Чемма буд, вай аз Артур хоҳиш карда буд, ки агар имкон дошта бошад, биёяд, «зеро ки — навишта буд духтар, — ман бояд дар бораи баъзе масъалаҳо бо шумо гуфтугӯ кунам». Аз овозаҳои дар байни донишҷуён пахшшуда Артур боз ҳам бештар ба ҳаяҷон меомад ва шодӣ мекард. Ҳама мунтазир буданд, ки баъд аз иди пасха воқеаҳои калон рӯй хоҳанд дод.

Ҳамаи инҳо Артурро ба чунон шавқу ҳаяҷоне оварда буданд, ки ҳатто чизҳои ҳам, ки донишҷуён дар бораи он чизҳо байни худ лиқхонӣ гезайон мекарданд, ба назари Артур комилаи имконпазир ва дар давоми ду-се моҳи наздик воқеъшаванда менамуданд. Ӯ қарор дод, ки рӯзи панҷшанбе, дар ҳафтаи рӯзадории исавихо, ба хонаи худ бираваду рӯзҳои пахустини таътилно дар он ҷо гузаронад, то ки тодиш мулоқот бо Чемма кайфияти ҷазабаи динии ӯро, ки қалби дар рӯзҳои мазкур аз муҳлисиҳои худ он гуна кайфиятро талаб мекард, ҳалалдор наамояд. Ӯ бегоҳии чоршанбе ба Чемма навишт, ки дар душанбеи иди пасха меравад ва сипас, орому осуда ба бистари хоб рафт. Пеш аз хоб дар пели салиб — муҷассамаи чормехшудан Исо зону зада ибодат кард. Падар Карди ваъда дод, ӯро пагоҳ барои истиғфор қабул намояд ва акнун Артурро лозим аст, ки бо тоату ибодати самимии дуру дароз ба ин истиғфори пеш аз маросими пасха тайёр бинад. Сари ду зону нишаста, сарашро поин андохта, дастҳояшро пеш гирифта, ҳамаи воқеаҳои дар як моҳи охир аз сар гузаронидаашро ба ёд овард, гуноҳони майда-майдаашро шумурд: бесабри, беэҳтиётӣ, сабуки барини кирдорҳо, ки рӯзи поки ӯро як дараҷа доғдор мекарданд. Артур ба ғайр аз ин гуноҳони дигареро ба ёд оварда натавонист: дар айёми хушбахтӣ гуноҳи зиёд содир наменавад. Ӯ ба салиб сачла карда ба по хест ва ба либоскашӣ сар кард.

Чун гиребони куртаашро кушод, аз даруни курта як коғаз ба замин афтод. Ин коғаз хати Ҷемма буд, ки Артур тамоми рӯз онро дар сини худ гирифта гашта буд. Ӯ коғазро аз замин бардошта, кушод ва сатрҳои азият бо дастн маҳбуба навишташударо бӯса кард. Баъд коғазро бо ҳисси он ки кори хандаваре карда бошад, дубора кат карда монд ва дар ин дам ногоҳон чашмаи ба сатрҳое, ки дар пушти коғаз навишта шуда ва ӯ то ҳол онро нахонда буд, афтод, — дар он ҷо чуни навишта шуда буд: «Кӯшиш кунед, ки ҳарчи зудтар ба хонаи мо бипрасед, зеро ман мехоҳам шуморо бо Болла шинос кунам. Ӯ ҳоло дар ин ҷост ва мо бо вай ҳар рӯз машғулият дорем».

Аз хондани ин калимаҳо хун ба рӯи Артур давид: «Боз Болла! Ачабо, ӯ дар Ливорно чӣ кор мекунад ва чаро Ҷемма бо вай машғулият доштааст? Ин Болла бо корҳои контрабандии худ Ҷеммаро ҷоду кардааст! Ҳамон вақт, дар январь, ба ман аён шуда буд, ки вай ошики Ҷемма аст, аз ҳамин сабаб гарму ҷӯшон суханронӣ мекард! Ақ-нун вай дар пешн Ҷемма аст ва ҳар рӯз ӯро мебинад!»

Артур якбора хатро ба замин партофт ва боз назди салиб зону зада сачдакунон ба дилаш мегуфт: «Рӯхи ман, ки ба истифору тавба ҳозир буд, рӯҳе, ки бояд бо худаш, бо тамоми олам, бо илоҳӣ созгорӣ меҷуств, чӣ танг чуни ҳиссиётеро парварида метавонад? Ранг ва бадгумонӣ, кинаю ҳасад ба рафикам Болла дар рӯхи ман чӣ гуна пайдо шуд?». Вай рӯяшро бо кафи дасташ пӯшонда фарқи пӯшаймониву падомат гардид. Панҷ дақиқа пештар ӯ ҳаёлу орау ба роҳи озодӣ қурбон шудан дошт, вале ақнун мисли ҷинояткорест, ки азоби ҷаҳонӣ меканад.

Вақте ки ӯ рӯзи панҷшанбе ба ибодатхонаи семинарии рафт, падар Қардиро дид, ки дар он ҷо танҳо нишастааст. Артур дуои пеш аз истифоро хонда, дарҳол аз тазъики рӯҳии дишабааш сухан ронд:

— Падар, ман гунаҳкорам, ман бо рашқу кина ва гумони ношониста дар ҳаққи шахсе, ки ба ман ҳеҷ бадӣ накардааст, гунаҳкор шудам.

Падар Қарди хеле хуб медонист, бо кӣ сару кор дорад. Ӯ бо мулоиматӣ гуфт:

— Писарам, шумо ба ман ҳамаҷи рози худро ифшо накардед.

— Падар! Он касе, ки ман нисбат ба вай ҳисси гайри

исавият дорам, уро ман мебонст бисъёр дӯст дорам ва хурмат кунам.

— Шумо бо ӯ пайванди хунӣ доред?

— Аз ин ҳам маҳкамтар!

— Чӣ гуна пайванд доред?

— Пайванди рафокат.

— Рафокат дар кор?

— Дар кори бузург ва муқаддас.

Сукути кӯтоҳе ба миён омад.

— Оё рашк ва кинаи шумо нисбат ба он... рафиқатон аз пешқадам будани ӯ дар он кор пайдо шудааст?

— Оре, қисман ҳамин тавр аст. Ман ба ғурӯҳи бағӣ ва обрӯмандии ӯ ҳасад бурдам... баъд... ҳаёл кардам... тарсидам, ки ӯ дили духтареро, ки ман ошиқаш ҳастам, мебарад.

— Духтаре, ки шумо ошиқаш ҳастед, дар дини муқаддаси католикии мост?

— На, мазҳабаш протестантист.

— Дар бидъат аст?

Артур маҳзунона панҷаҳон дасташро ба ҳам фишурда гуфт:

— Оре, дар бидъат аст. Ману вай якҷоя тарбия ёфтаем. Модарони мо дугона буданд. Ман ба он ҷавон ... ба он ҷавон рашк кардам, зеро фаҳмидам, ки ӯ низ ошиқи духтар аст... ва ҳам...

— Фарзандам,— охишта ва ҷиддӣ гуфт падар Қарди баъди як дақиқа сукут,— шумо ба ман на ҳамаи розро нишона кардед.

— Падар, ман...— забони Артур сакта кард. Падар Қарди хомӯшона нигарон шуда истод.— Ман ба ӯ ҳасад бурдам,— забонаш боз шуда гуфт Артур,— зеро ташкилот «Италияи ҷавон», ки ман дар вай ҳастам...

— Хӯш?

— ... ба ӯ кореро супурд, аммо ман умедвор будам, ки он корро ба ман месупорад... Ман худро ба он корлоқтар ҳисоб мекардам.

— Чӣ гуна кор?

— Қабули китобҳо аз кишти... китобхон сиёсӣ. Онҳо ҳама ғурифта, дар шаҳр ба ҷое пинҳон кардан лозим буд.

— Ҳамин корро ташкилот ба рақибни шумо супурд?

— Оре, ба Болла... Ва ман ба вай ҳасад бурдам.

— Ин одам барои ҳасад бурдани шумо баҳонае додааст ё на? Оё шумо ўро дар иҷрои супориш мусоҳилакорӣ кард, гуфта айбдор мекунед?

— Не, падар, Болла часурина ва фидокорона амал кард. Ў ватанпарвари ҳақиқист, ман мебонист ўро дӯст медоштам ва ҳурмат мекардам.

Падар Қарди ба андеша рафт.

— Фарзандам, агар ба ҷони шумо рӯшноии дурашоне тофта бошад, агар шумо дар орзуи кори бузург ба нафъи бародаронатон бошед, агар шумо умеди осоя кардани мушкilot, сабук кардани ранҷу азоби дармондагонро дошта бошед, пас бояд фикр кунед, ки нисбат ба ин атои пурқимати худовандӣ чигуна рафтор менамояд. Ҳамаи неъматҳо аз худованд аст. Ба кори нав иқдом кардани шумо низ бо амри илоҳист. Агар шумо ба роҳи ҷоннисорӣ ва фидокориҳо, ба роҳе, ки дар охир ба роҳату осоиш мебарад, қадам ниҳодасд, агар шумо бо рафיקони дӯстдоштаатон иттиҳод карда бошед, то ба мардумони ҷафокаши дар хуфия гурӯҳу полонбуда озодӣ оваред, пас кӯшиш кунед, ки рӯҳи шумо аз рашқу ҳавас ва эҳтиросот озод бошад ва дилатон ба сачдагоҳе, ки дар вай ҳамеша оташи муқаддас фурузон бошад, табдил ёбад. Ба ёд дошта бошед, ки ин як кори бузург ва муқаддас аст. Диле, ки ба ин кор дода шудааст, бояд аз худбиниву худситой озод бошад. Ин пеша ҳам монанди пешаи ходимони калисо набояд ба ҳавою ҳавасҳои зудгузар вобастгӣ дошта бошад. Ин кор ба *номи худо ва халқ аст, ҳозир ва то абад*.

Артур ин шиори «Италияи ҷавон»-ро шунда «*воҳ!*» гӯён даст ба ҳам зад ва қариб буд, ки гирьяро сар диҳад.

— Падаре, шумо ба мо фатвои калисоро медиҳед! Исо бо мост!

Қашиш бо тантана ҷавоб дод:

— Фарзандам! Исо мунофиқонро аз калисо ронд, зеро хонаи Исо парастиишгоҳ аст, вале мунофиқон вайро ба бошишгоҳи дуздону роҳзанон табдил дода буданд.

Артур пас аз сукути тӯлонӣ бо овози ларзон гуфт:

— Вакте ки онҳо ронда шуданд, Италия ҳам парастиишгоҳи Исо хоҳад шуд.

Ў хомӯш гардид. Дар ҷавоб овози намеро шунид:

— Худо гуфтааст: «Замин ва ҳамаи неъматҳои он аз ман аст!»

Артур имрӯз ба сайри дуру дарозе эҳтиёҷ ҳис кард. Ў бораширо ба як рафики мактабиаш дода, худ пои пиёда ба Ливорно равона шуд.

Ҳаво абр ва намнок, вале хунук набуд, ҷойҳои пасти ҳамвор ба чашми ӯ аз пештара ҳам хушманзаратар ме-намуданд. Алафҳои тар ва нарма дар зерини пой ба ӯ хуш-холии махсусе мебахшид, вай аз намуди сохиту фараҳ-бахши гулҳои дашти баҳорӣ, ки дар роҳ буданд, завқ мегирифт. Дар шохчаи як дарахти гуҷум, ки дар бешазори хурде расида буд, паррандае ошъён сохта буд, вай аз ди-дани Артур бо фаръеди дилхароше болҳои сиёҳашро аф-шонда, дар ҳаво тез-тез парвоз мекард.

Артур кӯшиш мекард, ки тамоми фикру зехни худ-ро ба ҳаёлотии савоббахш диҳад, ки шоёни арафаи ҳафтаи охирии рӯзи бошанд, вале ёди Монтанелли ва Чема ба ҳаёлотии худҷӯёнаи ӯ ба андозае мепечиданд, ки дар охир ӯ аз он кӯшиши худ даст кашада, ба фикри он ки ин ду зот дар муборизаҳо барои мақсади оли ҷиғуна роле бозӣ хоҳанд кард, гарк шуд. Дар ҳаёли ӯ падре бояд дар ин роҳ ходиқ далер ва пайғамбар мешуд, ки дар назди ғазби муқаддаси ӯ ҳар гуна қувваҳои сиёҳ маҳв мегарданд; дар зерини пои ӯ муборизони ҷавони ро-ҳи озодӣ бояд аз сари нав дини кӯҳна ва ҳақиқатҳои кӯҳнаро дар маънои нави ҳақиқат номатлумашон таълим бигиранд.

Чема-чӣ? Чема! Ў, Чема, дар сангарҳо хоҳад ҷағид, Ў барои он офарида шудааст, ки қаҳрамони шӯ-риши оянда гардад. Ин духтари пок ва нотарс монанди онҳое, ки сарчашмаи илҳомии шоирон шудаанд, рафикаи содиқе хоҳад шуд. Ў дар ҳавфу хатарҳои пешоянда шо-дона ҳамроҳи ӯ хоҳад буд. Ва дуяшон шояд дар соати зафар якҷоя қурбон шаванд, зеро ки рӯзи зафар бояд албатта биёяд. Ў дар бораи муҳаббати худ ба вай ҳар-гиз даҳон нахоҳад кушод. Ў ягон сухане ҳам, ки осуда-гии хотири духтарро ҳалалдор наояд ва ё эҳсосоти дӯс-тиашонро тира созад, бар забон нахоҳад ронд. Вай му-қаддасан маъсуман қудсест, ки бояд барои озодии халқ, барои озодии ватани азиз, Италия, чун ҳадя ба сарла-ғох гузошта шавад. Охир ман, Артур, кистам, ки ҷуръат карда дохили рӯҳи муқаддаси Чема шавам, рӯҳе, ки

габр аз меҳри худо ва Италия меҳри дигарсро наменпар-
варад!

Худо ва Италия... Вақте ки Артур ба бини имто-
рики калонс, воқеъ дар хиёбони Каср, дохил шуд, по-
гоҳ чанд қатра борон ба сараш рехт. Саройбони Юлия,
шахсе бисёр хушбӯс, ўро дар эзнаи монанди
ҳарвақта вазиниона ва бо рӯи хуш, вале монанди ҳар-
вақта бо адовати ғайбӣ истиқбол кард.

— Салом, Гиббонс, Бародароам дар хонаанд?

— Чаноби Томас дар хонаанд. Хонум Бертон низ
ҳастанд. Онҳо дар меҳмонхона нишастанд.

Артур бо ҳиссиёти гароне вориди хона шуд. Чи ман-
зили хушноваре! Насимл ҳаёт ба ин манзил гӯё навазида
аз онсӯтараш мегузашт. Дар вай ҳеҷ дигаргунӣ дида на-
мешуд: ҳамон одамон, ҳамон суратҳои хонадонӣ, ҳамон
ҷаҳози гаронбаҳои аз завуқу салиқа холи ва табакҳои
безеби ба деворҳо ҷаслондашуда; ҳамон такаббури ме-
щанона ба дороию сарватмандӣ; ҳамон нақши аз ни-
шони ҳаёт маҳрум дар ҳама ҷиз... Ҳатто гулҳо ҳам дар
гулдонҳои биринҷӣ аз мису оҳан сохташуда барин сунъӣ
менабуданд, гӯё ки дар гармии рӯзҳои баҳорон ҳеҷ ши-
ра набаста бошанд.

Юлия ба таваш либоси бегоҳонӣ, дар хонаи назирӣ,
ки маркази ҳаёти ӯ буд, мунтазирӣ меҳмонон менстод.
Ў бо табассуми хушк, бо мӯи зағирпоярангаш, сагча-
аширо ба зону гирифта менишаст, ки дар ин ҳолати худ
ба лӯхтак монандӣ дошт.

— Аҳволат чӣ тавр аст, Артур?— гуфта вай саволи
хушке дод ва нӯги дасташро хоҳам-нохоҳам ба Артур
ёзонда вохӯрдӣ карду боз дарҳол онро ба пашми нарму
нафиси кучукча гузошт.

— Ту, албатта, сиҳат-саломат ҳастӣ ва хуб дарс хон-
да гаштай, ҳамин тавр не?

Артур дар ҷавоби ӯ якунин калимаеро, ки ҳамин да-
қиқа ба забонаш омад, гуфт. Боз сукути погуворе ба
миён омад. Бо калонгирӣ ва такаббур ба меҳмонхона
дохил шудани бародари Артур — Ҷеймс низ вазъиятро
дигар накард. Аз паси ӯ як нафар намояндаи яке аз
ҷамъиятҳои киштиронӣ, ки ба назар нири ботакаббуре
буд, ба хона даромад. Вақте ки Гиббонс хабари тайёр
шудани таомро овард, Артур оҳиста аз ҷояш хест.

— Ман имрӯз хӯрок намехӯрам, Юлия. Дар ин бора
ӯро мевоҳам; ман ҳоло ба хонаи худам мегузарам.

— Ту сахт рӯза медорӣ, дӯстам, ман аминнам, ки ту касал шуда мемонӣ,— гуфт Томас.

— Харғиз. Хайр, шабатон хуш!

Дар роҳрав ӯ ба яке аз хизматгорзанон рӯ ба рӯ омада, аз ӯ хошиш кард, ки соати шаши пагоҳӣ дари хонаро зада ӯро бедор кунад.

— Ого ба калисо мераванд?

— Бале. Хайр, Тереза, шабатон хуш.

Артур ба хобгоҳи худаш рафт. Ин хона аз он модари ӯ буд ва токи калоне, ки дар рӯ ба рӯи тиреза буд, дар вақти бемории ӯ ба сачдагоҳи вай табдил дода шуда буд. Салиби калоне дар рӯи пояи сиёҳ ба миёнҷои меҳроб ниҳода шуда буд, дар пеши салиб кандиле овезон буд. Модари Артур дар ҳамин хона мурда буд. Сурати калони ӯ дар девори хона овехта шуда буд. Дар болои миз як гулдони чинии модари Артур бо як даста бунафша, ки вай ин гудро хеле дӯст медошт, истода буд. Ба вафоти модари Артур расо як сол пур шуда буд. Хизматгорони италиянӣ инро фаромӯш накарда буданд.

Артур аз сандуки худ як сурати калонро, ки ба рамкаи ғрифта шуда ва коғазпеч буд, берун овард; ин акси бо қалам кашидашудаи Монтанелли буд. Артур ба он чӣ бо муҳаббати тамои нигоҳ мекард, ки дар ин дам бачае — пешхизмати Юлия, дар як лаъли калон ба назди вай хӯроки шом овард. Хизматгорзани пири италиянӣ — ошпаз, ки як вақте ба модари Артур ҳам хизмат мекард, ба лаълӣ ҳар гуна хӯрданиҳои бамазаро ниҳода фиристода буд, то ки оғои мӯҳтарами ӯ бе он ки ба талаби калисо хилоф карда бошад, онҳоро бихӯрад. Вале Артур ғайр аз як порча нон дигар ҳеҷ хурише нахост ва хизматгорбача, ки додарзодани Гиббонс буда ба наздики аз Англия баргашта буд, табассуми маънидоркунон лаълиро берун бурд. Дар он вақтҳо аз байни хизматгорон ӯ ба протестантӣ майл карда буд, бинобар ин ба парҳезгорӣ ва тақводории аз ҳад зиёди Артур ханда мекард.

Артур ба наздики меҳроб омада дар пеши салиб сар ба сачда ҳам кард, кӯшиш мекард, ки худро ба тоату ибодат, ба ҳаёлати савоббахш машғул кунад, вале ин кор барояш мушкил буд. Ӯ ба қавли Томас ҳақиқатан рӯзаро аз ҳад зиёд рӯя менамуд, ба ин ҷиҳат ҳоло сари ӯ аз гурӯснагӣ монанди одами маст ҷарх мезад. Ларзише ба бадани ӯ давида чашмонашро хира кард, як

дақиқа ба ӯ салиб гуё аз даруни абрӯҳо намудор шуд. Таиҳо баъд аз тоату ибодати дуру дароз ӯ хуши парешонашро ба талаби афви гуноҳон равона карда тавонист. Дар охир мондагӣи ҷисмонӣ ва изтиробӣ асабҳо ғалаба кард ва ӯ аз тамоми фикру ҳаёлотӣ парешонаш фориғ шуда орому осуда ба хоб рафт.

Ҷу бисъёр саҳт хобида буд. Якбора шунид, ки касе дарро саҳт мекунад. Ӯ гумон кард, ин Тереза аст, ки мувофиқи хоҳиши дирузан худи Артур вайро омада бедор мекунад. Бинобар ин як бор «ҳа, Тереза» гуфту ба ҳестан хушаш наомад, ин дафъа ба паҳлӯи дигар гашт. Тақ-тақи дар торафт саҳттар мешуд. Артур бо як навъ тарсу бим зуд аз ҷо бархост. Аз берун ба забони италиянӣ овози марде шунда мешуд:

— Ого, ого! Тезтар хезед!

Артур аз кат ба замин хез карда фаромад.

— Чӣ ҳодиса? Қист?

— Ин ман, Чиаи Баттиста. Ба ҳаққи худо, тезтар хезед!

Артур саросемавор либосашро пӯшида дарро кушод. Назари ӯ ба ранги париди ва ваҳмидаи аробакашӣ шинос афтод. Дар ин вақт аз даҳлез овози баланди қадаммонӣҳо шунда мешуд. Ӯ дарҳол фаҳмид, ки гап дар ҷист ва оромона пурсид:

— Ин одамон барои ман омадаанд?

— Бале, барои шумо, ого, зуд бошед! Чӣ чизхоро пинҳон кардан лозим? Ман метавонам...

— Ба ман ҳеҷ чизро пинҳон кардан лозим нест. Оё бародаронам аз воқеа хабар доранд?

Дар гушани даҳлез якумин шахсе бо кулоҳи низомӣ намоён шуд.

Чиаи Баттиста фаръёд зада гирифт:

— Оғоро бедор кардед! Тамоми ҳавлӣ бедор шуд! Оҳ, ин чӣ мочаро, чӣ бадбахтист! Боз дар ин айёми рӯза! Ба ҳаққи худо, ба мо раҳм кунетон!

Жандармҳои шамшер дар миён ба хона дохил шуданд, Артур якҷанд қадам сун онҳо пеш рафт, аз қафои жандармҳо хизматгори, ки ҳар яке пӯшоквори ба дасташ омадаро саросема ба танусараш пӯшида буд, тарсону ларзон меомаданд, Артурро миёнагир карданд. Аз ҳама ақиб соҳибхонаҳо — зану шӯй ворид шуданд; шӯй чоман хонапӯшак ба тан ва кафш ба пой, зан бо пеньюари дароз ва бо папильотка. Артур чун он шамоилҳои

ачибу ғарибро дид, бенхткёр ба дилаш гузашт, ки: «Гӯё
обу азоби дуввум ҳодис шудаасту ҳайвонҳо дар ҳавли
ҷои сӯи киштии Нӯҳ медаванд! Чунончӣ, мана ин ҷуфти
хандаовар!» Вай аз ханда базӯр худдорӣ кард, ҳис ме-
кард, ки дар ҷунии вазъияти ҷиддӣ ханда тамомаи бе-
мавқеъ аст.

— Ave, Maria, Regina Coelil¹— зери лаб гуфт ӯ ва
рӯ сӯи дигар гардонд, то ки пакилоткаи Юлиро, ки ди-
дани он касро ба васваса меандоخت, набинад.

Ҷаноби Бертон ба наздики офицери жандармҳо ома-
да гуфт:

— Хоҳишмандам ба ман фаҳмонед, ки ин тавр но-
гаҳон ба хонаи шахсӣ зер карда даромадан ба чӣ маъ-
нист? Огоҳ мекунам, ки агар шумо ҷавоби қаноатбахш
надиҳед, ман маҷбур мешавам ба сафири англис шиқоят
кунам.

Офицер ҷавоби хушк дод:

— Гумон мекунам, ки шумо ана ибро басанда ме-
нед. Дар ҳар ҳол, сафири англис ҳам ибро ҳамин тавр
ҳисоб хоҳад кард.

У фармонро, ки дар бораи ба ҳаёс гирифтани до-
нишҷӯи факултети фалсафа Артур Бертон дода шуда
буд, аз кисааш берун оварда ба дасти Ҷеймс Бертон
дароз кард ва гуфт:

— Агар шумо аз ин ҳам басандатар хуччат хоҳед,
ба сардори полиция муроҷиат мекунед.

Юлия аз дасти шавҳараш фармонро рабуда, як бор
зуд аз назар гузаронд ва баъд девонавор ба Артур ху-
ҷум карда фаръёд зад:

— Ту шарафи онлаи моро барбод додӣ. Ту боиски он
шудӣ, ки мардуми шаҳр ба ин ҷо барои тамошо ҷамъ
шаванд! Ана ақиб ба маслакҳои худат ба зиндон аф-
тодӣ! Ту, ки фарзанди занӣ католикмазҳаб бошӣ, албат-
та аз ту ин бадкирдориҳо содир мешаванд!

— Хонум, бо маҳбусон ба забони хориҷӣ гуфтугӯ
кардан мамнӯъ аст!— гуфта офицер сухани ӯро бурид,
вале дар байни ҳаёҳуи дашномҳои англисӣ, ки аз за-
бони Юлия меборид, ин сухани офицер шунида намешуд.

Юлия ҳомӯш нашуд:

— Ҳамин тавр шуданиш ҳам лозим буд. Рӯзадориҳо,

¹ «Шодӣ кун, эй худон осмонӣ Мария...» (латинӣ) — аввали дуои католикӣ.

тоату ибодатҳо, парҳезу тақво — оқибаташ ин аст! Ман медониستم, ки ин ҳама бадрафторин гу ба кучо мера-сонад!

Доктор Воррен як вақте Юлиа ро ба як коса салат, ки бо саркои зинд омехта шуда бошад, монанд карда буд. Овози борик ва чирросии ӯ, ки ба бадани Артур ларза медаровард, дарҳол ҳамин ташбеҳи доктор Ворренро ба ёди вай овард.

— Тамоми ин галҳо зиндотӣ аст, — гуфт Артур. — Шумо натарсед ҳам мешавад. Аз шумоён ҳеҷ кас айбдор нест. Чанобон, гумон мекунам, ки шумо кофтуков кардани чизҳои маро лозим медонед? Ман ягон чизи ғи-ҳон кардани надорам.

Жандармҳо ба хона даромада ҳама ҷойро кофтуков мекарданд; мактубҳои ӯро меҳонданд, навинтаҳои до-рулфунунии ӯро аз назар мегузарониданд, саидук ва куттиҳоро чаппа-роста мекарданд. Дар давоми ҳамаи ин кофтуковҳо Артур дар кати худ каме парешонҳои, нале хомӯш менишаст. Кофтуков ӯро бесаранҷом ва саросема намекард, зеро ӯ тамоми коғазҳои, ки ғиҳ доштанишон хавфнок буд, ҳамеша сари вақт месӯзонд, инҳа ҳоло ғайр аз баъзе шеърҳои нимаинқилобӣ ва нима-ҳаёлии дастнавис, инчунин ду-се шумораи журнали «Италияи ҷавон», жандармҳо ягон чизи дигаре, ки ки-рон ин қадар саъю кӯшиш бошад, наёфтанд.

Пас аз ҳеле муқобилатҳо Юлиа ба хоҳиш ва талабо-ти бародари шавҳараш гардаи фуруварда ба хобго-ҳи худ равон шуд; ӯ аз назди Артур бо як кифан му-такаббирои ва мағрурони гузашта рафт. Чеймс маъю-сона аз ақби ӯ роҳи хонаро леп гирифт.

Вақте ки онҳо аз хона баромаданд, Томас, ки то ин дам рӯ-рӯи хона ба ҳар тараф мегашт, ба офицер наздик омада аз ӯ хоҳиш кард, ки барои бо махбус гуфтугӯ кардаи иҷозат диҳад. Офицер рухсат дод, ӯ ба назди-кии Артур рафта гуфт:

— Аҷаб ходисаи погувор! Ман бисёр хафа шудам.

Артур бо чашмони равшан ба ӯ ғиҳ карда гуфт:

— Шумо ҳамеша бо ман хушрафтор будед. Хотир-чамъ бошед. Ҳеҷ хавфи ҷиддие нест.

Томас мӯйлабашро тофта қарор дод, ки рӯи рои гап занад:

— Ғӯш кун, Артур! Ҳамаи ин фоҷиаҳо аз барои пул аст? Агар ҳамин тавр бошад, ман...

— Кадом пул? Шумо чӣ тавр метавонед, ки...

— Пас маълум мешавад, ин як воқеаи сиёсӣ аст? Ман ҳамин тавр ҳам фикр карда будам... Ту оташин наҷав, ба гапҳои Юлиа парво накуни... Забони ӯ ҳамин хел заҳринок аст. Агар ба воситаи пул, ё бо ягон воситаи дигар ёрӣ додан мумкин бошад, хоҳишмандам рӯи-рост гӯӣ.

Артур хомӯшона дасти худро ба ӯ дароз кард ва То-мас бо ҳолати бетарафона аз хона берун шуд. Жандармҳо дар ин вақт кофтуковро тамои карда буданд ва офицер аз Артур хоҳиш кард, ки пальтояшро пӯшад. Артур пальтояшро пӯшид ва дар тараддуи аз хона баромадан шуд, лекин дар дақиқаи охирин иродааш суст шуд, вай истод. Дар пеши ҷашми ходими полиция бо хонаи модари худ видо кардан барояш душвор буд.

— Шумо метавонед, ки... Оё шумо метавонед як дақиқа аз хона баромада истед? Шумо мебинед, ки ман гурехта наметавонам ва дар ин ҷо ягон чизи ҷиҳди кардани ҳам нест.

— Бисёр афсӯс, ки маҳбӯсро танҳо гузоштан мамнӯъ аст.

— Хуб, ба ман фарқ надорад!

Ӯ ба гӯшаи ибодатгоҳ наздик омад, дузону нишаст ва пойни салибро бўсида дар дили худ гуфт: «Худовандо, ба ман қувват бахш, ки то охир содиқ бимонам!»

Вақте ки ӯ бархост, офицер назди миз рост истода сурати Монтаяеллиро тамошо мекард.

— Ин ҳеши шумост?— пурсид офицер.

— Не, ин устои рӯхония ман аст, ки ба наздикӣ епископи Бризигелла шудааст.

Дар зинаҳои хизматгориҳои италиянӣ ғамгинона муш-тазири баромадани Артур буданд. Артурро ҳамаи онҳо монанди модараш дӯст медоштанд ва акнун бо чехраҳои андӯхгин ба атрофи ӯ ҷамъ шуда буданд. Чан Баттиста дар ҳамаи ҷо истода ғиря мекард ва қатраҳои оби дида мӯйлаби сафеди ӯро шуста мефуроманд. Аз хонаводаи Бертоиҳо ҳеҷ кас ба пеши Артур омада хайру хуш накард. Хунсардин онон садоқат ва муҳаббатҳои хизматгориҳои нисбат ба Артур боз ҳам намоёнтар мекард ва Артур дар ҳолате ки аз дилсӯзии хизматгориҳои бисёр мутаассир буд, дастони ба тарафи ӯ дарозшудаи онро ғирифта мефушурд.

— Хайр, Чан Баттиста, кудаконатро аз ҷониби ман

бӯса кун! Хайр, Тереза! Хамаатон маро дуо кунед, худ
до ниғаҳдорамон! Хайр, хайр,...

У аз зинапоя тозон фурумада ба назди дар рафт.

Баъд аз дақиқае як тӯда мардони хомӯш ва як гу-
рӯҳ занони гириён дар дами дар истода аз ақиб каре-
та, ки дар он Артурро бурданд, нигоҳ мекарданд.

БОБИ ШАШУМ

Артурро ба яке аз ҳабсхонаҳои калони асримиёна-
гӣ, ки дар наздикии бандаргоҳ буд, ҳабс карданд. Ҳаё-
ти ҳабсхона барои Артур чандон тоқатфарсо набуд. Да-
руни ҳабсхона намнок ва торик буд. Вале чун ӯ дар
кӯшкӣ кӯхнаи воқеъ дар Виа-Борра калон шуда буд,
ҳам ҳавои ифлос ва дам, ҳам мушҳои калони зериде-
ворӣ, ҳам бӯйҳои димоғсӯз барояш чизи нава набуданд.
Хӯроки маҳбусон бисёр бад ва кам буд. Вале Чеймс
пас аз ҳабс шудани Артур дарҳол иҷозат гирифт, ки
барои ӯ аз хона хӯрокворӣ фириастода истад. Артурро
дар яккахона ҳабс карда буданд ва гарчанде дидбонии
маҳбусон, чунон ки Артур гумон мекард, саҳт набуд,
лекин ҳамин тавр бошад ҳам ӯ дар бораи сабаби ҳабс
шудани худаш ҳеҷ гуна маълумоте ба даст оварда на-
тавонист. Бо вучуди ин, он оромӣ ва осудагии хотир,
ки Артур дар вақти ба ҳабсхона афтоданааш дошт, ўро
тарк намекард. Дар ҳабсхона ба вай иҷозати мутолиа
намедоданд, ӯ вақти худро бо тоату ибодат, бо ҳаёл-
ҳои худочӯена ва бо сабури гузаронида, чараёни оян-
даи ҳодисаро нигарон мешуд.

Як рӯз вақти саҳар посбон дарро кушод ва гуфт:

— Бифармояд!

Артур баъд аз додани ду-се суол, ки ба ҳамааш ҷа-
воби «гуфтугӯ кардан мамнӯъ аст»-ро мегирифт, ба так-
дир тан дода, аз дару дарвозаҳо гузашта, аз роҳраву
зинапояҳо, ки камобеш ҳайбатнок менамуданд, аз ақиб
посбон рафтан гирифт. Дар охир ўро ба як хонаи
васеъ ва равшан бурданд. Дар ин хона се нафар шахс
бо либоси низомӣ дар атрофи мизи калоне нишаста бу-
данд. Рӯи миз бо рӯйпӯши кабуд пӯшида ва коғазҳо
дар болои он паху парешон буданд. Он се нафар бо
қиёфаҳои ҳазин бо ҳамдигар сӯҳбат карда нишаста бу-
данд. Вақте ки Артур ба он ҷо дохил шуд, онҳо қиёфани

чидди ва корӣ ба худ гирифтанд. Калонтари онҳо, ки бисёр олуфтаниамо ва бузриш буда дар сараш кулоҳи полковникӣ дошт, ба Артур аз он тарафи миз барои нишастан курсiero нишон дод ва бозпурсӣ сар кард.

Артур мунтазир буд, ки ба ӯ тахдид карда, бо дӯгу сиёсат суолҳо медиҳанд ва бинобар ин ба оқилонаву кӯтоҳ ҷавоб додан тайёрии меид. Лекин ӯ дар гумони худ фиреб хӯрд, полковник бо дилсарӣ ва расмӣ, аммо бисёр хуш ва парм муомила мекард. Ба Артур дар бораи номаш, синну солаш, миллаташ ва монанди ҳамин суолҳои муқаррарӣ дод. Ҷавобҳои Артур бо тартиби муайян навишта мешуданд. Вақте ки полковник якбора суоли зеринро дод, Артур дар худ як гаронии рӯхӣ ва бестокатӣ ҳис кард:

— Акун, ҷаноби Бергон, шумо дар бораи «Италияи ҷавон» чӣҳо медонед?

— Ҳаминро медонам, ки ин як ҷамъияти сиёсӣ буда, дар Марсель рӯзнома мебарорад ва онро дар Италия паҳн мекунад, ба мақсади он, ки аҳолиро ба шӯриш оварда, қўшуни Австрияро аз мамлакат беруш кунад.

— Шумо ин рӯзномаро хондаед?

— Бале, маъналикӯе ки ин рӯзнома ба миён мемонад, бисёр шавқӣ маро ба худ мекашанд.

— Вақте ки шумо ин рӯзномаро мехонед, оё мефаҳмидед, ки як кори ғайриқонуний карда истодаед?

— Албатта.

— Шумораҳои ин рӯзномаро, ки дар вақти кофтуков аз хонаи шумо пайдо шудаанд, аз кучо ба даст овардед?

— Ман инро ба шумо гуфта наметавонам.

— Ҷаноби Бергон, дар ин ҷо «ман гуфта наметавонам» нагуед, шумо маҷбур ҳастед, ки ба ҳамаи суолҳои ман ҷавоб диҳед.

— Дар ин сурат, агар ба шумо «гуфта наметавонам» гуфтани ман хуш наояд, маи мегуям, ки ҷавоб додан намехоҳам.

— Шумо аз истеъмоли ин гуна ибораҳо оқибат пушаймон хоҳед шуд,— гуфта таъбеҳ кард полковник, вале азбаски Артур ба вай ҳеҷ ҷавоб надод, ба сухани худ давом кард:

— Ба шумо арз кунам: ба мо на танҳо дар бораи ҳодисаи адабии манъшуда, балки аз алоқаманд бу-

данатон бо ин чамъият низ хабар расидааст. Ба шумо рӯирист икром кардан ғоиданоктар аст. Дар ҳар ҳол ҳақиқат маълум хоҳад шуд ва он гоҳ шумо хоҳед фаҳмид, ки ҳомӯшӣ ва канорагирӣ беҳуда будааст.

— Ман ҳеҷ ҳудро канор нагирифтаам. Шумо чиро доништан мехоҳед?

— Яқум, шумо ки одами хориҷа ҳастед, ба ин корҳо чӣ тариқа ҳамроҳ шудед?

— Ман дар бораи ин масъалаҳо фикр мекардам ва ҳар чизро, ки ба даст меовардам, меҳондам ва дар ин бобат ҳудам ҳулосаҳо мебаровардам.

— Кӣ шуморо барои дохил шудан ба ин чамъият ташвиқ кард?

— Ҳеҷ кас. Ҳудам хоштам.

— Шумо маро аҳмақ карда истодаед!— гуфта полковник фаръед зад. Вай торафт бетоқат мешуд.— Ҳуд ба ҳуд ба чамъият дохил шудан мумкин нест. Шумо хоҳиши ба чамъият дохил шуданатонро ба кӣ маълум кардед?

Сукӯт.

— Ёутфан ҷавоб диҳед.

— Не, ман ба ин ҳел суолҳо ҷавоб намендиҳам.

Артур бо ғазаб гап мезад. Як навъ ларзиши асабӣ вучудӣ ўро фаро гирифт. Ў ҳоло донист, ки дар Ливорно ва Пизе хеле қасон ба ҳабс гирифта шудаанд; андозаи ин ҳабскуниҳо ба ў маълум набошад ҳам, ў аз рӯи шундаҳояш дар бораи чӣ шудани ҳоли Ҷемма ва дигар рафикони ҳуд ба ташвиш афтада буд.

Ҳушмуомилагии сохтан ин мансабдорон, пай дар пай дода шудани суолҳои ба ҳамдигар монанди тоқат-фарсо ва ҷавобҳои хоҳам-нохоҳам, сабри ўро ба ҳадди охири расониданд. Ў аз ҳамаи инҳо монда шуд ва илова бар ин овози дағали қадаммонҳои посбонон дар паси дар гӯши ўро азоб меоданд.

— Ба ман гӯед, ки шумо Ҷиованни Болларо охири бор кай дидед?— гуфт полковник баъд аз андаке гуфтугӯи қамаҳамият,— дар вақти аз Пизе баромаданатон бо ў вохӯрдед?

— Ман кӣ будани ин қасро намендонам.

— Чӣ? Ҷиованни Болларо наменшиносед? Шумо эҳтимол ўро шиносед. Ў ҷавони қаддароз аст, ришаш тарошидагӣ... Вай яке аз рафикони дорулфунунии шумост...

— Дар дорулфунун бисъёр донишҷӯён ҳастанд, ки ман онҳоро намешиносам.

— Аммо Болларо шумо бояд шиносед. Нигоҳ кунед, ин аст дастхати ӯ. Чӣ тавре ки мебинед, ӯ шуморо хуб мешиносад.

Полковник бепарвоёна ба дасти Артур коғазро дод, дар сарлавҳаи коғаз «Протокол» навишта шуда, дар зерин имзои «Чиовани Болла» буд. Артур ин варакаро аз назар гузаронида, дар он номи худро дид. Ӯ ҳайрон шуда сарашро бардошт.

— Шумо мехоҳед, ки ман ибро хонам?

— Бале, хонед. Ин ба шумо дахл дорад.

Ӯ ба хондан сар кард. Мансабдорон ҳомӯш нишаста ҳаракатҳои чеҳраи ӯро таъкиб мекарданд. Протокол иборат аз як қатор ғувоҳӣ ва ҷавобҳо ба суолҳои додашуда буд. Пас маълум мешавад, ки Болла низ ба ҳабирифта шудааст. Дар протокол изҳороти нахустини бозпурсишудагон оддӣ ва умумӣ буданд. Баъд ҳисоботи мухтасаре дар бораи муносибати Болла бо ҷамъият, дар бораи паҳн кардани адабиёти маъшӯда ва дар бораи маҷлисҳои донишҷӯён сабт шуда буд. Баъд аз он дар протокол ҷумлаи зерин буд: «Дар миёни онҳое, ки ба ҷамъияти мо ҷалб шуда буданд, Артур Бертон ном ҷавони англис аз оилаи киштибони бадавлат низ буд».

Ибро хонда хун ба сари Артур зад. Болла ба ӯ хиёнат кардааст. Боллае, ки вазифаи мукаддаси роҳбариро ба ӯҳдаи худ гирифта буд! Боллае, ки Ҷеммаро ба ҷамъият ташвиқ карда буд ва ӯро нағз меидид! Артур коғазро оҳиста ба рӯи миз гузошта ҷашмони худро ба замин дӯхт.

— Шубҳа нест, ки ин коғаз шуморо ҳушёр кард, — гуфт полковник истехзокорона.

Артур сар ҷунбонида инкор кард.

— Ман ин касро намешиносам, ин ҷо ягон хато ҳаст.

— Хато? Дурӯғ! Мистер Бертон! Олиҷағобию донкихотӣ чизе лонқи таъриф аст, лекин онро аз ҳад гузаронидан дуруст нест. Ин як хатоест, ки аз ҷавонон доим содир мешавад. Худатон фикр кунед, ба як шахсе, ки шуморо фӯрухт, шафқат карданӣ шуда худро беҳурмат кардан ва ояндаи худро барбод додан чӣ лозим? Мебинед, ӯ беиба дар ҳаққи шумо ғувоҳӣ медиҳад.

Дар гуфтори полковник чизе монанди ришханду тамасхур садо меод. Артур ларзид, якбора ба ҳила пай бурда фаръед зад:

— Дурӯғ! Шумо қаллобӣ кардаед! Ман инро аз башараатон мебинам! Шумо ягон маҳбусро ба даст афтондани ҳастед, ё ки ба ман дом мегузоред! Фиребгар, қаллоб, разил...

— Хомӯш! — девонавор аз курсӣ ҷаста дод зад полковник.

Шарикони ӯ низ бархостанд.

— Қайтан Томмас! — хитоб кард полковник ба яке аз онҳо, — Посбонҳоро ҷеғ занед ва фармоед, ки ин ҷавонро ба яккаҳона андозанд. Мебинам, ки вай мӯҳтоҷи як сабақи нағзест, то ки ақлаш дарояд.

Яккаҳонаи дар зеризаминӣ воқеъшуда тангу тор, заҳ ва ифлос буд, вай ба ҷои он ки Артурро «ба ақл дарорад», бар алами ӯ афзуд. Артур дар ҳонадони давлатманде қалон шуда, дар ниҳонӣ покизагӣ ва озодагӣ тарбия ёфта буд. Полковник медонист аз он деворҳои заҳи мағорбастан яккаҳона, аз фарши пур аз ахлоту ифлосҳои дигар, аз бӯи мурдори милахон аз хочатхонаи боло фуру кашидашудаву тахтаҳои пӯсида таассуроти нахустини Артур чи гуна аст ва акнун он мансабдор метавонист қонун бошад, ки алами нафси таҳқиршудаашро гирифт. Артурро ба он ҷои лаҳадмонанд тала дода дароварданду дараширо бастанд.

Вай оҳиста-оҳиста қадам зада, ҳар ду дасташро ба пеш ёзонда ва ҳар бор ки дасташ ба девори тари лағжонак мерасид, ҳазарқунон ларзида, дар торикӣ дастдастқунон дар фарш ҷоеро, ки ифлосӣ дар он камтар буд, пайдо намуд ва нишаст.

Тамоми рӯзро вай дар торикӣ зулмот ва сукути тамои гузаронд, шаб низ ҳол ҳамин буд. Ӯ чун аз тафсироти беруна маҳрум буд, кам-кам тасаввурӣ гузариши вақтро гум кард. Саҳари дигар, вақте ки шакар-шақари тофта шудани қалид дар кулф баланд гардиду қалламушҳои рамида бо қий-ҷув гурезон аз пеши ӯ Артур гузаштанд, вай аз тарс ҷаста ба по хест. Дилаш саҳт метанид ва гӯё ки ӯ на якчанд соат, балки якчанд моҳ рӯшноӣ надида ва овозе нашунида бошад, гӯшаи ҷарангос мезад.

Дар боз шуд, ба яккаҳона рӯшноии хираи фанарӣ дастӣ тофт, вале он рӯшноии хира ба Артур чун шӯъ-

лае намуд, ки чашмро хира мекунад. Калони посбонҳо поран нонс ва як кружка об овард. Аммо пеш аз он ки маҳбус чизе гӯяд, посбон ҷону обро ба дасти ӯ дода баргашт ва хомӯшона берун шуда дарро кулф зад.

Артур аз ҳашму бетоқатӣ по ба замин кӯфт. Ӯ дар умраш нахустин бор ҳашму газаб ҳис кард. Соат ба соат вай тасавури замонро мақодро гум мекард. Торики ба вай беҳад ва бе оғозу анҷом менамуд. Ҳаёт гӯе ки аз ҳаракат бозмонда буд.

Рӯзи сеюм бегоҳӣ посбон боз дар яккаҳона бо як нафар шарикаш пайдо гардид, Артур аз рӯшноии барояш бегонагашта чашмонашро нимпӯш намуд, кӯшиш кард соатҳо, рӯзҳо, ё ки ҳафтаҳои дар он лаҳад маҳбус буданашро баршуморад, натавонист.

Посбон бо лаҳни хушки расмӣ гуфт:

— Марҳамат!

Артур бидуни ҷрода бо қадамҳои ноустувор ҳамчун маст калавида ва пешро хӯрда аз паси ӯ равон шуд. Посбон хост дар боло рафтан аз зинаҳои рости борики, ки бо вай ба саҳни кушоди ҳабсхона баромада мешуд, ба ӯ ёри диҳад, Артур дасти ӯро дур кард, лекин ба зинаи боло қадам ниҳодан замон сараш ҷарх зад, ӯ калавид, ки агар посбон аз китфи ӯ намедошт, меғалтид.

— Ҳеҷ гап не, ба худ меояд,— овоз баровард касе.— Ҳар кӣ аз яккаҳона ба ҳавои кушод барояд, ҳамин хел мешавад.

Ба рӯи Артур об заданд, вай бо дулворӣ нафас рост кард. Торики гӯе ҷарс-ҷарс қафидаву шикаста пора-пора шуда аз дидаҳои ӯ меафтид.

Вай ғавран хушбӯр шуд ва дасти посбонро тела дода, қариб бо қадамҳои матин даҳлезу зинаҳои даруни биноро, ки ӯро ба он дароварданд, паси сар кард. Назди дар истод; чун дар боз шуд, ба хонаи равшане, ки ӯро бори аввал дар он ҷо бозпурсӣ карда буданд, даромад. Аммо он хонаро даррав нашинохт, бо ҳайрат ба мизу қоғазҳои рӯи миз ва ба афсарони дар ҷоҳои ҳудашон нишаста чашм давонд.

— Охо, мистер Бертон!— гуфт полковник.— Умедворам, ки акнун гапдаротар шуда бошед. Хӯш, яккаҳонаро хуш кардед? Рост аст, ки вай он қадар ҳам хонаи пазирии бародаратон барин бошукӯҳ нест?

Артур миғзона боло кашида ба рӯи ботабассуми пол-

ковник нигоҳ кард. Дар ӯ майли девонаворе падидор гашт, ки ба он олуфтаи аз ду бари рӯяш бакенбарди сафед овезонбуда дарафтаду гулӯяшро бо дандон ка-над. Зоҳиран ин майли ӯ дар чехрааш инъикос ёфта буд, ки полковник ин бор тамоман бо лаҳни дигар изо-фа кард:

— Бишинед, мистер Бертон, об нӯшед. Мебинам, ки шумо ошуфтахотиред.

Артур истакони ба худаш таклифшударо пас тела дод, бо бозувонаш ба миз тақья карда, даст ба пешонӣ ниҳода, зӯр мезад, ки фикру хуши худро чамъ намояд. Полковник ӯро бо диққат таъқиб мекард ва бо чашми пурдидааш ҳам ларзиши дасту лабони Артур, ҳам мӯи аз арак таршуда ва нигоҳи хираи ӯро,— ҳар он чиро, ки аз заъфи ҷисму хастагии асаби маҳбус хабар меод, медид.

Полковник якчанд дақиқа сукут кард ва сипас боз ба суҳан даромад:

— Мистер Бертон, мо ба он чи дафъаи гузашта дар он тавакқуф карда будем, бармегардем. Он дафъа байни мою шумо як қадар нохушӣ рух дод, аммо ак-нун — ман ниро ба шумо бояд яку якбора бигӯям — ягона хоҳиши ман: бо шумо ба нармиву шафқат раф-тор кардан аст. Агар шумо ба таври бояду шояд раф-тор кунед, дар ҳаққи шумо он қадар сахтгирӣ ба кор бурда нахоҳад шуд.

— Шумо аз ман чӣ мехоҳед?

Артур ин суолро бо лаҳни тезу тунд ва қаҳромесе, ки зотан ба ӯ бегона буд, дод.

— Ба ман фақат ҳамин даркор аст ки ҳар он чи дар бораи ҳамон ташкилот ва аъзоёни вай ба шумо маълум аст, ҳамаро ошкор ва рост бигӯед. Аввало, шу-мо Болларо кай боз мешиносед?

— Ман бо ин одам ҳеҷ гоҳ вонахӯрдаам. Ба ман дар бораи ӯ қатъан ҳеҷ чизе маълум нест.

— Наход? Хуб, мо ба зудӣ боз ба ин масъала бар-мегардем. Балки шумо ҷавонеро, ки Қарло Бини ном дорад, мешинохтатистед?

— Ин номро ҳаргиз нашундаам.

— Аҷиб, хеле аҷиб. Хуб, пас дар бораи Франческо Нери чӣ гуфтан метавонед?

— Ин номро якумин бор шунида истодаам.

— Аня мактубе, ки шумо бо дасти худатон ба ӯ навиштед. Нигоҳ кунед!

Артур мактубро ба дасташ гирифта хунсардона назаре андохт ва боз ба ҷояш гузошт.

— Шумо ин хатро шинохтед?

— Не.

— Магар шумо инкор мекунад, ки ин хати худӣ шумост?

— Ман ҳеҷ чизро инкор намекунам. Ҳеҷ дар хотир надорам, ки ин мактубро навишта бошам.

— Набошад, шумо мумкин аст ана ин мактубро шиносед?

Мактуби дигареро ба дасти ӯ доданд ва ӯ ба ёд овард, ки ин хатро ҳудаш дар тирамоҳ ба яке аз рафиқонаш навишта буд.

— Не.

— Ва он касеро, ки шумо ба вай ин мактубро навиштед, ба ёдатон намеоваред?

— Не.

— Маълум мешавад, ки ҳофизан шумо бисёр бад будааст.

— Ман ҳамеша аз ин камбуднам дар азоб будам.

— Наход! Ба қарибӣ яке аз профессорҳои дорулфунун ба ман гуфт, ки ӯ шуморо бисёр қобил ва истеъдоднок мешуморад. Ӯ шуморо хеле оқил ва ҳушёр ҳисоб мекунад.

— Шумо эҳтимол дар бораи ақлу ҳуши одамон аз нуқтаи назари полиция муҳокима мекунад. Профессорҳои дорулфунун ин гапро дар маълуми дигар истеъмол мекунанд.

Дар овози Артур оҳанги ғазаб ва ҳашмгинӣ торафт бештар шунида мешуд. Гуруснагӣ, беҳобӣ ва ҳавон бад ба ӯ саҳт таъсир ва ўро ҳаста қарда, андомашро коҳонда буданд. Ҳар як узви бадани ӯ дард мекард. Овози полковник асабҳои ҳастаи ўро боз зиёдтар ба ҷӯш меовард.

— Ҷаноби Бертон!— гуфт полковник худро як ҷунбонида,— шумо боз аз худ рафта истодаед, ман бояд ба шумо огоҳӣ диҳам, ки ин гуна гуфтугӯҳо ҳоли шуморо ба некӣ намебаранд. Гумон мекунам, ки шумо маъзи яккаҳонаро ба қадри қифоя ҷашидед ва дуҷумбора дар он ҷо будан намехоҳед. Ба шумо рӯйрош мегӯям, ки ман ба дидани ҷораҳои ҷиддӣ маҷбур мешавам. Донед, ки ман далелу ҳуҷҷатҳои асоснок дар даст дорам,

ни далелу хуччатҳо бар он гувоҳӣ медиҳанд, ки баъзе аз ин ҷавонон бо оварду-бурли китобҳои мамнӯъ машғул шудаанд, ва инчунин медонам, ки шумо бо онҳо алоқам наздик доштед. Акиун аз шумо мепурсам: оё шумо донистахон худатонро дар бораи ин корҳо бе саркашӣ гуфтан мехоҳед ё не?

Артур сари худро поён андохт. Як девонагии даррандавори пуршӯре ҳамчун як ҷисми ҷондор ба ҳастии ӯ хучум кард. Ӯ хеле хавф мебурд, ки мабодо ногаҳон худро гум карда ихтиёру иродан матинро аз даст дода монад.

Нахустин бор ӯ дар умри худ ба таври равшан дид, ки дар зери пардаи одоби шахси тарбиядидаи мутамаддин ва дар зери ниқоби ҳалимни диндорона чӣ дилсахтӣ ва ваҳшонияте пинҳон аст. Вай ба даҳшат афтод.

— Ман ба ҷавоби шумо мунтазираам,— гуфт полковник.

— Ман ҷавобе надорам.

— Шумо аз ҷавоб додан ба таври қатъӣ сар метобед?

— Ман ба шумо ҳеҷ чиз намегӯям.

— Дар ин сурат ман маҷбурам фармон диҳам, ки шуморо боз дар ҳамон яккаҳона ҳаёс кунанд ва то он вақте ки шумо аз азму ҷазми худатон нагарлед, шумо ро аз он ҷо набароранд. Агар шумо боз гарданпахӣ кунед, шуморо ба занҷир хоҳанд баст.

Сар то пои Артурро ларза гирифт, вай сар боло карда ба рӯи полковник нигарист.

— Хар чӣ ки дилатон хоҳад, кунед!— гуфт ӯ охиста,— Магар сафири англис розӣ мешуда бошад, ки бо табааи Британия бе исботи ҷинояти ӯ ҳамин гуна муомила кунанд?

...Дар охири Артурро боз ба хучран аввала ҳаёс карданд ва ӯ ҳамон замон худро ба болон ҷойҳои паҳлӣ партофта то саҳар саҳт хоб кард. Ӯро ба занҷир набастанд ва ӯро дигар ба яккаҳонаи даҳшатнок набурданд. Вале баъд аз дар дафъае, ки ӯро ба бозпурсӣ мебурданд, кина ва нафрати ӯ ба полковник торафт тезу тундтар мешуд. Артур дар «хучран» ҳудаш бисёр тоату ибодат мекард, то ки барои дур андохтани эхтиросоти ношонистааш осмон ба ӯ мадад расонад, вале аз Исо оромӣ, тамкин ва пуртоқатӣ талабиданаш натиҷае намебахшид. Харгоҳ ки ӯро боз ба ҳамон ҳонаи дарозн

холӣ — ба пеши мизи бо рӯйпӯши кабуд пӯшонидашуда мебурданд ва ҷанми ӯ ба бурути бадхайбати полковник меафтид, рӯхи исьёнкорӣ боз бсдор шуда, ӯро ба радду инкори ғазаболуд ва додани ҷавобҳои мучмал водор меамуд. Аз рӯзи ҳабс шудани Артур ҳанӯз як моҳ нагузашта, кинаю адовати байни ӯ ва полковник то ҷое расид, ки онҳо агар ба рӯи ҳамдигар нигоҳ мекарданд, аз дурушті худдорӣ карда наметавонистанд.

Зиёд давом кардани ин ҳол торафт ба асабҳои Артур таъъиқ меовард. Артур медонист, ки ба ӯ хеле сахт назорат мекунанд ва шунида буд, ки ба маҳбусон оби шобезак пӯшонда, ба ҳамин тариқ онҳоро дар вақти хобшон ба ғап задан маҷбур мекунанд, ва ҳар гоҳ агар маҳбус дар хобаш ғап занад, суҳанони ӯро навишта мегиранд, бинобар ин Артур аз он баъд қам-қам аз хӯрдани нӯшидан ва сахт хобидан метарсид. Шаб вақте ки муше аз паҳлуяш тозон мегузашт, ӯ ҷаҳида аз ҷояш мехест, баданаш арақи сард мебаровард. Ба дилаш мегузашт, ки дар ягон кунҷаки ин яккаҳона касе пинҳон шудааст, ки худ ба худ ғап задани ӯро мешунавад. Сардорони ҳабсхона албатта кӯлиш мекунанд, ки ба Артур дӯме гузоранд ва ба ҳамин тариқ аз ӯ ягон баёнотеро, ки барои гунаҳкор кардани Болла асос шуда таъвонад, ба даст оварданд. Ва Артур хеле метарсид, ки мабодо аз безҳтиётӣ ба ин дом банд шавад ва фикр мекард, ки дар патичаи асабонигин худ ҳақиқатан ҳам ба дом афтода монданиш аз эҳтимол дур ҳам нест. Номи Болла шабу рӯз дар гӯши ӯ садо дода меистод ва ба тоату ибодати ӯ ҳалал мерасонд, дар вақти ба ёд овардани номҳои муқаддас гоҳо ба ҷои Мария номи Болла аз даҳонаш баромада мерафт. Хавфи қалон дар он буд, ки ба мурури вақт эътиқоди динии Артур низ торафт суст мешуд. Ин эътиқод барои вай ягона тақъягоҳи матин ва ягона воситаи таскини дил буд, бинобар ин ӯ ҳар рӯз якҷанд соатро ба тоату ибодат ва ҳаёлотии савоббахш мегузаронд ва намсхоист, ки ин охири тақъягоҳро аз даст диҳад. Аммо фикраш торафт бештар ба номи Болла банд ки мешуд, ӯ қалимаҳои ибодатро бе-ихтиёр такрор мекард.

Ягона тасаллидиҳандаи дили исьёнкори ӯ посбони қалони ҳабсхона буд. Ин одам пирамарди кӯтоҳак, ғафс ва мӯйрехтае буда, аввалҳо кӯшиш мекард, ки нисбат ба Артур сахтгир бошад, аммо табиати нарми вай қам-

кам бар вазифаҳои хизматияш ғолиб омад ва ӯ супоришҳои маҳбусонро аз як ҳабсхона ба ҳабсхонаи дигар мерасонд.

Рӯзе дар нимаҳои моҳи май ин посбон бо қиёфани хашмигин ва рӯи турш ба ҳабсхонаи Артур омад. Ӯ аз мушоҳидаи кайфияти посбон дар ҳайрат монда пурсид.

— Эрико, чӣ гап шуд?

— Ҳеҷ гап не,— гуфта бо ғазаб ҷавоб дод посбон ва ба ҷойҳои Артур наздик шуда ҷизҳои ӯро гирифтагӣ шуд.

— Ҷизҳои ман чаро ба шумо лозим шуданд? Магар маро ба ҳабсхонаи дигар мекуҷонанд?

— Не, шуморо озод мекунад.

— Озод мекунад? Имрӯз? Тамоман? Ҳой, Эрико! Артур ба ҳаяҷон омада, дасти посбонро сахт гирифт, вале ӯ бадқаҳрона дасти вайро дур андохт.

— Эрико, ба шумо чӣ шуд? Чаро ҷавоб намедихед? Магар ҳамаи моро озод мекунад?

Ягона ҷавоби ин суолҳо сухани мучмалу сарбастан посбон буд.

— Ба шумо чӣ шуд?— гуфта Артур хандакунон боз дасти пирамардро гирифт.— Аз ман ҳеҷ қаҳратон наояд, зеро ки ман ҳеҷ гоҳ намеранҷам. Ман ҳоли дигаронро донистан мехоҳам.

— Ҳоли дигарон?— гуфта Эрико куртаеро, ки қат карда истода буд, аз дасташ ба замин партофт.— Гумон мекунам, ки дар бораи Болла суол намедихед?

— Ҳам дар бораи Болла ва ҳам дар бораи дигарон. Эрико, ба шумо чӣ шуд?

— Ба ҳаёлам, бечора Болларо ба ин зудӣ озод намекунад, чунки сирри вайро як рафиқи ҳудаиш фош карда додааст. Туф, ин чӣ бадкирдорист!

Эрико бо нафрат куртаро боз ба қат кардан даромад.

— Фош карда додааст?.. Рафиқи ҳуди ӯ? Оҳ ин чӣ разолат!

Артур ин гапро гуфта чашмонашро калон кушод...

Эрико зуд рӯяшро ба тарафи вай гардонда гуфт:

— Оё ҳуди шумо вайро фош накардед?

— Ман? Шумо ақлатонро хӯрдед-ҷӣ? Ман?!

— Хӯш, ба ҳар ҳол дируз дар вақти бозпурсӣ ба ӯ гуфтаанд, ки «туро Артур фош кард». Шумо ин корро накарда бошед, ман бисёр хурсандам, чунки ман шу-

моро хамеша одами бовиҷдон ҳисоб мекардам. Аз қайи ман биед!

Энрико ба сӯи дахлез қадам гузошт ва аз ақибӣ ӯ Артур баромад; ӯ чи будани гапро фаҳмид.

— Эҳтимол онҳо ба Болла гуфта бошанд, ки ман ӯро фош кардам, аммо ба ман гуфтанд, ки маро ӯ фош кард. Ба гумонам, Болла он қадар ҳам аҳмак нест, ки зуд ба ин бовар кунад.

— Магар ин тавр аст? Ҳақиқатан ин рост аст?— Энрико дар зинапоҳ каме истода ба Артур, ки аз ҳайронӣ кифтҳояшро боло кашанда буд, озомишкоруна нигоҳ кард.

— Албатта, бӯхтон аст.

— Хӯш, ман аз донишҷуи ин воқеа хеле хурсандам ва ба ӯ дар ин бора хабар медиҳам. Вале медонед, онҳо ба Болла гуфтаанд, ки «Артур аз рашк ва рақобате, ки бо ту доштааст, ҳамаи сирри тӯро гуфта дод, зеро аз афти кор шумо ҳар ду як духтаракро нағз медидед».

— Ин бӯхтон аст!— Артур инро бо овози ларзон гуфт. Як изтиробӣ ногаҳонӣ гӯё бо занҷирҳои мавҷуи худ вучудӣ ӯро печонда гирифт. Як духтарро! Рашк! Онҳо аз ин чӣ гуна хабардор шудаанд? Онҳо инро аз куча доништаанд?

— Каме сабр кунед, ҷавон,— гуфта Энрико дар роҳраве, ки ба хонаи бозпурсӣ мебард, аз рафтаи бознистод ва боз оҳиста суҳанашро давом дод:— Ман ба шумо бовар мекунам, вале ба ман як чизеро гӯед. Ман медонам, ки шумо католик ҳастед, оё дар вақти истиффор ба падари рӯҳонӣ ягон чиз гуфта будед?

— Ин дурӯ! Тӯҳмат!— Ин дафъа овози Артур бешадида баланд гардид.

Энрико китфи худро оҳиста ҷунбониду раҳравон гуфт:

— Боз худатон медонед. Аммо ин тариқа танҳо шумо дастгир нашудаед. Дар ҳамин рӯзҳои охир дар Пизе дар бораи як кашими рӯҳонӣ хабарҳои зиёде паҳн шудааст, ин хабарҳоро баъзе рафиқон ва дӯстони шумо паҳн кардаанд. Онҳо ҳатто як варақа ҷоп карда эълон кардаанд, ки кашими мазкур ҷосус аст.

Ҷ дарро боз кард ва дид, ки Артур бо як киёфани мурдавор ба нуктаи номаълуме ҷанми дӯхта беҳаракат истодааст, оҳиста ӯро ба даруни хона тела дод.

— Салом, ҷаноби Бертон,— гуфта полковник табас-

сумкунон даҳони худро боз кард. — Иҷозат диҳед, шуморо бо озод шуданатон табрик кунам. Аз Флоренция ба озод кардани шумо фармон гирифта шуд. Хохини мекунам, ки ин коғазро имзо кунед.

Артур ба наздики миз рафта бо овози паст гуфт:

— Ман доништан мехостам, ки кӣ дар ҳаққи ман хабаркаши кардааст?

Артур сари худро ҷунбонида ишора кард, ки аз кӣ гумонбар шуданиро намедонад. Полковник бо тааҷҷуб, мулоимона ду дасташро дароз кард.

— Магар намедонед? Наход? Худи шумо ҳастед, ҷаноби Бертон. Корҳои махфӣ ва ишқии шуморо ғайр аз худатон боз кӣ доништа метавонад?

Артур хомӯшона рӯи худро ба тарафи дигар гардонид. Дар девор як салиби калони ҷӯбин овехта шуда буд. Чапмони ӯ охишта-охишта ба тарафи он салиб гаштанд, дар чапмони ӯ на лиғоҳи парастииш, балки як ҳайрати безътино ба пуртоқатики Исо ҳувайдо буд, ки барои чӣ ин худон қодир он кашиншро, ки сирри истифрокунандагонро фош кардааст, ба ғазаби худ гирифтотор накард?

Полковник охишта гуфт:

— Хохишмандам, ки дар бораи гирифтани коғазҳои худатон имзо кунед, баъд аз ин ман барои шуморо нигоҳ доштан зарурате намебинам; боварӣ дорам, ки шумо зуд роҳи хонаи худатонро пеш мегиред. Ман бошам, ҳоло бо корҳои ин ҷавони ноқисудакл Болла, ки боиси ин қадар азоб кашидани рӯҳи ҳалими исавии шумо шудааст, машғул мешавам. Метарсам, ки ӯ дар ин ҷо ҷавон саҳте хоҳад дид. Хайр!

Артур ба коғаз имзо карда, варақҳои озод шуданиро гирифт ва бо қамоли хомӯшӣ берун рафт. Ӯ аз ақиб Эрико ба тарафи дарвозаи калон рафт ва бо пирамард хайрухӯш ниқарда ба тарафи поён ба соҳили наҳр равон шуд. Дар он ҷо қайқчае мунтазири Артур буд, то ки ӯро ба соҳили дигари наҳр гузаронда монад. Ӯ ба зинаҳои сангине, ки аз онҳо ба кӯча барномада мешуд, расид. Дар он ҷо духтаре, ки ба танаш куртан ҷит ва ба сараш қулоҳи ҳасини дошт, давои назди ӯ омад. Духтар ҳар ду дасташро ба тарафи Артур дароз кард:

— Артур! Ман хушбахтам, чунон хушбахтам ки!

Артур дарозон дасти худро ақиб кашид:

— Чим!— гуфт ва бо як овози тамоман бегона так-
рор кард: Чим!

— Ман дар ин ҷо ба шумо ним соат боз ингарон
хастам. Ба ман гуфтанд, ки шуморо дар соати чор аз
хабсхона озод мекунад. Артур, шумо чаро ба ман ин
тавр нигоҳ мекунад? Ба шумо чӣ шуд, Артур? Истед!

Артур аз духтар рӯ гардонда, гӯё ки ўро фаромӯш
карда бошад, оҳиста-оҳиста ба кӯча пеш рафтаи гирифт.

Духтар аз мушоҳидаи ин ҳолати ӯ тарсида тозон аз
пуштаи рафт ва дасташро гирифт.

— Артур!

Артур аз рафтаи бозистода парешонҳол ба духтар
нигоҳ кард. Ҷемма аз бағали ӯ гирифт, дуяшон якчанд
дақиқа хомӯш роҳ рафтанд.

— Гӯш кунед, азизам,— мулоимона гуфт Ҷемма.—
Шумо ин саҳни аз кӯтоҳандешӣ рӯйдодаро ба дилатон
нагиред. Медонам, ки ба шумо озори сахт расид, аммо
мефаҳманд ки ин...

— Қадом саҳн?— пурсид Артур бо ҳамон овози ха-
фиф.

— Хати Болларо мегӯям.

Аз шунидани ин ном ба рӯи Артур андӯхе соя андохт.

— Магар шумо хабар надоред?— суҳанашро давом
лод Ҷемма.— Охир, инро ба шумо гуфтагистанд? Бол-
ла исар тавонида бошад, ки хамин ҳел гумон кунад,
ақлашро хӯрдааст.

— Чӣ гумон кардааст?

— Маълум мешавад, ки шумо аз воқеа бехабаред.
Ў навиштааст, ки шумо гӯё дар вақти бозпурсӣ корҳои
контрабандии моро гуфта дода бошед ва гӯё ба ҳабе
шудяни вай айбдор ҳастед. Ба ҳар кас равшан аст,
ки ин дурӯғ! Фақат ҳамон касоне, ки шуморо намети-
носанд, ба ин ғал бовар карданд. Аз барои ҳамин ман
ба ин ҷо омадам: ҳостам ба шумо гӯям, ки дар гуруҳи
мо ҳеч кас ба ягон калимаи он мактуб бовар намеку-
над.

— Ҷемма! Ин... ин рост аст.

Ҷемма чапмони аз даҳшат тира гашташро калон
кушода, оҳиста-оҳиста худро аз ӯ ақиб кашид. Рӯи ӯ
ҳамчун шарфи ба гарданаш баста сап-сафед гашт. Су-
куте чун ях сард ба миён омада гӯё деворе шуду онҳо-
ро аз ғавғои кӯча ва ҳаракати мардум ҷудо кард.

— Рост,— зери лаб гуфт Артур дар охир.— Қишти-

хо... ман дар бораи киштиҳо гап зада будам, номи Бол-
ларо ба забон гирифта будам. Худовандо! Худовандо!
Ман акнун чӣ кор кунам?

Ҷ якбора ба худ омад ва дарк кард, ки чи касе дар
баробараш истодааст, ки бо ҷашмони ваҳшатзада ба
вай нигоҳ мекунад. Албатта, Ҷемма фикр мекунад ки...

— Ҷемма, шумо гапамро нафаҳмидед,— ба тарафи
духтар қадам партофта гуфт Артур.

Ҷема худро аз вай боз ақибтар кашида ҷиррос зад:

— Ба ман даст нарасонед!

Артур якбора аз дасти ӯ қалид;

— Гапамро то охир шунавед, ба ҳаққи худо! Гуно-
ҳи ман нест... Ман...

— Бас! Дафъ шавед!

Ҷемма панҷаи дасташро аз дасти Артур ба туклӣ
чудо карда, ба рӯи ӯ як торсақӣ зад.

Ҷашми Артурро сиёҳӣ паҳш кард. Як лаҳза ӯ ғайр
аз рӯи рангпаридану ниҳоят аламзадаи Ҷемма ва дас-
ти ба бари нероҳанаш пок кардаистодан ӯ ҳеҷ ҷизро
наид. Баъд сиёҳӣ аз ҷашми ӯ рафъ шуд... Вай ба гир-
ду неши худ нигоҳ карда дид, ки ҳудаш танҳо мондааст.

БОБИ ҲАФТУМ

Вакте ки Артур дар маҳаллаи Виа-Борра занги да-
ри кӯшкро мезад, рӯз торик шуда буд. Ӯ ба ёд дошт,
ки дар кӯчаҳо саёқ-саёқ гашт, аммо ни саёқгардӣ дар
кучоҳо буд, барои ӯ буд ва чанд муддат давом кард,
ӯ наметонист. Хизматгори Юлия омаду ҳамёнаи каш-
ида дарро кушод ва рӯи коҳидаву ҳоли афғори Артур-
ро дида маънидорона писханде кард. Ин ки хӯҷаи
хурд аз ҳабсхона монанди мастону саёқони кӯчагард
баргашт, ба хизматгор ғалатӣ намуд. Артур бо зи-
наоя боло баромад. Дар қабати якум ӯ ба Гиб-
бонс, ки бо қиёфаи мутақаббиронаву нописандона по-
ён мефуромад рӯ ба рӯ омад. Артур ба ӯ «шаб бахайр»
гӯён хост гузараду равад, вале ҳар гоҳ агар Гиббонс
нахоҳад, ки охиста аз паҳлуи ӯ гузашта равад, гузаш-
та рафтаи душвор буд. Ӯ ба либоси ҷиркину мӯйсари
жулидан Артур айбҷӯена нигоҳ карда гуфт:

— Огоён дар хона нестанд, ба меҳмонӣ рафтанд, аз соати дувоздаҳ барвақттар барнамегарданд.

Артур ба соати худ нигоҳ карда дид, ки соат даҳ аст. Вақти бисёр, ҳатто аз даркориаш ҳам бисёртар, дар ихтиёри ӯст.

Хизматгор боз гуфт:

— Хонум Бертон ба ман супориш карданд, ки аз шумо пурсам: оё шумо, сэр, ба таом майл доред? Хонум меҳроҳанд пеш аз хоб рафтаанд шуморо бинаанд, чун ки ба шумо гап доштаанд.

— Таом даркор нест, раҳмат. Ба хонум Бертон ҳа-бар диҳед, ки ман то омаданишон намехобам.

Артур ба хонаи худаш даромад. Аз рӯзи ҳабс шудани ӯ то ҳол дар ӯтоқ ҳеҷ тағйироте рӯй надода буд. Сураги калони Монтанелли ҳамонро дар рӯи миз, салиб — Исои чормехшуда дар кунҷи меҳроб истода буданд. ӯ ба дами дар омада гӯш андохт: кушк соқиту ором буд; Артур ба дилаш гуфт: «Ҳеҷ кас ба ман ҳалал расонда наметавонад». Охишта дари хонаро маҳкам кард. Дигар ҳоҷати фикр карда истодаму ташвиш кашидан нест. Аз ҳаёлотӣ нодаркори хастагновар бояд ҳалос шуд, вас-салом, Аҷаб кори аблаҳона ва бемаънис!

Азми худкуши кардани ӯ лозим ҳам набуд, дар ин бора вай зиёд фикр ҳам намекард, зеро ин кор ба вай баҳсноталаб ва ногузир менамуд. Фақат ҳанӯз наметодист қадам тариқи марғро интиҳоб кунад. Гап фақат дар он аст, ки ҳарчи зудтар инро бояд ба амал овард, то ки ҳама чиз, ҳамаи андешаҳо, дардҳо ва аламҳо ба як бор фаромӯш шаванд. Дар ӯтоқ ҳеҷ гуна яроқу ас-бобе ба назар намерасид, ҳатто ягон кордчан каламта-рошӣ ҳам набуд. Боқе нест, як рӯйчо, ё ки якто дастмо-ли пора-пора кардашуда бошад бас аст.

Дар тори тиреза чашми ӯ ба як гулмехи калон ғал-тид. Чӣ бехтар! Фақат ин гулмехро боз маҳкамтар кардан лозим, то ки ваъни ҷасадро бардошта тавонад. Артур ба курсӣ баромада, маҳкам ё суфт будани гул-мехро санҷид: магар меҳ чандон маҳкам набудааст, ки ӯ аз курсӣ фууромада, аз куттӣ як болғача пайдо карда боз ба таги гулмех омад ва онро якҷанд бор болғача зада маҳкам кард. Ҳамин тавр ӯ тамоми олотро тахт карда, ақун меҳост рӯйчоро аз болои кат кашад, вале якбора ба ёдаш омад, ки ибодат накардааст.

Ба гӯшан меҳроб рафта рӯи ду зону нишаст.

— «Эй худон қодир ва раҳим!»— гуфт бо овози баланд ва баъд якбора ҳомӯш шуда, дигар ҳеҷ чиз илова накард. Олам дар ин дақиқаҳо ба вай ҷунон хираву ҳолӣ менамуд, ки ӯ намедонист, бо чӣ талабу мақсаде ибодат кунад ва бо ин ибодат аз чӣ чиз наҷот хоҳад.

Артур аз рӯи олати дерин ба пешонӣ ва ду китфаш ангишт зада расми ибодат ба ҷо оварду барҳост ва ба наздики миз омада, дар рӯи он ба коғазе ҷашмаш ғалтид. Хат бо дасти Монтанселли навишта шуда буд:

«Фарзанди азизам! Ман хеле андӯҳгинам, ки турси рӯзи ӯзод шуданат дида наметавонам. Маро ба болини як нафаре, ки дар бистари марг хобидааст, даъват карданд. Шаб бармегардам. Пагоҳ барвақттар ба пеши ман биё. Хеле یشان дорам. Л. М.»

Артур оҳе кашида хатро ба рӯи миз гузошт.

«Бечора надре саҳт дар мусибат хоҳад монд».

Мардум бошанд дар кӯчаҳо хандону ғапзанон бе-парво гардиш мекарданд. Аз он вақт ки Артур аламу андӯхе дар дил надошт, то кунун дар ҳаёт ҳеҷ чиз тағйир наёфтааст. Ин ҷо ҳаёти як нафар ҷавон маҳв шуда истодааст, лекин игон ҷузъе аз ҷузъиёти ҳаёт ба ин заррае парво надорад. Ҳама чиз монанди аввала барҷост. Об аз ғаввораҳо ҷӯшзанон мебаромад, гунҷишкон монанди дишаба дар таги боми хона ҷаҳ-ҷаҳ мезаданд. Хулоса аз мавҷудоти зиндаи бешуморе, ки дар оғӯши беинтиҳон ҳаёт ба нашъунамост, танҳо вучуди нокоми Артур майл ба сӯи нестӣ дорад.

Артур беихтиёр ба кат нишаст ва ду даст ба такъии он ниҳода, сарашро ба болои дастҳояш гузошт. Ханӯз вақти зиёде боқист; сари ӯ, ҳуди миёнаи мағзи сараш саҳт дард мекард. Ҳама чиз ба ҷашми ӯ ғамангез, бемаънӣ ва ҳеҷ менамуд.

Ногоҳ садон кушода шудани дари калони кӯшк шунида шуд. Артур дар изтироб афтод ва саросемавор хез зада аз ҷо барҳост, бо дастони худ гулуяшро ҳаффа кард. «Онҳо баргаштанд. Дар ғафлат монда вақти ғаронбаҳоро аз даст додам. Акнун боз рӯи онҳоро мебинам, суҳанҳои дилхарош, масҳара ва таҳқирхояшонро мешунавам. Эй кош, лоақал корде дар даст медонтам!»

У бо таассуф ба атрофи худ нигоҳ карда чизеро ме-
чуст. Дар шкафи хурди тоқчагӣ сабадчан модараш ис-
тода буд. «Эҳтимол дар дарунаш қайчӣ бошад. Бо қай-
чӣ албатта дар гулӯ рағи хунро буридан мумкин. Не,
рӯйчо ва меҳ аз қайчӣ созтар аст, фақат боз каме вақт
лозим».

У бо талвосан аз ҳад афзун рӯйчоро аз болои кат
кашида ба даррондан шурӯъ кард. Ногаҳон аз зинапоҳ
шарфани пой баланд шуд. Поран рӯйчо ба назари Ар-
тур ҳелс сербар намуд, аз ин пораи рӯйчо албатта як
ресмони маҳкам дуруст кардан мумкин нест. У торафт
наздиқ шудани шарфани пойро шунида, боз ҳам тезтар
кор кард. Ҳарораташ баланд шуд, гӯшҳояш худ ба худ
садо мебароварданд. Зудтар, зудтар! Боз ақаллан панҷ
дақиқа!

Дари хонаро заданд, рӯйчон порашуда аз дасти Ар-
тур ба замин афтид ва у нафасашро рост карда ором
нишаст. Дастан дар тофта шуда, аз берун овози Юлия
ба гӯш расид:

— Артур!

У базӯр нафас гирифта аз ҷо бархост.

— Артур, дарро кушо!... Мо нигаронем!...

У пораҳои рӯйчоро аз замин ғундошта ба даруни
кутӣ партофт ва зуд рӯи катро тахт кард. Ин дафъа
дари хона сахттар зада шуд ва Ҷеймс ўро садо кард:

— Артур, ту хобидаӣ?

Артур як бор ваъзи хонаро аз назар гузаронида дид,
ки ҳама чиз барҷост ва рӯйчонораҳо линҳон карда шу-
даанд, пас дарро кушод.

Юлия зуд ба хона дохил шуда бо қаҳру ғазаб гуфт:

— Ман гумон мекардам, ки ту ҳеҷ набошад илти-
моси маро ба ҷо меоварӣ ва то омадаи ман мунтазир
мешавӣ. Мо ним соат боз дар тағи дар истодаем, ту
бошӣ ҳеҷ парво надорӣ.

— Танҳо чор дақиқа нигарон шудем, азизам,— гуф-
та Ҷеймс мухтасаран гапӣ занашро ислоҳ кард ва аз
паси занаш, ки пиронали ҳарири гулдор бар тан дошт,
ворида хона шуд.

— Албатта, Артур бехтар буд, ки ту...

— Ба шумо чӣ лозим?— гуфта Артур сухани баро-
дарашро бурид.

Ҷаноби Бертон барои занаш курсӣ гузошт ва худ низ

домани либоси наваширо эҳтиёткорона боло кашида нишаст.

— Юлия ва ман вазифаи худ медонем, ки бо ту каме гуфтугӯ кунам.

— Ман имрӯз ба сухани шумо гӯш карда наметавонам. Ман хаста ва бемор ҳастам, сарам дард мекунад. Хоҳишмандам, ки то фардо сабр кунед.

Артур бо овози хаста, монанди дилгиршудагон гап мезад. Чеймс бо тааҷҷуб ба рӯи ӯ нигоҳ кард.

Якбора ба ёди Чеймс омад, ки Артур аз макони касалиҳои гузаранда баргаштааст. Бинобар ин саросема шуда нурсид:

— Ба ту чӣ шуд? Местарсам, ки ту боз саҳт бемор нашуда боӣ? Ранги рӯят беморҳо барин.

Юлия бо оҳанги ҷиддӣ ба миёна даромад.

— Уро ҳеҷ бало назадааст! Худро ҳамин хел нишон додан аз найрангҳои оддӣ ӯст; ӯ аз ҳиҷолати худ ба рӯи мо нигоҳ карда наметавонад. Ин ҷо наздиктар омада шин, Артур.

Артур оҳиста-оҳиста қадам гузошта пеш омад ва аз болон кат ҷой гирифт.

— Хӯш, чӣ гуфтан мехоҳед?— гуфт ӯ бо овози беморона.

Мистер Бертон сулфани саҳт карда гулӯяшро тоза намуд ва риши хеле шоназадаашро боз як бор бо дасташ соя карда, суханхоеро, ки пеш аз ин фикр карда монда буд, ба гуфтан шуруъ кард:

Ман вазифаи худ медонам... вазифаи гарони худ медонам, ки... дар бораи кирдори фавқуллодаи ту... дар бораи он ки ту бо вайронкунандагони қонун, бо балвогарон... бо одамони ношоиста робита пайдо кардаӣ... бо ту ҷиддитар гуфтугӯ кунам. Ман бовар дорам, ки ин корро ту на аз боиси фасоди табъ, балки аз боиси саҳлфикрӣ кардаӣ... ва...

Чеймс дар ҳамин ҷо қарор гирифт.

— Хӯш, боз чӣ?— гуфт Артур.

Чеймс қиёфани хастадолона ва маъюсонаи Артурро дида каме мулоимтар шуд ва ба сухани худ давом кард:

— Ман намехоҳам, ки нисбат ба ту зиёд дилсаҳтӣ кунам. Гумон мекунам, ки турси баъзе рафикони балсириштат аз роҳ баровардаанд. Ман тайёр ҳастам, ки

чавонӣ, камтаҷрибагӣ, беаҳтиётӣ... ва... ҳассосии туро, ки аз модарат мерос гирифтаӣ, ба эътибор ғирам...

Чашмони Артур оҳиста-оҳиста ба тарафи сурати модараш ғаштанд ва ӯ ҳеҷ чиз нагуфт:

— Аммо ту бояд фаҳмӣ,— гуфта суханаширо давом дод Чеймс,— ва ба фаҳмиданат низ боварӣ дорам, ки ман як шахсеро, ки номус ва ҷарафи хонадонии обрӯманди моро лаккадор кардааст, дар хонаи худ нигоҳ дошта наметавонам...

— Хӯш, боз чӣ?— пурсид Артур.

— Чӣ ин хел суол медиҳӣ?— гуфт Юлия ва бодбе-заки худро гирифта ба зонуяш гузошт.— Артур, ту ғайр аз «Хӯш, боз чӣ?!» чавоби дигаре доданӣ ҳастӣ ё не?

— Ҳар гуна ки лозим донед, ҳамоно гуна рафтор кунед, барои ман аҳамият надорад.— гуфта Артур наҷун-бида оҳиста ҷавоб дод.

— Аҳамият надорад?— гуфт Чеймс бо истеҳзо ва зами ӯ коҳ-коҳ хандида аз курсӣ бархост.

— Ана гап! Аҳамият надоштааст! Хеле хуб, Чеймс! Гумон мекунам, ки ту акнун масъаларо фаҳмидаӣ: бо лекиҳои кардагиаҳои мо дар ин ҷо ғайр аз ҳамин, ҷавоби дигар шунида наметавонем. Ман ба ту борҳо гуфта будам, ки агар ба маккораҳои католикизмзаб ва фарзандхояҳои нағзӣ кунӣ, оқибаташ ҳамин мешавад.

— Хомӯш! Ба ҳаққи худо, хомӯш, азизам...

— Ҳамаи ин рӯйхуш доданҳо беҳудааст, Чеймс. Бас аст ширинзабонӣ бо ин тоифаи бадсиришт! Ҳаромзода худро узви хонадонии мо медонад! Ҳоло вақти он расидааст, ки ин бача кӣ будани модарашро доништа гирад! Бо ин фарзанди машуқаи попи католикий тақаллуф кардан ба мо чӣ нафъ дорад? Маҷна, маҷна, инро бубин!

Юлия аз киссаш як порча қоғаз хеле фарсударо гирифта, аз болои миз ба сӯи Артур партофт. Артур қоғазро кушода хонд. Қоғаз ҷор моҳ пеш аз таваллуди Артур бо дастии модари ӯ навишта шуда буд. Ин қоғаз буд, ки модари Артур ба шавқараш навишта ва дар назди ӯ ба воқеа иқрор карда буд.

Дар зери қоғаз ду кас имзо карда буданд.

Чашмони Артур оҳиста-оҳиста ба зери қоғаз дӯхта шуд, аз паҳлӯи ҳуруфоти нимхираи номи модараш чашми ӯ ба як имзои равшан ва шинос афтод: «Лоренцо Монтанелли». Ӯ як дақиқа беҳаракат ба қоғаз нигоҳ

карда истод, баъд аз он боз ҳеҷ чиз нагуфта, коғазро кат карда ба болон миз гузошт.

Чеймс аз ҷояш хеста дасти занашро гирифт.

— Бис, мон, Юлия! Бирав ба хона, ҳоло вақт ҳам рафтааст. Ба ман лозим аст, ки дар бораи баъзе корҳо бо Артур боз каме гуфтугӯ кунам. Гуфтугӯи моро шуминдани ту дуруст нест.

Вақте ки Юлия домани пероҳанашро сар дода аз хона берун рафт, Чеймс дарро маҳкам кард ва боз ба ҷон худ омада нишаст.

Артур ханӯз ҳам беҳаракат ва хомӯш меняшаст. Чеймс ин дафъа, пас аз он ки Юлия аз ин ҷо дур шуд, мулоимона гап сар кард:

— Артур, ман хеле афсӯс меҳӯрам, ки дар вақташ ҳамин гуна ҳодиса рӯй дода буд. Ту инро надонӣ ҳам зарар надошт. Вале, албатта, акнун ҳеҷ илоҷ нест. Ҳоло масъала ошкор аст ва ман бисъёр хурсандам, ки ту дар ин маврид худро хунсард ва ором нигоҳ доштӣ. Юлия аядак асабонӣ шуд. Ин ҳол дар занҳо бисъёр рӯй медиҳад. Вале ман бошам нисбат ба ту саҳтгир ва дилсаҳт будан намехоҳам.

Ӯ ба Артур нигоҳ кард, то ки ба суҳанҳои мулоимонаи ӯ чӣ гуна эътибор кардани вайро фаҳмад. Вале Артур боз ҳам монанди аввала беҳаракат менишаст.

— Албатта, азизам,— гуфта Чеймс баъд аз андаке ба гапи худ давом кард,— ба ёд овардани ин воқеаҳо ғамангез аст, беҳтар он аст, ки дар ин бора гап назанем. Падари ман бисъёр дилвасеъ буд, бинобар он вақте ки модари ту гуноҳи худро дар назди ӯ ба гардан гирифт, вай аз модари ту ҷудо нашуд. Фақат талаб кард, ки фиребдодан ӯ ба зудӣ аз Италия гум шавад ва баъд, чӣ тавре ки худат хабар дорӣ, Монтанелли миссионер шуда ба Хитой рафт. Ман дар навбати худ ҳеҷ намехостам, ки пас аз бозгашти ӯ ту бо вай рафтуомад дошта бошӣ. Вале падарам розӣ шуд, ки тӯро ба тарбияи ӯ супорад, ба ҳамин шарт, ки ӯ барои дубора دیدани модари ту ҳеҷ ҳаракате накунад. Ман аз рӯи инсоф бояд эътироф кунам, ки онҳо, яъне Монтанелли ва модари ту, то охир ба ин шарт ҳилоф накарданд. Ин як воқеаи бисъёр ғамангез аст, аммо...

Артур чашмони худро калонтар кушод. Рӯи ӯ осоре аз нишонаҳои ҳастро надошт ва монанди як девори

мумӣ буд. Дар ҳолате ки дар ҳар калима забонаш ме-
гирифт, ба охиштагӣ ҷавоб дод:

— Магар ба шумо ч-чунин на... наменамояд, ки чӣ
як ҳодисаи бис... Ӯёр хандаовар аст?

— Хандаовар?— гуфта Ҷеймс беихтиёр курсиро
аз назди миз он тарафтар тела дод ва аз ҷояш хеста
ба Артур бо як назари тааҷҷубомез нигоҳ кард.— Артур!
Ту ақли худро гум кардӣ?... Артур!— бойбачаи кишти-
бон дар ҳамин ҷо каме ба сукут рафта, баъд бо як ки-
ру викор аз ҷо бархост ва сухани худро давом дод:

— Ман аз ин гуна сахлфикрии ту ҳайронам.

Артур ба ӯ бо тамоми қувват қох-қохзанои ҷавоб дод.
Хандаи ӯ ба андозе баланд буд, ки Ҷеймс ба шубҳа
афтод, ки ғал на танҳо дар сахлфикрӣ аст.

— Ин бача айнан занони асабино мемонад!— китф-
ҳои худро тааҷҷубомез ҷунбонида гуфт Ҷеймс ва мо-
нанди он ки тоқаташ тоқ шуда бошад, рӯ-рӯи хона ғаш-
таи гирифт.— Ростӣ, Артур ту аз Юлия ҳам бадтарӣ.
Хӯш, акнун хандаро бас кун. Ман тамоми шаб ин ҷо ис-
тода наметавонам.

Аммо Ҷеймс чӣ ба Артур ғал занаву чӣ ба мучасса-
маи Исо гӯяд ки «аз таҳкурси фуруд ой», натиҷа як
буд. Артурро на бо илтимос, на бо тасаллодиҳӣ ба худ
овардану ба ғал даровардан мумкин набуд. Ӯ фақат
меҳандид, бениҳоят меҳандид. Дар охир Ҷеймс аз ка-
дамзаниҳои ҳашмигона бозистода гуфт:

— Ин аҳмақӣ аст! Мебинам, ту ба дараҷае асабо-
нӣ шудай, ки ёрон сухани оқилонае гуфтан падорӣ. То
вақте ки ту ин бемазагиро бас накунӣ, ман бо ту дар
бораи ин кори муҳим ғал задан наметавонам. Агар та-
вонӣ, пагоҳ баъд аз ношто ба неши ман биё, аммо хо-
ло ором хоб кун. Шабат хуш!

Ӯ бо як зарба дарро кушода берун рафт.

Аз зинапоя бо қадамҳои вазнин-вазнин фурумада
истода худ ба худ мегуфт:

— Хӯш, акнун мочаро дар поён сар мешавад, он ҷо
обидидарезӣ шавад ҳам аҷаб нест.

Артур якбора худро аз хандаи қох-қох боздошта,
болғачаро, ки дар замин афтода ҳобида буд, ба даст ги-
рифт ва бо вай мучассамаи Исоро зада пора-пора кард.

Садон шикастани салиб Артурро ба хуш овард. У ба ҳолати худ мулоҳиза карда дид, ки дар фарши хона болғача дар даст рост истодааст; пораҳои салиби шикаста дар гирдоғирди ӯ лош хӯрда хобида буданд.

У болғачаро ба замин партофт.

— Ин чӣ қадар кори осон будааст! — гуфт ӯ ва ақиб баргашт, — ман чӣ қадар аҳмақ будаам, ки ба ҳаминҳо эътиқод мекардаам.

У пай дар пай нафаси дарози вазнин кашида ба курсӣ нишаст ва сарашро ба кафи дасташ фуру ниҳод. Баъд аз он аз қояш хеста ба назди дастшӯяк рафт ва ба сараш оби хушк рехт, нас худро хеле осуда ва ором ҳис карда, боз ба курсӣ нишаст ва ба фикру хаёл фуру рафт.

Дар дилаш надомат мекард ки: «Аз бонси ҳамин ҷондорҳои одамсурати риёкор ва ғуломтабиат, аз бонси ҳамин худоёни бечону гунгу кар ман ҳамин қадар азоби шармсорӣ, хашм ва навмедиро кашидам! Ҳалқадавак сохтам, худро овехтанӣ шудам, зеро як нафар ходими калисо дурӯғгӯй баромад! Гуё ки дигархӯшон ҳама ростқавл бошанд! Бас аст! Тамом! Ақнуни бояд хушбӯр шуд. Ақнуни ин чирк, ин ҷангу губорро аз худ афшонда, зиндагониро аз сари нав бояд гирифт.

Дар бандаргоҳ киштиҳои бисёре истодаанд. Дар яке аз он киштиҳо қойгир шуда, хоҳ ба Канада, хоҳ Австралия, хоҳ Американи Чанубӣ, ба ҳар мамлакате ки биравам, барои ман фарқ надорад, фақат аз ин сарзамин бояд дуртар рафт. Дар он ҷоҳо як навъ рӯзам мегузарад. Агар як қой хуш наояд, ба ҷон дигар сафар кардан мумкин».

У ҳамёни худро аз кисааш бароварда дид, ки дар вай сию се паоло пул ҳаст... Хеле хуб, агар пул камӣ кунад, соати нағз дорад-ку, ин соат дар қояш албатта ба кор меравад... Вале, ҳарчи бодо бод. У бо ягон тадбир аз ин макон ғайб мезанад. Инҳо ҳама албатта ба ҷустуҷӯи ӯ мезафтанд. Шояд ӯро аз ҳар кас сӯроғ ҳам кунанд. Не, онҳоро фиреб додан, ба ҷафалат андохтан лозим, коре кардан лозим, ки ҳама гумон кунанд, ки ӯ мурдааст. Он гоҳ вай ҳамчун мурғонӣ ҳаво озод, тамоман озод хоҳад буд... Баъд ӯ чӣ гуна дар кофтукоби ҷасади вай овора шудани Бертон ва дигаронро ба пеши назар оварда, охистакак хандид. Э вой, ин чи мазҳакааст!

У як порча коғазро пеш оварда, чумлан аавалкиеро, ки ба фикраш омад, навишт:

«Ман ба шумо чун ба худо эътиқод доштам. Вале худо муҷассаман сафолинест, ки бо болға зада шикастан мумкин ва шумо маро бо дурӯғи худатон як умр фиреб дода мегаштаед».

У коғазро кат карда ба пушти он нишони Монта-пеллиро навишт: пас аз он варақан дигареро гирифта навишт: *«Ҷасади маро дар наҳри Дарсена ҷустуҷӯ кунед».*

Баъд аз он кулоҳашро ба сар гирифта берун рафт. Вақти аз хона баромадан аз назди сурати калони модараш гузашт, ба вай бо хандаи тамасхуромез нигоҳ карда китф ҷунбонид. Оре, модараш ҳам ба вай дурӯғ гуфта будааст!

Аз дахлез охиста-охиста бо нӯти по рафта ба назди дари калоне, ки дар сари зинапоя буд, расид ва тамбаи оро кушода ба зинапояи калони мармарини, ки хеле торик ва воҳиманок буд, қадам гузошт. Ба назари ӯ ҷуни намуд, ки гӯё вай ба як ҷои ҷукур ва торик фу-ромада бошад.

Аз рӯи ҳавлӣ охиста-охиста гузашта рафт, то ки Циан Баттиста, ки дар поён хобида буд, бедор шуда намонад. Дар ҳсзумхона як тирезаи панҷаранок буд, ки ба тарафи ҷӯи калоне кушода шуда, аз замин беш аз чор газ баланд буд. Ӯ ба ёд овард, ки ин панҷараи зангбаста як ҷои шикаста дорад. Он ҷои шикастаро каме васеътар карда, як сӯроҳе, ки ба он тани одам ғун-чад, сохтан мумкин аст. Баъд аз он аз ҳамон сӯроҳ худро ба кӯча ҳаво додан лозим.

Маълум шуд, ки панҷара маҳкам будааст, Артур дяр бораи васеътар кардани ҷои шикастаи он бисёр зӯр зад; хорхон панҷара дасти ӯро хорошида хуншор карданд ва як остини камзӯлаш низ дарид. Аммо ба ин эътибор накарда, вай аз сӯроҳи панҷара ба кӯча назар андохт, ҳеҷ кас наменамуд, канали сиёҳи ором аз бай-ни ду девори ростбаромадан тар ёзида мерафт. Днёр-ҳои ношиносе, ки Артур сари ғарибашро ба онҳо андох-танист, мумкин аст барояш ҳамчун зиндони торике ша-ванд, вале гумон аст, ки дар онҳо ҳамин қадар зиштӣ ва ифлосӣ, ки дар кафои ӯ мемонад, мавҷуд бошад. Ба тарки ин макон ғусса хӯрдан намеарзад. Ӯ ботлокеро

партофта меравад, ки пур аз бадбӯй, пур аз дурӯғи разилона, пур аз макру фиреби зинт аст.

Бо чунин хаёлҳо ӯ лаб-лаби канал рафта, дар наздикии сарои Медичи* ба майдони хурде баромад. Оре, Чемма ба пешвози ӯ бо ҷеҳри хандон ба ҳамин майдон омада буд... Инак, зинапои намкашидаи санги, ки ба лаби об фууромада меравад. Ана он қалъаи тирагун дар тарафи дигари канал. Артур пеш аз ин ба он қалъа диққат накарда ва намедонист, ки вай ҳамин ҳол пастаки баднамуд аст.

Бо тағкиҷаҳо рафта ба лаби наҳри Дарсена баромад ва кулоҳашро аз сар гирифта ба об партофт. Ин кулоҳро, албатта, дар вақти ҷустуҷӯи ҷасади ӯ меёбанд. Бо лаб-лаби наҳр рафтан гирифт ва роҳравон фикр мекард, ки акнун чӣ кор бояд кард. Худро ба ягон кишти гирифтаи лозим. Аммо ин кор хеле душвор буд. Ӯ қарор дод, ки рост рафтан гирад, дар охири ин роҳ таверна¹ харобаке буд, балки аз он таверна ягон матросро ёфта ришва дода ба гапи худ даровардан мумкин мешудагист.

Аммо дару дарвозаҳое, ки аз онҳо гузашта ба таверна рафта мешуд, ҳамагӣ маҳкаманд. Ҳоло чӣ тавр бояд худро ба он тараф гирифт ва аз назди нозирони бочу хироҷ чӣ гуна бояд гузашт? Ӯ пули зиёде надошт, ки ба нозирон диҳаду озодона аз дарвозаҳо гузарад; ғайр аз ин, вай бе паспорт буд. Сониян Артур будани ӯро шинохта монданашон ҳам аз эҳтимол дур нест.

Артур вақте ки аз назди хайкали биринҷии «Чор барбарӣ» мегузашт, назараш ба шахсе афтод, ки аз бинои кӯҳнаи рӯ ба рӯи бандаргоҳ берун меомад: ин шахс ба кӯпрук наздик мешуд. Артур худро ба сояи торикӣ хайкал гирифта, сарашро ҳам карда, аз назари шахси мазкур ҷинҳон шуд ва аз паси тахкурсии хайкал бо эҳтиёт ба ӯ нигоҳ карда истод.

Он шаб яке аз шабҳои серуни баҳор буд ва ситораҳои дурахшон ба шаб таровати дигаре бахшида буданд. Мавҷи об ба канори сангини баҳр ҳучум меовард ва садое, ки зинапоҳои сангин аз зарбаи мавҷи об мебароварданд, дар ин шаби ситоратоб монанди хандаҳои нозуки наварусон ба гӯш мерасид. Аз як ҷои наздик овози шақар-шуқури занҷирҳои калони оҳанин, ки ка-

¹ Таверна — майхонаи хӯрокдор.

шида мсшуданд, шунида мсшуд. Аз паси ин овоз, храни калони оҳанин, ки дар ин нимторикӣ хеле баланд ва мудҳиш ба назар менамуд, боло бардошта шуд. Дар фазои осмони пурситора як порча абри сиёҳ монанди ғуломони занҷирбанд, ки меҳостанд исъёнкорона худро озод кунанд ва охири қуввати худро сарф намуда ба муқобили тақдир бераҳм исъён мекарданд, пайдо шуда, рӯи якчанд ситораро ҷӯшонд.

Қасе лаб-лаби об бо қадамҳои ғайриоддӣ ва номурағтаб калавида, ба забони англисӣ як таронаи авомонаро хонда роҳ меафтод. Ин албатта матросе буд, ки аз таверна баромада меомад. Ғайр аз вай ҳеҷ кас ба назар наменамуд. Вақте ки ӯ ба назди ҳайкал расид, Артур аз камингоҳи худ берун омада дар қанори роҳ истод. Матрос таронаро бо лафзҳои қабех анҷом дода, аз роҳ бозистод.

Артур ба забони италиянӣ ба ӯ гуфт:

— Ман ба шумо гап дорам, оё шумо сухани маро мефаҳмед?

Матрос сар ҷунбоянда:

— Бо ман дар лаҳзаҳои дағал ғур-ғур қарда гап задан бефоидааст,— гуфт ба забони англисӣ, баъд ӯ ба забони вайрони французӣ гузашта хашмиғинана пурсид:— Ба ту чӣ лозим? Чаро маро нигоҳ доштӣ?

— Як дақиқа ҳамроҳи ман ин тарафтар биёед, ин ҷо ториктар аст. Ман ба шумо гап дорам.

— Бинед-а, ба торикӣ ҷеғ мезанад! Қорд дар паҳлӯятам?

— Не, не, дар ман қорд чӣ кунад! Магар шумо намебинед, ки ман ба ёри шумо мӯхтоҷ ҳастам. Ман музди хизмати шуморо медиҳам.

— Ҳо, гап ин гӯй! Қанӣ, либосат олуфтаҳо баринку.

Матрос боз ба забони англисӣ ба гап задан сар кард. Ӯ аз пушти Артур рафта, ба он тарафи панҷаран ҳайкал гузашт.

— Хӯш, ба ту чӣ лозим?— вай боз ба забони вайрони французӣ ба гап даромад.

— Ба ман аз ин ҷоҳо рафтан лозим.

— Эҳе, гап ин гӯй! Пас меҳроҳӣ, ки ман туро ликҳон кунам? Ин ҷо ягон ҷинояти қалон қардӣ? Ба гулӯи ягон кас қорд ҳалондӣ? Хориҷиҳо ҳама ҳамин хел ҳастанд. Ту ба кучо ғурехтан меҳроҳӣ? Албатта ба идораи

полиция набудагист-а?—матрос мастона хандида ба Артур чапмакӣ зад.

— Шумо аз кадом киштӣ хастед?—пурсид Артур.

— Аз «Карлотта». Ин киштӣ байни Ливорно ва Буэнос-Айрес мегардад. Аз ин ҷо равшан бурда, аз он ҷо пӯст меоварад. Хӯ, дар он ҷо истодааст!— гуфта ӯ тарафи қароргоҳи киштиҳоро нишон дод.— Ин кишти бисъёр кӯҳна ва баднамест.

— Ба Буэнос-Айрес бошад, хеле хуб. Маро ба ягон ҷои киштии «Карлотта» пинҳон кунед-чӣ?

— Чанд пул медиҳӣ?

— Бисъёр дода наметавонам. Дар киссаи ман танҳо якчанд паоло ҳаст.

— Не, камтар аз панҷоҳ паоло намегирам. Ҳамин ҳам барои ту барин як ҷавони олуфта арзон аст.

— Олуфта кучо! Ба шумо агар ҷоман ман хуш омада бошад, биёед, бадал мекунем. Охир, пудро ман зиёда аз он ки дорам, дода наметавонам.

— Хайр, набошад соат доштагистӣ, ҳамонро ба ман деҳ.

Артур соати тиллоӣ занонаи худро, ки занҷири маҳини чилдор дошт ва дар рӯи ӯ ҳарфҳои «I. B.», навишта шуда буд, аз кисса берун овард. Ин соат аз он ки модари ӯ буд. Лекин ҳозир ба ҷаҳми вай ҳеҷ чиз наменамуд. Матрос ба соат нигоҳ карда фарёд зад:

— Хо, хо, ин албатта дуздӣ будагист? Қанӣ, бинам!

Артур дастӣ ӯро рад кард.

— Не,— гуфт вай,— то мо ба киштӣ нанишинем, ман соатро ба шумо намедиҳам.

— Хо, ту одами сода набудай. Аз афташ, бори аввал гирифтори ҷукин бадбахтӣ шудӣ? Ҳамин тавр не?

— Ба ҳар ҳол ин кори ман аст. Нигоҳ кунед: ана посбон!

Дуяшон ба пушти ҳайкал пинҳон шуда, гузашта рафтани посбонро поида нишастанд. Баъд матрос ҳаста Артурро фармуд, ки аз ақиб вай омадан гирад ва ҳудаш аблаҳона хандакунон пеш рафт. Артур хомӯшон аз қафои ӯ қадам мезад.

Матрос Артурро боз ба ҳамон майдончае, ки дар назди сарои Медичӣ буд, бурд ва дар яке аз кунҷҳои торики майдон қарор гирифта ба Артур охиста гуфт:

— Ҳамин ҷо нигарон бош, набошад солдатҳо туро дида мемонанд.

— Шумо чӣ кардан мехоҳед?

— Ман мехоҳам, ки бароят ягон пӯшок пайдо кунам. Ман туро бо остини хунинат бурда каметиавонам.

Артур ба остини худ, ки хорҳои панҷара онро дар ронда буданд, нигоҳ кард. Дар рӯи остин доғи якчанд қатра хун, ки аз дастҳои ҳарошидашудааш ҷакида буд, намоён буд. Ин матрос, чунон ки маълум шуд, ўро қотил гумон кардааст. Боқе нест, мардум ҳар чӣ гуянд, гуфтаи гиранд. Пас аз андаке матрос ба зер бағалани як чизи печидаро гирифта баргашт.

— Либосатро кашада мана инро пӯш,— гуфт ў.— Зуд бош. Бояд тезтар ба кишти баргардем; агар он тоҷири лаънати маро ним соат ба савдо кардан маҷбур намекард, ман кайҳо меомадам.

Артур он либоси кӯхнаро дилаш намекашид, лекин ноилоҷ пӯшид. Хушбахтона, он либос он қадар ҷиркин набудааст. Вақте ки ў либосро пӯшида баромад, матрос ба ў бо назари мастонаи хуррам нигоҳ карда, бо ҷунбонидани сар муносиб ва боб будани либосро тасдиқ кард.

— Бисёр хуб,— гуфт ў,— акнун аз қафои ман омадан гир. Аммо эҳтиёт кун, то ки ягон кас дида намонад.

Артур либоси аз тан кашадашро печонда ба даст гирифта, аз печопечи каналҳои ба ҳар сӯ тобхӯрда ва тангкӯчаҳои торикӣ ҷайронаҳои асримиёнагӣ, ки аҳолии Ливорно онҳоро «Венецияи нав» меномиданд, гузашта аз қафои матрос рафтаи гирифт. Аз байни кулбаҳои пастаки нимҷайрона ва ҳавличаҳои ифлос ҷо-ҷо қасрҳои кӯхнае, ки беҳуда «мекӯшиданд» шукӯҳи қадимнасонро нигоҳдоранд, бо намули тирақад кашада буданд. Дар баъзе тангкӯчаҳо хилватхонаҳои дуздон, қотилон ва контрабандистҳо воқеъ буда, дар дигар тангкӯчаҳо кулбаҳои фақирон ҷо гирифта буданд.

Матрос дар пеши яке аз кӯпрӯкҳои хурд истод; ба атрофаш назар андохта эмин шуд, ки ҳеҷ кас ўро таъқиб намекунад, баъд аз он аз зинаҳои сангин ба поён, ба бандари танге фурумад. Дар зери кӯпрӯк як қанҷчаи ифлоси кӯхнаи фарсуда истода буд. Матрос ба Артур фармуд, ки худро ба он қанҷча андозад ва ба дари он хобад. Худаш ба лаби қанҷча нишаста, онро ба сӯи қароргоҳи киштиҳо ронд. Матрос ба болои Артур як ҷакмани қалонро партофта буд ва Артур дар рӯи тахтаҳои тару холии қанҷча дароз кашада, аз тағи ҷақ-

ман ба кӯча ва хонаҳои шаҳр, ки ба ӯ шинос буданд, нигоҳ мекард.

Баъд аз андаке онҳо ба зери кӯпруки дигаре расиданд ва ба қисми дигари канал, ки қалъа он ҷо буд, гузаштанд. Деворҳои матин ва мустаҳками қалъа аз об баланд шуда, боло рафта буданд. Тағи ин деворҳо хеле васеъ буд, аммо қадаш боло рафта-боло рафта ба бурҷҳои борик табдил меёфт. Фақат якчанд соат пеш он бурҷҳо ба чаҳми Артур ниҳоят боазамат ва мудҳиш намура буданд! Аммо ҳозир... Артур дар ҳоле ки дар тағи қайқча дароз кашида буд, охишта хандид. Матрос:

— Хомӯш! Саратро набардор. Мо ба ҷои бочғирон наздик расидем,— гуфт.

Артур чакмаи ро ба сараш пӯшонд. Пас аз чанде қайқча дар пеши сутунҳои занҷирбанди киштиҳо, ки ба болои канал кӯндаданг хобида, гузаргоҳи танги байни бочхона ва қалъаро банд карда буданд, истод. Омиди ҳамаи бочхона ҳамёёзакашон берун омад. Дар равшаниҳои фонуи ба об нигоҳ кард.

— Паспорт доред?

Матрос ба ӯ коғазҳои худро дароз кард. Артур, ки дар зери чакмаи нафасаш гашта базӯр хобида буд, аз шунидани овози он амалдор нафаскашии худро боз ҳам сусттар кард ва ба гуфтугӯи онҳо гӯш дод.

— Дар ин шаби торик хуб вақт ёфта ба кишти баргаштай,— гуфт амалдор.— Аз афти кор, дар соҳил бисёр сайр кардӣ, а? Дар даруни қайқтаат чист?

— Чакмаи кӯҳна. Арзон харидам.

Ӯ чакмаи нишон додани шуда ба ҷуғиши даромад. Аммо амалдор фонуиашро поён фуруварда гуфт:

— Хайр, майлаш, гузар!

Ӯ даҳанаи гузаргоҳро кушод ва қайқча дар оби сиёҳи пурмавҷ охишта-охишта шинокунон гузашта рафт. Баъд аз андаке Артур аз ҷояш хеста нишаст ва аз болои кишти чакмаи халос шуд.

— Ана «Қарлотта»,— гуфт матрос баъд аз чанд дақиқа.— Хомӯш, ҳеҷ овоз набароварда аз қафои ман омадаи гир.

Онҳо пели як қисми сиёҳи мудҳиш расида, ба он баромадани шуданд.

Матрос ба кишти ҳаспиди боло мерафту шариканро дар дилаш даҳном мекард, ки чаро ӯ сабук ва ҷолок нест, ҳол он ки ҷусту ҷолокии табиии Артур ба ӯ дар

хамин гуна дақиқаҳо қор дод, ки агар дар қон вай қаси дигар мебуд, қайҳо шарманда мешуд. Дар охир дар ду бо хотири қамъ ба кишти баромаданд ва аз даруни торикии мошинҳо ва чархҳо роҳ гашта ба сари як нардбончае, ки ба поён мебуд ва сарпӯши оҳанин дошт, расиданд; матрос сарпӯши нардбонро боло бардошта, оҳиста ба Артур гуфт:

— Фуру! Ман зуд бармегардам.

Сӯрохе, ки Артур бояд ба он ҷо мефуromaд, на танҳо торик ва нам буд, балки илова бар ин аз даруни он бӯи бади пӯсидагӣҳо меомад. Аввал Артур аз бӯи пӯстҳои пӯсидан равғанолуд нафастир шуда худро ақиб кашиду ҳамон дақиқа яккаҳонаеро, ки он ҷо ҳабсаи карда буданд, ба ёд овард ва ноилоҷ ба зинаҳои нардбонча оҳиста-оҳиста пой гузашта поён фуromaд.

Баъд аз чанд дақиқа матрос як чизро, ки Артур дар торикӣ дида натавонист, дар дасташ гирифта баргашт.

— Канӣ, акнун ба ман соат ва пулро барор. Зудтар!

Артур аз торикӣ истифода бурда, якчанд тангаро барои худ пинҳон карда тавонист.

— Ба ман ягон чизи хӯрдани биеред,— гуфт Артур.— Ман бисъёр гуруснаам.

— Овардам, маъна, гир!— гуфта матрос як кӯзача об, якчанд сухарӣ ва як порча гӯшти намакиро ба вай дароз кард.

— Хӯш, акнун ба ёд дор, ки пагоҳ омилони боч ҳама ҷойро дид мекуянд, он вақт ту бояд ба даруни ҳамин бочкаи ҳолӣ пинҳон шавӣ. То он вақте ки мо ба дарёе набароем, ту худатро монанди муш ҳомӯш ва боэҳтиёт нигоҳ дор; ҳар гоҳ агар аз бочка берун омадан даркор шавад, ман ба ту хабар медиҳам. Хушбӯр бош, ки капитани кишти тӯро дида намонад. Ана ҳамин тавр шавад. Обро намерезонӣ? Хайр, шабат хуш!

Матрос даҳанан сӯрохро шакар-шукур пӯшида баромада рафт. Артур кӯзачаи обро ба қон беҳавф гузошта, худро ба даруни бочка гирифт ва ба хӯрдани сухарӣ ва гӯшти намакин шурӯъ кард. Баъд аз он ӯ ба фарши ифлос дароз кашид ва дар тамоми умри ҷавонаш нахустин бор бе тоату ибодат ба ҳоб рафт. Мушҳо дар торикӣ дар атрофи ӯ даву тоз мекарданд, вале на чини онҳо, на алвонҷ хӯрдани кишти, на бӯи дилбеҳузрукунандаи равған ва на бемории ногузири баҳрӣ, ҳудоса ҳеҷ чизе ба ҳоби ӯ ҳалал расонда наметавонист.

Ҳамаи инҳо дигар ўро нотинҷ наменаудаяд, чунон ки акнун бутҳои шикаставу аз эътибор афтода, ки ҳамин дирӯз вай ба онҳо сачда мекард, низ осудагии хотири ўро халалдор намекарданд.

ҚИСМИ ДУЮМ

ПАС АЗ СЕЗДАҲ СОЛ

БОБИ ЯКУМ

Яке аз шабҳои моҳи июли соли 1846 дар Флоренция чанде аз ошнони профессор Фабрици барон муҳокима намудани нақшаи кори ояндаи сиёсӣ ба хонаи ӯ чамъ омаданд.

Чанде аз ҳозирон ба партияи Мадзини* мансуб буда, республикаи демократӣ ва иттиҳоди Италияро талаб мекарданд. Дигарон тарафдори подшоҳии машрута (монархияи конституционӣ) ва ҳар ранг либералҳо* буданд. Вале ҳамаи онҳо дар як модда — дар масъалаи норозигӣ аз цензураи вилояти Тоскана ба як фикр буданд. Профессор Фабрици, ки аз роҳбарони обрӯманди сиёсӣ буд, бо умеди ин ки шояд намоёндагони партияҳои гуногун ҳеч ҷаҳзад, ҳамин масъаларо бе кашмакашии зиёд муҳокима хоҳанд кард, он маҷлисро даъват карда буд.

Аз рӯзи эълон шудани афви умумии машҳур, ки папа—Пий IX ба муносибати ба тахти папайи нишастаниш ба ҷинояткорони сиёсии вилояти Папа дода буд, танҳо ду ҳафта гузашта буд. Аммо мавҷи шодии либералҳо аз ин ҳодиса тамоми Италияро фаро гирифта буд; дар Тоскана ҳам ин ҳодиса ҳатто ба ҳукумат таъсир карда буд. Профессор Фабрици ва баъзе флоренциягӣҳои дигар ин ҳодисаро фурсати боб мешумурданд, ки шуруъ ба ҳаракатҳои далерона кунанд, то ки ҳукуматро ба таъсир додани қонуни матбуот водор намоينд.

— Албатта, — гуфт драматург Лега, вақте ки дар ин хусус бо ӯ гуфтугӯ карданд, — то вақте ки қонуни матбуотро таъсир надиҳанд, ба нашри газета шуруъ кардан мумкин нест. Вале ҳамин тавр бонтад ҳам, ҳатто бо вучуди шаронти ҳозираи цензурӣ, мо баъзе ри-

солахо нашр карда метавонем, ва ҳар қадар ки зудтар ба кор шуруъ кунем, ҳамон қадар зудтар ҳукуматро ба эълони баъзе ислохот водор карда метавонем.

Ҷ дар кабинети Фабрици нишаста бо ин гапи худ фаҳмонд, ки нависандагонии либерал акнун чӣ гуна бояд рафтор кунанд.

Адвокати мӯйсафеде, ки яке аз нштироккунандагонии маҷлис буд, бо овози кашидае ба гап ҷахроҳ шул:

— Бешакку шубҳа мо бояд ҳар тавре, ки мумкин аст, аз фурсат истифода барем. Мо барон ба даст овардани ислохот фурсати аз ин мусоидтарро дар ин қарнибихо намеебем. Вале ман ба фоидаи будани памфлетҳо* боварӣ надорам: памфлетҳо ба ҷои он ки ҳукуматро ба қабули талабҳои мо монд кунанд, баръакс ўро бадқаҳр мекунанд ва метарсонанд. Бешубҳа, ошкор аст, ки мақсади мо низ ба ҳусни тавҷҷӯҳи ҳукумат неил шудан аст. Ҳар гоҳ агар ҳукумат моро агитаторҳои ҳафноқ шуморад, дар он сурат мо ба мадади ў ҳеч умедвор шуда наметавонем.

— Пас ба фикри шумо чӣ кор бояд кард?

— Аризан муштарақ додан даркор.

— Ба герцоги* бузург?

— Вале, аз ў озодии матбуотро талаб кардан лозим аст.

Шахси мӯсиёҳе, ки бо нигоҳи зиракона дар назди тиреза нишаста буд, ҳадақунон рӯи худро ба тарафи он ҳар ду сӯҳбаткунанда гардонд.

— Ҳо, ҳо, шумо, бо аризани худатон бисъёр чиз ба даст меоваред! Ба назари ман, оқибати қори Ренци* ҳар қадоми моро бояд аз бемории ин гуна ҳаёлҳо муолиҷа мекард.

— Ҷаноби мӯхтарам, ман ҳам монанди шумо андӯҳгинам аз он, ки ба дастгир шудани Ренци монсъ шудан ба мо муяссар нагардид; ман намехоҳам, ки дар ин ҷо лафзҳои нолоиқ ба қор барам, аммо ин гуна низ фикр накарда наметавонам, ки шикаст хӯрдани мо аз бонси бесарӣ ва мизочи гарми баъзе аъзоёни худӣ мо ба вуқӯъ омадааст. Ман албатта ба ин гуна қарор омада наметавонистам, ки...

Шахси снѣхмӯй бо оҳанги ҷиддӣ сухани ўро бурида гуфт:

— Ҳамаи пѣмонтҳои ҳамина хел, ҳеч вақт ба як қарор омада наметавонанд. Ба ростӣ, намедонам, ки шу-

мо чиро бесабрӣ ва мизоҷи гарм мешуморед. Магар ба фикри шумо ҳамон аризаҳои эҳтиёткорона, ки мо фистодем, бесабрӣ номида мешаванд? Ин шояд барои Тоскан ва Пьемонт мизоҷи гарм шумурда шавад, вале дар Неаполь мо ин ҳел мулоҳиза намекунем.

— Ҳушбахтона,— гуфт шахси пьемонтӣ,— неаполитҳо фақат дар Неаполь амал мекунянд.

Профессор ба гуфтугӯ ҳамроҳ шуд:

— Ҳоҳиш мекунам, ҳоҳиш мекунам, ҷанобони мӯҳтарам, ором шавед. Одат ва ахлоқи неаполитҳо чӣ қадар ки ба ҳудуди хуш бошад, аз пьемонтҳо низ ҳамчунон аст. Вале ҳоло мо дар Тоскан ҳастем ва дар ин ҷо мардум аз аслу моҳияти масъала дур шуданро дӯст намедоранд. Грассини ба додани аризаи муштарақ тарафдорӣ менамояд, аммо Галли муқобили ин аст. Пас фикри шумо чист, доктор Рикардо?

— Ман дар аризаҳои зараре намебинам ва агар, Грассини аризаро нависад, ман имзо мекунам. Вале гумон мекунам, ки танҳо бо ариза чизе ба даст овардан амри маҳол аст. Магар, аз ду тараф — ҳам бо ариза ва ҳам бо памфлет амал кардан мумкин аст?

— Шумо мехоҳед, ки памфлетҳо ҳукуматро дарғазаб кунанд ва ба ҳамин тариқ ӯ талаботеро, ки дар ариза пешниҳод мешавад, иҷро накунад? — гуфт Грассини.

— Ҳоҳ памфлет нависем, ҳоҳ не, ҳукумат талаботи моро қабул нахоҳад кард,— гуфта шахси неаполӣ ба наздики миз омад.— Ҷанобон, шумо ба кӯҷаи пешбаставу хавфнок афтодаед. Ҳукуматро ба гап даровардани шудан бефоида аст. Оммаи халқро ба ной ҳезондан даркор.

— Гуфтани ин чиз аз карданиш осонтар аст... Корро аз чӣ сар мекунад?

— Ба Галли ин гуна суолҳо додан хандовар аст. Албатта, ӯ ин корро аз сарқубии цензор сар мекунад.

— Ҳаргиз ин тавр нест,— гуфта Галли оромона ҷавоб дод.— Шумо ҳамеша чуни фикр мекушед, ки шахси ҷанубӣ ғайр аз ханҷари сарди пулодин ба ҳеч чизе дигар эътимод надорад.

— Ҳӯш, шумо чӣ таклиф мекушед?.. Ором шавед, ҷанобон, ором! Галли як таклиф кардан мехоҳад.

Ҳаман ононе, ки дукасаю секаса дар ҳар гӯша баҳсу мунозира мекарданд, ба сари миз гирд омада, ома-

даи шунидани сухани Галли шуданд. Аммо Галли дастони худро ба аломати эътироз боло кард.

— Не, чанобон, ман ҳеҷ чиз таклиф намекунам, ман танҳо як мулоҳизан шахси худро арз кардан мехоҳам. Ба назари ман, аз папай нав изҳори хушнудӣ қардан хеле ҳафсинок аст. Хама дар ҷуниб фикр ҳастанд, ки ҷуи папай нав бо роҳи нави сиёсӣ рафта эълони афви умумӣ намуд, бинобар ин ҳаман мо, тамоми Италия, худамонро бояд ба оғӯши ӯ ҳавола кунем ва ӯ моро ба амну амонӣ хоҳад расонд. Шахсан ман аз папай нав на камтар аз дигарон шод ҳастам. Афви умумӣ як қорӣ бисъёр нағзи ӯст.

Грассини бо хандаи истеҳзо суханро бурд:

— Хо, аз ин таърифҳо он зоти ақдас бисъёр мамнун хоҳанд шуд.

Риккардо дар навбати худ сухани ӯро бурд:

— Бас аст, Грассини, монед ӯ суханашро гуфта тамоми кунед! Хеле аҷиб аст, ки шумо ҳар ду ҳамин ки бо ҳам рӯ ба рӯ шудед, монанди сағу гурба ба якдигар дармеафтед. Давом кунед, Галли!

— Ман танҳо ҳаминро гуфтаи мехостам. Бешубҳа ҳазрати папа аз ин якдоми худ нияти неқ доранд, вале масъала дар ин ҷост, ки ҳазрат ислохотро ба амал қорӣ карда метавонанд ё не? Дар вақти ҳозира ҳама чиз ба осонӣ гузашта истодааст ва албатта реакционерҳо то ҳомӯш шудани ҳаяҷону шодиҳо ба муносибати афви умумӣ, якҷанд моҳ ором хоҳанд монд: вале оянда ҳокимияти худро ҳеҷ бе мубориза аз даст нахоҳанд дод. Ман бовар дорам, ки ҳанӯз нисфи зимистон нагузашта, боз тамоми иезуитҳо,* грегориҳо,* санфедистҳо* ва тамоми тарафдорони онҳо сӯнкасд ва фитнаҳои одатии худашонро ба қор меандозанд ва боз ба ҳаман оғосе, ки наметавонанд онҳоро бо ришва ба худ тобеъ кунанд, бӯхтон ҳам мезананд.

— Ин аз эҳтимол дур нест.

— Агар ҳамин тавр бошад, то он вақте ки Ламбручини ва тарафдорони ӯ герцогро водор намоянд, ки ӯ моро ба тақти назорат ва идораи иезуитҳо бисупорад, ва шояд он ҳам бо ёрмандии сарбозони савораи австриягӣ ба амал оварда шавад, мо чаро ҳомӯш нишинем ва бо фириодани аризаи очизона қаноат кунем? Оё беҳтар нест, ки илочи воқеаро пеш аз вуқӯъ кунем?

му аз парешонии муваққати онҳо истифода бурда ба онҳо зарбаи қатъӣ занем?

— Пеш аз ҳама ба мо бигӯед, ки ба фикри шумо ин зарбаи қатъӣ бояд аз чи иборат бошад?

— Ман таклиф мекардам, ки ба муқобили иезуитҳо тарғибот ва таълиқоти муташаккилона бурда шавад.

— Ин дар амал эълони ҷанг мешавад-ку.

— Оре, ғитнаҳои онҳоро ошкор кардан, сирҳои махфияшонро фош намудан ва халқро ба муқобили онҳо ба ҷумбиш овардан лозим аст.

— Вале дар ин ҷо иезуитҳо ҳеҷ наменамоянд. Пас сирри онҳоро фош кардан чӣ ҳоҷат?

— Нестанд? Боз се моҳ сабр кунед, баъд чӣ қадар шудани онҳоро мебинед. Он гоҳ бо онҳо мубориза кардан барои мо хеле дер мешавад.

— Барои он ки халқро ба муқобили иезуитҳо ба ҷумбиш биёрем, озодона гап задан ва озодона изҳори ақида кардан даркор. Аммо дар ин сурат мо ба цензура чи илоҷ мекунем?

— Будаи ӯ набудани онро аз ҳаёлати дур мекунем.

— Шумо фикр мекунед, ки памфлетҳоро беимзо ҷоп карда мешаванд? Ин бисёр хуб аст, вале ҳамаи мо бо матбааҳои махфӣ кордор шудаем ва медонем...

— He! Ман таклиф мекунам, ки памфлетҳо ошкоро бо ном ва адреси мо ҷоп шудан гиранд, цензура агар ҷуръат дошта бошад, бигузор моро таъқиб кунад.

Грассини овоз баровард:

— Ин чи девонагист! Ин баробари он аст, ки одам аз аблаҳии бачагона сари худро ба даҳони шер ҳалонад.

Галли ба таври ҷиддӣ арз кард:

— Шумо ин қадар натарсед, мо ҳеҷ намегузорем, ки шумо бо айби мо ба ҳабсхона афтед.

Риккардо гуфт:

— Ин гапҳоро як сӯ монед, Галли. Дар ин ҷо ҳеҷ кас дар бораи тарс гап назадааст. Агар ба ҳабсхона рафта хобидан игон ғоидае дошта бошад, ҳамаи мо низ монанди шумо ба ин тайёр ҳастем. Аммо бе ҳеҷ нафъи худро ба хавфу ҳатар андохтан кори бачагона аст. Агар кор ба ман монад, ман ба нақшаҳои шумо баъзе дигаргуниҳо дароварданро таклиф мекардам.

— Яъне чӣ хел дигаргунӣ?

— Ба фикри ман агар мо дар икдоми худамон

дурандеш бошем, ҳатто корро то ба задухӯрд бо цензура парасонда, бар зидди незунтҳо мубориза карда метавонем.

— Ростӣ, ман наметавонам, ки шумо ин корро ҷи таъри хоҳед кард.

— Ба мулоҳизаи ман, ҳар ҷизро, ки гуфтаи лозим бошад, шакли онро дигарҳелтар карда, пардапӯш карда гуфтаи мумкин аст, то ки цензура сарфаҳм наравад...

— Магар цензура ба ин пай намебарад? Ва шумо фикр мекунед, ки ҳар як коргар, ё касиб бо ҷаҳолату нодони ҳуд масъалаеро, ки фаҳмидаиаш ба цензура мушкил аст, фаҳмида метавонад? Не, ин кор ҳеҷ маънии надорад.

— Мартини, фикри шумо ҷист?— гуфта профессор Фабрици ба шахси ришғафс, ки дар назди ӯ нишаста буд, мурочиат кард.

— Ман то вақте ки фактҳои зиёде гун накунам, фикри худро баён карда наметавонам. Аввал озмуда, натиҷаашро дидан даркор.

— Шумо ҷӣ, Саккони?

— Ман доништан мехостам, ки хонум Болла ҷӣ фикре доранд. Хонум ҳамеша мулоҳизаҳои пухта меронанд.

Ҳама ба ягона зане, ки дар ин маҷлис ҳозир буд, рӯй оварданд. Зан сари худро ба кафи дасташ ниҳода, ба гапи нотикон бо диққат гӯш дода хомӯш нишаста буд. Ӯ ҷашмони амиқ ва сиёҳи мутафаккирони дошт, вале ҳоло ки он ҷашмҳо ба аҳли маҷлис боз шуданд, дар онҳо шӯълан истехзоомезе намоён гардид.

— Ман бояд эътироф кунам, ки ба фикру тақлифҳои ҳеҷ кас шарик нестам.

Риккардо гуфт:

— Шумо ҳамеша ин таъри мегӯед ва ҳамеша ҳам таъри рост мебарояд.

— Ман тамоман мувофиқам бо он ки ба муқобили незунтҳо мубориза кардан зарур аст, агар ин корро бо як восита кардан мумкин нашавад, воситаи дигарро ба кор бурдан лозим. Аммо фақат як ҳуд муборизаи даҳанаки аслиҳаи боқуввате нест, аммо аз вай рӯй гардондан ҳам дуруст нест. Аризанависӣ бошад, бозин баҷагона аст.

Грасини бо қиёфаи хеле ҷидди эътироз кард:

— Умед дорам ки, хонум, шумо одамкуширо таъсия намекунед?

Мартини буруташиро як кашида монд, Галли бошад беибо ханда кард. Дар чуниин ҳол ин зани ҷавон бо он ки хеле ҷиддӣ буд, худро аз табассум боздошта натавонист ва гуфт:

— Бовар кунед, ки ман агар ҳамин ҳол ташнаи хун мебудам, ба ҳар ҳол ақли солими ман басанда буд, ки дар ин бора дахон накушоям,— охир, ман кӯдак нестам. Қушандатарин аслиҳаи мубориза, ки ман медонам,— хандаи тамасхур аст. Агар ба мо муяссар шавад, ки иезуитҳоро масҳара кунем ва халқро водор кунем, ки ба онҳо ва ба даъвоҳои онҳо қоҳ-қоҳ хандад, он гоҳ мо бе ҳеч хунрезӣ голиб мешаедем.

— Фикр мекунам, ки ҳақ бо шумост,— гуфт Фабрици.— Вале ман намедонам, ки шумо ин нақшаро чӣ тариқа иҷро карданӣ ҳастед.

— Ҷаро, ба гумони шумо, иҷро кардани он ба мо муяссар нахоҳад шуд?— гуфта пурсид Мартини.— Сатираро назар ба асарҳои ҷиддӣ аз цензура гузарондан осонтар аст. Ва агар фикру мақсадҳо бо парда ва киноятҳо гуфта шаванд, хонандагони оддӣ ҳам маънои ниҳониин ҳаҷвро назар ба мазмуни асарҳои иқтисодӣ ё илмӣ зудтар ва осонтар фаҳмида метавонанд. Вале, ҳонум, шумо таклиф мекунад, ки бояд памфлетҳои ҳаҷвӣ, ё ягон рӯзномаи ҳаҷвӣ нашр кунем? Ва нашри рӯзномаи ҳаҷвӣ, албатта, цензура роҳ намедихад.

— Мақсади ман дигар аст. Ба назари ман, агар мо ҳам дар назм ва ҳам дар наср як қатор варақаҳои ҳаҷвӣ ҷоп карда онҳоро бо нархи арзон ба фурӯш расонем ва ё дар кӯчаҳо бепул ба ҳар кас диҳем, хеле кори фойданок кардагӣ мешаедем. Агар ягон расме ҳам пайдо шавад, ки мазмуни ҳаҷвҳои моро дар тасвирҳои рамзсозеи нақш кунад, дар он ҳол мумкин аст, ки он варақаҳоро бо тасвирҳо ҷоп кунем.

— Ин фикр шоян таъриф аст! Қошқӣ ин кор ба амал меорад. Аммо барои ин, ҳаҷвнависи моҳир даркор аст. Мо ӯро аз кучо пайдо мекунем?

Лега илова кард:

— Худи шумо нағз медонед, ки бештарини мо ҷиддинависи ҳастем. Бе он ки касеро ранҷонам, ман бояд ҳар чӣ бодо бод гуфта арз кунам, ки саъи ҳамаи мо ба ҳаҷвнависи филеро, ки мехоҳад рақси тарантелларо иҷро кунад, ба хотир меоварад.

Ҳонум Болла эътироз кард:

— Ман ҳеҷ чунин таклифе накардаам, ки ҳаман мо бояд бо кори берун аз қобилияти ихтисосаҳои машғул шавем. Ман гуфтаи будам, ки як нафар ҳаҷивависи бомаҳоратеро кофта ёфтаи даркор. Чунин як шахсро пайдо кардан, албатта, мумкин аст. Албатта мо бояд ки будани он шахсро донем ва боварӣ дошта бошем, ки ӯ бо ҳаман мо ҳамфикр аст.

— Вале чунин касро аз кучо пайдо мекунем? Ман дар ин ҷо машҳуртарин ҳаҷивависонро бо ангушт шумурда метавонам, вале ягон нафари онҳо ба сӯи мо нахоҳад омад. Ҳаҷивависе Чусте бошад, беш аз ҳад серкор аст. Дар Ломбардия як ё ду нафар нависанда ҳаст, лекин онҳо дар лаҳҷаи миланӣ менависанд.

Грассини гуфт:

— Ғайр аз ин, ба халқи Тоскана танҳо бо воситаҳои аълотару қилдитар таъсир гузарондан мумкин аст. Ман боварии комил дорам, ки ба масъалаҳои муҳимми озодӣ бо шӯҳи нигоҳ кардан одоби сиёсӣ надоштани моро иншон хоҳад дод. Шаҳри Флоренция, масалан, монанди Лондон як шаҳри пур аз фабрика ва муассисаҳои тичоратӣ нест, инчунин монанди Париж шаҳри бозебу мӯхташам низ намебошад, Флоренция шаҳрест, ки гузаштан бузурге дорад.

— Шаҳри Афина низ ҳамин ҳел буд,— гуфт хонум Болла табассумкунон,— вале граждони Афина хеле мардумони камхавсала буданд, барояшон ғурмагасе лозим буд, то ки онҳоро газида ба ҷунбиш оварда истад¹.

Риккардо дасташро ба миз зад.

— Оббо, чаро то ба ҳол Ғурмагаси ҳаҷивавис ба ёди мо наомад? Ин аст одами ба мо даркорӣ!

— Кист ӯ?

— Феличе Риварес, «Ғурмагас» лақаби ӯст. Магар шумо уро намешиносед? Ӯзвигуруҳи Муратори аст; ин гуруҳ се сол пеш ба ин ҷо аз кӯҳистон омада буд.

— Ҳо, бале, шумо Муратори ва тарафдорони ӯро

¹ Ғунд, киноя аз сухани Сукротӣ ҳаққи аст, ки вақте ӯро дар маҳкамани Афина мурофиа мекарданд, гуфтааст: «Худованд маро дар ин шаҳр ҷой дода, бо ҳамин тӯи аспбозро бар аспи пурқуввати хушзот савор кард, ки он аспро бояд неши ғурмагасе газида, ба ҷунбиш оварда истад». Зоҳиран, ба ҳамин киёс Э. Л. Войнич номи романиро «Ғурмагас» (хармагас, сӯна, ба русӣ «Овод») гузоштааст (С. У.).

медонед? Ба ёдам ҳаст: вақте ки онҳо ба Париж ме-
рафтаанд, шумо онҳоро гуселонда будед.

— Бале, ман он вақт то Ливорно рафта Риваресро
ба Марсель гусел карда будам. Ё дар Тоскан истодан
нахост; вай мегуфт акун, ки шӯриш шикаст хӯрд, фа-
қат ҷои ханда мондаасту бас ва бино бар ин ба Париж
рафтан беҳтар аст. Ё ҳам, зоҳиран, монанди ҷаноби
Грассини ҷуниб фикр дорад, ки Тоскан барои ханда
кардан ҷои шонстас нест. Вале ман бовари дорам, ки
агар мо ўро даъват кунем, ў бармегардад. Пӯшида нест,
ки ҳоло дар Италия барои кор кардан шароит ҳаст.

— Шумо ўро чӣ номидед?

— Риварес. Ба назарам, ў аз Бразилия аст. Дар ҳар
сурат ман нағз медонам, ки ў дар Бразилия истикомат
кардааст. Вай хушёртарин ва зирактарин шахсе дар
миёни онҳост, ки ман ҳамсӯҳбаташон шудаам. Рӯи ў
як доғи баднамо аз зарби шамшер дорад. Вай як ода-
ми аҷибест... ў бо ҳазлу шӯҳии худ миланиҳои аламза-
дан шӯриши бемуваффақият бардоштаро аз ноумед шу-
дан бозмедошт.

— Ин ҳамон аст, ки дар рӯзномаҳои Франция бо
имзои «Ле Таон»¹ фелъетонҳои сиёсӣ мешависад?

— Бале, ў бештар мақолаҳои кӯтоҳ ва фелъетонҳои
ҳаҷвӣ менависад. Аз заҳрнокии забонаш контрабандист-
ҳои Апеннина вайро Ғурмагас номиданд ва он ҳам аз
ин истифода бурда ин лақабро ба худ таҳаллус карда
гирифтааст.

Грассини табассуми маънидоре карда ба гап ҳамроҳ
шуд:

— Ман ҳам дар бораи ин ҷаноб баъзе чизҳо шуни-
да будам, вале шундаҳои ман ба хубии ў гувоҳӣ на-
медиханд. Ё зоҳиран ақлу заковати тез дорад, аммо,
ба назарам, истисноди ўро муболиға мекунанд. Ҳам-
ҷунин мумкин аст, ки ў одами далер ҳам бошад, вале
дар Париж ва Вена ў дар ошпохонаш хотираи хуб на-
гузоштааст. Ё хеле ҷаҳондида менамояд ва гузаштан
ў торикиҳо дорад. Мегӯянд, ки ў дар яке аз мамлакат-
ҳои гарми Америкаи Ҷанубӣ дар ҳолати вақшигӣ аз
тасаввур беруне зиндагонӣ мекардааст. Ва гӯё экспе-
дисионаи Дюпрэ маҳз аз рӯи раҳму шафқат ўро бо худ
гирифта бурдааст. Гӯё то он вақт ў барои муфасссалан

¹ Ле-Таон — ба французӣ яъне ғурмагас.

накл кардани сабабҳои ба ин аҳвол афтоданиаш имконият надоштааст. Дар бораи шӯриши Аленнина бошад, бояд гуфт, ки дар ин қорн ғамангез, бадбахтона, тамоми одамҳои шарирӣ бесару сомон иштирок кардаанд. Қасоне, ки дар Болония қатл карда шудаанд, ҳаме ҷиноятқорони ашаддӣ буданд. Инчунин бисёре аз онҳое, ки гурехта ҳалос шудаанд, одамони пастфитрат буданд. Дуруст аст, ки баъзе иштироккунандагони шӯриш одамони иззатманд мебошанд.

— Баъзе аз онҳо дӯстони наздики иштироккунандагони ҳамин маҷлис буданд,—сухани Грассинаро бурид Риккардо, ва дар овози вай оҳанги эътирози қаҳромон ҳис карда мешуд,—нозуктабӣ будану покизагӣ талабидан осон аст, чаноби Грассини, аммо фаромӯш накунад, ки ҳамон «ҷиноятқорони ашаддӣ» дар роҳи ақида ва маслаки худ мардонавор ҷон доданд, ва ин қорн онҳо аз тамоми қорхон ману шумо, ки то ба ҳол кардаем, зиёдтар аст.

Ғалли ба сухани Риккардо илова кард:

— Агар дафъан дигар ягон қас ғайбатҳои Парижро ба шумо накл кунад, шумо аз ман ба вай гуед, ки онҳо дар бобати экспедицияи Дюпрэ хато мекунанд. Ман адъютанти Дюпрэ — Мартельро мешивосам ва ин воқеаро аз ҳуди ӯ шунидам. Ин ки Риваресро аз он ҷойҳо ёфтаанд, ҳақиқат аст. Ӯ барои республикаи Аргентина ҷангида, баъдҳо асир афтода ва гурехтааст. Пас аз он ӯ хеле саргардонӣ кашида ба шаҳри Буэнос-Айрес баргаштааст. Он гап, ки гуё экспедицияи Дюпрэ вайро аз рӯи раҳму шафқат бо худ гирифта бурда бошад, сар то по дурӯғ аст. Асли воқеа ин гуна будааст: тарҷумони экспедиция касал шуда, дигар дар қорхон тадқиқоти иштирок карда натавонистааст, вале аз франгузҳо як нафар ҳам забони маҳаллиро наметавонистааст, бинобар ин онҳо Риваресро ба тарҷумонӣ қабул кардаанд. Риварес се солро бо онҳо гузарондааст. Экспедиция дар ин муддат шохобҳои дарёи Амазонкаро тадқиқ мекард. Мартель ба ман гуфт, ки агар Риварес намебуд, онҳо экспедицияро ба ҳеч ваҷҳ ба охир расонда наметавонистанд.

— Ҳар чӣ бошад ҳам,— гуфт Фабрици,— шахсе, ки писандидан Мартель ва Дюпрэ бари ду олим шуда тавонистааст, бояд шахси нодире бошад. Онҳо ўро бисёр дӯст медоштанд. Фикри шумо чист, хонум?

— Ман дар бораи ин шахс ҳеҷ чиз наметонам. Вақте ки аспирони гуреза аз Тоскан гузашта мерафтанд, ман дар Англия будам. Вале, ба мулоҳизаи ман, агар одамони экспедиция, ки се сол бо ҳамроҳии ӯ буданд, ва инчунин иштироккунандагони шӯриш дар бораи ӯ фикри хуб дошта бошанд, ин ба исботи дуруғ будани тамоми ғайбатҳои кӯчагӣ далели басанда мебошад.

Риккардо гуфт:

— Хамаи рафиқонам бо ӯ рафтори нағз доранд, аз Муратори ва Замбеккори сар карда, то хамаи кӯхистониёни ёбӣ ӯро ниҳоят дӯст медоштаанд. Ғайр аз ин, вай шахсан рафиқи Орсини* мебошад. Дуруст аст, аз як тараф, дар Париж дар бораи ӯ ҳар ҳаҷ гапҳо пахш шудааст, вале одам агар аз ғиёб шудани душманҳои тарсад, набояд ҳаҷивавис шавад.

— Ин одам хуб дар ёди ман намондааст,— гуфт Лега,— вале, ба ҳаёлам, ман ӯро як бор дар байни муҳоҷирон дида будам. Чӣ тавре ки каму беш ба хотир дорам, ӯ ё ланг, ё кӯзапушт аст, ё ки умуман ҳамили гуна як айб дорад.

Профессор дар ин вақт куттии мизи таҳрир (столи хатнависи)-и худро кушод ва як тӯда қоғазро бароварда ба қоғуков кардан даромад.

— Ба ёдам ҳаст, ки дар як ҷо ман тасвири нишонаҳои ӯро доштам. Дар хотир доред, вақте ки онҳо гурехта дар кӯҳҳо пинҳон шуданд, дар ҳама ҷо нишонаҳои онҳо хабар дода буданд ва кардинал*... номи он малъун чӣ буд?... Ҳа, кардинал Спинола барои сари ӯ муқофот таъин карда буд. Дар бораи Риварес ва ин қоғазии полиция як ҳикояи хубе ҳаст. Риварес либоси кӯҳнаи аскарӣро пӯшида ҳамчун солдате, ки гӯё дар ҷанг захмдор шуда ва ҳоло дар ҷустуҷӯи полки худ мебошад, дар ҳар тарафи Италия мегаштааст. Баъдҳо тавонистааст, ки ба даруни ҷосусони воқеанависи кардинал Спинола даромада, як рӯзи дароз дар яке аз аробаҳои болопӯши онҳо савор шуда гардад; вай ба онҳо воқеаҳои дахшатнокро ҳикоя мекардааст, ки шӯришчиёни ӯро чӣ гуна дастгир намуданд ва чӣ ҳаҷ азобҳо доданд. Воқеанависон бошанд, ба гапҳои ӯ фиреб хӯрда, тасвири нишонаҳои вайро ба ҳудуд нишон додаанд ва ӯ дар бораи ҳамон «шайтоне», ки Ғурмагас ном дорад, ҳазор гуна дуруғ бофтааст. Шаб, вақте ки онҳо ба хоб рафтаанд, ӯ ба хамаи тир ва кӯрхонаи онҳо об рехта,

кисаҳои худро аз ҳурукворӣ ва асбобу анҷом пур карда гурехтааст.

Фабрици сухани Галлиро бурида гуфт:

— Маня тасвири нишонаҳои ӯ, ки аз тарафи полиция тартиб дода шудааст:— «Феличи Риварес, таҳаллулаш Гурмагас, сини солаш хариби сӣ. Ҷон таваллулаш маълум нест— эҳтимол, аз Америкаи Чанубӣ бошад; касбаш журналист; қадпасти, мӯй ва риши сиёҳ дорад, рағи рӯиш гандумгун; аз мешчашмҳо; пешонии васеъ дорад. Пон росташ мелангад; дасти чапаш аз дасти росташ кӯтоҳтар; аз дасти чапаш ду ангушт кам; дар рӯиш як доғи муолиҷанашудан зарби шамшер дорад, забонаш мегирад». Ба тасвири нишонаҳои ӯ боэин ҷумларо илова кардаанд: «тирандозии бисёр моҳир аст,— дар вақти ба ҳаёс гирифтани бо эҳтиёт будани зарур аст».

— Офарин ба вай, ки бо вучуди ҳамин гуна нишонаҳо ҳосусокро фиреб дода тавонистааст.

— Албатта, танҳо далерии фавқуллоддаш ӯро наҷот дода тавонистааст. Агар як дақиқа ғафлат мекарду аз вай шубҳа мебурданд, кораш тамом мешуд. Вале ӯ қиёфани худро тамоман бегона карда нишон дода метавонист, ҳамин хусусияташ ҳамеша ӯро аз хатарҳо наҷот додааст. Хӯш, ҷанобон, ба фикри шумо чӣ кор кардан даркор? Маълум шуд, ки Риварес ба баъзе аз ҳозирони ин маҷлис шинос будааст. Оё ба вай хабар диҳем, ки агар дар қорҳои мо ништирок кунад, мо бисёр мамнун хоҳем шуд, ё хабар надиҳем?

— Ба фикри ман,— гуфт Фабрици — пеш аз ҳама мо бояд ӯро бо плани қорҳои худ шино кунем ва фаҳмем, ки ӯ ба ин плани мо шарик мешавад ё не.

— Оҳо, агар ӯ фаҳмад, ки гап дар бораи мубориза бо незунтҳо рафта истодааст, дарҳол ба тарафи мо мегузарад. Ӯ ашаддитарин душмани калиси аст, ки ман ин хел одамро дафъан аввал мебинам. Ӯ дар мубориза бо ҳодимони калиси ба фидо кардани ҷонаш ҳам тайёр аст.

— Шумо ба ӯ мактуб менависед, Риккардо?

— Албатта. Ба ман гӯед, ки ӯ ҳоло дар кучост? Ба гумонам, бояд дар Швейцария бошад. Ӯ як шахси беқарор аст, ки дар як ҷо ором наменишинад. Вай ҳақиқатан ҳам Гурмагас аст. Масъалаи памфлет бошад...

Риккардо бо хотиррасон кардани памфлет аз сари нав мубохисаро ба ҷуш овард. Дар охир, вақте ки ҷамоат ба пароканда шудан сар кард, Мартини ба назди хонум Болла омад ва гуфт:

— Ҷемма, ман шуморо гусел мекунам.

— Хеле мамнуи мешавам, ман меҳостам, ки дар бораи як кор бо шумо гуфтугӯ кунам.

— Дар бораи адрес? Магар адреси моро доништа монданд?

— Не, чизе ҷиддӣ нест. Вале, ба мулоҳизаи ман, агар мо адреси ҳудамонро дигар кунем, беҳтар мешуд. Ҳафтаи гузашта ду мактуби мо дар почта ба даст афтадааст. Аммо хушбахтона дар он мактубҳо ягон чизе муҳим набуд ва ин шояд хеле тасодуфӣ бошад. Вале агар полиция аз ягон адреси мо гумонбар шавад, он адресро зуд дигар кардан лозим аст.

— Ман ба наздатон меравам. Ҳозир аз хусуси корҳои ҳудамон ҳоҷати гуфтугӯ кардан нест: шумо монда шудагӣ бариан мешамоед.

— Ман монда нашудаам.

— Пас маълум мешавад, ки аз ягон чиз хафа ҳастед?

— Не, не, ҳеҷ воқеа не.

БОБИ ДУЮМ

— Қэтти, хонум Болла дар хона ҳастанд?

— Бале, ҷаноб, либос пушида истодаанд. Бифармоед, ба хонаи пазирой дарсед. Хонум баъд аз ҷанд дақиқа поён мефуроянд.

Қэтти меҳмонро бо хушрафторие, ки хоси мардуми Девоншир аст, пазирой кард. Вай Мартиниро дӯст медошт. Мартини ба забони англисӣ гарчанде монанди аҷнабиён гап занад ҳам, хуб гап мезад. Ӯ вақте ки ба манзили Ҷемма меомад, монанди меҳмонони дигар дар бораи сиёсат то гирифтани овозаи бисёре гап намезад, зеро ки дилгир шудани соҳибхонаро дар назар мегирифт. Гайр аз ин, вақте ки кӯдак ва шавҳари хонум Болла вафот карданд, Мартини аз ҷиҳати ғамгусорӣ ва дилдорӣ хонум ба Девоншир меомад. Аз ҳамон вақт ин одами боҳаё ва ҳомӯш барои Қэтти монанди гурбаи сиёҳи коҳили ӯ Пашт, ки ҳоло дар бағали меҳ-

мон нишастааст, монанди як аъзон оила шуда монда буд. Гурба ҳам дар навбати худ ба Мартини ҳамчун як чизи манфиатрасони хона нигоҳ мекард. Ин меҳмон думи ўро зер намекард, ў монанди дигар махлуқони лаққии дупо ба чашмаш дути тамокуро пуф намекард ва мегузошт, ки гурба дар зонуи ў бахузур ҳалқа зада хурр-хурр карда хобад: вақти таом хўрдан вай медонист, ки дигарон моҳӣ хўранду гурба нигоҳ карда шинад нағз намешавад. Байни Мартини ва гурба ин дўсти кайҳост, ки барқарор шуда буд. Вақте ки ин гурба ҳанӯз гурбача буд ва хонум ба сабаби беморӣ имкони ба вай рамхорӣ кардан надошт, ин Мартини вайро дар сабадча аз Англия ба Италия оварда буд. Аз ҳамон вақт ин қониб гурба дар таҷрибаю озмоиши бисёрӣ худ боварии компл пайдо намуда буд, ки ин одам дўсти содики ўст.

— Э-ҳа, шумоён ҳамдигарро ёфта дарду ҳасрат карда нишастаед — ку, — ба хона дохил шуда гуфт Чемма. — Ба гумонам, дуягон тамоми ин бегоҳ ҳамин тавр улфатӣ карда шиштани ҳастед, а?

Мартини оҳиста гурбаро аз зонуяш ба замин монд.

— Ман барвақт омадам, — гуфт ў, — ва умедворам шумо ба мап пеш аз ба роҳ афтоданамон як пиёла чой медиҳед. Ба он чое, ки мо меравем, шояд каси бисёре чамъ шавад, он гоҳ Грассини шояд ба мо хўроки серӣ дода натавонад. Ин гуна ҳонадонҳои боҳашамат ҳеҷ гоҳ меҳмоноро сер карда наметавонанд.

— Ана, халос! — гуфт Чемма хандакунон, — забони шумо ҳам монанди забони Галли тунд аст. Ба гардани бечора Грассини бе он ҳам гуноҳи зиёде бор шудааст, акнун боз занаш қадбонуи ноўҳдабаро гуфта ба вай айб мондан чӣ лозим? Чой гӯед, ҳамин дам тайёр мешавад. Қэтти махсус барои шумо самбӯсан девонширӣ нухтааст.

— Қэтти хеле меҳрубон аст, ҳамин тавр не, Пашт? Айни ҳаминро дар ҳаққи шумо ҳам гуфтан мумкин, хонум: ман тарсида будам, ки шумо хоҳиши маро фаромуш карда перохани дигар мепошед.

— Охир, ман ба шумо ваъда дода будам, ки ин пероханамро бадал намекунам ҳарчанд ки дар ин шабҳангом, ки ҳаво як қадар дам аст, ин перохан ба тан гармӣ мекунад.

— Дар Фъезола шабҳо салқин. Ба шумо перохани

сафеди калмири бисъер мезебад. Ман барои зеби ин перохани шумо гул овардам.

— Охо, ин гули садбарг чӣ қадар зебост! Чӣ қадар латиф, хушбӯй! Ибро ба об мондан беҳтар аст, ман ба либос гул ҳалолда гаштанро нағз намешинам.

— Ана ҳалос, ин коратон бечост.

— Не, бечо нест. Гумон мекунам, ки гулҳо як бегоҳи дарозро бо ман барин зани ғамзада гузаронда дилтанг мешаванд.

— Мутаассифона ин бегоҳ ҳамаи мо дилтанг мешавем. Тасаввур мекунам, дар он ҷо чӣ гуфтугӯи дилгиронае хоҳад шуд!

— Чаро?

— Ҳар чиз, ки Грассини ба он дахл мекунад, монанди ҳудаш дилгиркушанда мегардад.

— Шумо бадгӯй накунед. Дар ҳақиқат кассе, ки ба меҳмоннаш меравем, ин тавр гуфтан магар хуб аст?

— Монанди ҳамеша ҳақ бо шумост, хонум. Хайр, набошад, дилтангӣ боз аз он сабаб хоҳад шуд, ки нисфи одамони хуб дар маҷлис ҳозир намешаванд.

— Барои чӣ?

— Намедонам. Баъзеҳо ба ҷоҳои дигар рафтаанд, баъзеҳо нохуш, ё ки барои ба маҷлис наомадан баҳои дигаре доранд. Эҳтимол ду-се нафар сафироин хориҷа, якчанд допишмандони немис ва гурӯҳҳои гуногуни сайёҳон ва кеназҳои рус, адибон ва якчанд нафар офицерҳои француз биёянд. Чунон ки ман медонам, гайр аз ҳаҷивависи нав, дигар ҳеҷ кас намеояд. «Шери майдон» дар ин ҷо ӯ мешавад.

— Ҳаҷивависи нав Риварес? Аммо Грассини ба мукобили ӯ ғайр зада буд-ку.

— Бале, аммо вай ҳоло дар ин ҷост ва шояд дар ҳама ҷо гапӣ ӯ бошад, бинобар ин Грассини меҳаҳад, ки ин «шери майдон» аввал ба хонаи ӯ биёяд. Хотирчамъ бошед, ки Риварес дар бораи муносибати баддоштани Грассини нисбат ба ҳудаш ҳеҷ чизе нашоунидагист. Эҳтимол ҳудӣ ӯ баъдҳо ба ин пай барад; вай бисъер одами зирак аст.

— Ман ҳатто намедонистам, ки вай омадааст.

— Вай дируз омад... Мана ҷой ҳам оварданд. Нахезед, ташвиш накашед, ман ҷойникро гирифта медиҳам.

Мартини ҳудро дар ҳеҷ ҷое мисли ин хонаи хурди назириро, хушҳол ҳис намекард. Дӯстни Ҷемма, муоми-

дан кушод ва дӯстонаи ӯ ва ин ки чӣ андоза ба ҳудайи дилбохта будани Мартиниро пай намебурд.— Ҷамаи ин як рӯшноие буд, ки ҳаёти хеле ҳам тираи Мартиниро равшан мекард. Ҳар гоҳ ки ӯро ғам фаро мегирифт, ӯ баъд аз қору машғулотӣ худ ба пешни Ҷемма меомад ва яқсар ба қор фуру бурда нишастан ва ё чигуна чой рехтани вайро тамошо карда хомӯш мешафт: Ҷемма ҳеҷ вақт сабаби ғамгинии ӯро наменурсид ва бо сухан изҳори дилсӯзӣ намекард. Ӯ дар охир хурсанд шуда меафт ва худ ба худ меафт, ки «ақшун боз то ду ҳафта сабр карда метавонам». Ҷемма бо рафтору муомилан хуш дили одамонро шод ва осуда мекард, лекин ҳудайи ин ҳислати худро, ки дар одамони дигар камтар дида мешуд, ҳис намекард. Вақте ки ду сол пеш аз ин наздиктарин дӯстони Мартини дар натиҷаи ҳислати ҳоинон дастгир ва ба зиндони Қалабри афтада тирборон карда шуданд, шояд таиҳо рӯҳи қави ва иродаи матини Мартини буд, ки ӯро аз наҷмидӣ ва маъюсии тамои наҷот дод.

Мартини баъзе вақт дар рӯзҳои якшанбе «барои гуфтугӯи қорӣ» ба хонаи ӯ меомад, ин ҷумла тамоми масъалаҳои ҳаракати амалии партияи Мадзиниро, ки ин ҳар ду низ аъзоҳои фаъоли он буданд, ифода мекард. Дар асоси ин гуфтугӯҳои қорӣ Ҷемма гӯё одамони дигар мешуд: шод мешуд, муҳокимаҳои зӯр меронд, бисёр эҳтиёт карда, бегаразона ва бонисофона гап месад. Қасоне, ки ӯро ҳамчун як нафар қорқуни партиявӣ мешинохтанд, дар шахси вай як аъзои пурқимати партияро меиданд, ки революционерӣ хеле ҷуръатманд, боинтизом ва аз ҳар ҷиҳат далер буда, дар ҳар қор ба ӯ бовар кардан мумкин аст, аммо ӯро як фарди барҷастаи дурахшон ҳисоб намекарданд. «Ҷемма конспиратор — пинҳонқори инқилобии бисёр моҳираест, ки баробари даҳ-дувоздаҳнафарӣ мост, вале ғайр аз ҳамин дигар сифате дар ӯ нест», — меафт Галли дар бораи ӯ. Ҷемма, он «маддона¹ Ҷемма», ки Мартини ин қадар хуб мешинохтанд, чигунагии шахсияти худро на ба ҳама қас ошкор мекард.

Ҷемма ба пешни буфет омада ва аз пушти сари Мартини истода пурсид:

¹ *Мария* (Марьям — модари Исо пайғамбар)-ро италийёниҳо мадonna мегуянд.

— Хуб, ҳаҷивнависе нави шумо чӣ касест? Мана ба шумо, Цезаре, ҷавбирӣки қиндин ва мевахо дар қиёми қинд. Барои чӣ революционерҳо шириниро ни қадар дӯст медошта бошанд?

— Дигар касон ҳам дӯст медоранд, фақат онҳо инро пинҳон мекунанд. Шумо ҳаҷивнависи навро пурсидед? Медонед, ӯ касест, ки завоҷ шайдоаш мешаванд, аммо вай ба шумо, албатта, писанд намеояд. Забонаш тунди нешдор аст, ҳам ӯ дар байни одамҳо бо як қиёфаи ҳумор ҳамроҳи як нафар раққосан хушрӯякак мегардад.

— Оё раққоса ҳақиқатан вучуд дорад, ё ки шумо ҳам забони нешдор баровардаи ҳастед?

— Хай, хай, худо нигоҳ дорад. Раққоса ҳақиқатан вучуд дорад ва бояд дили касонро, ки соҳибҷамолони сиёҳчурдан сиёҳмӯйро дӯст медоранд, барад. Шахсан ба ман он зан хуш неамад. Риккарло меғӯяд, ки вай лӯлии маҷористонист. Вай пештар дар яке аз театрҳои маҳаллии Галиция ҳунарнамоӣ мекардааст. Риварес бо як «одамгарӣ»-и густохона он занакро, гӯе ки ҳолаи беваи ҳудаиш бошад, ба ҳама кас бе ибояи парво шинос мекунад.

— Хайр, ба ҳар ҳол, ин рафтори Риварес аломати парофатмандии ӯст. Охир, он занак ғарибаест, ки дар ин ҷо инносу ошироҳа ё худ ҳонадонхое, ки бо онҳо рафтуомад карданиш мумкин бошад, надорад.

— Хонуми азиз, шумо ба масъала ҳамин тавр нигоҳ карда метавонед, аммо мардум ин тавр нигоҳ намекунанд ва, ба фикри ман, шиносӣ шудан бо зане, ки албатта маъшуқаи Риварес мебошад, барои ҳеле касон боиси хичолат аст.

— Агар ҳуди Риварес нагӯяд, маъшуқаи ӯ будани занакро дигарон чӣ навиъ фаҳмида метавонанд?

— Ин тамоман аён ва равшан аст, ва агар ҳуди шумо бо занак рӯ ба рӯ шавед, ба ин пай бурда метавонед. Вале ман фикр мекунам, ки Риварес ҷуръат намекунад, он занакро ба ҳонаи Грассини оварад.

— Агар оварад ҳам, дар он ҷо вайро қабул намекунанд: ҳонум Грассини аз он завоҷ нест, ки одобрӣ вайрон кунад. Шумо ба ман аз Ривареси ҳаҷивнавис гап занед, ва аз ҳаёти шахси ӯ. Фабрици гуфт, ки ӯ ба Риварес мактуб навиштааст ва ӯ ҳам розӣ шудааст ба муқобили иезуитҳо мубориза барад. Он чи ман

медонам, фақат ҳамин аст. Ин ҳафта бисёӣ серкор будам, бинобар ин ҳеҷ касро надидам.

— Ман ба он чи шумо медонед, чизе казое илова карда наметавонам. Ба гумонам, дар хусуси музди хизмати ӯ, чунон ки дар аввалҳо мо ҳавф бурда будем, душворӣ пеш нахоҳад омад. Аз афти қор, Риварес ба пул эҳтиҷ надорад ва ба қор қардаш бемузд розӣ аст.

— Ӯ сармояи шахсӣ дорад?

— Донишгари барин. Харчанд ки ин хеле аҷиб аст. Шумо дар хотир доред, дар хонаи Фабрици аз ахволи ӯ дар он вақт ки экспедицияи Дюпрэ вайро аз қадом ҷое ёфта гирифта буд, чиҳо гуфта буданд. Назар ба шунидаҳои ман, ӯ яке аз саҳмдорони қонҳои Бразилия будааст; ғайр аз ин, ӯ дар Париж, Вена ва Лондон бо фельетонҳои сиёсии худ муваффақияти қалон пайдо карда, пули бисёӣ ёфтааст. Ҳамаи панҷ-шаш забони хориҷиро монанди забони модаринаш медонад ва бинобар ин аз ҳамин ҷо истода ба ҳамкори қарданаҳ бо рӯномаҳои хориҷа ҳеҷ чиз монета шуда наметавонад. Ӯ, албатта, тамоми вақти худро бо танқид ва масҳара қардаш исзуйто нахоҳад гузаронд.

— Ин дуруст аст... Вақти рафтани мо шуд, Чезаре. Хар чи бошад ҳам, ман гулро ба либосам қалонда мебароям. Шумо як дақиқа сабр кунед.

Чемма ба қабати боло — ба ўтоқи худ рафт ва баъд аз андак ба ҷераҳааш гули сурхро қалонда, сарандози сиёҳи испониро бар сар гирифта фурумад.

Мартини ба Чемма сар то по нигоҳ карда гуфт:

— Шумо, мадоннаи ман, маликаи ҳақиқӣ ҳастед, маликаи бузург ва хирадманди Сава *.

Чемма хандида эътироз кард:

— Аз ин хел муқоиса ман ҳеҷ ҳушнуд намешавам. Шумо намедонед, ман чӣ қадарҳо мекӯшам, ки қиёфам зане аз табакаи ашрофӣ доништа бошам. Як нафар ғаёлаи сиёсии пинҳонқор чӣ тавр ба маликаи Сава монанд мешудааст? Чунин монандӣ ба ман диққати ҷосусонаро ҷалб мекард.

— Шумо ҳар қадар кӯшиш кунед ҳам, аз худатон як зани оддӣ ашрофӣ сохта наметавонед. Хуб, гап ба ин нест. Шумо зеботар аз онед, ки ҷосусон шуморо дида ба эътиқоди сиёсиатон пай баранд. Шумо мисли ҳонуми Грассини бодбезакро ба рӯятон қаблаи аблаҳои қиҳ-қиҳ нахандед ҳам мешавад.

— Бас кунед, Чезаре, он зани бечораро ба холи ху-
даш монед. Забонатонро ана бо ин ҷавбирӣни қандин
ширин кунед... Тайёр шудед? Хуб, акнун меравем.

Мартини дуруст гуфта буд, ки шаби меҳмондорӣ се-
родам ва дилгиркушанда мешавад. Адибон бо одоби
назокат гапҳои ҳечу пуч мезаданд ва афту башараашон
зиқ шудани онҳоро маълум мекард. Туристҳои аз ҳар
ҷо омада ва кеназҳои рус бошанд ўтоқ ба ўтоқ гардиш
карда, кадоме аз меҳмонон зоти олимаком ва шўҳрат-
манд буданро аз ҳама пурсуков менамуданду мекуши-
данд, ки суханони оқилона гӯянд.

Грассини меҳмононашро бо назокати ҳамчун ботин-
кааш лоқзадаву чилодор назирой мекард. Чеммаро ки
дид, киёфои яхбаставор сарди ў ҷон гирифт. Аслан вай
Чеммаро наменвисандид ва дар таи дилаш аз ў як қадар
метарсид, вале мефаҳмид, ки агар ин зан набошад, шу-
кӯҳи зиёфаташ ҳале коста мешуд. Грассини дар со-
ҳаи илми худ муваффақ ва қораш пешрав буд, ҳам ак-
нун шахси бодавласт ва намоён, ки шуда буд, меҳост
хонаи худро маркази зиёни либерал гардонад. Вай
талхком ва пушаймон буд аз он ки дар ҷавонӣ беэҳ-
тиётӣ карда як лўхтаи ороштаи афсурдашудаеро ба
зани гирифт ва акнун ин зан лаёқати бонуи салони ада-
бӣ шудан надорад. Чемма ки омад, Грассини хотир-
ҷамъ шуд, ки акнун шаби меҳмондорӣ ба хушӣ мегу-
зарад. Рафтору адои оромонаву боназоқати ин зан сўҳ-
батро хушӣ ва самимияте мебахшид ва ҳузури ў губо-
ри як навъ бесалиқагиро, ки ба назари Грассини дар
хонадони ў дида мешуд, пок мекард.

Хонуми Грассини Чеммаро бо ниҳояти хушиву хур-
рами пешвоз гирифт:

— Шумо имрӯз ҷунон ҳам зебою дилрабо менамо-
ед-ки! — бо пичир-пичири баланд гуфт ў, ба перохани
сафеди Чемма назари таъқидии душманона давонда.

Хонум Грассини меҳмони нозанинашро маҳз аз бои-
си хислатҳое, ки ў дошт ва Мартини ҳам ўро барои ҳа-
мон хислатҳои дўст медошт, яъне аз боиси шахсияти
бонуфузаш, кушодгуфториаш, ақли салимаш, ҳатто аз
барои намуду киёфааш аз таи дил бад медид. Чемма
медонист, ки ҳама хушомату меҳрубониҳо ҷи арзише
доранд, бинобар ин ба он эътиное намекард. Вай ин
гуна ба меҳмондорихои табақан ашроф рафтаеро ба-
рои худ як кори хастакунанда ва вазифаи погуворе

медонист, вале хамчун як нафар ҷаъолаи сиёсӣ пинҳонкор маҷбур буд, ки «қазифа»-ро ба ҷо орад, то ки диққати полицияро ба худ ҷалб накарда бошад. Вай ин корро на камтар аз шифрҳои ҳастакунида мепумурд ва чун медонист, ки барои аз худ дур кардани гумону шубҳа худро чун зане аз табақаи ашроф шинох додан хеле аҳамият дорад, маҷаллаҳои маъруфро монанди мифтоҳи шифрҳо бо камолӣ диққат мутолиа мекард.

Арбобони қалам, ки торафт зик шуда истода буданд, чун аз омадани Чемма хабардор шуданд, як қадар ҷон гирифтад. Чемма дар байни онҳо обрӯ ва эътиборе дошт, ки аст, ки журналистҳои радикалмароми фаъоли бар вай гирд омаданд. Пинҳонкори ботачриба Чемма бо онҳо чандоне ҳамтап нашуд. Бо радикалҳо ҳар рӯз вохӯрдан мумкин, бино бар ин вай бо табассум ба онҳо гуфт, ки вақташонро беҳуда бо вай нагузаронанду бо туристҳо, ки дар ин ҷо бисёранд, мусоҳиба куянд,— ба ин тарз вай онҳоро аз гирди худ пароканда кард. Пас худаш бо майли тамои ба як нафар узви парламенти Англия, ки ҳайрҳои ӯ нисбат ба партиан республикаҳои Италия хеле аҳамият дошт, саргари гуфтугузор шуд. Он шахс сармоядор ва мутахассиси масъалаҳои молияӣ буд, Чемма аввал дар бораи қадом як масъалаи дигар ба ӯли Австрия фикри ӯро пурсид ва сония ба як тарзи моҳирона риштаи суҳбати ба вазъи будҷети Ломбардия—Венеция қамид. Сармоядори англис, ки мунтазирӣ сафсатаи оддӣ меҳмонхонагӣ буд, ба Чемма ало нигоҳе кард; зоҳиран тарсида буд, ки мабодо ба ҷағзи заҳаки гарос афтада бошад, вале чун дарёфт, ки ҳам рӯи зебои ин зағридан ва ҳам суҳбат кардан хуш аст, таслим шуд ва бо ҷунон доноӣ ба муҳокима кардани будҷети Италия дармад, ки гуё дар баробараш худӣ Меттерних* истода бошад. Як нафар франсуз хост, ки аз ҳонум Болла таърихи ба вуҷуд омадани ташкилоти «Италияи ҷавон»-ро фаҳмад ва бинобар ин Грассини ӯро ба пешӣ Чемма овард, он гоҳ узви парламенти Англия ҳайрон шуда ночор ҳамои гардид.

Дар фуруварди шабинишинӣ Чемма ба дигарон нафаҳмонда ба айвон баромад; хост ки назди гулбулҳои баланди камелия ва олеандра як дам танҳо шинад. Дар меҳмонхона аз ҷавон дам ва пайваста даробаро кардани меҳмонон сари ӯ ба дард омада буд.

Дар охири айвон дар таторакон калони ҷубин, ки болону барашонро гулхон савсан ва дигар шукуфаҳо пӯшонда буданд, дарахтони нахл ва сархасхон баландкад барафроста меистодаид. Хамаи ин якҷоя таворае шуда, фақат як гӯшаи ин тавора андак кушода буд, ки аз вай манзараи дилангези як водии хуррам намудор буд. Шоҳхон саросар гулпӯши як бех анор бар болои пайраҳаи танге, ки аз байни шукуфаҳо мегузашт, хайма кашида буданд. Чемма ба умеди ин ки каме роҳат карда ором нишаста сардардашро даст кунад, ки дар ин муддат ўро касе наббад, ба ҳамин гӯша омада пинхон шуд. Шаб нимгарм ва бисёр ором буд, ў аз хонаи серодам баромада дар берун ссрунии фораеи хис кард ва сарпечи худро ба сар гирифт.

Якбора ғалогунаи гуфтугӯҳо ва шарфаи пойҳо, ки ба сӯи айвон торафт наздик мешуданд, Чеммаро аз ҳолати нимхобӣ бедор намуданд. Ў худро ақибтар, ба соя гирифт, то ки дар ин ҷо будани ўро дигарон нафаҳманду вай боз як каме истироҳат кунад. Вале бадбахтона шарфаи пой ба наздикии ў расида қатъ шуд ва садои борики хонум Грассини шунида шуд, ки беором гап мезад, ва дигаре овози мардонаи ҳале нармаи муסיқивор буд; вале форамии ин овозро одати аҷибӣ гӯянда, ки калимаҳоро кашол карда мегуфт, хароб мекарду ба он овоз як оҳанги нохуше мебахшид. Эҳтимол, ин фақат як сохтакорӣ буд, вале дурусттараш ин аст, ки калимаҳоро кашол дода гуфтани ў аз барои пинхон доштани нуқсонӣ нутқаш бошад.

— Шумо меғӯед, ки ин зан англис аст?— гуфта пурсид овози мард.— Номаш соф италийӣ-ку. Ўро Болла гуфтед?

— Бале, ў зани Циовани Болла буд, ки холо бева мондааст. Он бахтбаргашта чор сол пеш дар Англия вафот ёфт, шумо эҳтимол ба ёд дошта бошед. Ҳа, воқеан, ман фаромӯш кардаам, ки шумо умратонро ба сайёҳӣ мегузаронед ва интихоти хамаи ҷафоқашони ватани бадбахти моро аз шумо талаб кардан ҳам мумкин нест. Онҳо бисёрранд.

Хонум Грассини оҳ кашид. Ў ҳамеша бо аҷлабиён ба ҳамин оҳанг гап мезад. Вай нақши ватанларвареро, ки дилаш ба ҳоли Италияи бадбахт месӯхта бошад, бозӣ кардаи мешуд ва ин нақш ҷуи бо авторӣ зани дар институти духтарони наҷба тарбиятёфта ва киё-

фан соддалавҳонаан омехта мегардид, муассир мебаромад.

Овози мардона такрор кард:

— Дар Англия мурда бошад... маълум мешавад, ки ӯ муҳочир будааст. Ман бо ин ном каму беш ошно ҳастам. Оё Болла дар аввалҳои фаъолияти ташкилоти «Италияи ҷавон» узви ин ташкилот буд ё на?

— Оре, ӯ яке аз ҳамон ҷавонони сиёҳбаҳте буд, ки соли сию сеюм ба ҳаёти гирифта шуда буданд. Ин воқеаи ғамангезро шумо, албатта, ба ёд доред. Ёро баъд аз чанд моҳ аз ҳаёти озод карданд. Пас аз ду ё се сол, вақте ки бош ӯро ба ҳаёти гирифтани шуданд, ӯ ба Англия гурехт. Дар он ҷо ӯ Ҷеммаро ба занӣ гирифт. Ин як таърихи романтикис дорад. Болла ҳамеша романтик буд.

— Шумо гуфтед, ки ӯ дар Англия мурд?

— Бале, аз касалии сил. Ё ба обу ҳавои бади Англия тоб оварда натавонист ва пеш аз марги ӯ ӯро на писарчааш аз скарлатина вафот кард. Ох, сарнавишти шумо! Мо Ҷеммаи азирро бисёр дӯст медорем! Бечора моланди ҳамаи қонунҳои англис як қатор ботақаллуф аст. Ғайр аз ин, мусибатҳои кашандааш, ҳислати ӯ...

Ҷемма аз ҷо бархоста шои дарахтро ҷулабонд. Пас саргузашти ғамангези ӯ, ки барои машғул доштани меҳмон гуфта мешуд, тоқати вайро тоқ карда ва ӯ бо қиёфани ғазаболуд аз соя берун омад.

Хонум Грассини ӯро дида бо худдорӣ тамом хитоб кард:

— Ана худӣ вай! Ҷемма, азизам, шумо дар кучоҳи ғаштаед? Ҷаҷоби Феличе Риварес бо шумо шинос шудан мехоҳанд.

«Гурмағас ҳамин кас будааст!»— фикр кард Ҷемма ва ба ӯ бо диққати нигоҳ кард.

Гурмағас бо мулоиматӣ ба Ҷемма таъзим кард, вале ҷашмонаш рангу рӯи ӯро бо диққати тамом месанҷиданд, ки ин нигоҳи ӯ ба Ҷемма беадабона намуд.

— Шумо дар ин ҷо гӯшаи х-хил-ват пайдо кардаед,— гуфта ба гулҳо ва шукуфаҳо нигоҳ кард ӯ,— Кас аз ин ҷо аҷоиб манзараи зебоеро мебинад!

— Бале, ин ҷо як гӯшаи дилнисанд аст. Ман баромада будам, ки қадри дар ҳавои соф нафас гирам.

— Ба ростӣ ҳам, дар чунин шабни роҳатбахш дар ҳона ништаи гуноҳ аст,— ба осмон нигоҳ карда гуфт

кадбону хонум Грассини (ӯ мижголи зебос дошт ва ме-
хост, ки онро ба ҳар кас нишон диҳад).

— Бикед, чаноб, агар Италияи зебои мо озод бошад,
оё ҷаннат намебуд? Дарёро, ки бо ҷунил гулҳо ва ҷу-
ния фазо вай асир аст!

— Ва бо ҷунил занҳои ватандӯст! — махмуриона изо-
фа кард Гурмагас.

Ҷемма ба ӯ бо назари ҳаросони нигоҳ кард: ҷунил
кинояи густоҳонаи Гурмагасро хонум Грассини мумкин
набуд, ки нафаҳмад. Лекин Ҷемма ҳаминро ба эътибор
нагирифт, ки хонум Грассини таърифро ҷи андоза дӯст
медорад, хонум таърифро ҳақиқат гумон карда оҳе ка-
шиду ба замин нигоҳ кард.

— Оҳ, чаноб, аз дасти замон ҷи ҳам меомад! Аммо
кӣ медонад, шояд ягон вақте исбот кунам, ки ҳақ до-
рам италияи помида шавам, вале ҳозир ман бояд ба
сарӣ вазифаҳои кадбонии худ баргардам. Сафири
француз, ки ҳоло дар меҳмони мо ҳузур дорад, аз ман
хоҳиш кард, ки духтараки дар дасти ӯ тарбияёфтаре
ба ҳамаи касони номдор шиносо кунам. Биёед, рафта
ӯро мебинем, ӯ духтари позанист. Азизам Ҷемма,
ман ҷаноби Риваресро ба ин ҷо овардам, ки ин манза-
раҳои фараҳбахшро тамошо кунад. Ҳоло ман бояд ӯро
ҳамроҳи шумо гузорам. Ман медонам, ки шумо ғамаш-
ро хӯрда, ӯро бо ҳама шинос мекунед. Ана, кенази дил-
ситони рус ҳам ин ҷост? Шумо онро мешиносед? Мегӯ-
янд, ки ӯ яке аз мукарабони император Николай аст.
Ӯ фармондеҳи гарнизони кадом як шаҳри Польша бу-
дааст, номи он шаҳро ба гуфтан забони кас намегар-
дад. — Хонум ба кеназ рӯ оварда ба французӣ гуфт:—
Ҷи шаби фараҳбахшест ин шаб! Ҳамин тавр не, кеназ?

Вай бо кенази гардаиаш ҷун гардани барзагов ғафс
ва манаҳаш гарони чоркунча, ки либоси ҳарбии худро
бо орденҳои гуногун пур карда буд, пайваста гулҷишк-
вор ҷаҳ-ҷаҳ мезад. Силас, шикваҳои маҳзунонаи ӯ аз
«ватани бадбахт» аз дуртар ба гӯш мерасид ва дар
охир шунда нашуда монд.

Ҷемма дар зерӣ дарахти анор хомӯш меистод. Вай
аз бериоягиву густоҳии Гурмагас дар қаҳр буд ва ба
он зан бечораи бефаросат дилаш месӯхт. Гурмагас аз
кафон он ду нафари равоишуда бо назари тамасхур
менгарист, ки ин нигоҳи ӯ Ҷеммаро хашыгин мекард:

ба он очизан камакн хандидан дар назари Чемма аз мурувват дур буд.

— Ана ин ватанпарварони италиёни ва русро тамо-по кунед!— ба Чемма бо табассум рӯ гардонада гуфт Ғурмагас.— Дуянон даст ба даст гирифта мераванд ва аз ҳамдигар розӣ ва хушдиланд. Шумо аз дуи инҳо кадомашонро меписандед?

Чемма абрузони худро кашид ва ҷавоб надол.

Ғурмагас ба сухани худ давом кард:

— Ал-л-батта, ин ба завқи шахси вобаста аст, вале агар кор ба ман монад, ман аз дуи онҳо ватанпарварин русро бештар мешуморам. Зеро ки вай маҳкам доштноктар аст. Агар Русия ҳокимияти худро ба ҷои тулҳо ва солдатҳо бар асоси гулҳо ва фазоҳо барқарор мекард, ба фикри шумо, ҷаноби кеша дар қалъаи Польша чанд вақт монда метавонист?

Чемма бо ҷиддият ҷавоб дод:

— Ба мулоҳизаи ман, заперо, ки дар хонааш меҳмон ҳастем, масҳара кардан хуб нест.

— Ҳо, бале, ман фаромӯш кардам, ки италиёниҳо бисёӣ меҳмондӯст ҳастанд. Оре, фавқуллода меҳмондӯст ҳастанд ва ман яқин дорам, ки австрисҳо ҳам инро тасдиқ мекунанд. Шумо ба нишастан майл надоред?

У лангон-лангон рафт, ки барои Чемма курсӣ оварад ва онро оварда аз ӯ илтимоси нишастан кард ва ҳудаш дар рӯ ба рӯи ӯ ба панҷараи ҷубин такя карда истод. Равшанӣ аз тиреза роғ ба рӯи ӯ меофт ва Чемма вайро хуб дида метавонист.

Димоғи Чемма сӯхта буд. Вай умедвор буд, ки агарчи симон зебосро набошад ҳам, як симон барҷаста ва бонуфузери хоҳад дид. Аммо дар ин шахс нештар аз ҳар чиз олуфтаварин либос ва мағрурин киёфа ба назар намоён мешуд. У монанди зағир сиёҳнайкаре буд ва ба лангии худ нигоҳ накарда ҳамчун гурба ҷустуҷолок буд. Пешонӣ ва ҷаҳкан ҷани ӯро доғи қач ва дарозн зарби шамшер бисёӣ баднамо карда буд ва Чемма дарҳол ҳис кард, вақте ки дар гуфтугӯ забони ӯ мегирад, рӯи ҷаҳн ӯ ҷунбишҳои асабӣ мекунад. Агар ӯ аз ин нуксонҳо ҳалӣ мешуд, ба таври худ каси зебочеҳрае мешуд, аммо чеҳраи ӯ дилкаш набуд.

У бо як душвори аз ҳалқуми худ овозҳои пора-пора мебаровард. Чемма бо як асабияти ботинӣ, ки то-рафт бештар мешуд, фикр кард, ки: «Агар паланг забон

медошт ва дар кайфияти рӯҳии ҷағзе мебуд, ҳамин ҳел гап мезад».

Гурмагас пурсид:

— Ба ман гуфтаид, ки шумо ба матбуоти радикалҳо мароқ доред ва худатон ҳам ба рӯзномаҳо менависед?

— Бисёр кам. Ман ба ин кор вақти ҳолӣ кам дорам.

— Ҳо, маълум. Ман аз суҳанони хонум Грассини фаҳмидам, ки шумо ғайр аз ин боз бо кори муҳимтаре машғул ҳастед.

Ҷемма охишта абрувони худро боло кашид. Хонум Грассини, ки як зами ноҳисулақл аст, эҳтимол ба ин паланги чолок, ки ба Ҷемма торафт хуш намеомад, бисёр ғайбатҳо кардагист.

— Ман ҳақиқатан ҳам саркор ҳастам, аммо хонум Грассини саркории маро андак муболиға мекунад. Қисми зиёди корҳои ман қамаҳамиятаид.

— Ҳо, албатта, ҳеле бад буд, агар ҳама фақат ба бахти сиёҳи Италия мегиристанду бас. Ба мулоҳизаи ман, сӯҳбати мизбони мо ва ҳамсафари ӯ метавонад ҳар касро ба кайфияти сабукфикри оварад. Аз барои худро дифоъ кардан ҳамаи кайфият зарур аст¹. Оре, оре! Медонам шумо чӣ гуфтаи мехоҳед. Дуруст, дуруст! Аммо ватанпарварии соҳтаю зоҳирии онҳоро дида, маро ҳанда мегирад!.. Шумо мехоҳед ба ҳола баргардед?.. Чӣ лозим? Бинед, ин ҷо чӣ қадар дилқушост!

— Не, рафтан лозим. Ёҳ, сарпечам ғалтид... Ташақкур.

Гурмагас сарпечи ӯро аз замин бардошта ба по рост шуд ва бо ҷанмони маъсумонаи ҳамҷун гули марзангӯши лаби ҷӯй осмонирангаш ба рӯи Ҷемма нигоҳ карда истода, ба оҳанги узрҳои гунаҳкории тавбакунанда гуфт:

— Медонам, аз ҷиҳати ба ин лӯхтаки орошта хандиданам шумо аз ман хафа шудед. Аммо ман ғайр аз ин чӣ гуна рафтор карда метавонистам?

— Агар аз ман пурсед, ба шумо мегӯям: ба қасоне, ки ақлашон ноҳис аст, хандидан аз мурувват нест...

¹ Гурмагас мехоҳад гӯяд: қас мачбур аст, ки дар мусоҳиба бо Грассини ва зами ӯ, ки ватанпарвар буданашон соҳта ва зоҳирист, «сабукфикрона» суҳанони истеҳзоомезу киноломез гӯяд, то ки худашро аз монанди будан ба онҳо дифоъ карда бошад.

айб аст. Ил баробари он аст ки мардум ба кӯр, шал, ланг ханда, кунанд, ё ки...

Гурмагас аз шунидани ил гап якбора шафаси худро фуру бурд ва ба ион ланг ва дасти бсангунти худ нигоҳ карда худро ақиб кашид, вале баъди як лаҳза худро ба даст гирифт ва қоҳ-қоҳ хандид.

— Гумон намекунам, ки ил як ташбеҳи хуб бошад, синёра. Мо мардум мисли ил зан, ки ақли ноқисашро ошкоро ба дигарон намоиш медиҳад, ба маъюбии худамон гурур намскунем ва эътироф менамоям, ки айби ҷисмонӣ аз айби ахлоқию маънавӣ бештар нест. Дар ил ҷо зинаоя будааст, ба дасти ман такя кунед.

Ҷемма вақте ки ба хона даромад, бисёр хичил буд. Аз суханони ӯ ногаҳон ранҷидани Гурмагас Ҷеммаро дар ҳайрат ва ҳиҷолат монда буд.

Ҳамин ки дари хонаи пазироӣ кушода шуд, Ҷемма зуд ҳис кард, ки дар вақти набудани онҳо дар ин ҷо хеле гап гузаштааст. Аксарияти мардон хафа менамунданд, занон бошанд бо рӯи турш ба як гӯшаи зал рун шуда менишастанд; соҳиби хона Грассини аз хашии девонавор худро базӯр нигоҳ дошта, якзайл айнакашро рост мекард. Туристҳо дар як тарафи зал ҷудо истода, бо назари кунҷовӣ ба гӯшаи дури зал нигоҳ мекарданд.

Ошкор буд, ки дар он гӯшаи зал ҳодисае рӯй додааст, ки диққати ин туристҳоро ҷалб кардааст, вале бисёре аз меҳмонон он ҳодисаро нисбат ба худашон таҳқир донистанд. Танҳо хонум Грассини гӯё ки ҳеҷ чизро ҳис намекард. Ӯ худро бо бодбесак ишвакорона бод дода бо саркотибӣ сафоратхонаи Нолландия, ки бо чекран табассумнок ба галҳои кадбону гӯш меод, сӯҳбат мекард.

Ҷемма як дақиқа дар пеши дар қарор гирифта ба Гурмагас нигоҳ кард, то фаҳмад, ки ӯ ҳам аз парешонии авзон ҷамоат пай бурд ё не; ҳангоме ки Гурмагас аввалин маротиба ба кадбону ва пас аз онҳо ба шкафи кунҷи хона назар андохт, дар ҷашмонаш оташаки истеҳзоомез барқ зад. Ҷемма дарҳол рӯйдодро фаҳмид: Гурмагас рафиқан раққосаашро бо ягон баҳона ба ин ҷо овардааст.

Раққосаи лӯлӣ ба шкаф такя карда истода буд, як тӯда афсарҳои кавалерия ва як гуруҳ ҷавонон ӯро иҳо-

та карда буданд, ки лабханди истеъзоомезашонро ланхон накарда ба вай хушомад мезаданд. Вай либоси зардранг ва сурхтоб пушида, бо перояхо худро оро дода, арзи андом мекард. Ва он перояхо ўро дар ин чомеаи адабни Флоренция ба як вучуди бегона табдил дода буданд, ки гўё як паррандаи минтақавӣ ба даруни гунҷишкон афтода монда бошад. Намоён буд, ки худӣ ў инз ба чои нобоб афтода монданаширо ҳис карда, ба хонумҳои ранҷида бо назарногирии нафратомез ва дар айни ҳол ҳашмгин нигоҳ мекард.

Вақте ки ў бо Чемма ба ҳона дохил шудани Ғурмагасро дид, тозон ба пеши вай рафта, саросемавор бо забони вайронӣ французӣ гуфт:

— Мосье¹ Риварес, ман шуморо бисёр кофтам. Граф Салтыков мепурсад, ки шумо фардо бегоҳӣ ба меҳмондорӣи ў меравед ё не? Он ҷо рақс мешудааст.

— Афеўс меҳўрам, ки ман ба он ҷо рафта наметавонам; ғайр аз ин, аз рафтани ман ҷӣ суд, дар сурате, ки рақс карда наметавонам? Хонум Болла, иҷозат диҳед ман Зита Рениро бо шумо шинос кунам.

Лўлӣ ба Чемма қариб душманона нигоҳ кард ва дилу бедилон ба вай таъзим намуд. Мартини дуруст гуфта буд: ин лўлӣ бешубҳа бисёр нозанин буд, вале хуснаш дурушт ва бечон буд. Ҳаракатҳои латиф ва озодонааш дили бинандаро хуш мекард, вале ў пеҷонии танг дошт. Чемма, ки дар ҳузури Ғурмагас худро хичил ҳис мекард, дар ҳузури лўлӣ боз ҳам хичилтар гардид ва ҳапгоне, ки баъд аз дақиқае Грассини ба пеши хонум Болла омад ва дар ҳонаи дигар дар мусоҳиба бо туристҳо ба ў ёри додан хостанаширо изҳор намуд, Чемма дар худ як сабуқӣ ҳис кард ва аз ақби вай рафт.

— Хуш, мадонна, шумо дар бораи Ғурмагас ҷӣ мегўсед?— пурсид Мартини хангоми шаб, вақте ки Чемма ро ба хонааш гусел мекард.— Бечора зани Грассиниро аҳмақ кардан оё аз ҷониби Ғурмагас қори бешарафонае нест?

— Шумо лўлиро ба меҳмонӣ оварданаширо мегўсед?

— Албатта. Ў ба хонум Грассини қавл дода будааст, ки ин зан «ситории шаби меҳмондорӣ» хоҳад шуд: хонум Грассини бошад, барои вому шўҳрат ҳар коре ки бошад, мекунад.

¹ Чаноб, ого (французӣ).

— Ин аз ҷониби Ғурмагас як кори нозеб аст. Ӯ Ғрассиширо ба ҳоли погуворе гузошт, инчунин нисбат ба худӣ занак ҳам Ғурмагас бераҳмӣ кардааст. Ман бовари дорам, ки зан дар ҳиҷолат монда буд.

— Шумо бо Ғурмагас гуфтугӯ кардед? Хӯш, фикри шумо дар бораи ӯ чист?

— Оҳ, Чезаре, ман гайр аз фикри ин ки тезтар аз ӯ ҳалос шавам, фикри дигаре надоштам. Ман то ҳол ин ҳел сӯҳбати хастакунандаро надида будам. Дар дах дақиқа аз сӯҳбати ӯ сарам ба дард даромад, ӯ як маҳлуки бекарору оромест.

— Ман аз аввал доништа будам, ки ӯ ба шумо хуш намеояд, ва агар рост гӯям, вай инчунин ба ман ҳам нафорида. Ӯ монанди мори печонест ва ман ба вай эъти мод надорам.

БОБИ СЕЮМ

Ғурмагас дар бериши шаҳр, дар дарвозаи Рим ҳонаеро ба иҷора гирифт. Зита ҳам дар ҳамон наздикӣ мезист. Хонаи Ғурмагас ҷиҳози анҷомӣ бисёр надошта бошад ҳам, дар ҳамон майда-чуйдаҳои завоқӣ позук ва дӯстдорони ҷиҳзи латифу зебо акс ёфта буд, ки ин Ғали ва Риккардуро хеле дар ҳайрат гузошт. Онҳо ғумон карда буданд, ки завоқ ва табиати Ғурмагас, ки дар ҷангалу бешазорони катори дарёи Амазонка зиндагонӣ кардааст, чандон баланд набува, балки оддӣ, бинобар ин онҳо ғалстукҳои маҳии ва як қатор ботилкаҳои ғаршбаҳои уро, ки дар хонааш меҳстанд, инчунин ғулдаҳои доғи дар рӯи миз таҳрири ӯ истодаро дида таҷҷуб мекарданд. Умуман онҳо бо Ғурмагас алоқаи наъз дошанд. Ӯ бо ҳама ва махсусан бо аъзои маҳаллии партияи Мадзини бисёр хушрафтор буд. Фақат Ҷемма аз ин мустасно буд. Чунин менамуд, ки Ғурмагас аз рӯи аввали диданаш уро хуш накард ва ба ҳар тариқа кулиш мекард, ки ҳамроҳи ӯ дар як ҷо набошад. Чандон бор ӯ ба Ҷемма ҳатто тӯлдӣ намуда, бо ҳамин Мартиниро ба ҳудаш душман кард. Аз рӯзи аввал ин ҳар ду — Мартиши ва Ғурмагас ҳамдигарро хуш накарданд. Зоҳиран онҳо аз ҳамдигар ҷунон фарқ мекарданд, ки ҷунон бо ҳам рӯ ба рӯ ё ҳамгаи мешуданд, гайр аз дилнописандӣ ҷиҳзе нисбат ба ҳамдигар эҳсос

намекардаи. Ин хиссиёт дар Мартини торафт ба дунмавни рӯйрош табдил меёфт. Ӯ боре ҷаҳломез ба Чема гуфт:

— Ман аз ин ки ӯ маро дӯст намедорад, парваре надорам, ман инчӣ ӯро дӯст намедорам, инчӣ мо ҳар ду дар ин бобат аз ҳамдигар намемонем. Аммо муомилаҳои ӯ бо шумо тоқати маро тоқ мекунад. Фақат ин ки бо як шахсе, ки худӣ мо ӯро даъват карда овардаем, мочаро кардан барои ман муносиб нест, агар ин тавр намебуд, ман аз ӯ азоҳ металабидам, ки боре бадрофторнаш инсбат ба шумо чиест.

— Чезаре, ӯро ба ҳолаш гузоре. Муносибати ӯ бо ман ҳар тавре ки бошад, барои кор чандон аҳамият надорад ва аслан худӣ ман дар ин бора камтар аз ӯ айбдор нестам.

— Айбӣ шумо чиест?

— Хамин аст, ки ман вақте ки якумш бор ӯро дар ҳоли Грассини дидам, аз даҳонам гапӣ дуруште баромада рафт.

— Шумо гапӣ дурушт задед? Бубахшед, мадонна, ман ба ин ҳеҷ бовар карда намегавонам.

— Ман албатта ниро қасдан накардаам, баъдан ҳатто худам афсӯс хӯрдам, ки ҷаро ин гуна шуд; ман дар болон як гап ба ӯ гуфтам, ки қиёфай қасоне, ки дар аъзойиш нуксоне ҳаст, баъзеҳоро ба ҳада меоварад ва ӯ ин гапӣ маро ба ҳудаш инсбат дода гумон кард, ки ман вайро айб карда нестодам. Ӯро айб кардан ҳатто ба ҳаёти ман ҳам наомада буд. Ӯ чандон ҳам маъб нест.

— Хамин тавр. Фақат як китфи ӯ аз китфи дигараш баландтар асту дастӣ чапаш хелекак маъб шудаги барин, вале ӯ кӯзапушт, ё қаччо нест ва лағзи ӯ ҳам баъзӣ хис карда мешавад.

— Ба ёдам ҳаст, ӯ аз гапӣ ман қаҳр кард ва рағби рӯяш канд. Ман албатта бо ӯ бечӣ ин хел муомила кардам. Ҳеҷ гумон надоштам, ки вай ин қадар зуд ме-раҷзад. Эҳтимол, ӯ дар ҳаёти худ аз ин гуна тамасхурҳо бисёр азият кашада бошад.

— Ӯ ҳамеша бештар дигаронро беш аз он ки ҳудаш мӯҷиби масхара шуда бошад, мазоҳу масхара карда аст. Муомила ва рафтори ӯ бо дигарон умуман хуб бошад ҳам, ин одам як навъ дурушти ботини дорад, бинбар ин ман ӯро ҳеҷ дӯст намедорам.

— Ин аз рӯй-инсоф нест, Чезаре. Ман ҳам уро дӯст намедорам, лекин чаро мо уро бад мегӯем, дар сурате ки ӯ чандон ҳам бад нест? Чӣ лозим, ки камбудии уро муболиға кушем? Рост аст, дар ҳаракатҳои ӯ як чизи ғайритабӣӣ ва сохтае ҳаст, ки касро ба хаши мсоварал, ӯ муомилаҳои дурушт ва рафторҳои номоноста дорад. Ӯ гӯе ҳамеша ҳамаро ба худ таъзини кунанда омадааст ва ба ин одат кардааст. Ин ҳам рост аст, ки ӯ ҳамеша кӯшиш дорад неши забон занад ва талхгӯӣ кунад ва ҳол он ки доим неш задану талхгӯӣ кардан касро монда мекунад. Вале ман гумон намекунам, ки ҳамаи инро ӯ барои ягон мақсади бад мекарда бошад.

— Намедонам ӯ дар дилаш чӣ мақсаде дорад, аммо ӯ ҳамаро аз ҳад зӯд масҳара мекунад. Дафъан гузашта дар вақти баҳсу мунозирае, ки дар хонаи Фабрици мешуд, ман аз ӯ бисёр қаҳр кардам. Вай ислоҳоти охирии папаи навро масҳара кард.

Чемма оҳе калид.

— Мстарсам, ки — гуфт ӯ, — ман дар ин масъала аз шумо диде ба ӯ наздиктар ҳастам. Ҳамаи шумо, одамони нармадил, ба ҳаёлу ораҳои ширин дода мешавед, шумо ҳамеша майл доред чунин фикр кунед, ки агар ногаҳон ба тахти папаги ягон афандин некият, раҳмдил ва наҷадон кӯҳансол нишаста монад, ҳама чиз худ ба худ соз мешавад. Ӯ фақат дарҳои ҳаёсонаҳоро кушояду ҳамаи атрофиёнашро як дуо кунад бас аст, он гоҳ пас аз се моҳ рӯи замин ҷаннат мешавад. Шумо ҳеҷ фаҳмидан намехоҳед, ки папа агар майл дошта бошад ҳам, аҳволро беҳ карда наметавонад, ин ҷо гап дар аслу моҳияти масъала, дар нобобии таҳкурсе аст, на ин ки дар ҳулку атворӣ ин ё он касе бошад.

— Қадом таҳкурсе? Ҳокимияти дунёвии папа?

— На тағҳо ин. Ин фақат як ҷиҳати бадӣ аст. Бадии калон дар ин аст, ки ба як нафар одам ҳуқуқи аз болои дигарон ҳукмронӣ кардан дода шудааст. Ва ӯ метавонад ҳам кушад ва ҳам афв кунад. Ин ҳол дар байни инсонҳо муносибатҳои нодурусте ба вуҷуд меоварад.

Мартини дастҳояшро илтиҷокорона ҷунбонид ва гуфт:

— Бас кунед, мадонна. Вақте ки шумо ҳамин гуна назарияҳо баён мекунед, ман бо шумо мунозира карда

наместавонам. Холо ман ба пеши шумо бо кори зарур—
барои гуфтугӯ кардан дар бораи ин дастнавис омадам.
Ҷ дастнависеро аз кисааш баровард.

— Ягон памфлети нав?

— Ин як чизи бисёр бемаъниест, ки Ривареси
лаънатӣ дируз онро ба маҷлиси комитет фиристодааст.
Ман аз аввал доништа будам, ки мо ба кариби бо ӯ даст
ба гиребон хоҳем шуд.

— Худаш чӣ гап? Ростӣ, Чезаре, шумо бейнсоф ҳас-
тед. Эҳтимол Риварес одами подилнисанд бошад, ам-
мо ӯ аҳмақ нест.

— Баде, ман инкор намекунам, ки ин памфлет ба
дараҷаи маълуме оқилона навишта шудааст, лекин беҳ-
тар ки инро худатон хонда бинед.

Мазмуни памфлет тахминан аз ҳамин иборат буд:
Риварес дар он ҷо ҳамаи он шавқу шодноро, ки ба му-
носибати интиқоб шудани папаи нав тамоми Италия
ба он шавқу шодӣ ғарқ шуда буд, масҳара мекард. Ин
навиштаи Гурмагас ҳам монанди навиштаҳои пештара-
аш бисёр талху тунд буд. Вале услуби навишанда ба
Чемма нафорида бошад ҳам, ӯ эътироф накарда наме-
тавонист, ки ҳучумҳои Гурмагас рост ва ҳаққонинд.

Чемма дастнависеро ба болон миз гузошт.

— Ман дар бораи он ки ин чиз хеле талх ва сахт
навишта шудааст, ба фикри шумо шарикам, вале гап
дар ин аст, ки ҳамаи ин гапҳо ростанд.

— Чемма!

— Вале, ин ҳақиқат аст. Шумо ин одамро моҳии
лағжонак номед ҳам, ихтиёр доред, лекин ҳақ бо ӯст.
Тири ӯ ба нишон нарасидааст гуфта худамонро бовар
кунонданамон бечост, дар ҳақиқати амр тири ӯ ба ни-
шон расидааст.

— Шумо чунин фикр мекунед, ки мо бояд рисолаи
ӯро ҷоп кунем?

— Ин тамоман кори дигар аст. Албатта ман чунин
фикре надорам, ки рисолаи ӯро бе баъзе тағйирот ҷоп
кардан лозим бошад. Бо ин кори худамон мо тамоми
он муҳаббатеро, ки омма ба мо дорад, аз худ дур ме-
кунем ва ба қор зарар меорем. Вале агар Гурмагас
розӣ мешуд, ки баъзе ҷизҳоро дар ин рисола тағйир ди-
ҳаду ҳучумҳои шахси ҷарғояд, ба фикри ман, дар
натиҷа як чизи пурқимат ҳосил мешуд. Памфлети сиё-
сиаш хеле хуб аст. Ин як намуна аз сатираи сиёсии лоиқ-

ки таҳсин аст. Ман ҳеч умед надондам, ки ӯ ин андоза хуб навишта метавонад; ӯ маҳз ҳамон чизро мегӯяд, ки бояд гуфта шавад, ва ҳол он ки ҳақ яке аз мо ба гуфтани он чуръат намекард. Бубинед, ӯ дар ҳақиқати Италия чӣ андоза хуб мегӯяд: Италия шабеҳи масте мебонад, ки ба китфи дузд, ки ба кесеи ӯ даст андохта истодааст, сар ниҳода бо таваллою зорӣ мадад менурсад!

— Ҷемма! Ин чиз дар дастиавис як нуқтаи бисёр баде мебошад. Ман касеро, ки ҳамаро ва ҳарчиро бо ин талхӣ ва бе асос дақиқом мемихад, баде мебинам.

— Ман ҳам баде мебинам. Вале гап дар ин нест. Риварес як услуби бисёр баде дорад ва худӣ вай ҳам ҳақ гуна қозибое, ки ба воситаи вай одамонро ба худ ҷалб карда тавонад, падорад. Вале хангоме, ки ӯ мегӯяд: ҳамаи мо аз дидани маросимҳои тантананок, аз оғушқушониҳо, аз даъватҳо ба дӯстдори ва ваъдаҳои афв маст шудасм ва аз ин ҳол танҳо худӣ незуитҳо ва санфедистҳо фундабардор мешаванд,— ӯ ҳазор бор дурӯст мегӯяд. Ҳайф, ки ман дируз дар маҷлиси комитет иштирок карда натавонистам. Шумо дар охир ба чӣ қарор омадестон?

— Мо мехоҳем аз шумо илтимос кунем, ки ба пешниҳоди рафта гуфтугӯ намуда, вайро ба мулоҳизат кардани оҳанги памфлеташ рози кунед.

— Ман? Аммо ман бо вай хуб шинос нестам. Гайр аз ин, вай маро баде мебинад. Аз барои чӣ бо вай гуфтугӯ карданро фақат ба ман супурдаанд, на ба каси дигар?

— Танҳо барои ҳамин ки имрӯз ҳақ кас ин корро карда наметавонад. Ба балои ин, шумо дар ин гуна мавридҳо бомулоҳизатар ҳастед, гапҳои беҳуда намегӯед ва бо ӯ ҷанҷол намебардоред.

— Албатта ҷушин намекунам. Ҳайр, ҳале хуб; агар хоҳед, ман ба пешниҳоди меравам, вале ман ҷандон ҳам умедвори муваффақият нестам.

— Ман боварии комил дорам, ки шумо ба розӣ кардани ӯ муваффақ мешавед, ба шарте ки худатон ба ин кор хоҳиш дошта бошед. Ҳамчунин ба вай гӯед, ки мақолаи ӯро аз нуқтаи назари адабии ҳамаи аъзоёни комитет бисёр меҳсандаанд. Ин гап вайро камтар мулоҳиза мекунад. Охир, ин гап ҳақ ҳам ҳаст...

Гурмағас дар пешниҳоди миз, ки рӯи он аз гулҳои бисёр-

ре нур буд, нишаста гарки хаёли чукуре буду ба атроф нигоҳ мекард. Дар зонуи ӯ як мактуб бо конверти кушодааш хобида буд. Вақте ки Чемма дарро тик-тик зад, саги калоне, ки дар зери пои Ғурмагас рӯи қолин хобида буд, сар бардошта як-ак кард. Ғурмагас зуд бархоста бо одоби тамои бо Чемма мулоқот кард. Якбора чеҳраи ӯ бехаракат шуда монд ва ӯ бо оҳанги сард гуфт:

— Шумо бисёр меҳрубон ҳастед. Агар шумо ба ман пештар маълум мекардед, ки бо ман гуфтугӯ кардани ҳастед, ман пешатон меафтам.

Чемма хост, ки зудтар сабаби ба ин ҷо омаданаширо маълум кунад. Ғурмагас боз як бор таъзим намуда Чеммаро ба нишастан дар кресло тақлиф кард. Чемма гуфт:

— Қомитет ба ман супурдааст, ки ба назди шумо биёям. Дар фикрхое, ки аз хусуси памфлети шумо пайдо шудааст, баъзе ихтилофот дида мешавад.

— Ман ниро аз аввал доништа будам.

Ғурмагас табассумкунон бо гулдони калоне рӯи худро аз равшанӣ панаҳ карда нишаст.

— Аксарияти аъзоёни қомитет чунин гумон мекунам, ки памфлети шумо аз нуқтаи назари адабӣ ҳеле ғарбимат бошад ҳам, дар шакли ҳозирааш ҷоп кунондан ғоиба нест. Ойи метарсанд, ки сахтин ҳуҷумдон шумо бисёр касро, ки ёрӣ ва тарафдоривони барои партияи мо муҳим аст, таҳқир ва аз мо дур мекунад.

Ғурмагас аз гулдон гулери ғирифта баргҳои оро пай дар пай аз ҳамдигар ҷудо кардан ғирифт. Ваногоҳ чашми Чемма ба ҳаракати дастии ростии ӯ, дасте ки баргҳои гулро пора карда ба замин мефарофт, афтод. Як ҳисси аҷиб ва ҳавотиромезе ӯро фаро ғирифт. Ба Чемма чунин намуд, ки ӯ як вақте ҳамин гуна даст ва ҳамин гуна ҳаракатро дар қадом ҷое дида буд.

— Рисолаи ман ҳамчун як асари адабӣ ҳеҷ арзише надорад, аз хондани вай танҳо қасоне завқ мебаранд, ки аз адабиёт ҳеҷ чизе намефаҳманд, дар бораи мазмуни таҳқиромезаш бошад, ин ҳамон аст, ки ман бироияш кушиш мекардам.

— Ман ниро хуб мефаҳмам, вале масъала дар ин ҷост, ки тирҳои шумо ба он қасоне, ки нишони тир шуданашон лозим аст, намерасад.

Ў як бор китфи худро чунбонида барги гулро ба даҳон гирифт.

— Ба фикри ман, шумо хато мекуед. Масъала дар ин ҷост: шумо бо чӣ мақсад маро ба комитети худатон даъват кардед? Гумон мекунам, барои он даъват кардед, ки ман иезуитҳоро паст занам ва масҳара кунам. Ман ин вазифаро ҳар андоза ки тавонам, ҷиро мекунам.

— Ман ҳам ба шумо боварӣ дода метавонам, ки ки ҳеч кас ба тавонистани шумо ва ба иродаи худ шумо шак намеоварад. Фақат комитет метарсад, ки партияи либералҳо дар памфлети шумо ишбат ба ҳудаш як муносибати бадеро хоҳад дида; коргарони шахр ҳам аз ёрии маънавӣ додан ба мо даст мекашанд. Шумо дар ин ҷо таъхир санфедистҳоро сарқубӣ кардан хостаед, вале бисёрии хонандагон аз суҳанони шумо ба ҷуни ҳулосае меоянд, ки шумо ба калисо ва ба папаи нав ҳучум мекуед, ҳол он ки ин кор аз ҷиҳати тактикаи сиёсӣ як ҷизе нодаркор аст.

— Ман ақлуи гапҳои шуморо фаҳмида истодам. То он вақтс ки ман ҳамон доираи хурди рӯхонӣро, ки партия ба вай муносибати бад дорад, танқид мекунам, ҳақ дорам ҳақиқатро пурра ва онкоро гуфта дихам. Ва агар дар ҳамин танқидҳо ба баъзе дӯстдорони комитет, ки дар байни рӯхонӣ ва соҳибмақомони калисо ҳастанд, гап расад, ҳақиқат дарҳол ба дурӯз табдил меёбад. Ман ба ҳар чиз шудан ҳозирам, вале масҳарабоз шуда наметавонам. Албатта, ман бояд ба қарори комитет итоат кунам, вале гумон мекунам, ки комитет диққати худро беҳуда ба майда-ҷӯйдаҳо сарф мекунаду ҳазз-зрати М-М-Монтанеллиро, ки дар миёна истодааст, намебинсад...

— Монтанелли?— гуфта пурсид Ҷемма.— Ман гапҳои нафаҳмида истодам. Шумо епископи Бризи-гелларо меғӯед?

— Бале, папаи нав дар ин қарибӣ ўро кардинал таъин кардааст. Ман айнан дар ҳамин хусус мактуб гирифтаам. Агар хоҳед, ман ин мактубро ба шумо меҳонам. Нависандаи мактуб як нафар дӯсти ман аст, ки дар он тарафи сарҳад истиқомат дорад.

— Дар он тарафи сарҳади вилояти папа?

— Бале, вай ин тавр менависад.— Ў мактуберо, ки пеш аз омадани Ҷемма дар даст дошт, дубора ба дас-

таш гирифта, бо овози баланд ва забони гирифта ба хондан сар кард:

«Шумо ба қ-қа-қарибӣ кардинал Лоренцо Монтанелли — епископи Бригиселларо, ки яке аз бадтарин душманони моест, хоҳед дид. Ё... — Ғурмагас каме қарор гирифта, баъд аз дақиқае боз ба хондан давом кард. Ин дафъа калимаҳоро қаноат дода-қаноат дода сусти меҳонд, вале забонаш намегирифт.

— «Ё, яъне Монтанелли, пас аз як моҳ барои «оштии додан»-и одамони зиёрати нилояти Тосканро ихтиёр кардааст, вале аввал дар Флоренция ваъз хоҳад гуфт ва дар ҳамон ҷо се ҳафта хоҳад монд, пас аз он ба Сиена ва Пиза рафта, баъд аз он аз Пистойя гузашта ба Романья бармегардад. Ё дар доираҳои динӣ рӯйро ба гурӯҳи либералҳо ҳамроҳ шудааст: ӯ бештарин дӯсти папа ва кардинал Ферретти мебошад. Вакте ки Григорий папа буд, Монтанелли чандон обрӯе надошт ва ӯро дуртар дар як гӯшаи Апеннини нигоҳ мепоштанд. Холо ӯ якбора боло бардошта шудааст. Албатта ӯ аслан ҳамчун тамоми санфедистҳои Италия бозичаи дасти иезуитҳо мебошад, ӯ яке аз бештарин ваъзгӯён буда, дар навбати худ ҳамчун Ламбручини бисёр ҳафизок ҳам мебошад. Вазифан ҳозираи ӯ ин аст, ки шодмонӣ ва хурсандии халқро ба муносибати ҷанҷоб шудани папаи нав ҳеҷ сусти накунад, то ҳангоме ки сарвари оли лонҷаҳо, ки иезуитҳо ба пешаниҳод кардани он тайёри дида истодаанд, имзо кунад. Ман доништа натавонидам, ки лонҷа аз ҷӣ иборат бошад».

Боз дар мактуб ҷуниш навишта шудааст:

«Оё Монтанелли ҳамин нуктаро, яъне бо қадом мақсад ба Тоскан фиристода шудани худашро фаҳмида бошад ё не, ё ин ки вай оғате дар дасти иезуитҳост,— ман ниромуайян карда натавонидам; Монтанелли ё як одами ниҳоятдараҷа зирак ва доно, ё ин ки ҳар аст. Фақат ҳамин ҷояш аҷиб аст, ки ба андозае ки ман муқаррар карда тавонидам, ӯ ришва намегирад ва маъшуқаҳо надорад: ман ин гуна одамро дафъаи аввал дида истодаам».

Ғурмагас мактубро гузошта, бо ҷашмони нилӯш ба Чемма нигоҳ карда нишаст; вай нигарон буд, ки Чемма ҷӣ мегирад.

— Шумо боварӣ доред, ки фактҳо, ки ба шумо ҳабар дода шудаанд, тамоман дурустанд?

— Дар бораи покизатини ҳаёти шахсии Монтанелли? Не, шумо мебинед, ки мухбири ман низ ба ин гап ҷандон боварӣ надорад. У дар ин бора қайд мекунад, ки: «ба андозас ки ман муқаррар карда тавоистам...»

Ҷемма зътироз кард:

— Маҷ дар ин бора гап намезанам, ман аз хусуси назифаи ӯ мепурсам.

— Дар ин хусус ман ба гапҳои мухбир тамоман бовар карда метавонам. Ӯ яке аз кӯҳнагарини дӯстони маҷ, яке аз рафиқони соли ҷилу соломи маҷ аст ва ғайр аз ин ӯ бинобар маъсӯе, ки дорад, метавонад дар ин бора маълумоти дуруст ба даст оварад.

Ҷемма аз ҳаёлаш гузаронд, ки: «аҳтимол яке аз ходимони Ватикан бошад. Донистам, ӯ чӣ гуна алоқа доштааст! Ман ҳамин гуна ҳам гумон карда будам».

Ғурмагас давом кард:

— Ин мактуб, албатта, махфӣ фиристода шудааст, шумо мефаҳмед, ки ин маълумотро бояд аъзоёни комитети шумо фаҳманду ҳалос?

— Албатта, ҳамин тавр мешавад. Хӯш, акнун ба маъсалаи памфлет бармегардем: оё ман ба комитет гуфта метавонам, ки шумо ба памфлети худатон баъзе дигаргунӣҳо дароварда, то як андоза ба мулоим кардани баъзе нуқтаҳои розӣ ҳаслед, ё ин ки...

— Хопум, оё шумо намеандешед, ки дигаргунӣҳо на фақат охиғро мулоим мекунанд, балки нафосати «асари адабӣ»-ро барбод медиҳанд?

— Шумо ҳоло фикри шахсии маро мепурсед, лекин ман ни ҷо барои он омадаам, ки фикри тамоми комитетро ба шумо пзҳор кунам.

— Оё мумкин аст аз ин сухан чушини фаҳмед, ки шумо ба фикри комитет шарик нестед?

У мактубро ба қисаи худ андохт, як каме ба пеш ҳам шуд ва бо назари диққат, бо лиғоҳи хушбӯронас, ки афти уро тамоман дигар карда буд, ба Ҷемма нигоҳ кард.

— Шумо фикри шахсии маро фаҳмидаи мехоҳед? Ман дар ҳар ду модда ба фикри ақсарияти комитет шарик нестам. Ман памфлети шуморо асари хуби адабӣ намешуморам, вале уро ҳақиқатан дуруст ва дар боби сиёсат хеле ғайдапоқ ҳисоб мекунам.

— Шумо мегуед, ки...

— Ман ба фикрҳои шумо тамоман шарик мешавам;

Италияро сароб ва ҳаёлиҳои ширии ҳақиқатан аз роҳ бароварданд; тамоми ин шавқу шодихо ўро ба як ботлоқи касногузар мсрасонанд. Агар ягон кас инро ошкоро ва дилерона меғуфт, ман беш аз ҳад мамнуи мешудам. Агар якчанд тарафдорони ҳозираи мо ба хамин сабаб моро аз худ дур созанд, бокс нест, аммо ман ки як нафар узви комитет ҳастам, дар комитет, ки ақсарият фикри дигар дорад, мулоҳизаи худамро саҳт мулофиа карда наметавонам. Дар ҳар сураи ман гумон мекунам, ки тамоми ин гапҳоро як афдоза бо худдорӣ ва оҳанги ором нэхор намудан лозим аст, на дуноне ки шумо кардаед.

— Ман мехоҳам дастнависи худамро боз як бор аз назар гузаронам, шумо як дақиқа сабр мекунед?

Гурмагас дастнависро гирифта ба ҷараҳи задан сар кард; дар чехраи ӯ як навъ аломати пӯшаймони пайдо шуданд.

— Бале, албатта, шумо тамоми дуруст меғӯед. Ҳамаи ин гапҳо бо оҳанги куплетҳои ғулғуладор навишта шудаанд, на бо оҳанги сатираи сиёсӣ. Аммо чӣ кунам? Агар нағз нависам, омма фаҳмида наметавонад ва агар тақкидҳои саҳт надошта бошад, меғӯянд, ки маза надорад.

— Магар шумо чунин гумон намекунед, ки тезғӯй ва сатира ҳам аз ҳад зиёд шавад, касро дилғир мекунад?

У ба Ҷемма як нигоҳи тез карда қоҳ-қоҳ хандид.

— Шумо, хонум, аз афти кор, аз он гурӯҳи одамони мудхине ҳастед, ки ҳамеша ҳақ ба ҷониби онҳост. Албатта, агар ман ақли худро ба тезию тундӣ таълим карда ба гуфтани гапҳои тунд ва саҳт давом намоям, низ монанди хонум Грассини малолангез шуда меонам. Э, вой, ин чӣ сарнавиштест! Не, абруватонро боло нақашед. Худам медонам, ки ман ба шумо намефориам. Ман фақат дар бораи кор гап мезанам. Бинобар он меғӯям, ки агар ман фақат ҳуҷумҳои шахсири гирифта партофта, моҳиятан ба памфлет ҳеҷ гуна таълироте надаронарам, комитет инро ҷол нахоҳад кард. Ва агар ман аз мақолаи худ ҳақиқати сиёсиро берун кунам, тамоми ҳуҷуми дашномҳоро ба сун душманони ҷудогонаи партия равона созам, комитет асари маро ба осмонҳо бардошта таъриф хоҳад кард ва он гоҳ ману шумо ҳаминро докиста мегирем, ки онро ҷол кардан

даркор набуд. Ин аст як масъалаи аҷибӣ метафизикӣ: кадоман бехтар аст,— бо вучуди наарзиданаи бигузоре, ки ба чоп бирасад, ё ҳақгӯро бех доништа асарро ба чоп надихем, — шумо дар ин бора чӣ мегӯед, хонум?

— Ман ҳеҷ фикр намекунам, ки ба пешӣ мо ин ду роҳ истодаасту мо бояд яке аз онҳоро интихоб кунем. Ба мулоҳизаи ман, агар шумо ҳучумҳои шахспро аз мақола дур кунед, агарчи аксарият мақоларо моҳиятан тақдир накунад ҳам, комитет ба чоп кардани вай розӣ мешавад, ман боварӣ дорам, ки ин памфлет бисёр судманд аст. Фақат оҳанги ҳашмигнонаи ӯро сустрар кардан даркор. Агар шумо чизеро гуфтаи бошед, ки аслан барои хонадони хизмати доруи талхро адо намонд, пас чаро онҳоро бо оҳанги саҳти суҳанатон ҳам метарсонед?

Гурмагас оҳе кашиду бо кифои фармонбардорона китфаиро ҷунбонид.

— Хонум, ман итоат мекунам, фақат бо як шарт: агар ҳозир шумо маро аз ҳукуки хандидан маҳрум кунед ҳам, бояд ин ҳукукро ба ман дафъан дигар диҳед. Яъне вақте ки зоти мубораки кардинал дар Флоренция пайдо шумо монанд, шумо ва комитети шумо ба ман барои он ки ҳар қадар дидам хоҳад ханда кунам, ҳалал нарасонед. Ин ҳукуки ман аст.

Ӯ бепарвоёна ва хунсардона гап мезаду аз миёни шохчаҳои гул ба рӯшноӣ нигоҳ мекард.

Чемма ба ҳаракати ангиштики ӯ нигоҳ карда фикр кард, ки «Чӣ тавр дастони ӯ меларзанд, ё магар ӯ майзада аст?...» Чемма аз ҷо бархоста гуфт:

— Бехтар аст, ки шумо дар ин бора бо дигар аъзоёни комитет гуфтугӯ кунед, ман ба ин масъала чӣ ҳел нигоҳ кардани онроро пешакӣ муқаррар карда наметавонам.

— Худи шумо чӣ?—гуфта Гурмагас ҳам аз ҷояш хеста бозувонашро ба миз таъки дод ва гулҳоро ба рӯиш молид.

Чемма дудила шула монд. Саволи Гурмагас ҷанли хотираҳои кӯҳнаи алампнокеро дар замири ӯ бедор кард.

— Ман наметавонам чӣ гӯям,— гуфт Чемма дар охир,— ҷанли сол пенг аз ин ман дар бораи ҷаноби Монтанелли бисёр чизҳо медонистам; вай дар он вақт-

ҳо фақат кашини калисо ва ректори семинарияи динии шаҳр буд, ки он замонҳо ман ҳанӯз духтар буда дар он шаҳр истиқомат доштам; ман дар бораи Монтанелли ба воситаи шахсе... ки ўро хеле аз наздик мешинохт, бисёр ғалҳо мешунидам ва тамоми шунидаҳои ман аз хусуси хубии ӯ буд. Ба назарам ӯ, дар он вақтҳо Монтанелли одами шоеи тавачҷуке буд. Аммо ки ғайр чанди солҳо пеш буд, ва ӯ, эҳтимол, акнун дигар шуда бошад. Ҳукмрони ва бемаъсулияти одамро вайрон мекунамд.

1 урмағас сари худро бардошта ба ӯ нигоҳ кард.

— Дар ҳар сурат,— гуфт ӯ,— агар ҷаноби Монтанелли ҳудаш бад набошад ҳам, олати даст бадон аст. Худӣ ӯ бад аст ё наъз — ҳам барои ман ва ҳам барои дӯстони хориҷии ман фарке надорад. Санге, ки дар миёнаи роҳ хобидааст, мумкин аст аз ин хобиданаи ниҳоятӣ неқ дошта бошад, аммо бо вучуди ин оғро аз сари роҳ гирифта партофтаи даркор. Сабр кунед, ҳонум. Ба ҳар ҳол, ҳонум, ба кулбаи ман таъриф овардани лутфи аз ҷониби шумост. Иҷозат диҳед барои фойтуп овардан одам фиристонам? Не? Набошад, хайр, хуш бошед.

Ҷеппа ба ҳаёли чуқур фуру рафта ба кӯча баромад.

Ин марлак дар он тарафи сарҳад ошноҳо доштааст, онҳо кӣ бошанд? Сангро аз роҳ ӯ бо чӣ восита гирифтаи мехоҳад? Агар ин корро бо роҳи ҳақиқӣ анҷом додаи бошад, пас барои чӣ вай бо оҳанги таҳдид гуфт?»

БОБИ ЧОРУМ

Ҷаноби Монтанелли ба Флоренция дар аввалҳои моҳи октябр омад. Омадани вай дар шаҳр ҳаёкуе ба миён овард. Ӯ воизи помдор ва намоёнани ҷараёни наъс дар доираҳои католики буд. Ҳама мунтазир буданд, ки ӯ аз муҳаббат ва оштии сухан ҳоҳад ронд ва ин суханонаш ҳаман дардҳои Италияро даво хоҳанд кард. Ба ҷои Ламбручини, ки ҳама ўро бад медиданд, котиби давлатии вилояти папа таъин шудани кардинал Гицци дар ҳама ҷо боиси шавқу шодӣ шуда буд ва Монтанелли айнан ҳамон касе буд, ки ин шавқу шодиро қувват дода метавонад. Ҳаёти шахсии поки ӯ як ҳодисаи то ҳол дида нашудае дар байни намоёнандагони баландма-

қоми калисои Рим буда, худ ба худ диққати халқеро, ки хиёнат, ривзатхорӣ ва фасоди бешарафонаро чуз-ви амалиёти қаррӯзаи ҳодимони калисо медонад, ҷалб менамуд. Ғайр аз ин, Монтанелли маҳорати ғавқулод-дан суҳанварӣ дошт.

Ба сабаби хушовозӣ ва симои пуроние ки дошт, вай дар ҳар ҷо ва дар ҳар вақт рои намӯёнеро бозӣ кар-да метавонист.

Грассини монанди ҳамеша тамоми қувваи худро сарф намуд, ки ин шахси навӣ номдорро аз ҳама аввал ба меҳмонӣ ҳабар кунад, аммо Монтанелли ба ин фи-рефта нашуд, зӯғфи саломатӣ ва серкориҳои худро баҳо-на карда, бамулҳиммати, вале ба таври қатъӣ ҷавоби рад дод.

Пагоҳии офтобӣ ва серуии якҷианбе Мартини ва Ҷемма аз майдони Синьория мегузаштанд.

— Ин ҷуфти Грассиниҳо ҳайвонҳои ҳамаҳорие ҳас-танд! — бо нафрат гуфт Мартини ба Ҷемма. — Шумо дидед, вақте ки аробаи кардинал мегузашт, Грассини пешониашро то замин расонида таъзим кард? Барои инҳо ҳар касе ки бошад, бошадӯ фақат овозадор бошад. Ман монанди ӯ шахсонеро, ки бо ин қадар майду раф-бат одамони номдорро кофта меғарданд, то ба ҳол на-дидаам. Дар августи гузашта онҳо аз ақиби Гурмагас метохтанд, акнун аз пушти Монтанелли.

Онҳо ҳар ду дар майдон истода ба вазъи Монтанел-ли гӯш меоданд. Бинои қалоне аз ҷамоате, ки бо раф-бати тамои суҳанҳои Монтанеллиро шунидан меҳост, пур буд ва Мартини тарсид, ки боз сари Ҷемма дард нагирад, бинобар ин ба ӯ гуфт, ки барвақттар рафтаи бехтар аст. Ин сахарӣ, ки пас аз як ҳафтаи боронгарӣ нахустин сахарии офтобии буд, барои Мартини баҳонаи хубе буд, ки Ҷеммаро ба сайри талҳои сердарахти Сан-Никколо тақлиф намояд.

— Не, агар шумо вақт дошта бошед, ман бо мам-нуният ба гардиш меравам, аммо на ба талҳо. Биёед, аз Лунг Арно гузашта меравем. Монтанелли ҳам аз ка-лисӣ баромада бо аробаи худ аз он ҷо мегузарад ва ман ҳам монанди Грассини он воизи номдорро дидан меҳо-ҳам.

— Шумо навакҷ ӯро дидед-ку.

— Аз дур дидам. Дар майдон одам бисёр буд, вақ-те ки аробаи ӯ гузашта рафт, ӯ ба мо пушт гардонда

нишаста буд. Агар мо аз кӯпрук дур паравем, шояд ўро ба хубӣ дида тавонем. Ба назарам, вай дар Лунг-Арно истиқомат мекунад, ҳамин тавр не?

— Чӣ шуд ки якбора ҳаваси дидани Монтанелли кардед? Пеш аз ин шумо ҳеҷ вақт дидани воизони мап-хурро ҳавас намекардед-ку?

— Гап дар воизи номдор не, гап дар одам аст. Ман мехоҳам бйнам, ки ӯ аз охири бор дидани ман то ҳол чӣ қадар дигаргун шудааст.

— Шумо ўро охири бор қай дида будед?

— Ҳамон вақте, ки аз ҳалок шудани Артур ду рӯз гузашта буд.

Мартини бо як навъ тарс ба рӯи ӯ нигоҳ кард. Танҳо чанд дақиқа гузашта буд, ки онҳо ба Лунг-Арно баромада буданд ва Ҷемма бо хотири парешон ба об нигоҳ мекард, ки ин нигоҳ Мартиниро ҳар вақт метарсонд.

Мартини баъд аз дақиқае гуфт:

— Азизам Ҷемма, наҳод ки шумо ба чӣхати ҳамон ҳодисаи ғамангез тамоми умр худатонро коҳонед? Аз моён кист, ки дар 17-солагиаш хато накарда бошад?

— Бехтарин рафикро дар ҳафдаҳсолаги на ҳамаи мо куштаем,— ҷавоб дод Ҷемма бо овози ҳаста. Ӯ бозувонашро ба панҷараи сангини пул такъя дода, хомӯшона ба об нигоҳ мекард. Мартини сукут кард. Вақте ки Ҷемма ба ин ҳолати рӯҳия меафтод, Мартини ҳамеша аз гап задаи метарсид.

— Ҳар вақт ки ман ба об нигоҳ кунам, ҳодисаҳои гузаштаро ба ёд наоварда наметавонам,— гуфт Ҷемма оҳиста ва зуд бо як навъ ларзиши асабӣ илова намурад:— Биёед. Чезаре, камтар гардиш мекунем: одам, ки як ҷо бисёр истод, хунук меҳӯрад.

Ҳар ду хомӯшона аз пул гузашта, лаб-лаби наҳр роҳ паймуда боз ноён фуромаданд. Баъд аз дақиқае Ҷемма боз ба гап сар кард:

— Монтанелли чӣ овози хуше дорад! Ҷар ин овоз чизе ҳаст, ки ман онро дар овози ҳеҷ кас нашунидаам. Ба назарам, ними муваффақиятҳои вай аз ҳамин чӣхат аст.

Мартини аз дигар шудани мавзӯи гуфтугӯ шод шуда зуд ба гап даромад. Вай мехост, ки Ҷеммаро аз хотираҳои ғамангезе, ки аз дидани наҳр пайдо шуда буд, боздорад.

— Бале, Монтанелли ҳақиқатан ҳам овози аҷиб

дорад; ғайр аз овози хуш, вай боз воизи бомаҳоратест, эҳтимол ман ин хел ваъзҳоро то ин вақт ҳеҷ нагунида бошам. Аммо, ба фикри ман, сабаби ин андоза шўҳрат ёфтани Монтанелли боз дар ҷои дигар аст. Ў бо тарзи зиндагонии худ аз ҳодимони дигари калисо ҷудо шуда меистад. Дар байни рўҳониёни италииён, ғайр аз папа, шахсе ки монасти ёномаш ҳеҷ олуида нагунида бошад, маҳол аст ки пайдо шавад. Порсол ман ба Романья рафта будам ва дидам, ки кўҳистониҳои сангдил ҳам дар зери борон истода ба омадани вай интизорӣ мекашиданд, то ба вай як бор назарашон афтад ва ё дасташон ба доманаш расад. Дар он ҷойҳо ўро валӣ гуфта шинохтаанд ва ин барои романиҳо аҳамияти калон дорад: онҳо ҳар касро ба ҷиҳати он ки либоси рўҳонигӣ пӯшидааст, дўст намедоранд, ҳатто бад мебинанд. Ман ба як деҳқони ҷир, ки контрабандист буд, гуфтам: халқ ба епископи худ бисьёр содиқ буда, ўро хеле нағз мегидааст. Вай ҷавоб дод: «Мо рўҳониро бисьёр бад мебинем, ҳамаи онҳо дурўтгўй мебошанд, лекин мо ҳазрати Монтанеллиро дўст медорем. Ў ҳеҷ дурўғ нагуфтааст ва бейнсофӣ накардааст».

Ҷемма на он қадар ба Мартини, балки бештар худаш ба худаш гуфт:

— Аҷабо, оё вай хабар дорад, ки халқ дар борааш чӣ фикре дорад?

— Ҷаро хабар надишта бошад? Магар ин дурўғ аст?

— Дурўғ.

— Шумо аз кўчо медонед?

— Аз ҳуди ё шундаам.

— Ў ба шумо гуфт? Монтанелли? Ҷемма, шумо чӣ гуфтан мехоҳед?

Ҷемма мўяшро, ки ба рўяш фурумада буд, ба нуқта партофта ба Мартини нигоҳ кард. Онҳо боз аз роҳ бозистодаанд. Ҷемма бо нўги соябонаш ба замин нақши номаълуме мекашид.

— Ҷезаре, мо ҳар ду дўстони деринаем, лекин то ҳол ман ба шумо воқеаи Артурро дурусттар ҳикоя накардаам.

Мартини саросемавор ҷавоб дод:

— Хайр, майлаш... Аслан, даркор ҳам нест, ман ҳамашро медонам...

— Ба шумо, албатта, Ҷиованни Болла гуфтагист?

— Балс, дар вақти вафот карданиш ба ман гуфта

ле шояд он чавони бечора аз ҳамаи он рафиқони боқимондас, ки бадарға шуда, ё ба зиндонҳо афтодаанд, хунбахттар бошад. Мо бо шумо бояд дар бораи ҳамин бадбахтӣ фикр кунем ва ҳеҷ ҳақ надорем, ки дар бораи мурдагон фикр кунем. Гуфтагон Шеллиро* ба ёд оваред: «Гузашта дар қабзаи марг аст, аммо оянда дар дасти ту». То он вақте ки оянда аз ӯни шумост, шумо аз вай истифода баред ва дар бораи он ки шумо як вақте кори баде карда будед, фикр накунад, балки дар бораи он ки шумо якҷун чӣ ҳол корҳои дуруст ва фойданок карда метавонед, фикр кунед.

Мартини хоҳиши гарму ҷӯшонӣ дошт, ки бо ин суҳбатчандонеи Ҷеммаро тасалли дихад, вай дасти Ҷеммаро гирифт, аммо аз ақиби худ як овози сард ва бориқеро шунида зуд дасти ӯро сар дод; дар пушти онҳо ду кас бо ҳамдигар гап зада меомаданд, ки яке мегуфт:

— Ҳазрати Монта-нелли, бешубҳа, ҳамон гуна аст, ки шумо гуфтед, доктори мӯхтарам,— бо забони ним-гирифта як навъ махмуриро гуфт он овоз.— Аслаш вай барои замиши пургуноҳи мо ҳайф аст ва шониста буд, ки бо иззату ҳурмат ба дунёи дигар фириғода шавад. Ман боварӣ дорам, ки ӯ дар он дунё низ монанди ин дунё шӯҳрати калон пайдо мекунад. Эҳтимол дар он дунё а-ар-воҳони бисёрро бошанд, ки бошараф будани кардиналро шунида ҳайрон шаванд. Арвоҳон ин гуна хабарҳои навро хеле дӯст медоранд.

— Шумо инро аз кӯчо медонед?— шунида шуд овози Риккардо, ки қаҳрашро базӯр пияҳон карда гап мезад.

— Аз китоби муқаддас, доктори мӯхтарам. Агар ба инҷил бовар кунем, арвоҳони азизон ҳодисаҳои аҷибро ғарибро дӯст медоштаанд. Шараф ва к-кардинал — яқинияти ин ду чиз ба назари ман ҳодисаи камъёб аст: монанди он ки агар шумо асалро ба бодиринги шӯр молида хӯред, хеле дилнокаш мешавад, чунин ҳодиса низ ҳамин ҳол дилнокаш, бемаза аст. Оҳо, ҷаноби Мартини ва ҳокум Болла-ку! Пас аз бориш хаво чӣ қадар хуб шудааст, ҳамин тавр не? Хӯш, шумо ҳам вазъи Савона-роллаи* навро шунидед?

Мартини ба пушташ нигоҳ кард. Ғурмагас, сигор ба даҳонаш, як қабза гул ба дасташ, ангиштони борики дастпӯшаки позук нӯшидаашро ба Мартини дароз кард.

Шӯълаи офтоб ба ботинкаи зарифонаю озодаи ӯ тофта онро бештар ҷило меод ва чехран ботабассумаш низ аз он тобиш равшан гардида буд, ки акнун гарчанде чехрани ӯ ба ҷашми Мартини чандон хунук нанамуд, вале вай дар чехрани ӯ аз нештара зиёдтар аломати аз худ ро-зӣ буданро дарёфт. Ғурмагас бо одоби тамои дасти Мартинро фушурд, аммо Мартини бо малолат вохӯр-дӣ кард.

Якбора Риккардо бо овози баланд гуфт:

— Аз афти қор, тоби хонум Болла гурехтагӣ барни?

Дар ҳақиқат ранги Ҷемма чунон парида буд, ки рӯи ӯ аз зери шляпа ҳамчун рӯи мурдагон ба назар менамуд ва лентас, ки бар рӯи синааш дошт, аз тапиши дилаш боло-поин мешуд.

— Ман ба хона меравам, — гуфт вай бо овози хаста.

Зуд ғойтун ҷеғ зада шуд ва Мартини Ҷеммаро гусел кардаи шуда ба пахлуяш нишаст. Ғурмагас барои рост кардани ҷон катишудан перохани Ҷемма аз болон ҷархи ғойтун ҳам шуда ба Ҷемма нигоҳе кард ва Мар-тини дид, ки Ҷемма бо як ваҳми даруи аз ҷояш бечо шуд. Вақте ки ғойтун ҳаракат кард, Мартини бо за-бони англисӣ аз вай пурсид:

— Ҷемма ба шумо чӣ шуд? Ин нобакор ба шумо чӣ гуфт?

— Ҳеҷ чиз нагуфтааст, Чезаре. Ман... ман тарси-дам...

— Тарсидед?

— Бале... Ба ҷашмам чуни намуд, ки...

Вай ҷашмони худро бо як дасташ пӯшонд ва Мар-тини мунтазир буд, ки ӯ ҳоло ба худ меояд. Дар чехрани Ҷемма сурхӣ ҳарвақта падидор гашт. Дар охир ӯ рӯяш-ро ба Мартини гардонда, бо овози аслии худ гуфт:

— Шумо рост мегӯед. Ба гузаштаи даҳшатаиғез на-зар андохтан зарар дорад. Ин қор асабҳои касро бар-бод медеҳад ва ғайри мумкинтарин фикрҳои бедор ме-намояд. Монед, Чезаре, дар бораи ҳамаи инҳо дигар ҳаргиз гап наметанем. Вагарна ман дар ҳар каси рӯ ба рӯ омада монандӣ бо Артурро мебинам. Ба ростӣ, наметонам ин чӣ бошад. Ин як манзараи мавҳумест, ки дар рӯи равшан ба ҷашми ман менамояд. Мана ҳозир ҳам, вақте ки ин одам наздик омад, ба ман чу-нин намуд, ки вай Артур аст...

Рафтору кирдори Ғурмагас боиси зиёд шудани душманони шахсии ӯ мегардид. Вай ба Флоренция дар август омада буд, аммо дар охири октябр аллакай фикри бештариини аъзоёни комитет, ки ӯро ба ҳамкорӣ даъват карда буд, дар бораи Ғурмагас ҳамон фикре буд, ки Мартини дошт. Ҳатто мухлисиини Ғурмагас ҳам аз ҳуҷумҳои пурхашму ситези ӯ ба Монтанелли норозӣ буданд ва ҳуди Галли, ки дар аввалҳо тайёр буд ба ҳимояти ҳар як калимаи сатиранависи бомаҳорат бархезад, ҳиҷолатомезона мегуфт, ки Монтанеллиро осуда гузоштаи бехтар мебуд: «Кардиналҳои бошараф он қадар бисёр нестанд, бо онҳо ҳушмуомилатар будан лозим аст».

Ягона касе, ки зоҳиран аз ин ҳама ҳаҷву ҳуҷумҳои пай дар пай бӯхтономез бепарво буд, ҳуди Монтанелли буд. Мартини мегуфт: «Барои тамасхури касе, ки аз тамасхурҳо парвоя надорад оё ин қадар кӯшиш ба кор бурдан меарзад?» Нақл мекарданд, вақте ки Монтанелли боре архиепископи Флоренцияро қабул кардааст, дар хонаи ӯ як нусха аз ҳаҷвияҳои бӯхтономези Ғурмагас мавҷуд будааст, Монтанелли онро сар то по хонда баромадаасту ба архиепископ дода ва гуфтааст: «Воқеан бад наनावиштааст-а?».

Дар аввали октябр дар шаҳр памфлете бо сарлавҳаи «Сирри башорат» пайдо гардид. Агар дар зерини он «имзо»-и ба хонандагон шинос—расми ғурмагас дар ҳолати парвоз намебуд ҳам, аксарияти хонандагон аз оҳанги тунди нешдори он ба қалами кӣ тааллуқ доштани онро мефаҳмиданд. Памфлет дар шакли гуфтугӯи ҳазрати Марьям бо Монтанелли навишта шуда буд: Марьям вилоти Тоскана буди Монтанелли фариштае буд, ки дар як дасташ шохи дарахти зайтун (рамзи осоишу амонӣ) ва дар дасти дигараш иилуфари сафед (рамзи поки, беайби)-ро дошт. Ҳаҷвия аз киноҳои таҳқиромез ва гумонҳои густохона пур буд. Тамоми Флоренция аз беннсофию бешафқатии он ҳаҷвия дар ғазаб шуда буд ва бо вучуди ин тамоми Флоренция онро меҳонду қох-қох меҳандид. Он ҳама ҷиҳҳои бемаънӣ бо оҳанги ҷиддӣ навишта шуда бошанд ҳам, зинни ҷиддиат чунон мазҳакае буд, ки бадхашмтарин душманони Ғурмагас ҳам бо ҳамроҳии мухлисиини сидқии ӯ ба

памфлет қол монданд. Ин сатира қатъи назар аз дағалии ноҳинҷораш ба афкори аҳолии шаҳр таъсири маълуме кард. Обрун Монтанелли чунон баланд буд, ки як ҳичини бисъёр хуб ҳам бошад, обрун ўро кам карда наметавонист, вале бо вучуди ин, афкори ҷомеа қариб буд, ки ба муқобили ӯ баргардад.

Ғурмағас медоишт кучоро газад ва ба кучо заҳр занад: агарчи дар вақти рафтан ва омадани Монтанелли издиҳоми мардумон ба ҳаяҷон омада пасу пеш хавлини кардинаро пур кунанд ҳам, садоҳои «Иезунти!», «Ҷосуси санфедистҳо!» бисъёр вақт ба табрику дуоҳо ҳамроҳ шуда ба гуш мерасид.

Лекин ҳимоятгарони Монтанелли кам набуданд. Баъди ду рӯзи пайдо шудани памфлети мазкур дар яке аз рӯзномаҳои маҳаллии динӣ бо сарлавҳаи «Ҷавоб ба «Сирри башорат» мақолаи бисъёр хубе ҷои шуда баромад. Дар зери мақола имзои «Фарзанди калисо» буд. Ин мақола Монтанеллиро аз ҳуҷумҳои ҳақоратомези Ғурмағас саҳт ҳимоя мекард. Бо қамоли сухандонӣ ақоли динии «дар рӯи замин сулҳу осоиш ва дар нисонҳо лутфу қарам»-ро баён карда, меғуфт, ки папаи нав аз ҳамаи ояти инҷилу таврот башоратдиҳанда аст. Муаллиф дар поёни мақолааш аз Ғурмағас талаб мекард, ки вай ақалдан ягон моддае аз гуфтаҳои худро исбот кунад; ӯ бо таянна ҷамоатро даъват мекард, ки ба дурӯғӣ ва бӯхтонгари манфур бовар наkunанд. Ҳам зӯри ҳимоят ва ҳам ҳусни адабии мақола аз мақолаҳои харрӯзан газета ба қадре баландтар буд, ки зуд дар шаҳр диққати ҳамаро ба худ ҷалб кард. Таҳсину офаринҳо ба мақолаи мазкур боз аз он сабаб қувват гирифтанд, ки ҳатто муҳаррири рӯзнома ҳам ки будани нависандаро доништа натавоништа буд. Даре нагузашта мақола ба шакли рисолаи алоҳида ҳам ҷои карда шуд ва дар тамоми қаҳвахонаҳои Флоренция гави «ҳимоятгари махфӣ»-и Монтанеллиро мезаданд.

Ғурмағас ба ин мақола ҷавоб навишта, боз ба папа ва тарафдорони ӯ ва махсусан ба Монтанелли ҳуҷуми саҳт кард; ӯ киноя карда буд, ки албатта ин гуна мақолаҳо бо маслиҳат ва ризояти Монтанелли навишта шудаанд. Ба ин мақолаи Ғурмағас ҳамон ҳимоятгари номаълуми Монтанелли боз бо эътирози саҳти бадқаҳрона ҷавоб дод. То Монтанелли дар он ҷо буд, ин кашмақаш ду нависанда, ки ба қамоли авҷаш расида буд,

диққати ҳамаро чунон ба худ ҷалб карда буд, ки ҳама худи вонзи номдорро қариб фаромӯш карда буданд.

Баъзе аз аъзоёни партияи либералҳо ҷуръат кардаанд ба Ғурмагас ишора кунанд, ки душманинӣ ӯ бо Монтанелли бечост. Вале ин ишора ва илтимосҳо ҳеҷ гуна натиҷаи дилхоҳ набахшидаанд. Ғурмагас дар ҷавоби ин ишораҳо фақат табассуме мекарду забонаш гирифта мегуфт:

— Р-рости, ҷанобон, шумо аз рӯи виҷдон гап намезанед. Вақте ки ман ба воситаи хонум Болла бо шумоён гуфтугӯ мекардам, талаб намуда будам, ки вақти ба ин ҷо омадани М-монт-танелли барои як даме д-дил-хушӣ карданам ба ман имкон дода шавад. Дар муоҳидаи мо ҳамин тавр гуфта шуда буд.

Дар охири октябр Монтанелли дубора ба Романья баргашт ва пеш аз рафтаи худ аз Флоренция як ваъзи видоия эрод кард, дар он ваъзи худ ӯ дар бораи мубоҳисаи рӯзномагӣ ҳам гап зада, тезин хар ду нависанда ро мулоимона сарзаниш кард ва аз ҳимоятгари ношиноси худ илтимос намуд, ки бо вазини ба дигарон ибрат нишон диҳад ва ҷанги бесоида ва ношоистаи даҳинакиро бас кунад. Рӯзи дигар боз дар ҳамон газетаи маҳаллии рӯхониён хабаре пайдо шуд, дар он хабар гуфта мешуд, ки мувофиқи хоҳиши дар назди ҷамоат изҳор намудани Монтанелли «Фарзанди калисо» мубоҳисаро бас мекунад.

Сухани охирии ба Ғурмагас монд. Ӯ дар памфлети худ навишт: «Ҳалимии исавиёнаи Монтанелли яроқи маро аз дастам афтонд ва инан ман ҳозирам, ки нахустин санфедисти дучор овардаамро ашки пушаймонӣ аз дида резон бибӯсам ва ҳатто рақиби махфии худамро ҳам аз оғӯш кардан худдорӣ намекунам! Вале агар хонадагонаи монанди ману кардинал мелонистанд, ки ин ба ҷӣ маънист ва ҷаро рақиби ман номашро ливхон мелорад, ба самимӣ будани пушаймони ман имон меоварданд».

Дар охири ноябр Ғурмагас ба комитет маълум кард, ки ӯ барои истироҳат ду ҳафта ба канори баҳр меравад ва, ба гумон, ӯ ба Ливорно рафт, аммо доктор Риккардо ҳам, ки ба Ливорно рафта буд ва меҳост дар он ҷо бо Ғурмагас вохӯрад, тамоми шаҳро ҷустуҷӯ карда, ӯро ёфта натавонист. Панҷуми декабр дар вилояти папа дар тӯли тамоми силсилаи кӯҳистони

Апеннинна шӯришҳои пурҷӯшу хурӯше сар заданд. Он вақт ҳама ба якбораги фаҳмиданд, ки Ғурмагас аз ҷӣ сабаб дар ин нимаи зимистон таътил ихтиёр кардааст. Вай ба Флоренция вақте баргашт, ки шӯришҳо зер карда шуда буданд. Дар кӯча ӯ ба Риккардо рӯ ба рӯ омада табассумкунон гуфт:

— Ба ман гуфтанд, ки шумо маро дар Ливорно ҷустуҷӯ кардаед, вале ман дар он вақт дар Пиза будам. Вай ҷӣ шахраки кӯҳнаи хубест!

Дар иди мелоди Исо ӯ боре ба маҷлиси машваратии комитети адабӣ, ки дар хонаи Риккардо барпо шуда буд, омад. Дар маҷлис одами бисъёре ҷамъ шуда буд. Вақте ки ӯ табассумкунон аз дер мондани худ уэрҳои намуда ба маҷлис даромад, барои нишастани ӯ ягон курсии холӣ ҳам набуд. Риккардо бархоста аз хонаи дигар кресло овардани шуд, аммо Ғурмагас ӯро боздошт.

— Ташвиш нақашед, ман ҷой пайдо мекунам.

Ӯ ба леши тирезае, ки Ҷемма курсии худро наздики он ҷо гузошта буд, омад ва сарашро ба ҷӯби тиреза гузошт. Ҷемма ба ҳудаш нигоҳи ӯро, ки монанди нигоҳи абулҳавл¹ асроромез буд, ҳис мекард, чунин нигоҳ ҷавонеро, ки дар яке аз пардаҳои Леонардо да Винчи² тасвир шудааст, ба ёд меовард. Дар ин дақиқа нодампурии бисихтиёронии Ҷемма аз Ғурмагас ба тарзи бешууронае таътил ёфт.

Дар маҷлис масъалаи наشري як мурочиатнома ба музокира гузошта шуда буд; ин мурочиатнома ба муносибати гуруснагӣ ва қаҳтие, ки дар вилояти Тоскана пайдо шуда буд, бароварда мешуд. Дар он мурочиатнома мебоист фикри комитет дар бораи гирифтани леши роҳи ин фалокат ҷӣ чораҳо дидаи лозим аст, низ қайд карда мешуд. Аз рӯи ин масъалаҳо ба як қарор омадан бисъёр мушқил буд, зеро ки фикри аъзои комитет дар ин бора хеле гуногун буд. Гуруҳе, ки фаълтар ва тараққиқарвартар буд, ҳамчун Ҷемма, Мартини ва Риккардо, тарафдори он буданд, ки бояд ба ҳукумат ва ба халқ ба таври қатъӣ мурочиат карда шавад, ки барои ба зудӣ ёри расондан ба аҳолии деҳот чораҳо бинанд. Аммо қисми байрифаъл, ки албатта Грассини

¹ Абулҳавл — ҳайкали сангини шери ҳобида, ки сараш мисли сари одам сохта мешуд.

ҳам дар ин катор буд, метарсид, ки тезӣ ва қатъият ҳукуматро дар ғазаб мекунад ва ӯ талабҳои онро иҷро нахоҳад кард.

Грассини ба радикалҳои ҳашмгӣ нигоҳ карда оромона гуфт:

— Албатта, ҷанобон, ба зудӣ мадад расондан бисёр хуб аст, бисёре аз мо ҳар гуна чизҳои хубро мехоҳем. Вале агар бо ҳамин оҳанги ҷиддӣ, ки шумо таклиф мекунед, ба гап задан сар кунем, ҳукумат то расидани гуруснагии ҳақиқӣ ҳеҷ гуна чорае нахоҳад дид. Агар мо ҳукуматро ақаллан ба ғундоштани маълумот дар бораи ҷигунагии ҳосилоти имсолаи киштҳо водор карда тавонем, ҳудӣ ҳамин як қадаме ба пеш мебуд.

Галли, ки дар ғӯшае назди печки рост истода буд, барои ҷавоб додан ба ҷуғбиш омад.

— Қадаме ба пеш? Агар мо бо ҳамин ҳел қадамҳо пеш равем, гуруснагӣ ба мо нигоҳ карда намеистад. То вақте ки мо ягон мададе расонем, халқ аз гуруснагӣ мемирад.

— Агар мо доништа метавонистем, ки — гуфта гап сар кард Саккоини, аммо якчанд садоҳо аз аҳли маҷлис давоми сухани ӯро буридан:

— Баландтар гап занед, мо намешунавем.

Галли дар ғазаб шуда гуфт:

— Ин ҷо гапро шунидан чӣ гуна мумкин аст, дар сурате ки аз кӯча шӯру ғавғои калоне баланд аст. Тирезаи пеши шумо пӯшидааст, Риккардо? Ин ҷо сухани потиқ ҳеҷ шунда намешавад.

Чемма ба тиреза нигоҳ кард.

— Бале, — гуфт ӯ, — тиреза пӯшидааст, аммо дар кӯча як цирки кӯчагӣ ва ё ҳамин ҳел як хангома шуда истодагӣ барин.

Аз тарафи кӯча хандаҳои қаҳқаҳа, садои пой, шӯру ғавғои баланд, зангзанӣ, овози мусиқии нафасӣ ва садои нақора шунда мешуд.

— Ҷи бояд кард, — гуфт Риккардо, — аз идкунадагонӣ кӯчагии мелоди Исо рӯяи оромӣ талабидан мумкин нест. Шумо чӣ гуфтед, Саккоини?

— Ман меғӯям: агар мо доништа метавонистем, ки дар ин бора дар Пиза ва Ливарно чӣ ҳел фикр мекунанд, бисёр нағз мешуд. Эҳтимол, ҷаноби Риварес ба мо ягон чиз гуфта тавонад? Ӯ айнан аз он ҷойҳо баргаштааст.

Гурмагас ҷавоб наод. У ба тиреза нигоҳ мекард ва гӯё суханхоеро, ки ба ӯ мегуянд, намешунавид.

— Ҷаноби Риварес! — гуфта ҷеғ зад Ҷемма. У ба Гурмагас аз ҳама наздиктар нишаста буд, вале азбаски вай дар хомӯшии худ давом менамуд, Ҷемма ҳам шуда дасташро ба дасти ӯ расонд. У ба сӯи Ҷемма саргардонд ва аз дидани рӯи беҳаракати рангларидаи ӯ ба бадани Ҷемма ларза даромад. Гурмагас монанди мурда менамуд. Баъд лабҳои ӯ чулбиши аҷибе карданд, ки дар рӯи одами зинда намешавад, Гурмагас гуфт:

— Бале, ин цирки кӯчагӣ аст.

Ҳаракати беихтиёри аввалини Ҷемма ин буд, ки Гурмагасро аз назари кунҷковонаи дигарон пинҳон дорад. Гарчанде Ҷемма ҳанӯз ҳудаш нафаҳмида буд, ки ба Гурмагас чӣ шудааст, ки тамоми ҷисму ҷони ӯро фаро гирифтааст. Ҷемма зуд аз ҷои худ ҳаста Гурмагасро аз ҷашми мардум бо тани худ пинҳон кардани шуда тирезаро кушод — гӯё барои он кушод, ки ба кӯча нигоҳ кунад.

Дар кӯча цирке бо найрангбозоне, ки ба ҳарҳо савор шуда буданд ва бо масҳарабозоне, ки либосҳои рангоранге дар тан доштанд, равои буд.

Издихоми мардуми бекор хандакунон якдигарро тала дода, бо ҳамдигар ҳазлу шӯҳӣ мекарданд, ба рӯи масҳарабозон лештаҳои коғазӣ мепартофтанд ва ба артистзанаки масҳарабозе, ки дар аробаи худ нишаста дар сараш ҳар гуна ҷизҳои дурахшон ва парҳои зебо ва дар пешонааш зулфҳои сохта дошт ва дар лабҳои рангинаш табассуми сохтае чилвагар буд, халтаҳои конфет ҳаво медоданд. Аз паси тӯдаи рангоранги аробаҳо гурӯҳи бачаҳо, гадоҳои пойлӯч, акробатҳои жандапӯш, ки дар роҳ ҳар хел найрангҳои аҷибе мекарданд ва чаканафурӯшҳо ва шираторфурӯшҳо меомаданд. Хамаи онҳо ҳама ва фаръедкунон касеро тала медоданд ва мекуфтанд, вале киро мекубанд, — Ҷемма аввал дар байни тӯда ӯро дида натавонист. Вале ӯ зуд дид, ки он одам як одами паканаи кӯзапушти бадшаклест, ки дар танааш либоси аҷибӣ масҳарабозӣ ва дар сараш каллапӯши коғазии зангӯладор дошт. Намоён буд, ки ӯ ҳам ба ҳаёати труппаи цирк дохил буда, издихоми мардумро бо ҳар хел найранг ва даҳану бинӣ қачқуниҳои хунукаш меҳандонад.

Риккардо ба пеши тиреза омада пурсид:

— Ин ҷо чӣ шуда истодааст? Чӣ завқи шуморо ба худ кашид?

Ӯ ҳайрон буд, ки онҳо ба чӣхати бозихои кӯчагӣ маҷлисро нигоҳ доштанд.

Чемма ба тарафи вай рӯ гардонд:

— Ягон чизи лоқи тамошо нест. Ин фақат цирки кӯчагӣ аст. Аммо онҳо ҷунон ғавғо бардоштанд, ки ман гумон кардам, ки ягон чизи аҷиб бошад.

Чемма бо як дасташ ҷӯби тирезаро дошта меистод, ӯ якбора ҳис кард, ки аягуштони сарди Ғурмагас дасти ӯро фушурданд.

— Раҳмат ба шумо!— гуфт Ғурмагас бо овози паст ва баъд тирезаро ҷӯшида дар паҳлуи Чемма нишаст.

Сонӣ ба аҳли маҷлис муроҷиат карда бо оҳанги ҳазломез гуфт:

— Бубахшед, ҷанобон, ман шуморо нигарон кардам. Ман масхарабозони кӯчагиро тамошо карда истода будам; ин бисёр манзараи хубест.

— Саккони аз шумо дар боран як масъала суол кард!— гуфт бо як навъ қаҳри дарунӣ Мартини. Дар ҷунии маҷлис бо тамошои масхарабозони кӯча машғул шудани Ғурмагас ба назари ӯ беадабӣ ва як найранги бемаънӣ намуд. Ва махсусан аз вай ибрат гирифтани Чемма Мартиниро боз ҳам ҳайрон карда буд. Ин навъ худдорӣ карда натавоништанҳо барои Чемма бегона буд.

Ғурмагас ҳар гуна суолҳоро, ки дар боран назъати кор дар Пиза ба вай дода мешуд, бе ҷавоб мегузошт ё мегуфт, ки «ман ба он ҷо фақат барои истироҳат рафта будам». Баъд аз он ӯ аввал дар боран қаҳтӣ, сонӣ-ян аз хусуси памфлет баҳсу мунозираи пурҷӯше сар кард: вай худро дашта натавоништа гап мезад, забонаш бисёр мегирифт ва ин тамоми иштироккунандагони маҷлисро дилтанг мекард. Гуё овози худро шумидан барои ӯ як дилхушӣ буд. Вақте ки маҷлис тамои шуд ва аъзоёни комитет барои рафтан аз ҷойҳошон бархостанд, Риккардо ба назди Мартини омад:

— Оё шумо майл надоред, ки нахории пешинро дар хонаи ман хӯред? Фабрици ва Саккони ҳам мемонанд.

— Раҳмат, вале ман ба ҳоҷум Болла ваъда додам, ки вайро то хонааш бурда монам.

— Наход шумо метарсед, ки ман то хона расида наметавонам?— гуфта пурсид Чемма аз ҷояш хеста ва

боронии худро пушида.— Доктор Риккардо, ӯ ҳатман дар хонаи шумо мемонад. Бигузored, ӯ камтар вақтхуши кунад. Вай дар вақтҳои охир аз хона бисёр кам мебарояд.

Гурмагас ба гап ҳамроҳ шуд:

— Агар хоҳед, ман шуморо гусел мекунам; ба ман фарке надорад, ман ҳам ба ҳамон тараф меравам.

— Агар шумо ҳақиқатан ба ҳамон тараф равед...

Риккардо вақте ки дарро барои равандагон мекушод, гуфт:

— Шумо бегоҳӣ ба пеши ман меоед, Риварес?

Гурмагас сарашро ба тарафи вай гардонда бо ханда ҷавоб дод:

— Ман? Азизам, ман ба цирк меравам.

Риккардо аз пеши дар баргашта ба назди меҳмонони дигар омада, бо қиёфани таяҷдубомез гуфт:

— Ин чӣ гуна махлуқ аст, ки масхарабозиҳои кӯчагиро ин қадар дӯст медоштааст!

Мартини гуфт:

— Ба гумонам, ӯ бо масхарабозиҳои кӯчагӣ ягон ҳеҷия рӯҳи доштани худро ҳис мекунад, худӣ вай ҳам масхарабози ҷодирхаёл аст.

Фабрици бо оҳанги ҷилдӣ гуфт:

— Агар ӯ фақат масхарабоз бошаду дигар чиз набошад, хеле хуб аст. Вале метарсам, ки вай агар масхарабоз ҳам бошад, бисёр хавфнок аст.

— Хавфнок? Дар қадом бобат?

— Ба ман беқарорӣ вай ҳеҷ намефорад. Ё се бор аз ин ҷо рафту боз омад ва ман ҳеҷ боварӣ надорам, ки ӯ ба Пиза рафта бошад.

-- Ба фикри ман, ӯ ба кӯҳҳо рафтани худро пинҳон намекунад,— гуфт Сакконя.— Ё ҳатто инкор ҳам намекунад, ки то ҳол бо контрабандистҳое, ки дар вақти шӯриши Савиньо бо онҳо ошно шудааст, алоқа ва рафтуомадашро давом медиҳад: ӯ ба мақсади ба мамлакат даровардани асарҳои ҷопшудаи худ аз он контрабандистҳо истифода мебарад.

— Ман айнан дар ҳамин ҳусус бо шумо гуфтугӯ кардани будам,— гуфт Риккардо.— Ба фикри ман, агар мо тартибу таҳияи қорҳои контрабандии ҳудамонро ба Риварес месупурдем, бисёр соз мешуд. Қорҳои ҷопии мо дар Пистойя, ба назарам, хуб ташкил карда нашудааст ва худӣ тариқани бурду оварди чизҳои ҷопшуда,

ба даруни ситар печояидани онҳо,— ҳамаи ин корҳо бисёр кӯҳна шудааст.

Мартини бо ҳашм гуфт:

— То ҳол ин бисёр хуб буд.

Галли ва Риккардо Ғурмагасро ҳамеша мисли шахсе, ки ба вай тақлид кардан лозим аст, нишон медоданд, вале ин гапҳо ба дили Мартини зада буданд. Ба назари ӯ чуқур менамуд, ки пеш аз омадан ва ба ҳама ибрат шудани ин «роҳзани махмур» корҳо ба ҷо буд.

— Азбаски мо ягон чизи беҳтарро дар назар надоштем, бо усул ва тапшиқоти пешини кор қаноат мекардем. Худи шумо хабар доред, ки чӣ қадар қасон ҳаёс шуда ва чӣ қадар борҳои мо ба даст афтадаанд. Ман бошам боварӣ дорам, ки агар Риварес ин корро ба ӯҳдаи худ гирад, ҳамаи кор монанди ҷарҳи рағаммолида пеш рафтаи мегирад.

— Барои чӣ шумо ин ҳама фикр мекунад?

— Аввалан, барои он ки ҳамаи мо аз корҳои контрабандӣ бегона ҳастем. Контрабандистҳо моро бегона мешуморанд. Аммо Риварес дӯсти онҳост ва шояд роҳбаршон ҳам бошад. Онҳо ба вай эҳтимол доранд ва ба гапаш гуш мекунад. Ба шумо боварӣ медиҳам, ки ҳар як контрабандист дар Апеннина ҳар қореро, ки барои мо накунад, барои иштироккунандаи шӯриши Савиньо мекунад. Ниҳоят ҳеҷ яке аз мо кӯҳхоро монанди Риварес нағз наметонем. Ба ёдотон оваред, ки Риварес гуреа буд, бо кӯҳистониён мезист, вай ҳар як роҳеро, ки дар миёни кӯҳҳо бошад, хуб медонад. Ҳеҷ як контрабандист агарчи хоҳад ҳам, ӯро фиреб дода наметавонад ва ҳар қас ҳам агар ба ин ҷуръат намояд, муваффақ намешавад.

— Пас шумо мехоҳед, ки ба вилояти Пала овардани тамоми ҷизҳои ҷопии моро: паҳи кардани онҳо, адресҳо, анборҳои пинҳонӣ ва умуман ҳама корро ба ӯ гузорем, ё ки фақат аз сарҳад гузаронидани онҳоро?

— Дар ҳусуси адресҳо ва ҷои анборҳои пинҳонӣ бошад, ӯ эҳтимол ҳар ҷизро, ки ба мо маълум аст ва ҳам ҳар ҷизро, ки ба мо маълум нест, нағз донад. Гумон намекунам, ки мо дар ин бора ба вай ягон чизи навишно дононда тавонем. Дар бораи паҳи кардани ҷизҳои ҷопӣ мо бояд бо ҳамаи аъзоёни комитет маслиҳат кунем. Ба фикри ман, қори аз ҳама беҳтар — бо роҳи контрабандӣ гузарондани нашрияҳо ва материалҳост. Ҳар гоҳ ки

нашрияхоро ба Болония саломат расонидем, паҳи кардани онҳо он қадар душвор нест.

Мартини гуфт:

— Ман шахсан муқобили ни план мебошам. Якум ин ки корҷаллоки Риварес ҳанӯз озмуда нашудааст. Инро фақат таҳмин кардан мумкин аст. Мо ҳанӯз надидем, ки ӯ корҳои контрабандиро то чӣ дараҷа саришта карда метавонад ва наметавонам, ки дар мавридҳои қатъӣ ва ҳавфинок вай чигуна рафтор мекунад.

Риккардо гуфт:

— Дар ин бора хотирҷамъ будая лозим аст. Шӯриши Савиньо нишон дод, ки ӯ ин корҳоро то чӣ андоза ба тадри бояду шояд иҷро карда метавонад.

Мартини давом кард:

— Ғайр аз ин, маълум аст, ки мо ҳанӯз Риваресро ба қадри даркорӣ наметаниносем; ман наметавонам, ки ба ҳамин як дараҷа шиносони худамон тақия карда, тамоми корҳои махфии партизано ба ӯ маълум кардан ва дар ин бора ба вай эътимод доштан мумкин аст ё не? Ба назари ман, ӯ одами сахлфикр менамояд. Идора кардани тамоми корҳои контрабандиро танҳо ба дастӣ як одам супурдан бисёр ҳавфинок аст. Шумо чӣ фикр мекунед, Фабрици?

— Ман ба диловарӣ, ба қобилият, ба софдилӣ ва маҳорати ӯ шак намеоварам. Дар боран он ки вай кӯхистон ва кӯхистонӣро нағз медонад, мо бисёр далели исботҳо ба даст дорем. Аммо як эроди дигаре ҳаст. Ман ҳеҷ боварӣ надорам, ки вай ба кӯҳҳо фақат барои таълимот мисрафта бошад. Ман чунин гумон дорам, ки ӯ аз ин рафтани худ мақсадҳои дигар дорад. Ин гап албатта бояд дар байни худамон монад. Ман танҳо гумонеро, ки дорам, арз карда истодаам. Ба назари ман, таҳмин кардан мумкин аст, ки ӯ бо яке аз гурӯҳҳо ва шояд бо ҳавфиноктарини гурӯҳҳо алоқаманд аст.

— Шумо кадом гурӯҳро мегуед? Гурӯҳи «Тасмаҳои сурх»?

— Не, гурӯҳи «Тегдорон».

— «Тегдорон»? Вале ин гурӯҳ иборат аз тӯдаи хурди побараҳнагон буда, аксарияти онро деҳқонони бесавод ва аз таҷрибаи сиёсӣ маҳрум ташкил мекунанд-ку.

— Шӯришиҳои Савиньо низ ҳамин гуна буданд; аммо яқинд қасони фозил ва бомаърифат ба онҳо роҳбарӣ мекарданд; шояд дар ин гурӯҳи хурд низ аҳвол

айнан ҳамин гуна бошад. Ва ғайр аз ин, аз ёд набароред, ки аксарияти шӯришчиён дар Романья — роҳбарони собқӣ ҳаракат дар Савиньо мебошанд. Онҳо чун диланд, ки барои рӯйрост мубориза бурдан бо арбоби калисо қувваташон намерасад, роҳи террору кушокуширо пеш гирифтанд. Баъди милтик дар даст ҷикаст хӯрдан теғу ханҷар ба даст гирифтанд.

— Шумо чаро фикр мекунед, ки Риварес бо онон алоқаманд аст?

— Ин фақат гумони ман аст. Ба фикрам, дар ҳар сураат ибро пеш аз он ки мо корҳои контрабандиро ба вай супорем, равшан доништа гирифтаи зарур аст. Агар ӯ якбора ҳар дун ин вазифаро ба ӯҳдаи худ гирад, ӯ ба партияи мо зарарҳои калон овардагӣ мешуд, вай номи бошарафи партияи моро бо он ки ба кор ғондае расонад, абади доғдор мекард. Дар ин бора мо боз гуфтугӯ хоҳем кард, ҳозир ба хабарҳои тозае, ки аз Рим расидааст, мегузарем. Меғӯянд, ки дар он ҷо папаи нав барои тартиб додани лоиҳаи идораи шахрӣ комиссия таъин кардан мехоҳад...

БОБИ ШАШУМ

Чемма ва Ғурмагас аз наздикии Луиг-Арно хомӯшона гузашта мерафтанд. Беором гап задани Ғурмагас ин дафъа тамоми барҳам хӯрда буд. Ӯ баъд аз он ки аз хонаи Риккардо берун омад, як даҳан ҳам гап назад ва Чемма аз хомӯшии ӯ бисёр хурсанд буд. Чемма дар ҳузури Ғурмагас ба худ нгуворие ҳис мекард ва имруз аз аввала ҳам бештар ин ҳиссиёт вайро фаро гирифта буд. Беодобии аҷиби Ғурмагас дар вақти маҷлиси комитет Чеммаро хеле дар ҳайрат монда буд. Дар наздикии қасри Уффици Ғурмагас ба якборагӣ аз роҳ рафтаи бозистода рӯ ба тарафи Чемма гардонд:

— Шумо монда нашудед?

— Не. Барои чӣ мепурсед?

— Ман аз шумо як илтимос дорам: ман мехостам, ки шумо бо ҳамроҳии ман каме гардиш кунед.

— Ба кучо?

— Ба ҳар кучое, ки хоҳед.

— Охир, барои чӣ?

Ғурмагас ҷи гуфтаиашро надишта монд.

— Ман ба шумо ҳозир гуфта наметавонам. Яъне гуфтаи бисъёр душвор аст. Лекин ман аз шумо бо зинҳор хоҳиш мекунам.

Ҷ якбора чашмонашро калонтар кушода ба Ҷемма нигоҳ кард. Нигоҳи ӯ ба Ҷемма ачиб намурад.

— Имрӯз кайфияти шумо дигаргун аст,— оҳиста гуфт Ҷемма.

Ғурмагас аз гули ба дасташ буда як баргро қанда пора-пора кардан гирифт... Ӯ ба кӣ ин қадар монанд буд? Оре, ӯ бо ҳамин гуна чунбинин ангиштонаш, бо ҳаракати тез-тези асабиаш ба қасе монанд буд...

— Холи ман душвор аст,— чашмонашро ба замин дӯхта гуфт ӯ. Овози ӯ базӯр шунда мешуд.— Ман ин бегоҳ танҳо мондан намехоҳам. Мехоҳед бо ҷамтар раҳ равем?

— Хеле хуб. Балки беҳтар аст, ки ба хонаи ман биравем?

— Не, бисёд ба ресторан даромада нахорӣ хӯрем. Мана дар ин ҷо, дар майдони Синъория ресторан ҳаст. Хоҳиш мекунам, рад накунад, шумо ваъда додед.

Дуяшон ба ресторан даромаданд. Ғурмагас хӯрок фармуд ва гӯё қасд кардагӣ барин хомӯширо давом дод, вонро бо ангиштонаш реза менамуд ва якзайл қияки дастархонро мекашид.

Ҷемма худро ҳичнл ҳис мекарду афсӯс мехӯрд, ки чаро бо ҳамроҳии вай ба ин ҷо омад. Хомӯшӣ торафт Ҷеммаро дилгир мекард, аммо вай бо шахсе, ки аз афташ дар ин ҷо будани худнро фаромӯш намудааст, дар бораи чизҳои ҳечу пуч гап задан намехост. Ниҳоят, Ғурмагас сар боло карду гапашро бурида-бурида гуфт:

— Ба тамошои цирк рафтан мехоҳед?

Ҷемма бо таъҷҷуб ба рӯи ӯ нигоҳ кард.

Ғурмагас ханӯз ҷавоби суолашро аз Ҷемма нагирифта давом кард:

— Шумо ягон вақт ҳамин туня намоишро дида будед?

— Не, ҳеҷ гоҳ надида будам. Ғумон намекунам, ки вай шавқовар бошад.

— Бисъёр шавқовар аст. Ин хел циркҳои кӯчагард-ро тамошо накарда, зинадагонии халқро омӯхтан мумкин нест. Бисёд, ба Порто-алла-Кроче бармегардем.

Вақте ки онҳо омаданд, цирки кӯчагард дар наздикии дарвозаҳои шаҳр барои худ тамошочой сохта буд.

Ғиж-ғиж! гӯшхорош! скрипка ва бакобаки нақора аз сар шудани тамошо ҳабар меод.

Труппа аз якчанд масхарабозон, ширикдорони кӯроқлӯш ва акробатҳо, як нафар аспсавор, ки хеззанин аз байни ҳалқа мегузашт, «маъшука»-и ба рӯяш рангубор молида ва «ошик»-и кӯзапушт, ки бо қарашмаҳои мулоимхунуқонааш тамошобинонро меҳандонд, иборат буд. Аскияҳо он қадар дурушт набошанд ҳам, аз даҳан монда ва бемаза буданд. Бенамакӣ ва заъки паст ба ҳаммаи бозихо акси худро зада буд. Тамошобинон мувофиқи табиати ҳалқи Тоскана боадабона меҳандиданд ва қарсақ мезаданд, вале онҳоро беинтар ҳаракатҳои кӯзапушт, ки Чемма дар онҳо ягон чиз зарифонаву заъқбақше намедид, ба шавқ мсавардаид. Ҳаракаташ дурушт ва хунук буданду бас. Тамошобинон ба кӯзапушт тақлидҳои масхараомез мекарданд ва кӯдакони бо худ овардаашонро ба китфҳои бардошта, ба онҳо он «махлук»-ро нишон меоданд.

— Чаноби Риварсе, наҳод, ки ба шумо ин манзара хуш омада бошад? — гуфт Чемма. Ӯ дар наздикии Чемма бо як дасташ яке аз сутунҳои чӯбини тамошоҷойро дошта рост менестод. — Ба назари ман...

Чемма чумлаи худро тамои накарда, бо сукут ба рӯи Ғурмагас нигоҳ карда истод. Чемма аз ҳамон вақте ки дар Ливорно дар пеши дарвоза истода бо Монтанелли гуфтугӯ мекард, то ба ҳол ин андоза нишонан дарду азоби беҳаду қиёсро, ки дар он дам дар чехраи Ғурмагас мушоҳида кард, дар чехраи ҳеҷ касе мушоҳида накарда буд. «Дӯзах»-и Данте¹ — ба дилаш гуфт ӯ.

Дар ин ҳангом кӯзапушт аз лагадкӯбии як нафар масхарабоз озурда шуда димоғаш сӯхт ва аз саҳна фелида-фелида рафта ғойб гашт. Аз паси он миёни ду масхарабоз муноқиша сар шуд ва Ғурмагас, гӯё ки акнун аз хоб бедор шуда бошад, ба Чемма гуфт:

— Акнун меравем... Ё ки шумо бо тамошо кардан меҳоҳед?

— Не, биёед меравем.

— Онҳо аз тамошоҷой баромаданду рӯ-рӯи чамани сабз қадам зада сӯи наҳр раван шуданд.

¹ Дӯзах дар асари Данте тасвири ҷаҳанми дар назар дошта мешавад.

Якчанд дақиқа ҳар ду хомӯш буданд, баъд якбора Ғурмагас суол дод:

— Хуб, тамошоро писандидел?

— Намониш ғамангезе ва баъзан ҳатто дилпокаш буд.

— Қадом чояш ба шумо дилпокаш намуд?

— Ҳамаи ин даҳону бини качқуниҳо, ҳаракатҳо бисъ-ёр хунуканд. Дар онҳо ягон чиз бамаъний нест.

— Шумо кӯзапуштро дар назар доред?

Ҷемма ба хотир дошт, ки Ғурмагас бисъёр ҳассос аст ва ҳар гоҳ ки дар бораи айбҳои ҷисмонӣ сухан равад, ӯ зуд он суханро ба худ мекашад. Бинобар ин вай то ҳол кӯшиш мекард, ки дар бораи ин қисми тамошо гап накушояд; вале ҳозир ки ҳуди Ғурмагас дар ин ҳусус гап зад, Ҷемма ҳам ҷавоб дод:

— Оре, вай ба ман ҳеҷ хуш наомад.

— Аммо вай тамошобинонро аз ҳама зиёдтар ба шавқ меовард.

— Бале, аммо ҷои таассуф ҳам дар ҳамаи аст.

— Чаро? Магар сабабаш он аст, ки ҳаракатҳои ӯ ҳилофи завқи бадеи мебошанд.

— Ҳамааш ҳилофи завқи бадеи аст; боз он бераҳмӣ...

— Бераҳмӣ? Нисбат ба кӯзапушт?

— Ман гуфтани ҳастам, ки... ҳуди кӯзапушт аз ин бераҳмӣ парво надорад. Кӯзапушти, даҳону биникаҷқуни барои ӯ воқеан пайдо кардани ризқ аст, чунон ки ҳеҷ задани аспасвор ё роли маъшукро бозӣ кардани актриса ҳам усули пайдо кардани ризқу рӯзист. Аммо вақте ки кас ба кӯзапушт нигоҳ мекунад, ба дилаш сахт ва гарон мерасад. Роли ӯ хоркунанда аст, дар он роль шарофати инсонӣ поймол мешавад.

— Хайр, ӯ дар ин роли худ шояд аз он хорӣ, ки пеш аз дохил шудани ба труппаи цирк кашид, зиёдтар хор намешудагист. Шарофати инсонии ҳар яки мо ҳам ба ин тарик ё он тарик поймол мешавад.

— Бале, ин дуруст аст. Вале дар ин ҷо... Шояд ба назари шумо суханони ман як ақидаи кӯҳнашуда барини намоянд, вале ман тани одамиро шариф медонам; вақте ки онро масҳара дошта, хор ва паст карда, қасдан монанди як чизи ҳақиру забун ба кас намоиш медиҳанд... ман ба ин ҳеҷ тобу тоқат надорам.

— Тани одамм?... Пас, ҷони вай чӣ?

Гурмагас аз роҳ бозистод ва як дасташро ба яке аз сангҳои канои наҳр тахья дода ба рӯи Чемма нитох кард.

— Чон?— хайрон шуда такрор кард Чемма.

Гурмагас дастонашро беихтиёр ёзонда, ба ғайи задаи сар кард:

— Наход ки ҳеҷ вақт ба фикратон наомада бошад, ки ҳамин масхарабози бадбахт низ чон дорад—чони зинда ва муборизакунандаи инсонӣ дорад, пучуди баднамои ӯ он чонро дар бар мегирад ва ӯ маҷбур аст, ки барои қонаш меҳнат кунад? Шумо ки ба ҳама чиз тараххум доред, ба вучуди инсоне, ки либоси масхара пӯшидааст, хориатон меояд, наход ки шумо ҳеҷ вақт дар бораи чони он бадбахт фикр накарда бошед? Вай ҳатто латтае надорад, ки бо он бараҳнагии худро пӯшонад. Фақат як мулоҳиза кунед, ки ӯ чӣ қадар аз сармо меларзад, ханда ва масхарахоро, ки гӯшҳояшро ме-сӯзонанд, шунида, ба зарбаи ҳалокатовари онҳо тоб оварда, дар назди ҷамъати тамошбинон азоби ҷангу номусро мекашад. Тасаввур кунед, ки ӯ чӣ гуна дар назди ҳаман онон бепаноҳ буда, сӯзу гудоз мекунад. Вай розӣ аст, ки кӯҳҳо ба болон ӯ ғалтанду сангҳои кирралори бераҳм ӯро гӯр кунанд, то ки ӯ аз ин ранҷу азобҳо ҳалосӣ ёбад; ӯ ба сӯрохҳои замин даромада пинҳон шудани мушҳоро дида ҳасад мебарад, ки чаро ӯ ҳамин тавр карда наметавонад, чаро ӯ ба сӯрохҳо лангоҳ бурда наметавонад. Боз як чизро фаромӯш накунед, ки чон ҷашм надорад, ки бинад, овоз, надорад, ки фаръёд завад. Ӯ бояд бардошт кунад, бардошт кунад, бардошт кунад. ...Ҳо, маъ чӣ ғашон бемаънӣ гуфта истодаам? Барои чӣ шумо ханда намекунед? Магар шумо ҳис намекунед, ки ин ғалҳо чӣ қадар хандаоваранд?

Чемма ба охиштагӣ ва хомӯшии мурдавор баргашта ба сӯи наҳр рафтаи гирифт. Дар давоми ҷандии соатҳо Чемма як бор ҳам аз фикри худ нагузаронда буд, ки мумкин аст ҳаман ин ҳаяҷону изтироби Гурмагас ягон алоқае бо тамошон цирк дошта бошад, вале акнун ки Гурмагас ба якборагӣ ин ҳама ғалҳоро гуфт ва бо суханони худаш як намоиши тираи пурлаҳшатеро аз ҳаёти шахсии худаш ба ҷашми Чемма ҷилвагар сохт, Чемма ки ба ҳоли ӯ як дилсӯзи ва тараххуми амиқе ҳис мекард, ягон калима сухани тасаллибахш пайдо карда натавонист, ки гуяд. Гурмагас ҳам сарашро ба як та-

раф гардонда аз пахлӯи ӯ роҳ мерафту ба об нигоҳ мекард.

Ӯ якбора ба Чемма нигоҳи лоқайдонае карда гуфт:

— Ман мехостам шумо фаҳмед, ки тамоми ин суханони ман хаёли аст. Ман аз хаёл гап бофтакро дӯст медорам, аммо вақте ки шунавандан ман суханони марочиддӣ гумон мекунад, ман бетоқат мешавам.

Чемма ҳеҷ ҷавоб надод, ҳар ду боз хомӯшона рафтаи гирифтанд. Вақте ки аз пеши дарвозаҳои касри Уффиции мегузаштанд, Ғурмағас аз пайраҳа баромала, ба болои як чизи сиеҳе, ки дар нзи чархи ароба хобида буд, ҳам шуд. Он кӯдаке буд, ки дар он ҷо хобида гирья мекард.

— Ба ту чӣ шуд, бача?— гуфта пурсид ӯ. Чемма аз якбора нарма шудани овози ӯ ҳайрон шуд.— Чаро ту ба хонаатон намеравӣ?

Кӯдак ҷунбид, нолиши хазини ӯ шунида шуд. Чемма ба ӯ наздиктар омада дид, ки як бачаи тахминан шашсода, ҷомачааш дарида ва ҷиркин, ҳамчун ҷонваре, ки аз ҳучуми ҷонвари дигар тарсида ба ҷое паноҳ бурда бошад, дар як тарафи пул хобидааст. Ғурмағас ҳам шуда мӯйсари парешони бачаро молид. Ӯ барон он ки аз кӯдак ҷавобе шунавад, боз ҳам ҳамтар шуда пурсид:

— Чӣ шуд ба ту? Ба хонаатон рафта дар катчаи худат хоб кун. Бачаҳои хурдсол набояд шабона дар кӯча гарданд. Ту бисёр хунук хӯрдай. Бие, дастатро ба ман диҳ, хо бале! Хонаатон кучост?

Ӯ аз дасти бача гирифта мехост, ки ӯро аз замини бардорад, бача бо овози баланд гирифта худро ба замин партофт.

— Чӣ шуд? Чӣ шуд? Ачабо! Хонум, инро бинед!

Китфу куртачаи кӯдак хунолуд буд. Ғурмағас навозишкоруна давом кард:

— Ба ман гӯй, ба ту чӣ шуд, магар аз ягон ҷой ғалтидӣ? Не? Туро ягон кас зад? Хо, ин тавр гӯй! Ман ҳам ҳамин хел гумон карда будам. Туро кӣ зад?

— Амакам.

— Хо, амакам зад гӯй. Кай зад?

— Имрӯз пагоҳӣ ӯ маст буд, баъд ман... ман...

— Баъд ту ба дасташ афтодӣ, а? Ҳамин тавр? Фарзандам, вақте ки одам маст аст, ба пеши вай рафтаи даркор нест. Инро мастон дӯст намедоранд. Хонум, мо

акуну бо ин бача чӣ кор мекунем? Ба равшанӣ наздиктар биё, то ман бинам, ки аз кучои ту хун меояд. Дастонатро ба гардани ман андоз, ман туро ҳеҷ кор намекунам. Хо, яна ҳамин тавр.

— Ӯ бачаро ба дасташ гирифта ба канори кӯча гузаронд, ба болои як санги фароҳе гузошт ва аз кисааш қаламтарошашро бароварда, сари ӯро ба спинаи хула тахья кунонда остини даридаи вайро оҳиста бурида партофт. Чемма дасти зарардидаи кӯдакро ба даст гирифт; китфи бача зарбаи сахте хӯрда, варам карда буд, дар дасташ ҷароҳати баде дида мешуд. Ғурмагас дар ҳолате ки дасти маҷрӯҳи кӯдакро бо рӯмолча мебаст, гуфт:

— Чӣ тавр дидашон шулааст, ки ин бачаи пириро заяанд! Туро бо чӣ зад?

— Бо бел. Ман аз вай пул пурсидам, аз баққол қанд меҳарам гуфтам, вай маро бо бел зад.

Аз шунидани ин суҳан Ғурмагас як қад pariда ва бо овози дилсӯзоня гуфт:

— Бел бисъёр сахт расид-мӣ?

— Ӯ маро бо бел зад, ман гурехта рафтам. Ман гурехтам, чунки вай маро зад.

— Ту ҳеҷ чиз нахӯрда то ба ҳол дар кӯчаҳо гаштӣ?

Бача ба ҷои ҷавоб фаръёҳ бардошт. Ғурмагас вайро аз болои санг ба даст гирифт.

— Ҳеҷ гап не, мо туро даво мекунем. Аз кучо ягон фойтун ёфтан мумкин бошад? Метарсам, ки тамоми каретаҳо дар пеши театранд, он ҷо имрӯз тамошо ҳаст. Ман дар хичолатам, ки шуморо бо ҳамин тарик дар кӯчаҳои шаҳр аз пуштам овора карда мегардам хонум, аммо...

— Ман албатта бо шумо меравам. Ба шумо шояд ёрӣ додан лозим шуда монад. Оё шумо метавонед, ки ӯро дар ин қадар роҳ бардошта равед? Магар ӯ вазнин нест?

— Метавонам. Аз ин хотирчамъ бошед.

Онҳо дар пеши театр якҷанд фойтун дидаанд, лекин ҳаман онҳо банд буданд. Тамошо дар театр тамои шуда халқ пароканда шуда истода буд. Номии Зита Рени бо ҳарфҳои калон дар афишаҳои деворӣ навишта шуда буд. Ӯ дар спектакль иштирок мекард. Ғурмагас аз Чемма илтимос кард, ки каме сабр кунад, ва худ ба

назди гурӯҳи артистҳо рафта ба яке аз ходимони театр муроҷиат кард:

— Хонум Рени рафтанд ё ҳанӯз ин ҷо ҳастанд?

Ходим дар ҳолате ки «ин ҷаноби озодалибос барон чӣ кӯдаки бесомонро бардошта гаштааст» гуфта ба ӯ бо таъҷуб нигоҳ мекард, ҷавоб дод:

— Не, ҷаноб, хонум Рени тараддуи рафтан доранд. Хӯ, ана, фойтунашон дар он ҷо... Инак худашон ҳам омаданд.

Зита ба дасти як офицери кавалерия такъя карда аз зинапоя поён мефуromaд. Ӯ бо камзӯли махмалини сурхранги худ, ки аз болон либоси саҳнагаш пушида буд ва бо бодбезакӣ калонаш, ки аз парҳои нӯгборик тартиб ёфта буд, бисъёр зебо ва хушрӯй менамуд. Вай аз зинапоя фуromaда истода, дасташро аз бағали ҳамроҳаш берун кашида ба леши Гурмагас омад: ӯ аз таъҷуб ва ҳайрат худро гум карда буд. Оҳе кашида ба Гурмагас хитоб кард:

— Феличе! Дар дасти шумо чист?

— Ман ин бачаро аз кӯча ёфтам. Ӯ бисъёр калтак хӯрдааст ва гурусна ҳам ҳаст. Ҳар чӣ зудтар ибро ба хона расондан даркор. Азбаски ҳоло дар ҳеҷ ҷо фойтун ҳолӣ нест, фойтуни шумо ба ман даркор аст.

— Феличе, шумо албатта чушин майле надоред, ки гадобачаи ифлосро ба хонаатон баред. Дихед ба полиция, то ки вайро ба ятимхона бурда ҷо кунад. Охир бачагонӣ кӯчагӣ бесару поро ғун карда гаштан шонesta нест.

— Кӯдак маҷрӯх аст,— гуфт Гурмагас,— пагоҳ ӯро ба хонааш фиристодан мумкин, аммо ҳозир аввал ба ӯ хӯрок додан лозим.

— Бинед, ӯ сарашро ба сиван шумо гузоштааст! Шумо чи хел ба ин токат мекунед? Охир вай ин қадар чиркин аст!

Риварес бо қаҳр ба рӯи Зита нигоҳ кард:

— Ин бача гурусна аст,— гуфт ӯ бо ҷиддият,— шумо эҳтимол маънои ин гапро нафаҳмед.

— Ҷаноби Риварес,— гуфта ба гап ҳамроҳ шуд Чемма,— хонаи маи аз ин ҷо наздик аст, биёед бачаро мебарем; агар шумо фойтун пайдо карда натавонед, ман ӯро шаб дар хонаам мемононам.

Гурмагас зуд ба Чемма рӯ гардонд:

— Шумо розӣ ҳастед ки...

— Албатта. Шабатон хуш, хонум Рени.

Занаки лӯлӣ бо таъзими хунуке ва бо китфчунбонии қаҳролуде аз нав дастӣ худро аз зери дастӣ офицер гузаронд ва домани куртаашро каме боло карда аз пеши онон хиромон-хиромон гузашта ба сӯи фойтунӣ болопӯше, ки онро аз вай гирифтани меҳостанд, рафт ва дар наъди даричаи фойтун истода овоз дод:

— Ман фойтунро барои шумо ва бача мефиристонам, ҷаноби Риварес.

— Бисъёр хуб, ман холо адресро ба шумо маълум мекунам.

Ғурмагас ба кӯча баромада адресро ба фойтунӣ дод ва боз бо кӯдак ба пеши Ҷемма баргашт.

Хизматгори Ҷемма — Кэтти ба бонувии нигарон шуда, нахобида буд. Ӯ аз ходиса огоҳ шуда, тозон барои овардани оби гарм ва лавозимӣ ҷароҳатбандӣ рафт. Ғурмагас бачаро ба курсӣ шинонд, ҳудаш ба як зонӯ истода, куртан хушолудӣ ҷиркинӣ бачаро ҷолокона аз тани вай кашид ва заҳмхоро бо ҷамон ҷолокӣ шуста аз нав баст. Вакте ки ӯ бачаро шустушӯ карда ба кӯрпаи гарм печонд, Ҷемма лаълӣ бардошта ба хона даромад; дар ҳолате, ки аз дидани он маҳлуки хурдтараки аҷоиб табассум мекард, пурсид:

— Акун бемори шуморо хӯрондан мумкин аст? Мая барои вай хӯрок тайёр кардам.

— Мо, аз афташ, дар хонаи шумо бестартибии калон барпо кардем, мана ин ҷизхоро сӯзондан даркор аст, ман пагоҳ барои ӯ либоси нав харида меоварам. Шумо камтар коньяк доред, хонум? Ду-се култ ба ӯ нӯшондан лозим аст, ман бошам, агар руҳсат шавад, барои дастшӯй меравам.

Бача пас аз шикамашро сер кардан дар бағали Ғурмагас сарашро ба сини вай гузошта хобаш бурд ва Ҷемма барои ба тартиб даровардани хона ба Кэтти ёрӣ дод ва боз ба курсӣ нишаст.

— Ҷаноби Риварес, пеш аз рафтани тои хӯред. Шумо имрӯз дар вақти нахории нисфирӯзӣ бисъёр кам хӯрок хӯрдаед.

— Агар ягон пиёла ҷой мебуд, ман бо майли тамом менӯшидам. Бубахшед, ман шуморо бисъёр заҳмат дода истодаам.

— Хеч, хеч. Бачаро ба болои диван гузоред. Ӯ шуморо хаста мекунад. Сабр кунед, ман болишт монам.

ва чойпӯш андозам. Хӯш, акнун шумо чӣ кор кардаӣ ҳастед?

— Пагоҳ-мӣ? Ман пагоҳ чустуҷӯ карда мефаҳмам, ки ӯ ғайр аз амаки бадмасташ ягон ҳеши дигар ҳам дорад ё не. Агар набошад, маслиҳати хонум Рениро қабул карда, бачаро ба хонаи бачагон супурдан лозим меояд. Бечора, хобаш бурд! Чӣ кӯдаки бадбахтест, аз бачаи турба ҳам бепаноҳтар, дар кӯча мондааст.

Вақте ки Кэтти дар лаълӣ таом овард, бача чаши кушода бо хайронӣ ба атроф назар андохт. Ӯ Гурмагасро шинохт монанди гамхори ҳақиқии худ ба ваъ ин-гоҳ мекард; баъд гел зада, аз диван фурумад ва ба пеши Гурмагас омад. Ӯ акнун як қадар ба худ омада хушбӯр шуда буд ва суолҳо меод. Бача ба дасти чапи маъюби Гурмагас, ки ӯ дар он дасташ як порча самбӯсаро дошта меистод, ишора карда пурсид:

— Ин чист?

— Ин? Самбӯса. Ту ҳам меҳохӣ? Не, имрӯз ҳамин қадарам кофӣ. То пагоҳ сабр кун, азизам.

— Не, ман инро пурсидам,— бача ангуштонҳои бурндашуда ва асари ҷароҳати хурдиро, ки дар дасти чапи Гурмагас буд, нишон дод ва зуд дасти худро поён кашид.

— Ха, ин-мӣ! Ин худӣ ҳамон аст, ки ту ҳам дар китфат дорӣ. Маро як одами зӯр зада буд.

— Дард карда буд-мӣ?

— Ба ёдам нест, назар ба калтакҳое, ки баъд хӯрдӣ, аввалинаш он қадар дардинок набуд. Канӣ, акнун рафта хоб кун, шаб бисёр гап задаи хуб нест.

Вақте ки фойтун омад, бача ханӯз дар хоб буд ва Гурмагас пайро бедор накарда аз зинапоя поён фурувард.

— Шумо имрӯз фариштан меҳрубони ман будед,— гуфт ӯ ба Чемма дар пеши дар,— аммо ни албатта барои муноқишаю ҷанҷолҳои ояндаи мо монев шуда наметавонад.

— Ман бо ҳеҷ кас ҷанҷолу муноқиша кардан намехоҳам.

— Мумкин, аммо ман мехоҳам. Зиндагонии бечанҷолу кашмакаш ба дил мезанад. Кашмакаши дуруст—намаки замин аст. Ин аз тамошон цирк хубтар аст.

Бо ҳамин суханон ӯ бачаи хобидаро бардошта аз зинапоя фурумада рафт.

Як рӯз дар аввалҳои моҳи январь Мартини, ки ба ҳама барои иштирок кардан дар маҷлиси ҳармоҳаи комитети алабӣ даъватнома фиристода буд, аз Ғурмагас як хатчан бо қалам навишташуда гирифт: «Бисъёр афсӯс, ки омада наметавонам». Ин барои Мартини бисъёр саҳт расид, ҳусусан аз барои он саҳт расид, ки дар даъватнома муҳим будани маҷлис қайд шуда буд. Ин гуна муносибати нописандонаи ӯ ба қорҳои комитет ба назари Мартини қариб як ҳасрати ғусулхонае намурад. Ғайр аз ин дар як рӯз се мактуб бо хабарҳои бад омад, илова бар он боди шарқӣ мевазид, аз ин рӯ Мартини парешонхӯл буд. Вақте ки дар маҷлис доктор Риккардо аз ӯ пурсид: «Риварес ин ҷост ё не?», вай бо қаҳр ҷавоб дод:

— Не, вай ягон қори шавқовартар ёфтагӣ барин. Ба маҷлис омада наметавонад, ё дурусттараш—омадан намехоҳад.

Ғалли бадқаҳр шуда гуфт:

— Ростӣ, Мартини, шумо бисинсофтарин шахс дар Флоренция мебошед. Агар як одам ба шумо хуш наояд, шумо ӯро айбдор кардан мегиред, ва ҳар қорек ки ӯ қунад, ба назари шумо албатта бад менамояд. Риварес чи тавр омада метавонад, дар сурате ки бемор аст?

— Қӣ ба шумо гуфт, ки вай бемор аст?

— Магар шумо хабар надоред? Ӯ дар қор рӯзи охир аз бистар намехезад.

— Ба ӯ чӣ шудааст?

— Намедонам. Ӯ ба сабаби бемориаш рӯзи панҷшанбе бо ман вохӯрда наметавонист ва дирӯз, вақте ки ман ба хонаи ӯ рафта будам, ба ман гуфтанд, ки ӯ саҳт бемор аст ва бинобар ин бо ҳеҷ кас вохӯрда наметавонад. Ман гумон кардам, ки Риккардо ба вай нигоҳубин мекунад.

— Ман аз ин гапҳо ҳеҷ хабар надоштам. Ман имрӯз бегоҳӣ рафта мефаҳмам, ки ба ӯ ягон чиз лозим аст ё не,

Пагоҳии дигар ба кабинети хурди Ҷемма Риккардо даромад. Рангани парида ва бисъёр мондашуда менамуд. Ҷемма дар пешии миз нишаста қаторҳои якранги рақамҳоро ба Мартини меҳонд, ки ӯ ба як дасташ онҳоро пурбин ва ба дасти дигараш қалами борик гирифт.

та ба саҳифаҳои китоб баъзе аломатҳои хурд мегузошт. Чемма бо дасташ ишора кард, ки хомӯш будан лозим аст. Ояҳо ҳар ду бо бисъёр мушкилӣ бо «валифҳои» маҳфии истилоҳӣ хат навишта истода буданд. Риккардо фаҳмид, ки ба қорашон ҳалал расондан лозим нест, бинобар ин охира рафта ба нимқат нишаст; аз уф-уф гуфтани ӯ хастагаш маълум буд.

— 2,4; 3,7; 6,1; 3,5; 4,1,— овози Чемма ҳамчун овози машина як ҳел мебаромад,— 8,4; 7,2; 5,1. Ин охири ҷумла аст, Чезаре.

Барон ин ки ҷои хондагиашон гум нашавад, Чемма ба қозғ тугмасӯзан ҳалонид ва ба Риккардо рӯ овард:

— Субҳатон хуш, доктор. Ранги шумо бисъёр паридааст. Магар беморед?

— Ман саломатам, фақат бисъёр монда шудаам. Ман шабро нахобида бо Риварес гузаронидам.

— Бо Риварес?

— Бале, тамоми шаб нахобидаам ва ҳозир бояд барон муолиҷаи беморони худ биравам. Ман омадам то фаҳмам, ки оё касеро пайдо карда метавонед, ки якчанд рӯз Риваресро парасторӣ кунад. Ман албатта ҳар хизмате, ки аз дастам меояд, мекунам, вале ман вақт надорам. Ман ба ӯ дар ин бора гап зада будам, лекин Риварес қабул накард, вай ин гапро шунидан ҳам наметоҳад.

— Ба вай чӣ шудааст?

— Бешубҳа, ӯ як бемории вазнини асабӣ дорад. Иллати асосии беморӣ ҷароҳати кӯҳнаест, ки дар вақташ дуруст даво карда нашуда будааст. Аҳволаш бисъёр вазнин ва ҳудаш аз рӯҳ афтодааст. Тамоми бадбахтии Риварес ҳамон бемории кӯҳна аст. Ин барон ӯ бисъёр бад аст. Эҳтимол ӯ вақти ҷангро дар Американи Ҷанубӣ ба ин беморӣ гирифтور шуда ва он вақт бемориаш ба қадри лозим муолиҷа карда нашуда бошад. Риварес боз ҳам бахтёр аст, ки то ҳол зинда мондааст, фақат дар ӯ варами донӣ боқӣ мондааст, ки вақт-вақт ба дард мебарояд ва ҳар як ҳодисаи ҷузъӣ бемории кӯҳнаи ӯро ба ҳаракат оварда метавонад.

— Ин хавфнок аст?

— Не. Хавфи калон дар ин ҷост, ки бемор бисъёр азоб мекашад ва мумкин аст, ки дар вақти авҷ гирифтани дард захр хӯрда монад.

— Ӯ бисъёр азоб мекашад?

— Азобаш хеле сахт аст. Ман намедонам, ки ӯ чӣ гуна тоқат мекарда бошад. Ман бароя каме осуда кардани вай шабона ба пушонидани афъюн маҷбур шудам. Агарчи ба беморони асаб афъюн доданро бад мебиннам, чӣ кунам, ки қадаре дардашро таскин додан лозим буд.

— Ӯ албатта бисёр асаби будагист?

— Бале, аммо қувваи ирода ва қобилияти худдории ӯ бисёр мустаҳкам аст. Дишаб баъди қоҳишу азоби зиёде аз ҳуш рафт. Аммо бо вучуди хамаи ин азобҳо, вай худро хеле ором нигоҳ дошт, ки ман дарунаки ба вай офарин хондам. Аммо дар охир ман бисёр сахтӣ кашидам. Вале шумо гӯед, ки ин чанд вақт давом кард? Панҷ шаби пурра. Гайр аз як зани сохиби ҳавлӣ — ва ӯ ҳам чунон серхоб, ки агар хона ба сараш фуру ғалтад ҳам бедор намешавад ва агар бедор ҳам шавад ғюндааш намерасад, — дигар касе дар пеши ӯ набуд.

— Ҳуш, раққосан вай чӣ?

— Риварес вайро ҳеч ба пеши худ намегузорад. Ҳақиқатан ҳам ин ачиб аст, бале? Риварес агар вайро бинад, гӯё ки дардаш меафзояд. Хулоса ин мардак як махлуқи бисёр ачибест, ки ман шояд дар умрам монандашро надида бошам. Исту бисти вай пур аз тазодҳост.

Доктор соати худро аз кисааш берун оварда нигоҳ кард.

— Ман ба касалхона дер мемонам, аммо чӣ илоч? Ба ординатор имрӯз бе ман касалхоро дидан лозим меояд. Хеле таассуф, ки ман пеш аз ин аз касалии Риварес огоҳ набудам; ўро дар ин аҳвол танҳо гузоштан дуруст набуд.

— Охир барои чӣ ӯ беморни худро маълум накард? — гуфта ба ғап ҳамроҳ шуд Мартини. — Албатта, мо ўро ҳеч вақт бе нигоҳубин намегузоштем.

— Афсӯс, доктор, — гуфт Цемма, — дишаб касеро нафиристодед, ки яке аз моёро ба он ҷо барад ва худатонро ба сахтӣ гузоштед.

— Ман хостам ба Галли одам фиристонам, вале Риварес ба чиҳати як мулоҳиза ибро нахост. Вакте ки ман пурсидам, оё ӯ ягон касро дар пеши худ дидан мехоҳад, вай ба рӯи ман монанди девонаҳо нигоҳ кард ва чашмони худро бо ду дасташ пушонда гуфт: «Ба онҳо нагӯед, онҳо ба ман хоханд хандид». Ӯ дар ҳаёли он ки

гуё мардум аз ваҷҳе ба вай механдида бошанд, бисёр гусса меҳӯрад. Ман ҳеҷ намефаҳмидам, ки гап дар кучост. Ӯ доим ба забони испанӣ гап мезанад. Аммо маълум аст, ки қасалҳо аксар вақт аз шиддати дард ва ҳавли ҷон гапҳои бесарунӯғ ва подарқаво мезананд.

— Холо дар назди ӯ кӣ мондааст?— пурсид Ҷемма.

— Гайр аз занаки соҳибхона ва духтарчаи ӯ каси дигар нест.

Мартини гуфт:

— Ман ҳозир ба пеша ӯ меравам.

— Раҳмат ба шумо, ман ба он ҷо дертар меоям. Шумо дар он ҷо болои миз, ки пешаи тирезаи қалон истодааст, дастур ва маслиҳатҳо ва ҳамчунин дар тоқчаи хонаи дуҷум оби афъюро ёфта метавонед. Агар боз дардаш сар шавад, аз оби афъюн як каме нӯшонед, яммо аз як бор зиёд не. Пас аз он оби афъюро ба ҷои дуртар гузоред, вагарна ӯ барои сабуктар шудани дардаш аз миқдори лозима зиёдтар хоҳад нӯшид...

Вақте ки Мартини ба хона даромад, Ғурмагас сари худро ба сӯи ӯ гардонд ва дасти гармашро ба вай дароз кард, бо ҳамон гапзанин берноякорин худ гуфт:

— Ҳо, Мартини, шумо омадед, то маро барои ислоҳе, ки ба рисола даровардаам, хуб дашном диҳед? Барои он ки дируз дар маҷлис комитет иштирок карда натавонистам, нашӯред: ман чандон ҳам сикат нестам ва...

— Монед ки гапхоро. Ман ҳозир Риккардоро дидам ва пурсидан омадам, ки ба шумо фондае расонида метавонам ё не?

Ғурмагас кӯшиш мекард, ки ба Мартини худро ҷандон ҳам касали саҳт набудагӣ барин нишон диҳад:

— Шумо бисёр меҳрубои ҳастед. Аммо кири захмат кашидан намекунад. Ман фақат каме бетоб шудаам.

— Риккардо ҳам ба ман ҳамин хел гуфт. Гуё ӯ тамоми шаб дар назди шумо буд?

Ғурмагас аз ҳашм лабашро газид.

— Ман худамро нағз ҳис мекунам, раҳмат ба шумо, ба ман ҳеҷ чиз лозим нест.

— Хеле хуб, агар шумо танҳоиро дӯст медошта бошед, ман дар хонаи дигар менишинам. Ман дарро боз мегузорам, то ки шумо маро дар вақти даркорӣ ҷеҳзада тавонед.

— Илтимос мекунам, ташвиш нақашед. Ба ман ҳеҷ чиз даркор нест. Шумо беҳуда вақти худатонро талаф мекунад.

— Ил гапҳои бемаъниро як сӯ монед,— гуфт Мартини бо овози ҷиддӣ.— Барои чӣ дурӯғ мегӯед? Магар ман чашм надорам? Агар тавонед, як каме хоб кунед.

Ӯ ба хонаи дуҷум гузашта дарро боз монд ва худ ба даст китобро гирифта нишаст. Даре нагузашта ӯ садои нотинҷ шудани Ғурмагасро шунид. Ӯ китобро гузашта гӯш андохт. Хомӯшии кӯтоҳе ба миён омад, баъд боз ҷунбишҳои беором ва нафаскашиҳои вазнини душворе, монанди шахсе ки барои худро аз нолаю фаръёд нигоҳ доштан дандон ба дандон мегузорад, шунда шуд. Мартини ба назди бемор даромад.

— Шояд ба шумо ягон мадад расондан лозим бошад, Риварес?

Ҷавоб шунда нашуд ва ӯ ба бистари бемор наздиктар рафт.

Ғурмагас як лаҳза бо чашмони беҳаракат нигоҳ карду хомӯшона сар ҷунбонид.

— Оби афъюн мехоҳед? Риккардо гуфт, ки агар дард авҷ гирад, ба шумо оби афъюн додан мумкин будааст.

— Не, аз шумо хеле миннатдорам, ман боз камс сабр карда метавонам. Баъд аз нӯшидани оби афъюн эҳтимол дардам боз қувват гирад.

Мартини китф ҷунбонид ва ба пеши ӯ нишаст. Соатҳо ӯ ба бемор нигоҳ мекард, ҳар як ҳаракати вайро таъкиб намуд, баъд аз он бархоста оби афъюн овард.

— Риварес, бас аст... Агар шумо тоқат кунед ҳам, ман тоқат карда наметавонам. Бинӯшед, ин доруро.

Ғурмагас дам назада оби афъюнро нӯшид. Баъд рӯяшро ба тарафи девор гардонда чашмонашро пӯшид. Мартини боз нишаст ва ба нафаскашии ӯ, ки торафт ба ҳолати эътидол бармегашт, гӯш меод. Ӯ якҷанд соат бе ҳеҷ гуна ҳаракате хоб кард. Мартини ба назди бистари ӯ якҷанд бор омад ва ба симон беҳаракати вай, ки ҳеҷ гуна асари зиндагӣ дар он дида намешуд, назар андохт. Рӯи ӯ ба дараҷае беҳун ва пажмурда буд, ки Мартини аз дидани он якбора ба тарс афтод. Мабодо афъюнро бисёр дода бошад! Дастн ҷапи қачшудан Ғурмагас дар рӯи кӯрпа мехобид ва Мартини вайро оҳиста ҷунбонид, то ки бемор бедор шавад. Дар ҳамин

вақт остини тугмаи гузаронида нашудан ӯ боло кашида шуд ва дар бозувони ӯ як қатор доғҳои дахшатаи гези чароҳатҳои кӯҳнас, ки аз ангиштонаш гирифта то китфаи мерасиданд, намоён гардид.

— Ман ҳеч тасаввур карда наметавонам, ки дар вақти тозагии ин чароҳатҳо дасти вай ба чӣ ҳолате бошад,— гуфтани овози Риккардо аз ақиб шунда шуд.

— Оҳо, охир шумо ҳам омадед-ку. Нигоҳ кунед, Риккардо, ӯ ҳале зиёд хобид. Ман ба ӯ даҳ соат пеш аз ин афюн дода будам ва ӯ аз ҳамон вақт боз як бор ҳам наҷунбидааст.

Риккардо ҳам шуда ба нафаскашӣ ӯ гӯш андохт.

— Не, вай хуб нафас мекашад. Азбаски ӯ чандин шаб азоб кашид, имрӯз аз хастагӣ ва бемадорӣ саҳт хобидааст. Аммо вақти сахар мумкин аст дардаш аз нағ шурӯъ шавад. Умедворам, ки ягон кас шабона дар пеши вай нишаста бемордорӣ хоҳад кард.

— Бале, Галли нигоҳубин мекунад, ӯ ба ман хабар дод, ки дар соати даҳи шаб меояд.

— Ҳоло соат қариб даҳ шудааст. Мана, ӯ бедор шуда истодааст. Шумо духтаракро фармояд, ки оби шӯрборо гарм кунад. Ором, ором шавед, Риварес. Бо ман даст ба гиребон шудан лозим нест, ман епископ нестам.

Гурмагас тарсида аз ҷояш хест ва ба забони испани пурсид:

— Навбати баромадани ман шудааст? Ҷамоатро боз як дақиқа машғул доред... Ман... Оҳ, ман ҳатто шуморо нашинохтам, Риккардо.

У ба атрофи худ назаре андохт ва бисёр саросема шуда бо даст пешонинашро молид, гӯё ба ҳақиқи будани он чӣ дар атрофаш буд, шубҳа дошт.

— Мартини, шумо дар ин ҷо? Ман фикр кардам, ки шумо кайҳо рафтаед. Эҳтимол ман дар хоб будам.

— Шумо ҳамчун хурлиқон афсонави даҳ соат хобидед... Ҳоло шумо оби шӯрборо хурда бояд боз хоб равед.

— Даҳ соат? Мартини, гумон мекунам, ки шумо, албатта, дар давоми ҳамаи ин соатҳо дар ин ҷо набудед?

— Ман ҳеч ҷо нарафтаам. Ман тарсидам, ки ба шумо афюнро зиёд дода бошам.

Гурмагас ба Мартини нигоҳи маккоронае кард:

— Дасти маъшукаи ўро фушурдан ба шумо чи лозим?

Мартини дар хичолат монда ҷавоб дод:

— Хайр, ихтиёратон.

Зита по ба замин кўфта:

— Ман аз шумоҳо безорам!— гўёи фаръёд кард. Чашмонаш ҳамчун ангишти сўзон шўълавар гаштанд. — Хамаи шумоёнро бад мебинам. Шумоҳо меоед, ки бо вай дар бораи сиёсат баҳс кунед ва ў ба шумоҳо иҷозат медиҳад, ки нигоҳубинаш кунед, аммо мани бечора ҳатто аз тарқиши дар ҳам нигоҳ карда наметавонам. Вай ба шумоҳо кӣ мешавад, ба ў чӣ кор дорестон? Шумоҳо чӣ ҳақ доред, ки омада ўро аз ман дур кунед? Ман аз шумо безорам, безор!..

Зита бо овози баланд фаръёд бардошта тозон ба боғ даромада рафт.

Мартини худ ба худ мегуфт:

— Худоё, ин зан ўро ҳақиқатан нағз медидааст-ку. Аҷаб!..

БОБИ ХАШТУМ

Ғурмагас аз беморӣ зуд сихат шудан гирифт. Ҳафтаи дуюм Рикардо омада дид, ки ў ҷомаи хонапӯшаки туркӣ ба тап, дар кушетка нишаста бо Мартини ва Галли сӯхбат дошт, баъд ҳатто талабгор шуд, ки барои гардиш бираванд, вале Риккардо ба ин ғайрати ў хандида бо истехзо пурсид, ки оё вай барои гардиш якбора ба Фьезола рафтаи намехоҳад?

— Ё ба пеши Грассини меравед?— бо киноя илова кард Риккардо.— Ман бовари дорам, ки хонум Грассини шуморо бо ин рӯи сафеду чашмони хумор бинад бисъёр шод мешавад.

Ғурмагас дастҳояшро бо надомат ба росту чал ҳаракат дод:

— Чанобон, ин гап ҳатто ба хаёли ман ҳам набуд. Хонум Грассини маро фидошудан Италия номида, дар бораи ватанпарварӣ гап хоҳад зад. Ба ман лозим меояд, ки ба роли худаш даромада барояш ҳикоя сар кунам, ки маро дар зиндони зеризаминӣ бо шамшер пора-пора карданд ва пас аз он ҳар як порои гўштамро ба ҷои худаш хеле бад часпониданд. Пас аз он хонум албатта

хоҳад пурсид, ки ман дар он дам худамро чӣ тавр дас кардам. Чаноби Риккардо, шумо фикр мекунед, ки хонум ба ин ғапҳои ман бовар нахоҳад кард? Шарт мебадам, ки ўро ба ҳар як чизе ғайри мумкин бовар кунонидан мумкин аст. Шарт намебадед? Агар ман бодихам, ба шумо ханчаре хиндиди худамро мебахшам, ва агар барам, аз шумо он солитёрро¹, ки дар кабинети худатон ба даруни спирт андохта мондаед, талаб мекунам.

— Ташаккур, ман яроқи одамкуширо дӯст намедорам.

— Салитёр ҳам одамкуш аст, аммо вай монанди ханчар зебо нест.

— Дӯстам, дар ҳар сурат ба ман ханчар даркор не, салитёр даркор аст. Акнун ман меравам. Мартини, шумо боз чӣ қадар ин бемори беқарорро парасторӣ карда мешинед?

— Фақат то соати се. Аз соати се дар ин ҷо хонум Болла омада мешинад.

Гурмагас бо як навъ тарсу ҳарос гуфт:

— Хонум Болла? Не, Мартини, ин мумкин нест. Ман ҳеҷ розӣ намешавам, ки зане ба ҷиҳати касалии ман дар ташвиш монад. Ғайр аз ин, ман вайро дар ҷуҷо қабул мекунам? Ё дар ин ҷо зик мешавад.

— Шумо кай боз ин навъ ботакаллуф шуда мондед?— пурсид Риккардо бо шӯҳӣ.— Хонум Болла дар вақти даркорӣ аз мо ҳар якеро парасторӣ карда метавонад. Ё ҳатто вақте ки духтараки хурд буд, бемордорӣ мекард: вай духтари доктор аст ва беҳтар аз ҳар хоҳари шафқат бемордорӣ карда метавонад. Шумо ме-пурсед, ки вай ба хонаи шумо чӣ хел омада метавонад? Шумо мабодо ўро хонум Грассини гумон карда бошед? Ман ҳатто барои ў дастурамал ҳам навишта наменинам. Ё-ху, соат ҳам сею нини шудааст-ку, ман бояд равам.

— Риварес, шумо акнун то омадани хонум Болла доруро хӯред,— гуфта Галли ба пеши ў стаканро бардошта омад.

Гурмагас дар он давраи шифоёбие буд, ки беморон дар он давра махсусан инчӣ ва зудранҷ мешаванд; вай парасторони худро хеле ташвиш медод.

¹ Як навъ кирмаи шикам.

— Шумо- б-барон чӣ боз маро бо ин захр азоб мекунед, дар сурате ки дардам мондааст?

— Маҳа барон он ки дард аз нав барнагардад. Шумо, албатта, ҳеҷ намехоҳед, ки дар вақти будани хонум Болла беҳуш шуда галтед ва ӯ маҷбур шавад, ки ба шумо афкун нишонад?

— Ҷ-чаноби м-мӯхтарам, дард омадани шавад, омадан мегирад; ин дарди дандон нест, ки шумо ўро бо анбӯри худатон тарсонда тавонед. Дар вақти сӯхтор бо шӯхӣ об пошидан барои хомӯш шудани оташ чӣ гуна ки мадад кунад, мадади асбоб ва дорухон шумо ҳам аз он намегузарад. Аммо ман набояд ки раъйи шуморо гардонам.

У стаканро бо дасти чапаш бардошт, намудор шудани доғи чароҳатхо мавзӯи гуфтугӯи гузаштaro ба ёди Галли овард.

— Чаноби Риварес, ба шумо ин захмҳо дар кучо расидаанд? Эҳтимол дар ҷанг бошад?

— Бале, ман ки навакак ба шумо дар бораи ҳаёти хонаҳои махфӣ гап задам ва...

— Ин як мавзӯи ҳикоя барои хонум Грассини аст. Аммо ба ростӣ мепурсам, ки ин доғи захмҳо нишонае аз ҳаёти бразилии шумост?

— Бале, ман дар он ҷо хеле азоби машаққатҳо кашидам; гайр аз он, дар шикорҳои гуногуне, ки ман дар ҷангалҳо мекардам, ва инчунин дар дигар саргузаштҳои рангоранги ман бисёр фалокатҳо рӯй дода буданд.

— Шояд дар вақти экспедицияи илмӣ шумо бошад? Шумо эҳтимол он вақт хеле рӯзҳои сахтро аз саргузаридаед?

— Албатта, дар мамлакатҳои ёбӣ кас бе саргузаштҳои гуногун рӯз гузаронда наметавонад,— бепарвоёна гуфт Ғурмагас,— ва ин саргузаштҳо на ҳамеша дилписанд ҳастанд.

— Ман ҳеҷ намефаҳмам, ки шуморо чӣ чиз ин андоза маиб кардааст? Магар танҳо мубориза бо ҳайвоноти ёбӣ? Масалан, мана ин захмҳои дасти ҷапатон аз чӣ пайдо шудаанд?

— Ҳа, ин оқибати як шикор аст. Медонед, ман ба як ҳайвони дарранда...

Аз дар садои тик-тик шунида шуд. Ғурмагас гуфт:

— Хона батартиб аст, Мартини? Ин таърир бошад, дарро кушоед... Шумо чӣ қадар меҳрубон ҳастед, хо-

нум. Бубахшед, ки ман аз чоям хеста шуморо пешвоз гирифта наметавонам.

— Ба ҳаққи Худо, аз ҷояшон нахезед, ман меҳмон нестам (рӯяшро ба Мартини гардонда). Ман доништа каме барвақт омадам, Чезаре; шумо эҳтимол ягон кори зарур дошта бошед.

— Ман ин ҷо боз чорьях соат монда метавонам. Борониатонро диҳед, ман ба хонаи дигар бурда оведам. Сабадчаатонро ҳам он ҷо гузорам?

— Эҳтиёт кунед, дар дарунаш тухмҳои хом ҳаст. Қэтти онҳоро нмрӯз аз Монте-Оливето овард: ман ба шумо якчанд гули нағз овардам, ҷаноби Риварес; ман медонам, ки шумо гулро дӯст медоред.

Чемма ба курси нишаста, банди гулҳоро аз баргу хор тоза карда ба гулдон мондан гирифт.

Галли ба Риварес гуфт:

— Шумо шикори ҳайвони ваҳширо ҳикоя карда истода будед.

— Ҳа, қариб фаромӯш карда будам. Хонум, Галли аз ман хоҳиш кард, ки аз саргузаштҳои Америкаи Чанубнаи ҳикоя кунам. Ман ба ӯ воқеаи маиб шудани дастӣ чапамро ҳикоя кардаи будам. Ин воқеа дар Перу рӯй дод; мо лаб-лаби наҳр мерафтем; ман ба як ҳайвони дарранда дучор шуда тир паррондаи шудам, аммо маълум шуд, ки бороти ман нам кашида будааст. Албатта, ҳайвон то он вақте ки ман дубора тир холи кунам, нигоҳ карда намешинаст, баъд аз он бо он дарранда даст ба гиребон шудан лозим омад ва натиҷаашро шумо мебинед.

— Воҳ, ин чӣ даҳшат!

— Бовар кунед, ки ин чандон ҳам даҳшатнок нест. Албатта, дар баробари рӯзҳои нағз рӯзҳои сиёхро ҳам аз сар гузарондан рост омад, вале умуман ин як зикрагонии бисёр дилхоҳ аст. Масалан, шикори моронро гиред...

Гурмагас ба нақли воқеаҳои бесару нӯг сар карда: гоҳ аз ҷангҳои Аргентина мегуфт, гоҳ аз экспедицияи Бразилия лоф мезад, як вақт аз саргузаштҳои шикорӣ ва рӯ ба рӯ шуданиаш бо ҳайвоноти дарранда сухан меронд, хулоса ӯ афсонаҳои рангорангро бо ҳаман даромаду баромадаш ба як тарзи ғачеона ҳикоя мекард. Галли ҳикояҳои ӯро бо шавқу завқи бачагонае гуш мекард ва гуё ки ба ҳудакҳои ҳикоятҳои даҳшатнокро нақл

мекарда бошанд, дар миёнаҳои гап ба гуянда суолҳои бисёре метод. У як неаполии ҳассосе буд, ки шунида-ни ҳар гуна воқеаҳои ғачеъ ва муҳлиро бисёре дӯст медошт. Ҷемма аз сабадҷа кори нотамомаи ро бароварда ба бофтаи сар кард ва ба замин нигоҳ карда, хомӯшона гапҳои Ғурмагасро мешунавид. Мартини дар ҷои нишастааш ҷунбишҳои бесаброна мекард. Лаҳни худписандонаи (ба Мартини ҷунин менамуд) ҳикоягӯӣ ба вай намефорид. У сарфи назар аз ҳайрати бештӣ-ронааш аз Ғурмагас, ки ба он ҳама дардҳои ҷисмонӣ мардвор тоқат мекард, вайро ҳақиқатан дӯст намедошт ва тарзи гуфтори ӯро бисёре бад медид.

— Ана ин зиндагонии бисёре аҷиб бояд бошад,— гуфт Галли бо як навъ содагӣ ва оҳе капида,— ман намефаҳмам, ки шумо Бразилияро ҷе хел партофта омадед? Тамоми мамлакатҳои дигар бояд пас аз ин ба шумо ҳеҷ хуш наоянд.

— Зиндагонии ман дар Перу ва Эквадор аз ин ҳам болаззаттар буд,— гуфт Ғурмагас.— Мана ин мамлакатҳо ҳақиқатан мамлакатҳои аҷиб мебошанд. Албатта иқлими он ҷо, махсусан соҳилҳои уқёнуси Эквадор бисёре гарманд ва ба обу ҳавои он ҷо одат қардан душвор аст, вале зебоияшон интиҳо надорад.

— Ба назари ман,— гуфт Галли,— зиндагонии озодона дар мамлакатҳои ваҳшӣ аз ҳар гуна зебоӣҳои табиӣ диллаззаттар бояд бошад. Дар он ҷоҳо инсон, албатта, ба қадре ки дар ҳеҷ қадоме аз шаҳрҳои серҷамъияти мо ҷунин набошад, қадру шарафи инсонии худро беҳтар бояд ҳифз кунад.

Ғурмагас ҷавоб дод:

— Бале, аммо ҳамаи қадараш ҳаст, ки...

Ҷемма аз кори дасти худ сар бардошта ба вай нигоҳ кард, Ғурмагас якбора аз як ҳиҷолати дарунӣ сурх шуда, суҳани худро нимқола гузошт. Хомӯшии кӯтоҳе ба миён омад, баъд аз андаке Галли пурсид:

— Наход ки шуморо боз дард гирад?

— Не, не, аҳамият надорад... Шумо меравед, Мартини?

— Бале меравам, Галли, вагарна дер мемунам.

Ҷемма барои гусели онҳо баромад ва ба дасташ як стакан шири ба тухми хом омехтаро гирифта зуд баргашт ва ба таври мухтасар ва қатъӣ:

— Ибро пушед,— гуфта ба сари кори худ нишаст.

Гурмагас мутеона фармонро ба ҷо овард.

Як ншм соат ҳар ду хомӯш нишастанд. Пас аз он Гурмагас бо овози паст гуфт:

— Хонум Болла!

Ҷемма ба вай нигоҳ кард.

— Бигӯед, шумо, албатта, ба ҳикояҳои ман бовар накардед-а?

Ҷемма оромона ҷавоб дод:

— Ман ҳеҷ шубҳа надорам, ки тамоми инҳоро шумо аз ҳаёлатон бофтед.

— Шумо тамомаи дурӯст мегӯед. Ҳамааш дурӯғ буд.

— Яъне ҳикояҳои, ки шумо дар боран ҷанг гуфтед, дурӯғ буданд?

— Бале, на танҳо ин, балки ҳамааш дурӯғ аст. Ман ҳеҷ дар ҷанг набудаам. Аммо экспедиция ... аз экспедиция, албатта, баъзе саргузаштҳо дорам ва ҳикояҳои, ки дар боран он кардам, бештараш ҳақиқат аст, вале ман дар он ҷо маиб напудам. Шумо як дурӯғи маро фош кардед, акиун беҳтар он аст, ки ҳақиқати холиро ба шумо арз кунам.

— Магар ба шумо чунин намснамояд, ки ҳамин қадар дурӯғхоро аз ҳаёл бофта баровардан қувватро беҳуда сарф кардан аст? Ба фикри ман, ҳочати ин қадар зӯр ба қор бурдан набуд.

— Чӣ кардан дарқор буд? Шумо ин зарбулмасали англисиро медонед: «Бисъёр напурс, ки бисъёр дурӯғ мешунави!» Одамонро фирефтан барои ман ҷанҷол дилхуши намсоварад, аммо вақте ки дар кучо букри ва лангу бедаст лудани маро мепурсанд, ман ба онҳо ягон ҷавоб гуям ё не? Модом ки аз ҳаёл гап бофтаи лозим меояд, ил қорро ҳар чӣ завқноктар иҷро кардан дарқор. Шумо худатон дидаед, ки ҳикояҳои ман ба Галли бисъёр хуш омаданд.

— Магар бароятон вақти Галли ё каси дигарро хуш кардан аз гуфтани ҳақиқат беҳтар менамояд?

Гурмагас ба ӯ нигоҳ карда, дар ҳолате ки дар дасташ шилшилаи аз кӯрпа кандашударо дошт, гуфт:

— Ҳақиқат? Наход шумо хоҳиш дошта бошед, ки ман ба ҳамин мардум сухани ҳақро гуям? Аз ин ҳақгӯй забонро буридан беҳтар аст.

Пас аз он бо оҳанги аҷиб, ки дар он як навъ тарсу ҳаросе садо меод, илова кард:

— Ман то ҳол ба ҳеч кас ин ҳақиқатро нагуфта будам, ва агар шумо шундан хоҳед, ман ба шумо мегуям.

Чемма кори дастии худро гузошта хомӯш нишаст. Дар чунин азми он марди хушки дарундор, ки мехост дили худро дар пеши зан, дар пеши зане, ки ўро кам мешинохт ва зоҳираи чандон дӯсташ ҳам намедошт, ҳолӣ кунад, Чемма як чизи алампнокеро ҳис кард.

Хомӯшии давомноке ба миён омад.

Чемма ба ў нигоҳ кард. Ў ба курсии хурдтараке, ки дар наздаш истода буд, таъя кард ва бо дасти маибаиш чашмонашро пӯшонд. Чемма ба ларзиши асабини ангиштони ў, ки аз ғояти ҳаяжону изтироб пайдо шуда буд, ва ба дамидагии захми банди дасташ диққат мекард. Баъд ба паздики вай рафт ва бо садои нармаи номи ўро гирифта хитоб кард. Тамоми вучуди Ғурмагас меларзид ва дар ҳамин ҳолат ў сар боло карда бо забони гирифта гуфт:

— М-ман ф-фаромӯш кардаам, ман ба шумо ҳ-ҳикоя кардани будам...

— Фалокатеро, ки шумо дар он маиб шудед? Лекин агар ёди он ба шумо гарон бошад...

— Фалокат? Не, фалокате набуд, фақат якто оташкови оҳанин буд, ки бо он маро кӯфтанд.

Чемма ҳайрон шуд. Ғурмагас бо дасти ларзонаш мӯйсарашро ба пушт гардонда, бо табассум ба рӯи Чемма нигоҳ кард:

— Шумо нишастан намехоҳед? Илтимос мекунам, курсиро пештар кашед. Афсӯс мекунам, ки худам калида наметавонам. Ростӣ, агар дар он вақт Риккардо маро муолиҷа мекард, барои худ чизи нава к-кашф кардагӣ мешуд. Ў нисбат ба устухонҳои шикаста як ҳирси табибонаи ҳақиқӣ дорад. Он вақт ҳар чизе, ки дар бадани ман шикастанаиш мумкин буд, шикаста буд, ғайр аз гарданаи...

Чемма бо лаҳзи мулоҳизаи илова кард:

— Ва ҳам ғайр аз мардонагӣ. Балки аслан онро шикастаи мумкин ҳам набошад?

Ғурмагас сарашро ба росту чап гардонда ҷавоб дод:

— Не, мардонагии маро сонитар бо он чи дар ман бокӣ монда буд, яққоя беҳ кардан муяссар шуд. Аммо он вақт вай ҳамчун коса шикаста пора-пора шуда буд... Чизи дахлатноктарин низ ҳамин аст... Ҳа, воқе-

аш, ман ба шумо аз воқеаи оташков гап кушодам... Ин
 ходиса... ба ёдам меояд... тахминан сездаҳ сол пеш аз
 ин дар Лима ном яке аз шаҳрҳои Перу рӯй дод. Ман
 ба шумо гуфтам, ки Перу мамлакатест бисёр зебо ва
 зиндагонӣ дар он ҷо бисёр лаззат дорад, аммо барон
 бечорагон, ки ман ҳам яке аз онҳо будам, ин зиндаго-
 нӣ чандон ҳам ширин нест. Аввал ман дар Аргентина
 будам, сони ба Чили рафтам. Сар то сари мамлакат
 саёқ-саёқ мегаштам ва қариб буд, ки аз гуруснагӣ ҳа-
 лок шавам. Аз Вальпараисо дар кишти ба шаҳри Ли-
 ма рафтам. Дар шаҳр корс пайдо карда натавонистам,
 бинобар ин ба бандаре, ки дар Қальяо аст, рафтам, ба
 умеди он ки дар он ҷо шояд толсам ба ман мададгор
 шавад. Албатта дар ҳамаи ин гуна шаҳрҳо қиморхона-
 ҳои бисёре ҳастанд, ки матросҳо ва сайёҳони гуногун,
 ки ба соҳил мефуроянд, дар он ҷоҳо чамъ мешаванд.
 Оқибат дар яке аз қиморхонаҳо ба худ корс пайдо кар-
 дам. Вазифаи ошпазиро адо мекардам, барои меҳмо-
 нон шароб мекашондам ва ғайра. Ин, албатта, чан-
 дон машғулияти дилписанде набуд, аммо ман аз ҳамин
 ҳам хушнуд будам, зеро ки ҳеч набошад хӯроке пайдо
 карда метавонистам ва ба ҷидани симон одамӣ, ба шу-
 нидани овози одамӣ — ҳар навъе ки бошад — имконият
 дошtam. Шумо эҳтимол гумон кунед, ки ин хизмат он
 қадар ҳам барои аз вай изҳори хушнудӣ кардан на-
 меарзад, вале ман дар он вақт навақас аз бемории
 табларзаи зард наҷот ёфта будам, дар оқибати он ки
 бисёр вақт дар як каплаи вайрона танҳо мехобидам,
 дар ман касалии аз танҳои тарсидан пайдо шуда буд.
 Дар яке аз шабҳо ба ман амр карданд, ки матроси маст-
 ро, ки бетартибӣ карда буд, аз дар берун кунам. Ин матрос
 ҳамон рӯз ба соҳил фурумада, тамоми пулашро бой
 дода, бисёр аламзада ва оташин шуда будааст. Ал-
 батта, ман барои он ки ҷои хизматро аз даст надиха-
 му боз гуруснагӣ нақашам, бояд фармонро ба ҷо ме-
 вардам. Аммо матрос аз ман дучанд зӯртар буд —
 сиёну соли ман он вақт аз бист боло набуд ва пас аз
 беморӣ боз ҳам заифтар шуда будам. Ғайр аз ин, ӯ
 дар дасташ оташков дошт. — Гурмағас як дақиқа аз
 гап задан бозистод ва сипас ба Чемма нигоҳ карда суха-
 нашро давом дод. — Гуё ӯ маро дар ҳамон ҷо қуштани
 буд, аммо ин қасди худро ба ҷо оварда натавонист — ин
 матросҳо қасони нимкоракор ва натавонанд. Ӯ маро то

дараҷаи мурдан нарасонида ба ҳолате гузашт, ки тамоми устухонҳои шикаста ва пусти баданам тиккатикка шуда буд, вале бо вучуди ин ман зинда мондам.

— Аҷабо, дигарон ба шумо ёрӣ надованд? Магар ҳама аз як нафар матроси маст тарсиданд?

Гурмағас ба вай нигоҳ карда қоҳ-қоҳ хандид.

— Дигарон! Яъне киморбоаҳо ва ҳуҷаинҳо? Онҳо ҳамагӣ аз занҳо, хитонҳо ва ҳар гуна разилон иборат буданд ва ман хизматгори онон, моли шахсии онон будам. Онҳо атрофи маро гирифта буданд ва албатта завқиқунон меҳандиданд. Ин навъ ҳодисот дар он ҷойҳо хурсандӣ ва дилхуши ба шумор меравад: агар ҳуду шумо дар ин гуна ҳангомаҳо зананда ё шаттахӯранда набошед, он ҳақиқатан ҳам дилхуш аст.

Андоми Чеммаро ларза гирифт.

— Охир кор ба чӣ анҷомид?

— Чӣ шудани анҷомаш дар хотирам намондааст. Пас аз ин гуна мочароҳо кас одатан чандин вақт хуши худро гум мекунад. Дар наздикии ҳамон ҷой як чарроҳи баҳрӣ будааст ва касе огоҳӣ ёфтааст, ки ман ҳанӯз зиндаам, он чарроҳро ҷер задааст. Ў як навъ карда ҷоҳи шикастаи баданамро ба ҳам пайванд кардааст. Риккардо мегӯяд, ки бисёр бад пайванд кардааст, эҳтимол ӯ инро аз рӯи рақобати табибӣ гӯяд. Вақте ки ман як дараҷа ба худ омадам, дидам, ки як пиразани маҳаллӣ маро аз рӯи шафқат ба хонааш бурдааст, — дар ҳақиқат ин аҷиб аст, вале? Он пиразан бисёр вақт ба як гӯшаи кулбаи вайронаи худ лӯнда шуда, як чилими сиёҳ дар даҳонаш, ба фарши хона туф карда ва худ ба худ надонам чиҳо гуфта менишаст. Вале ҳамин тавр бошад ҳам, вай бисёр зани нағз ва раҳмдил буд; ӯ ба ман гуфт, ки «ман ба ту дар ин ҷо ҷо дода метавонам ва ҳеҷ кас маро нотинҷ карда наметавонад». Аммо рӯи эндият дар ман ҳанӯз боқувват буд, ман ба худ қарор додам, ки боэ зинда бимонам. Дубора ба дунёи равшан ҳазида баромадан бисёр мушкил буд, бисёр вақт ба ман чуни менамуд, ки ин ҳама саъй ва муборизаи ман барои ҳаёт ба як пул намерсад. Сабр ва таҳаммули занаки пир бисёр ҳайратбахш буд. Ман дар каплаи ӯ қариб чор моҳ хоб кардам; баъзан аз шиддати дарду азоб аз хуш мерафтам, ҳамчун хирсе, ки гӯшаш дард мекунад, наъра мекашидам. Дард аз ҳад берун буд ва ба болон ин ҳулки ман

аз хурдӣ вайрон буд, зеро ки падару модарам маро аз хурдсолӣ ба навозиш, дӯстдорӣ ва меҳрубонӣ калон карда буданд.

— Хӯш, баъд чӣ шуд?

— Баъд... ман як навъ сӯхат шуда аз кулбаи кампирн раҳмдил баромада рафтам. Шумо фикр накунад, ки гуё ман дигар аз меҳмононавозии занакӣ бечора истифода бурдан нахоста аз шарму хичолат аз он ҷо рафтам? Не, инро ман ҳатто ба ҳаёлам ҳам намеовардам, аммо ҳамин қадараш аст, ки дигар дар қаппаи ӯ мондан бароям тоқатфарсо буд. Ман ҳоло шумо дар бораи мардонагии ман гап задед. Афеӯс, ки шумо он вақт маро надида будед. Дарди ман аксар вақт шабона, дар торикӣ авҷ мегирифт, аммо дар давоми рӯз ман танҳо меҳобидам ва торафт воёнтар фурумадани офтобро бо як тарсу ҳаросе тамошо мекардам... Ох, шумо инро ҳеҷ гоҳ фаҳмида наметавонед. Ман ҳоло ҳам ба ғуруби офтоб оромона нигоҳ карда наметавонам...

Ғурмагас якбора хомӯш шуда монд.

— Хӯш, боз давомашро гуш кунед,— гуфта ӯ аз нав ба гап сар кард.— Баъд ман барои дар ягон ҷои дигар пайдо кардани коре равон шудам. Дар Лима ман дигар монда наметавоштам. Агар мисмондам, девона мешудам. Дафъаи аввал ман ба Қиско рафтам ва дар он ҷо... Ростӣ, наметондам, ки ман барои чӣ ин қиссан кӯҳнаро ба шумо ҳикоя карда истодам. Вай ҷандон марокнок ҳам нест.

Ҷеппа ба ӯ нигоҳи чуқур ва ҷиддие кард;

— Зинҳор бо ман бо он оҳанг гап назанед,— гуфт вай ва лабашро газид ба ресмонҳои шилшилро кандан гирифт.

— Давом диҳам?

— Агар хоҳед, давом диҳед. Аммо ман метарсам, ки ба ёд овардани ҳамаи ин ҳодисаҳо бароятон гарон аст.

— Магар вақте ки хомӯш меистам, ҳамаи инҳоро фаромӯш мекунам? Он вақт боз барои ман бадтар аст. Ҳеҷ фикр накунад, ки ёдоварии ҳодисаҳои ҷаҷси гузашта алами маро бештар мекунад. Аламноктарини дардҳо дар ин ҷост, ки ман худамро бой додам.

— Нафаҳмидам. Яъне?

— Яъне... нотарсӣ ва далерии ман ба охир расид ва ман тарсончак шуда мондам.

— Охир, сабр ҳам худуде дорад-ку!

— Бале, ҳар касе, ки аз он худуд гузаштааст, дубора ба он баргашта намаставонад.

Чемма дилу бедилон пурсид:

— Оё ба ман гуфта мставонед, ки шумо дар бист-солагиатон чӣ навъ шуда ба китъаи Америка афтода мондед?

— Ии бисъёр осон ба амал омад. Дар ватани худам ҳаёти ман рӯ ба неки пихода бошад ҳам, ман онро партофта гурехта рафтам.

— Чаро?

— Чаро, меғӯед! Чунки ман эҳтимол як бачан нодон, худписанд ва мағрур будам. Ман дар як оилаи бисъёр бодавлате калон шуда будам ва дар хонавода маро ба дараҷас парасторӣ ва ғамхорӣ мекарданд, ки дунё ба назарам ҳалво ва мағзҳои наботин барин ме-намуд. Аммо як рӯз ман фақмидам, ки шахсе, ки ман ба вай сахт эҳтимол доштам, маро фиреб дода мегаштааст. Чӣ шуд ба шумо, хонум? Чаро шумо ларзидед?

— Ҳеҷ гап не, давом кунед.

— Ман мефаҳмидам, ки маро фиреб дода истодаанд ва меҳоханд, ки ман ба дурӯғ бовар кунам... Ин кауфӣи ман, чӣ тавре ки мебинед, бисъёр содда аст. Бале ман ба шумо гуфтам, ки ман ҷавон будам, гурур доштам ва чуни мепиндоштам, ки ҷон дурӯғгӯён дар дӯзах аст. Ман аз хонаамон гурехта ба Америкаи Чанубӣ рафтам, то ки ё бимирам ва ё ҳаёти нав сар кунам — тақдир ҳар чиро ки леш оварад. Ман дар кисам як тин ҳам надоштам, як калима забони иснаниро намедонистам ва ғайр аз ду дасти сафед ва одати зинадагонии серу пур дигар ҳеҷ чизе барои кор карда пул ёфтаи надоштам. Натиҷа ҳамин шуд, ки ман худамро ба ҷаҳаннам, ба ҷаҳаннами ҳақиқӣ андохтам ва ин маро аз эътиқоде, ки ба ҷаҳаннами ҳаёлий доштам, начот дод. То он вақте ки экспедицияи Дюпрэ омад, ман дар қаъри чоҳи ҳаёт будам. Экспедицияи Дюпрэ маро аз он чоҳ халос карда баровард. Ин воқеа баъд аз он ки ман панҷ сол ба ҳамин аҳвол умр ба сар мебудам, рӯй дод.

— Панҷ сол! Воҳ, ин чӣ қадар вазнин аст! Ва шумо ҳеҷ дӯсте надоштед?

— Дӯст?— гуфт ӯ якбора ба хаяҷон омада.— Ман ҳеҷ вақт дӯст надоштам...

Гурмағас меҳост гӯяд, ки «як дӯсти ман шумо будед!», аммо боз худдорӣ кард. Баъди як лаҳза бо шитоб илова кард:

— Инро ҷиддӣ напиндоред. Ман бояд эътироф кунам, ки гузаштаи худро ба шумо бисёӣ ҳама тираю тор тасвир кардам. Аслан соли аввал ман чандон ҳама дар азоб набудам. Ман ҷавон будам, дар бозувонам қувват доштам ва то он вақте ки ҳамагон матроси лаънатӣ маро ба ин ҳол гузошт, ман ба хубӣ роҳи худамро пайдо карда истода будам. То он вақт ман дар ҳар кучо кор ёфта метавонистам. Баъд аз он барои ман дигар коре ёфт наметруфт. Оташқови оҳанин,— агар онро хуб кор фармуда тавонед,— бисёӣ ҷизи хуб аст, аммо, албатта, ҳеҷ кас ба одами манӣ кор ва ҷой додан наметавонад.

— Баъд шумо ба чӣ кор машғул шудед?

— Бо ҳар коре ки аз дастам меомад. Чанде бо корҳои ғуноғуни киштзорҳои лаблабу рӯз мегузаронидам. Бештарин вақт ба тағи дастӣ зангиён кор мекардам. Хеле таъҷҷуб аст, ки ғуломон ҳама дар навбати худ барои ғулом доштани кӯшиш мекунанд ва ғуломи сафедпӯстро кор фармуда ба худ итоат кунонида барои зангиён аз тамоми шодихо шодибихштар аст. Аммо дар он ҷо кори ман пеш нарафт: ман ба сабаби лангун худам тез кор карда ва борҳои вазнинро бардошта наметавонистам, ғайр аз ин бисёӣ вақт ногаҳон ба бехушӣ аз табу арақ ва ё ба ягон бемории дигар дучор мешудам. Баъд аз чанд вақт ба қонҳои нуқра рафта кӯшиш кардам, ки барои худ коре пайдо кунам, вале ба ин ҳама муваффақ нашудам. Соҳибони қонҳо маро ба кор қабул карда он тараф истод, чӣ гуна дар қонҳо кор карда тавонистамро тасаввур карда, хандашон мегирифт, ҳуди қорғарон ҳама маро таъқиб мекарданд, то ки ба даст афтонда бикубанд.

— Чаро?

— Эҳтимол табиати одами ҳамаин хел бошад. Онҳо мекӯшианд, ки ман барои мудуфияи худам тағи ягон дастамро ба кор бурда наметавонам ҳалос, ин барои онҳо басанда буд ки маро озор диҳанд. Дар охир ҳама ин ҳол маро безор кард ва ман ба ҳар кучо, ки пои лайғам маро барад, рафтаи гирифтам ва умедвор будам, ки дар ягон ҷо коре барои ман пайдо хоҳад шуд.

— Писда? Бо поп дардманд?

Ғурмагас ба суолдиханда бо дилозурдагӣ нигоҳ кард.

— Ман... ман гурусна будам,— гуфт ӯ.

Ҷемма сарашро ба як сӯ гардонда манахашро ба дасташ такъя дод.

Баъд аз якчанд дақиқа Ғурмагас боз ба ғал задан сар кард ва овози ӯ торафт суст мешуд.

— Ман рафтан гирифтам, рафтан гирифтам, то он ки аз кӯфти роҳ мадорам хушк ва худам беҳуш шуда ғалтида мондам, аммо ҳамин қадар роҳ паймудани ман ҳеҷ натиҷае набахшид. Ман пиёда ба Эквадор расидам, ки аз ҷоҳои ағъала ҳам батар буд. Баъзе вақт ба ман кори қадокчигӣ расида мемонд (ман қадокчини моҳире хастам), ё ки маро бо супорише ба ягон ҷо мефиристонданд, ё ин ки оғилтозакунии мефармуданд. Баъзе вақт хам, ҳатто ба ёдам намондааст, ки боз чӣ корхое мекардам. Ва ниҳоят рӯзе...

Ангуштони борики Ғурмагас беихтиёр мушт шуданд. Ӯ мушташро ба рӯи миз зад ва Ҷемма сар боло карда бо тарсу изтироб ба ӯ нигоҳ кард. Тарафи доғи чароҳатдори рӯи ӯ ба ҷониби Ҷемма буд. Ҷемма медид, ки рағи чаккаи ӯ чӣ гуна ғайри мунтазам мезанад. Ҷемма ба тарафи вай хам шуда дасташро гирифта навозишкорона гуфт:

— Беҳтар ки давом надихед; бисёр дахшатнок аст, Аммо Ғурмагас бо ишорати инкор сар ҷунбонда, бо овози баландтар суханашро давом дод:

— Рӯзе ман ба цирки кӯчагард дучор шудам. Он тамошоро, ки дуямон дида будем, ба хотир оред! Цирки америкой низ ҳамин хел, аммо як каме дағалтар ва нозебтар буд. Албатта ҷанги барзаговҳо низ ба намоишҳои тамошо дохил мешуд. Труппаи цирк дар як кӯчаи васеъ барои шабҳои монд ва ман гадоӣ карда ба пеши онон рафтам. Рӯз ниҳоят гармӣ сӯзон буд, лоҳоям аз ғоятӣ гуруснагӣ танамро базӯр мебардонитанд. Ба қароргоҳи онон расидаму аз хуш рафтам, ғалтидам. Онҳо маро аз замин бардошта каме коңьяк ва баъд хӯрок доданд. Сониян дар сахарии дигар маро хизмат фармуданд...

Ӯ боз як дақиқа аз ғал задан бозистод.

— Ба онон як одами кӯзапушт ва ё ҳамин гуна як бозигари ғарибхилқат лозим будааст, ки бачагонӣ шум

ба ӯ пусти афлесун, лӯчоки чормағз ғурронанду барои зангиён баҳонаи ханда фароҳам шавад. Шумо он масхарабозии кӯзапуштро ба хотир доред?... Ман ҳам монанди ана ҳамон масхарабоз ду сол хизмат кардам. Ман ҳар гуна ҳазл ва масхарабозиҳоро омӯхтам; афту андоми ман ба қадри дилхоҳашон хунук ва зишт, ки набуд, маро тавре ки дилангон мехост, хунукрӯ ва зиштаном карданд, ба таври сунъӣ кӯзапӯшт карданду аз ҳамин дасту поям ба қадри дилхоҳашон истифода бурданд.

Ягона душворӣ ин буд, ки ман бисёр вақт бемор мешудам, ба саҳна баромада наметавонистам. Баъзе вақтҳо соҳиби цирк дар ғазаб мешуд, мешӯрид, маро маҷбур мекард, ки дар ҳамон ҳолати таб, ларза, нимбеҳушӣ ва беҳисси ба саҳна бароям, зеро медонист, ки ҷамоат махсусан ҳамин ҳел тамошоҳоро дӯст медорад. Ёд дорам, як дафъа аз хастагӣ аъзои баданам ба дард омада буд, дар ҳамин ҳолат ба саҳнаи тамошо баромадам ва беҳуш шуда ғалтидам. Вақте ки ба худ омадам, дидам, ки ҷамоат ба атрофам ҷамъ шуда маро ин сӯ-он сӯ меғасонанд...

— Бас кунед! Ман дигар гӯш карда наметавонам!.. Аз барои худо, бас кунед!..

Ҷемма гӯшҳои худро бо ангуштонаш маҳкам карда аз ҷояш ҳаст. Ғурмағас ҳам аз ғап задан бозистода дид, ки дар ҷашмони Ҷемма якҷанд қатра ашк медурахнад.

— Э вой, ман чӣ қадар девона ҳастам,— бо овози паст, аз гуфтаҳои пушаймонӣ изҳор кард Ғурмағас.

Ҷемма аз ӯ дуртар рафта, якҷанд дақиқа дар пеш тиреза истод. Вақте ки ба ақибаш нигоҳ кард, Ғурмағас ба миз такя карда ҷашмонашро бо дасташ лӯшонда нишаста буд. Шояд ӯ дар он чо будани Ҷеммаро ҳам фаромӯш карда буд. Ҷемма омада аз паҳлӯи ӯ ҷой гирифт ва дуяшон як даҳан ҳам ғал назада нишастанд. Пас аз хомӯшии дуру дароз Ҷемма калимаҳоро кашнда-кашнда бо овози паст гуфт:

— Ман мехоҳам ба шумо як суол диҳам... Ҷаро он вақт худатонро накуштед?

Ғурмағас бо тааҷҷуб ба ӯай нигоҳ кард ва гуфт:

— Ман аз шумо ҳаргиз ҷулин суолро ҷашм надоштам. Баъд аз он, кори ман, маслаки ман чӣ мешуд? Ман ӯро ба кӣ гузошта мерафтам?

— Кори шумо?... Бале, ман мефаҳмам! Шумо худи ҳозир дар бораи тарсончакистон гап задед. Вале агар шумо аз тамоми ин саҳтҳои мудҳиш гузашта, бо вучуду ин, кори худро напартофта бошед, дар ин олам шердилтарин ва қаҳрамонтарин марде ҳастед.

У дасти Чеммаро саҳт фишурд. Хомӯшии, ки гӯе ба назари онҳо ҳеҷ натиҷа надошт, атрофашонро фаро гирифт.

Ногаҳон садои борикӣ завола аз тарафи боғ баланд шуд, ки таронаи шӯхи французиро меҳонд:

Eh, Pierrôt Danse, Pierrôt!
Danse un peu, mon pauvre Leannôt!
Vive la danse et l'a llègressel
Jouissons de nô tre beel' jeunesse!
Si moi je pleure ou moi je coupire,
Si moi je fais la triste figure —
Monsieur, ce n'est que pour rire!
Ha! Ha, ha, ha!
Monsieur, ce n'est que pour rire!

Ҳамин ки нахустин калимаҳои ин тарона шунида шуд, Ғурмагас бо охи чуқур худро аз Чемма дур кашид. Чемма дасти ӯро ба дасти худ гирифта, ҷунон ки дасти одамро дар вақти ҷарроҳии вазнине мефишоранд, саҳт фишурд.

Чун тарона қанда шуду садои ханда ва чапакзаниҳо баланд гардид, Ғурмагас мисли ҳайвони захиҳӯрда ба Чемма нигоҳ кард ва охишта гуфт:

— Бале, ин Зита аст, ки бо дӯстони худ хандаю бозӣ мекунад. У он шаб, ки Риккардо ин ҷо буд, ба пеши ман даромадан хост. Агар вай ба ман даст мерасонд, ақлу ҳуш аз сарам мепарид.

Чемма гуфт:

— Аммо вай намедонад ва ҳатто ба ҳаёлаш ҳам намеорад, ки бо овози борикӣ худ дарди шуморо зиёд мекунад.

Ғурмагас андаке ларзида ҷавоб дод:

— Афту башараи ӯро дар ҳамон шабе, ки мо дуямон бачаро бардошта мегаштем, ба ёдатон оваред.

1 *Эҳ, Пьеро! Биракс, Пьеро! Ту ҳам биракс, дӯстам Жанно!
Ҳуш бошу биракс, мо тамошо мекунем. Ҷанонӣ ҳуш аст! Гарчи
ман мегирияму меколам, гарчи рағминам, шуморо дилхуш мекунам.
Ха! Ха, ҳа, ҳа! Шуморо дилхуш мекунам!

Вай доим ҳамин хел туршрӯй аст. У ханда кунад ҳам, ҳамон қиёфаи баднамоиш дигаргун намешавад.

Аз тарафи боғ боз хандаҳои қаҳқаҳаҳои гушҳарош баланд гардиданд. Ҷемма тирезаро боз кард. Зита дар миёнаи роҳ шарфи зардӯзиро ба сараш партофта, як даста гули бунафшаро боло бардошта истода буд ва се нафар офицери ҷавон барои пештар ба даст даровардани ин гул бо ҳамдигар талош мекарданд.

— Хонум Рени! — чеғ зад ӯро Ҷемма.

Зита рӯй турш карда ба Ҷемма нигоҳ кард:

— Чӣ хизмат, хонум?

— Оё мумкин аст ҷлтимос кунам, ки дӯстони шумо каме охиштатар гап зананд? Ҷаноби Риварес бемор хо-
бидааст.

Занаки лӯлӣ дастаи бунафшаро ба замин партофт ва ба ҳамроҳони худ хитоб карда гуфт:

— Равед, акнун, ҷанобон, безорам аз шумо!

Инро гуфта ӯ аз боғ ба роҳе, ки ба хона меовард, даромад. Ҷемма тирезаро лӯшид ва ба Ғурмагас гуфт:

— Онҳо рафтанд.

— Ташаккур. Ман хеле афсӯс меҳӯрам, ки шуморо заҳмат додам.

— Аҷабо, чӣ заҳмат!..

Ғурмагас дар сухани ӯ як навъ лоқайдиро ҳис карда гуфт:

— Шумо ҷумлаи худатонро тамои накардед, хонум Билла, як «лекин» дар фикри шумо ногуфта монд.

— Агар дар фикри ман чӣ гап буданро мулоҳиза карда, баъд аз доистани он шумо рашчед, ман чӣ мекунам? Албатта ман ба ин корҳо ҳамроҳ шуда наметавонам, вале ман фаҳмида натавонистам, ки...

— Бад дидани ман хонум Рениро?

— Не, ман намефаҳмам, ки шумо бо вучуди ин бадбинӣ чӣ тавр бо вай зиндагонӣ кардан метавонед? Ба назари ман, ин барои ӯ ҳамчун зан таҳқир аст ва...

Ғурмагас хандаи тезе кард:

— Ҳамчун зан? Шумо ӯро зан меномед?

— Ин тавр гуфтан раво нест. Шумо ҳақ надоред, ки дар бораи ӯ назди касе, махсусан дар назди як зан дигар, ин хел гӯед!

Ғурмагас ба тарафи тиреза рӯ гардонда гуруби офтобро тамошо мекард. Ҷемма пардан тирезаро фуру-

вард, то ки ӯ фурубро дида натавонад, сипас боз ба ҷои худ нишаста, баъд аз дақиқае пурсид:

— Чароғро даргиронем-чӣ?

— Боз каме сабр кунем.

Вақте ки барои кор қардан хона ториқӣ қард, Ҷемма кори дастии худро печонда ба сабадча андохт. Ӯ якҷанд дақиқа ду даст рӯи зону гузошта, ба чеҳраи беҳаракати Ғурмағас нигоҳ қарда нишаст. Рӯшноии хира қиёфати истехзокоронаву мағруронаи ӯро ҷоёнтар ва нишонаи аз мусибатҳои кашидаш хабардиҳандаи чеҳраашро аёнтар мекард.

Як чараёни номаълуми фикр салиби сангинеро, ки падари Ҷемма ба хотираи Артур ҷун хайкал шинонда ва ланҳаи: «Тамоми мавҷу тӯфонҳо ба сари ман рехтанд»-ро ба рӯи салиби мазкур нақш қарда монда буд, ба ёди Ҷемма овард.

Соате ба хомӯшӣ гузашт. Дар охир Ҷемма бархоста берун баромад. Баъд чароғ дар даст ба хона баргашта, дақиқае ба ҳаёл фуру рафта рост истод. Ӯ гумон қарда буд, ки Ғурмағас хобидаст. Ҷун рӯшноии чароғ ба рӯи ӯ тофт, ӯ ба тарафи Ҷемма рӯ гардонд.

— Ман ба шумо қаҳва тайёр қардам,— гуфт Ҷемма ва чароғро ба ҷойи гузошт.

— Онро рӯи миз гузошта ба ман наздиктар биёсд.

Ӯ ҳар ду дастии Ҷеммаро ба дастии худ гирифт ва гуфт:

— Ман дар бораи суҳанони шумо фикр қардам, шумо дар воқеъ дуруст мегуед, ман гӯё як ресмони нодаркорро аз паси худ кашола қарда гаштаам. Лекин, охир, эҳеро, ки шонсҳои ошиқ шудан бошад, қас на ҳамеша дучор меоварад, ман бошам чӣ бадбахтиву нокомихоро, ки аз сар нагузаронидаам. Ман метарсам...

— Метарсед?

— Аз ториқӣ. Баъзе шабҳо ман танҳо монда наметавонам. Ба ман ягон ҷизи зинда, ягон ҷизи ҳисқунанда лозим аст, ки дар паҳлуи ман бинишинад. Атроф ториқ, зулумот... Не, не! Ман аз ҷаҳаннам наметарсам! Ҷаҳаннам бозичаи бачагона аст. Ман аз ториқии *ботинӣ* метарсам... он ҷо на гирия ҳаст ва на аз дард дандон ба ҳам молидан... Ҳеч ҷиз нест, фақат хомӯшӣ... хомӯшии лаҳад.

Ҷанмони ӯ васеътар боз шуданд, ӯ фарқи сукут гашт. Ҷемма дам ба дарун кашидани нигарон буд.

— Хамаи ин ба шумо гӯе хаёл барин мешаояд! Балс! Хушбахтона шумо инро намефаҳмед. Агар нафаҳмед, барои шумо боз бсхтар аст. Вале гуфтаи меҳоҳам, ки агар ман таби танҳо монам, девона мешавам. Ба ман он қадар ҳам саҳт айб намонед. Ман, чунон ки шояд дар назари аввал ҷуниб намояд, чандон ҳам одами расво нестам.

— Ман ба шумо айб монда наместавонам, ман он қадар азобсӯро, ки шумо кашидаед, накашидаам. Ман ҳам бисёр азобҳо кашидам, аммо ин азобҳои ман ба тариқи дигар буданд. Вале, ба назарам, агар одам дар асари таре ягон кори беинсофона ва бераҳмона кунад, сонитар бисёр пушаймон мешавад. Лекин шумо ки чуни корро накардаед ва ҳамин тавр бошад ҳам ба хамаи он кулфату мусибатҳо мардонавор тоқат кардаед, ин албатта шӯни хайрат аст; агар ман ба ҷои шумо месбудам, аз рӯҳ меафтадам ва ба тақдир лаънатҳо хонда худро ҳалок мекардам.

Гурмағас ҳанӯз дасти ӯро раҳо накарда буд.

— Росташро гӯед,— пурсид ӯ бо овози паст,— шумо дар умратон ақаллан ягон бор ба касе бераҳмӣ кардаед ё не?

Ҷемма ҷавоб намедод. Ӯ сар ба зер андохта буд, аз ҷашмонаш катраҳои ашк ба дасташ ҷакиданд.

— Бигӯед ба ман,— зорӣ кард ӯ, дасти Ҷеммаро боз ҳам саҳитар фушурда,— бигӯед! Ман ки тамоми дарду алами диламро ба шумо изҳор кардам...

— Бале... Ман боре писбаг ба касе, ки дар дунё аз хама зиёдтар дӯшташ медоштам, бераҳмӣ кардам.

Дастҳое, ки дасти гӯяндаро мефушурданд, саҳт ба ларза даромаданд.

Ҷемма давом кард:

— Ӯ рафиқи ман буд ва ман ба инвою бӯхтоне, ки полиция қасдан бофта бароварда буд, бовар кардам. Ман ӯро ҳоин доништа ба рӯяш задам ва ӯ рафту худро ба об партофт. Рӯзи дигар ман фаҳмидам, ки ӯ тамоман бегуноҳ будааст. Шояд ин хотираи мудҳиш, ин ёддошти аламонк низ аз тамоми азобҳое, ки шумо кашидаед, сабуктар набошад. Агарчи барои ислоҳи он кори қардағнам дасти ростӣ маро буридан лозим мешуд, ман ба ин бо маъли тамом розӣ мешудам.

Як оташаки ваҳшатнок, ки Ҷемма ҳеҷ гоҳе дар вай надида буд, дар ҷашмони Гурмағас барқ зад. Ӯ сар ҳам

карда, бо як ҳаракати тези ногаҳонӣ дасти Чеммаро бӯсид.

Чемма аз ин кор ҳайрон шуда худро ақиб кашид:
— Не, — гуфт ӯ маҳзунона, — баъд аз ин ҳеч вақт ин корро накунад. Ба ман гарон аст.

— Магар ба касе, ки шумо куштедаш, гарон набуд?

— Ба касе, ки ман куштамаш... О, ана оғои Мартини дар дами дарвоза истодааст. Омад! Ман... ман бо-яд равам...

Вақте ки Мартини ба хона даромад, Чемма дар хона набуд. Ғурмагас дар бистари худ хобида ва пиёлаи пури қахва ҳанӯз бар рӯи миз истода буд.

БОБИ НҲУМ

Пас аз чанд рӯз Ғурмагас бо ранги нарида, аз ҳар-вақта белитар лангида, ба қироатхонаи китобхонаи ҷамоатӣ даромад. У аз мудирӣ қироатхона маҷмӯан ваъзҳои кардинал Монтанеллиро талаб кард. Риккардо, ки дар курсии дигар нишаста чизе меҳонд, сар бардошта ба Ғурмагас нигоҳ кард. У Ғурмагасро бисёр дӯст медошт, аммо бо теziю ҷангарагии ӯ ҳеҷ созиш карда наметавонист.

— Шумо боз ба кардинали бадбахт ҳуҷуми нав тайёр карда истодед? — пурсид ӯ як навъ шӯрида.

— Азизам, шумо барои чӣ ҳамашва аз касони дигар г-гумони б-бад мебаред? Ин ҳел бадгумонӣ шоистаи исавиҳо нест. Ман барои як рӯзномаи нав мақолачан хурде дар бораи таълимоти нави дин тайёр карда истодам.

— Барои кадом рӯзномаи нав? — Риккардо бо ҳайронӣ абрувонашро боло кашида пурсид.

Барои ҳеҷ кас нӯшида набуд, ки қонуни нави дар бораи матбуот тайёр шуда истодааст ва оппозиция ҳам ба нашр кардани як рӯзномаи нави радикалӣ ва бо ин тариқ дар ҳайрат гузоштани мардум ҳозирӣ медиҳад, аммо дар ин бора ошкоро гап намезаданд.

— Барои рӯзномаи «Шарлатан» ё худ, номаш чӣ буд, «Ахбори калиса»-ми?

— Баланд гап назанед, Риварес. Ба хонандагони дигар халал нарасад.

— Хеле хуб, шумо акун ба корҳои доктории худатон баргардед ва ба маиш имкон диҳед, ки таълимоти динии навро мутолиа кунам. Ман ба шикастабандиҳои шумо халал намерасонам, агарчи дар бори устухонҳои шикаста аз шумо зиёдтар медонам.

У иншаста ва бо диққати тамом ба мутолиаи ваъзҳои Монташелли сар фуру бурд. Яке аз ходимони китобхона ба назди вай омад.

— Чаноби Риварес, агар хато накунам, шумо дар экспедицияи Дюпрэ, ки дар Американи Чанубӣ сарчашмаҳои дарёҳои Амазонкаро таҳқиқ мекард, шарик будед? Ба мо дар ҳалли як масъалас, ки ба экспедицияи мазкур оид аст, ёри дода ва моро аз худатон миннатдор кунед. Як хонум омада аз мо ҳисоботи экспедицияро талаб кард, вале мо онро ба муқова дода будем.

— Хонум чӣ доништан мехоҳанд?

— Он кас фақат доништан мехоҳанд, ки экспедиция кадом вақт сар шуд ва кадом вақт аз Эквадор гузашта рафт.

— Экспедиция дар тирамоҳи соли 1837 аз Париж баромада дар апрели соли 1838 аз Қито гузашт; мо се сол дар Бразилия будем, баъд аз он ба Рио рафта, аз он ҷо тобишони соли 1841 ба Париж баргаштем. Ба хонум санаҳои таҳқиқот ва канифиёти ҷудогона низ лозим бошад ё не?

— Не, ташаккур, ба хонум дигар ҳеҷ чиз лозим нест. Ман гуфтаҳои шуморо навишта гирифтам. Ҳой, Бепло, ман ин хатро ба хонум Болаа расонед... Ташаккур, чаноби Риварес. Бубахшед, каме вақти шуморо гирифтам.

Гурмагае абрӯ чин карда, дар курсӣ худро ақиб кашид. Ин маълумот барои Чемма чӣ лозим будаанд? Қай экспедиция аз Эквадор гузаштаниро доништан ба ӯ чӣ лозим будааст? Аҷаб!

Чемма бо чунин як хати қайд ба хона омад:

«Апрели соли 1838... Артур бошад, дар соли 1833 мурд. Панд сол дар байн...»

Чемма дар ҳонаи худ пасу пеш мегафт. Ӯ шабҳои охир биеёр бад меҳобид ва бинобар ин аз хастагӣ дар

таги чашмонаш чукуракҳои кабудчатоб пайдо шуда буданд.

Панҷ сол... зиндагонии серу пури хонагӣ... Ӯ гуфт «касе, ки ба вай эътимод доштам, маро фиреб дод...». Ӯро фиреб додааст ва ӯ аз ин фиреб огоҳ шудааст. Хӯш... Ҷемма суханони Ғурмағасро ҳамин навъ ба ёдаш оварда, онҳоро бо саргузаштҳои Артур муқоиса менамуд. Ӯ дар ҷояш рост истода сарашро ба болои дастхояш гузошт. Эй вой, ин аз ақла берун аст! Ин мумкин нест, ғайримумкин... Бо вучуди ин онҳо дар он вақт дарёбро саросар кофтуков карда буданд. Панҷ сол...Вақте ки дастбағиребонӣ бо матрос рӯй дод, ӯ бисту як солро ҳам пур накарда буд,— пас маълум мешавад, ки дар вақти гурехтан аз хона ӯ қариб нуздаҳ сол доштааст. Магар ӯ нагуфт, ки: «Баъд аз якуним соли гурехтанам воқеан матрос рӯй дод?» Ва ин чашмони осмонкранг ва ҷунбишҳои пайдарҳами даст аз кучо? Ва барои чӣ ӯ ба Монтанелли ин қадар душман аст? Панҷ сол... панҷ сол... Кошкӣ доништа мешуд, ки ӯ ҳақиқатан мурдааст, кошкӣ дар он вақт ақаллан ҷасади ӯро меёфтанд. Он вақт дарди захми кӯҳнаи дили Ҷемма шояд таскин меёфт. Ва ёдовариҳоиаш низ шояд ин қадар даҳшатнок намебуд. Шояд метавонист баъд аз бист сол гузаштаро бе тарсу ваҳм ба ёд оварад.

Тамоми ҷавонии ӯ аз андешаи кори гузашта захролуд шуда буд. Рӯз ба рӯз, сол ба сол ӯ бо деви ҳасрату надомат мубориза мекард. Ҳамеша ӯ ба худ тасалли меод, ки барои оянда хизмат мекунад. Ҳар вақт аз минзараҳои даҳшатноки гузашта ҷаҳму гӯши худро мебааст. Рӯз ба рӯз, сол ба сол намуди як ҷасади ғарқшудан дар рӯи баҳр шинокунанда Ҷеммаро осуда намегузошт: ва аз чуқуриҳои дили ӯ фаръеди ҷонкоҳе баланд мешуд: «Ман Артурро куштам, Артур мурд!» Гоҳо ба ӯ ҷуни менамуд, ки акнун дигар қувваташ намондааст, ки бори ин ғаму андӯхро бардорад.

Бо ин ҳама вай барои аз нав эҳсос кардани он бори гарон ба фидо кардани нисфи умраш розӣ буд. Фикре, ки Артурро ӯ куштааст, дигар барояш як ғуссаи одди шуда монда буд: ӯ дар зери бори ин фикр хеле вақт гаштааст, ки мумкин набуд акнун гаронии он вайро аз пой афсонад. Аммо агар ӯ Артурро на ба об ғарқ кунонида, балки...

Ҷемма бо ду кафи даст чашмонашро пӯшонд. Ҳаёти

ӯ аз хаёли марги Артур тира гардида буд. Ох, кошкӣ ӯ Артурро факат ба оғуши марг андохта буд, на ба ягон чои аз он мудҳиштар!...

Ҷадам ба ҷадам ҳамаи саҳтӣ на кулфатҳои ҳаёти гузаштаи Ғурмагасро як ба як аз назараш мегузаронид. Он азобҳо ба леши назараш он қадар ҷоннок ва равшан намудор мешуданд, ки гӯё ҳудаш онҳоро кашида бошад: коҳиши ҷони бепаноҳ, таҳкиру масҳараҳо аз марг низ даҳшатноктаранд, дарду аламҳои танҳои, ранҷу кулфат, хорӣ, азобҳои бадтар аз марг. Ҷемма ҳамон кулбаи вайронаи пиразани зангиро ҷулон равшану аён ба назараш меовард, ки гӯё ҳудаш дар ҳамон вайрона ҳамроҳи Ғурмагас нишаста бошад, гӯё ӯ дар қонҳои нуқра, дар қаҳвагонаҳо, дар лаблабузорҳо, дар ҷирки ваҳшатангез ҳамроҳи ӯ буда, тамоми саҳтиҳоро бо ӯ якҷоя кашида бошад.

Ҷирки кӯчагард... Не, вай бояд ақаллан ҳамин манзари раи ҳаёлинокра аз назараш дур кунад, вагарна девона мешавад!

Ҷемма қуттии мизи таҳрирашро кушод. Дар қуттӣ якҷаид ёдгориҳо буданд, ки Ҷемма ба ҷудо шудан аз онҳо ҳеҷ не ки худро маҷбур карда тавонад. Зотан вай он қадар нозукдил набуд, ки ба майда-ҷӯйда «табарруқиҳо» ҳассос бошаду шефтан онҳо шавад, вале бо вучуди ин баъзе аз он майда-ҷӯйдаҳоро барои хотира нигоҳ медошт: ин як навъ гузашт кардани ӯ ба заъфи табиати ҳудаш буд, ки бо он заъф вай ҳамеша мубориза бурда ба мағлуб кардани он мекушид. Қуттии мизро вай факат ахён-ахён кушода нигоҳ мекарду халос.

Лекин ҳоло ӯ ҳамаи он чизҳоро як ба як гирифта медид: мактуби нахустини Ҷованни Болла, гулҳои раёгоранге, ки болои дастӣ бесони ӯ меҳобиданд, тори мӯйсари кӯдаки Ҷемма ва як барги хушк аз қабри падараш. Дар таги қуттӣ як акси хурди Артури даҳсола буд, ки аз ӯ ягона ҳагирае шумурда мешуд. Ҷемма он аксро ба даст гирифта ба сари зебои бачагонаи Артур нигоҳ карда истод, то он ки қиёфани Артури ба балогат расида дар леши назараш ҷилвагар шуд. Ҷемма симои ӯро бисёр равшан, бо тамоми ҷузъиёташ дид: хатҳои нозуки даҳон, чашмҳои калони ҷиддӣ, чеҳраи покизаи фариштаасо — инҳо ҳама дар зеҳни Ҷемма ҷунон нақш баста буданд, ки гӯё ӯ Артурро ҳамин дирӯз дида бошад. Ашки оҳиста-оҳиста аз чашмони Ҷемма ҷоришуда ба назари ӯ суратро

хира карл. Оҳ, чӣ тавр мумкин буд чуни як фикре ки гуё ин Ғурмагас шояд ҳамон Артур бошад, ба сараш ояд! Магар ин руҳи поки даргузаштаро бо ифлосяхову мусибатҳои зиндагонӣ олуида кардаи гуноҳ нест? Худоён уро дӯст медоштанд, ки дар ҷавонӣ ҷонашро гирифтанд. Фано шудани ӯ ҳазор бор беҳ аз он аст, ки зинда монда ба Ғурмагас табдил ёбад, ба Ғурмагасе, ки ғалстукҳои покиза, зарофати каззоб ва забоне монанди заҳр дорад! Не! Не! Хаёлотӣ луч! Ҷемма бо ин хаёлотӣ луч фақат дили худро маҷрӯҳ мекунаду бас. Артур мурдааст, вас-салом!

— Мумкин аст дароям? — пурсид як овози мулоим аз қафои дар. Аз шунидани ин садо Ҷемма ҷунон саросема шуд, ки ҳатто акс аз дастан ба замин ғалтид ва Ғурмагас, ки лангон-лангон ворида хона шуд, аксро аз замин бардошта ба дасти ӯ дод.

— Шумо маро ҷунон тарсондед ки! — гуфт Ҷемма.

— Бубахшед. Балки ман ба шумо халал расонда бошам?

— Не, ман ҷизҳои кӯҳнаамро кофтукоб карда аз назар мегузаронидам.

Ҷемма суратро «нишон диҳам ё не?» гуфта як дақиқа истоида баъд ба дасти Ғурмагас дод.

— Дар бораи ин шумо чӣ мегӯед?

Ғурмагас суратро меидид ва Ҷемма бо тамоми диққату ҳуши худ ҷунон ба рӯи ӯ нигоҳ мекард, ки гуё ҳаман зиндагонии ондай ӯ ба аломати дар ҷеҳраи ӯ пайдо-шаванда вобаста бошад. Аммо ӯ дар ҷеҳраи Ғурмагас ба суоле, ки уро азият меод, ҷавобе хонда натавонист. Ғурмагас фақат бо назари танқид абрувонашро боло кашиду гуфт:

— Шумо вазифаи душвореро ба ман супурдед: сурат бисёр кӯҳна шудааст, ва умуман аз акси рӯи бачагон ҷизеро дарк кардан мушкил аст. Вале, ба назари ман, ин кӯдак дар зиндагонӣ бояд бисёр бадбахт мешуд ва калонсол нашудани ӯ бисёр хуб мебуд.

— Чаро?

— Ба ҳатти лаби поёнии ӯ диққат кунед. Барои ин нава қасон а-азоб азоб асту д-дуруғ — дуруғ! Дар ҷаҳони имрӯза барои ин гуна қасон ҷой нест; ба ҳаёт қасоне даркоранд, ки фақат кори худро донанд.

— Оё ин сурат ба ҳеҷ яке аз қасоне, ки шумо меши-носед, монандӣ надорад?

Гурмагас боз ба сурат нигоҳ кард.

— Оре. Бисъёр ачиб аст!.. Ба касе монандӣ дорад, бисъёр монанд аст.

— Ба кӣ?

— Ба к-кардинал М-монтанелли. Оё ин кардинали парҳезгор ягон бародарзодае надорад? Ба ман гуед, ин акси кист?

— Ин акси бачагони ҳамон рафиқи ман аст, ки дар борааш ба шумо гуфта будам.

— Он ки шумо вайро куштед?

Чемма бехтиёр як қад парид. Гурмагас ин суҳанони мудҳишро чӣ андоза сангдилора ва бераҳмона гуфт!

— Бале, ҳамон касест, ки агар ҳақиқатан мурда бошад, вайро ман куштаам.

— «Агар» мегӯед?

Чемма аз рӯи ӯ чашм нақанда менестод:

— Ман баъзан ба мурдани ӯ шубҳа мекунам, — гуфт Чемма, — ҳасади ӯ аз ҳеч кучо пайдо нашуд. Шояд ӯ ҳам монанди шумо аз хонааш гурехта ба Америкаи Ҷанубӣ рафта бошад.

— Ман боварӣ дорам, ки ин тавр нест. Агар чунии мешуд, ин барои шумо як хотираи мудҳише мебуд. Ман дар вақташ бисъёр ҷангҳо кардам ва на як нафару ду нафарро ба ҷаҳаннам фирисодаам. Вале агар дар вич-донам чунии гувоҳе мебуд, ки аз боиси ман як маҳлуки зинда ба Америкаи Ҷанубӣ рафтааст, бовар кунед, шубҳа хобам намебуд.

— Яъне ба фикри шумо, — гуфта Чемма ангунтонашро бехтиёр ба кафаш фушурда ба Гурмагас наздиктар омад, — агар ӯ ба об ғарқ нашуда бошад ва балки тамоми рӯзҳои шумо дидагиро ӯ ҳам дида бошад, дигар ҳаргиз гашта намеомеду гузаштаро ба фаромӯшӣ намесупурд? Шумо фикр мекунед, ки ӯ маро намебахшид? Ба ёдотон оред, ки ман ҳам ба ивази кори худам бисъёр азоб кашндаам. Мама, бинед!

У мӯи дарози сиёҳашро аз болои пешони ба рӯяш овард. Дар миёни мӯи сиёҳи ӯ рахи сафеда нуқрагуне намулдор шуд.

— Ман фикр мекунам, ки, — гуфт охишта Гурмагас, — мурдагон мурда бимонанд беҳтар аст. Фаромӯш кардани кори гузашта душвор аст, ва агар ман дар ҷои ҳамон дустӣ мурдаи шумо мебудам, ҳамон тавр мурда боқӣ мемондам.

Чемма аксро дубора ба куттӣ андохта, куттиро маҳкам кард.

— Ин як фикри бераҳмонаест, — гуфт Чемма. — Биёед, дар ягон мавзӯи дигар гап занем.

— Ман ба шумо як кори хурдтарак дорам. Меҳостам дар бораи як нақша, ки ба фикрам омад, бо шумо гуфтугӯ кунам.

Чемма курсиро ба миз наздиктар кашида нишаст.

— Шумо ба қонуни наве, ки дар бораи матбуот мебаромадааст, чӣ мегӯед? — дигар забонаш ҳеҷ нагирифта пурсид ӯ.

— Ман чӣ мегуфтам? Ба фикрам, ин қонун ғоидаи казоӣ надорад, лекин аз набудани ҳеҷ чиз будани ҳамин ҳам бехтар аст.

— Албатта. Пас маълум мешавад, ки шумо дар яке аз рӯзномаҳои наве, ки ин ҷо ба нашр кардаиаш тайёри дида истодаанд, кор хоҳед кард?

— Бале, эҳтимол ҳамин таъри шавад. Дар илораи рӯзнома бисёр корҳои техники ёфт мешавад: ҷоп кардан ва...

— Шумо то кай қувваи фикрии худатонро беҳуда сарф карда мегардед?

— Барои чӣ беҳуда сарф мекардаам?

— Чунки аз дасти шумо корҳои дигар меояд. Худатон нагӯ медонед, ки шумо аз нуқтаи назари қобилияти фикрӣ аз ақсарияти мардоне, ки ин ҷо ҳастанд, баландтар меистед ва боз мегузored, ки онҳо шуморо ҳамчун қувваи ёрирасон истифода баранд; ҳамаи ин Грассиниҳо ва Галлиҳо нисбат ба шумо бачагони мактабианд, лекин шумо ҳамчун мусахҳеҳи матбаа хатоҳои онро тасҳеҳ карда мегардед.

— Аввалан ман тамоми вақтамро ба мусахҳеҳӣ намегузаронам, сонияи шумо қобилияти фикрии маро муболиға мекунад. Ин қобилияти ман бисёр ҳам баланд нест.

Гурмагас оромона ҷавоб дод:

— Ман фикр мекунам, ки шумо ақли пухта ва солиме доред, ва ин аҳамиятнок аст. Дар маҷлисҳои дуру дарози дилгиркунандан комитет шумо аз мулоҳиза ва муҳокимаи аъзоён ҷоҳон сӯстагро меёбед ва нишон медиҳед.

— Шумо нисбат ба дигарон беинсоф ҳастед. Масалан, Мартини бешубҳа як одами бомантик аст. Инчунин ба қувваи фикру ақли Фабрици ва Лега низ шак онардан дуруст нест; Грассини бошад, статистикаи иқтисодии Италияро аз ҳар мансабдор бехтар медонад.

— Хӯш, ин басанда нест. Онхоро бо қобилияти лабқаташон як сӯ гузорем. Ҳеҷ шубҳа нест, ки шумо бо ҳамин ақл ва қувваи фикрие, ки доред, بازار ба мавқеи ҳозираатон бо қорҳои муҳимтар машғул шуда ва ҳамаи масъулиятноктарро ишғол карда метавонед.

— Ман аз мавқеи ҳозираи худам қониқан розӣ ҳастам. Қоре, ки ман машғули он ҳастам, шояд аҳамияти қалоне надошта бошад, аммо ҳар яке аз мо вазифаеро адо мекунад, ки аз дасташ меояд.

— Хонум Болла, мо ҳар ду одамони ҷиддӣ ҳастем ва бинобар ин на бояд ба ҳамдигар хушонад гуфта ҳоксорӣ кунем. Бигӯед, ба ман: оё шумо бо ҷунин қоре машғул нестед ва фикри худатонро ба ҷунин ҷизе сарф намекунед, ки онро қасоне, ки дар ин бобат аз шумо пасттар меистанд, адо карда метавонанд?

— Агар шумо маро ба ҷавоб додан маҷбур кунед, он гоҳ бояд бигӯям, ки ин то як дараҷа дуруст аст.

— Хӯш, агар ин тавр бошад, шумо ҷаро ба ин ҷиз роҳ медиҳед?

— Ҷуқи ғарбии қор ҳамин ҳел шудааст ва ман аз дигаргун кардани он оқизам.

— Оқизед? Ҷаро?

Ҷемма ранҷидагӣ барин шуда ба ӯ нигоҳ кард.

— Ин қадар маро озмудан хуб нест.

— Хайр, ҳар чӣ бошад ҳам, гӯед, ҷаро оқизед?

— Агар шумо инро ҳатман доништан хоҳед, сабаб ҳамин аст, ки ҳаёти ман шикаст хурдааст ва ман ҳоло барои пеш гирифтани қори қалонтар ғайрату ҷасорат надорам. Ман таҷриба ба сифати як қорқун оддӣ барои партия қорқун техникаро иҷро карда метавонам бас. Инро ман ҳеҷ набонам аз рӯи вичдон иҷро мекунам. Охир, албатта, бояд ягон қас бо ин қор машғул шавад.

— Албатта, аммо бигӯед ҳар яке ин қорро бо навбат кунед, на ин ки ҳамеша як қас бо ин қор машғул шавад.

— Аз даст ман фақат ҳамин қор меояд.

У бо ҷашмони нимқушод, бо назари санҷиш ба Ҷемма нигоҳ кард. Дар навбати худ Ҷемма ҳам сарашро боло карда гуфт:

— Мо акнун бояд ба мавзӯи аввала баргардем. Мо зоҳиран дар бораи як қори муҳим гап задани будем. Ростӣ, агар шумо маро «ҳар қор аз дастат меояд» гуфта бовар қондани бошед, заҳмати беҳуда мекашед. Ман баъд аз ин аз ӯҳдаи ҳеҷ қор намебароям. Вале мумкин

аст, ки дар муҳокима кардани нақшаи кор ёрӣ дода тавонам. Хӯш, гап дар ҷист?

— Шумо пешакӣ ба ман огоҳӣ медиҳед, ки аз шумо ӯҳдабароиро талаб кардан беҳуда аст ва боз мегӯед, ки ман чӣ хизмате ба шумо таклиф мекунам. Ман мехоҳам ки шумо на танҳо дар музокира ва муҳокима, балки инчунин дар ҳаракати амалӣ низ мадад расонед.

— Аввал бигӯед, худӣ кор аз чӣ иборат аст, он гоҳ мо боз гуфтугӯ мекунем.

— Аввал шумо ба ман гӯед, ки дар бораи шӯриши тайёр шудаистодан Венсия ҳеҷ чизе шунидасд ё не?

— Ман дар бораи планҳои гуногуни шӯриш ва сӯиқасдҳои санфедистҳо аз аввали рӯзи эълон шудани афви умумӣ то имрӯз бисёр гапҳо мешунавам, аммо ба он гапҳо бо шубҳа нигоҳ мекунам.

— Ман ҳам монанди шумо аксар вақт ба ин гапҳо аҳамият намедиҳам. Вале ман дар бораи тайёрии ҷиддие, ки як вилоят барои ба муқобили австрияҳо шӯриш кардан гузаронида истодааст, гап мезанам. Дар вилояти Папа ҷавонон ба мудохилаи махфӣ тайёри дида ва бо роҳи пинҳонӣ фидойӣ сарбози ихтиёрӣ шуда истодаанд... Ва ман ба воситаи дӯстони худам, ки дар Романья ҳастанд, огоҳам ки...

Ҷамма гапӣ ўро бурид:

— Ба ман гӯед, ки оё ба ин дӯстони шумо бовар кардан мумкин аст?

— Тамоми мумкин. Ман онҳоро нағз мешиносам ва ҳамроҳашон кор кардаам.

— Пас онҳо аъзоҳои гурӯҳ ё партияе ҳастанд, ки шумо ҳам ба он мансуб ҳастед? Нобоварии маро бубахшед, аммо ман ба маълумоте, ки аз ҷамъиятҳои махфӣ гирифта мешавад, хеле бо эҳтиёт нигоҳ мекунам. Ба назари ман, одат...

Ғурмагас бо ҷиддият пурсид:

— Кӣ ба шумо гуфт, ки ман узви ягон гурӯҳи махфие ҳастам?

— Ҳеҷ кас нагуфтааст... Ман худам долистам.

— Ҳа!—Ғурмагас ба вай шӯрида нигоҳ кард, ва баъд аз дақиқас гуфт: — Вақте ки гап дар бораи асрори касони дигар меравад, шумо ҳамеша аз он огоҳед?

— Бале, аксар вақт чунин аст. Ман хеле зиракам ва назъиятҳои ҷудогонаро бо ҳам муқоиса карда хулосаҳо бароварда метавонам. Инро ба шумо барои он мегӯям, ки

шумо, агар хоҳед, эҳтиёткор бошед, то ки ман ягон сирри шуморо доништа нагирам...

— Агар ҳуди шумо донед, ман наметарсам, вале аз шумо набояд гузарам.

Чемма каме ранчида ба ӯ ҳайратомез нигоҳ кард.

— Ин гап зиёдӣ аст,— гуфт ӯ.

— Албатта, ман медонам, ки ба дигарон намегӯед. Аммо ман фикр карда будам, ки шумо эҳтимол ба аъзоёни партияти худатон гӯед.

— Барои партияти на гумонҳои ҳаёли ман, балки далел лозиманд. Албатта, ман то ба ҳол бо ҳеҷ кас дар ин бора гап назадаам.

— Ташаккур. Шумо ҳамчунин шояд доништа бошед, ки ман узви кадом «гурӯҳ» ҳастам?

— Ба фикрам... хоҳишмандам, ки аз самимияти ман нарасҳед... гапро шумо сар кардед, на ман. Ба гумонам, ба ҳар ҳол шумо на узви гурӯҳи «Теғдорон» ҳастед.

— Чаро шумо чунин гумон мекунед?

— Зеро қобили он ҳастед, ки бехтар аз корҳое, ки «Теғдорон» мекунанд, кор карда тавонед.

— Ман бо суҳанони худатон ба шумо ҷавоб медиҳам, ки ҳамаи мо қобили корҳои бехтаре мебошем. Ман ҳақиқатан на ба «Теғдорон», балки ба «Тасмаҳои сурх» мансуб ҳастам. Ин як гурӯҳи ҷиддӣ буда, бо кори ҳақиқӣ ва фойданок машғул аст.

— Яъне бо кушокушӣ?

— Бале, аз ҷумла, бо кушокушӣ. Одамкушӣ баъзе вақт бисёр фойдаҳо меоварад, аммо фақат он вақте ки пропагандани хубе ташкил шуда бошад. Мана барои чи ман «Теғдорон»-ро дӯст намедорам. Онон фикр мекунанд, ки теғ ҳамаи мушкilotро ҳал мекунад, аммо ин ҳатост. Теғ албатта баъзан мадад мекунад, аммо на ҳамеша.

— Пайҳод, ки кушокушӣ ягон чизеро ҳал кунад?

Гурмағас бо таъҷҷуб ба рӯи Чемма нигоҳ кард. Чемма ба суҳани худ давом кард:

— Албатта, одамкушӣ муваққатан ягон монсари, ҷунончи, ягон ҷосус ё амалдорро аз миён мебардорад, лекин ин усул оё ба ҷои он монсари барҳамхӯрда боз душвории калонтареро пеш намеоварад? Ана гап дар ин аст. Ин усули шумо ҳикояти хонаи тоза кардашуда ва ҳафт шайтонро ба ёди ман меоварад. Ҳар як куштор полицияро боз ҳам бераҳмтар мекунад, мардумро ба

зӯроварӣ ва тааддӣ меомӯзонад, ки ин ҳол баъзан он чиро, ки пештар бад буд, бадтар мекунад.

— Вақте ки инкилоб меҳезад, ба фикри шумо, чӣ мешавад? Оё он вақт зӯриро ба қор бурдан лозим намеояд? Ҷанг ҳамеша ҷанг аст.

— Бале, аммо инкилоби рӯяроғ гали дигар аст. Инкилоб дар зиндагонии халқ танҳо як марҳалаи гузарида аст, ки барои тарақиёти оянда роҳ мекушояд. Пӯшида нест, ки дар ҳар як инкилоб зӯрӣ ва тааддӣ ба амал оварда мешавад, аммо инҳо далелҳои ҷудогона мебошанд. Чизе хавфиноктарин дар ин ҷост, ки агар пропаганда бо роҳи одамкушӣ бурда шавад, он гоҳ ҳуди одамкушӣ ба мардум одат ва қору бори ҳаррӯза шуда мемонад. Одамон ба қушокушӣ мисли як ҳодисаи оддӣ нигоҳ мекардагӣ мешаванд ва дар ин сурат маънои муқаддас будани ҳаёти одамон барҳам меҳӯрад. Ман мӯддате дар Романья будам ва аз воқеаҳо, ки дар он ҷо дидам, чунин таассуроте пайдо кардам, ки мардум ба зӯроварӣ одат карда истодаанд.

— Дар ҳар сурат ин беҳтар аз он аст, ки мардум ба фармонбардорӣ ва сарҳаӣ одат кунанд.

— Ман ин навъ фикр карда наметавонам. Ҳар гуна одатҳои механикӣ аломати заифӣ ва ғуломист ва ин одат боз зулмоварона ҳам ҳаст. Албатта, агар ба инкилоб ҳамчун як воситаи водор кардани ҳукумат ба додани гузаштҳои маълуме нигоҳ карда шавад, дар он сурат бешубҳа гурӯҳҳои пинҳонкор беҳтарин аслиҳае мебошанд, чунки онҳо барои ҳукумат аз ҳама чиз хавфиноктаранд. Вале агар шумо монанди ман ба ҷуҷин фикре бошед, ки ин чиз мақсад набуда, балки воситае барои расидан ба мақсад аст ва мо бояд барои дигаргун кардани муносибатҳои одамон аз ҳама зиёдтар кӯшиш кунем, он гоҳ мо бояд тамоман дигар рафтор намоём: халқи ҷоҳилро, ки ба дидани ҳуши сурх одат кунонед, шумо дар назари вай қимати ҳаёти одамиро зиёда карда наметавонед.

— Пас дин барои халқ чӣ қимате дорад?

— Маънии суолатонро нафаҳмидам.

Гурмағас табассум кард.

— Ба фикри ман, мо ҳар ду дар фаҳмидани решаи бадию иллатҳои ҳозира аз ҳамдигар фарқ дорем. Шумо дар ҷуҷин фикре ҳастед, ки решаи мазкур баҳои дарқорӣ надодан аст ба ҳаёти одам.

— Ман на дар ин бора, балки дар бораи муқаддас будани ҳаёти одам гап зада истодаам.

— Ҳар навъе ки хоҳед, гуфтан гиред. Дар назари ман, сабаби қалони бадбахтиҳо ва хатоҳои мо дар касалии рӯҳии мост, ки номи ин касалӣ дин аст.

— Оё шумо ягон дини музйянеро дар назар доред?

— Не, не, динҳо аз ҳамдигар фақат бо аломатҳои зоҳирӣ фарқ мекунанд. Касалӣ дар ҳолати динӣ дошта ни фикрҳо, дар эҳтиёҷи инсон ба сохтани бутҳо ва ибодат кардан ба онҳо, сар ҳам кардан назди касе, сачда кардан ба касест... Шумо албатта дар ин бора бо ман ҳамфикр нестед. Шумо фикр мекунед, ки барои ман хунрезӣ... усули нест кардани мансабдорон аст, лекин дар ин фикратон шумо бисёр сахт мекунед. Хунрезӣ барои ман пештар аз ҳама воситаест — ба гумонам бехтарин воситаест — барои он ки ба обрӯ ва таъсири қалисо шикаст диҳем ва халқро ба он омӯзонем, ки ҳодимони қалисоро муфтихӯр ҳисоб кунанд.

— Хӯш, агар шумо ин корро ба амал оваред, агар шумо дар халқ ҳисси даррандагиро бедор карда, ўро ба қалисо ҳуҷум кунонед, он вақт...

— Он вақт ман кори ҳаётии ҳудамро тамомшуда ҳисоб мекунам. Ин...

— Ин ҳамон корест, ки шумо дафъаи гузашта дар бораи он ба ман гап зада будед?

— Бале, ҳамон аст.

Ҷемма ларзида рӯйшро ба тарафи дигар гардонд.

— Аз ман ихлосатон гашт?— пурсид Гурмағас табассум карда.

— Не, ин тавр нест, ман аз шумо андаке метарсам.

Баъд аз дақиқае Ҷемма боз ба тарафи вай лиғох карда, бо лаҳияи муқаррарии худ гуфт:

— Ин як мунозираи бефоида аст. Нуқтаи назари ҳар дун мо аз ҳамдигар бисёр фарқ дорад. Ман бошам, ба пропаганда, ба пропаганда ва боз ба пропаганда эътиمود дорам, ва агар имкон дошта бошад — ба шӯриш ҳам. Вале шумо фақат шӯриши рӯйростро меҷӯед.

— Хӯш, набошад ба муҳокимаи плани ман бармегардем. План ба ташвиқот ва бештар аз он ба шӯриш дахл дорад.

— Хӯш?

— Ман ҳоло ба шумо гуфтам, ки аз Романья фи-

донёни бисёре ба мадади шӯришчиёни Венеция рафта истодаанд. Мо ҳоло намедонем, ки шӯриш кай барме-хезад; шояд ин аз тирамоҳ ва зимистон пештар рӯй надиҳад, аммо фидоёнро лозим аст, ки то расидани хабар дар Апеннина мусаллаҳ ва тайёр шуда истанд. Ман ба ўҳдаи худ гирифтам, ки ба таври махфӣ барои онои ба вилояти Папа ярок ва дигар лавозимоти ҳар-бӣ гузаронам...

— Истед, шумо чӣ гуна ҳамфикр ҳастед бо он гу-рӯҳ? Инкилобчиёни ломбардӣ ва венециягӣ ҳама та-рафдори папаи нав ҳастанд. Онои тарафдори ислоҳоти либералӣ ва шарикӣ ҳаракати тараққипарваронаи ка-лисо мебошанд. Дар он сурат, шумо ки душмани ошти-нопазирӣ рӯхонӣ ҳастед, чӣ тавр шарикӣ он инкилоб-чиҳо мешавед?

Гурмағас китф ба ҳам кашид.

— Агар онҳо аз бозӣ кардан бо зочаи латтагӣ, яъне бо папаи нав, завқманд шаванд, ман ба ин чӣ кор до-рам? Онҳо корро кунанд бас аст. Албатта папа байра-қи онҳост. Вале барои ман шӯриш бо ҳар роҳе ки бар-по карда шавад, фарқе надорад. Ҳар як қўб барои за-дани сар ба кор меравад ва ҳар як ишораи махфӣ ба-рои халқро бар зидди австриё шӯрондаш шокиста аст.

— Шумо аз ман чӣ мехоҳед?

— Ҳаминро мехоҳам, ки шумо барои гузарондани ярок ба ман ёрӣ диҳед.

— Ин корро чӣ хел бояд кард?

— Шумо ин корро беҳтар аз ҳама иҷро карда ме-тавонед. Ман фикр дорам, ки яроқро аз Англия харем, аммо онро аз он ҷо ба воситаи бандаргоҳҳои вилояти Папа оварда ба мамлакат даровардан ҳеҷ имконият надорад, бинобар ин вайро ба Тоскана оварда, баъд аз Апеннина гузарондан лозим аст.

— Вале он вақт ба ҷои як сарҳад аз ду сарҳад гу-заштан лозим мешавад!

— Вале, аммо ғайр аз ин дигар роҳе нест. Киштии калонро аз бандаргоҳҳои ғайритиҷоратӣ даровардан мумкин нест, ва шумо медонед, ба бандари Чивита-Век-киа бисёр бошад сето киштии бодбонӣ ва ягонто қан-ки моҳигарӣ медароянду халос. Агар ярок ба воситаи Тоскана оварда шавад, ман худам як навъ карда аз сарҳади вилояти Папа мегузаронам. Одамони ман дар кӯҳҳо ҳар як роҳро нағз медонанд ва мо анборҳои мах-

фии бисъёре дорем. Киштӣ бояд бо роҳи баҳр ба Лнч
норно биравад, ки душворин калон ҳам дар ҳамин аст.
Ман бо контрабандистҳо алоқаманд нестам, лекин шу-
мо, аз афти кор, онҳоро медонед.

— Сабр кунед, ман панҷ дақиқа фикр кунам.

Ҷемма каме ба пеш ҳам шуда манаҳашро ба кафи
даст ва бозувонашро рӯи зонуяш гузошт. Баъд аз чанд
дақиқаи хомӯшӣ боз ба Ғурмагас нигоҳ кард.

— Мумкин аст, ки ман дар ин кор ғоида расонда
тавонам. Аммо аввал ман бояд ба шумо як суол диҳам.
Оё шумо ба ман қавл дода метавонед, ки ин кор бе
куштор ва умуман бе ҷабру таъддӣ мешавад?

— Албатта, худ ба худ маълум аст: дар сурате ки
ба шумо ягон кор маъқул набошад, ман ҳеҷ вақт на-
метавонам шуморо барои иштирок кардан дар он кор
таклиф кунам.

— Ба шумо ҷавоби қатъиро қай додан лозим?

— Мо вақти зиёд надорем, аммо ман ба шумо ду-
се рӯз муҳлат дода метавонам.

— Шумо бегоҳии рӯзи шанбе ҳолӣ ҳастед?

— Андак истед, фикр кунам. Имрӯз панҷшанбе...
Бале, ҳолӣ ҳастам.

— Агар ин тавр бошад, рӯзи шанбе ба пеши ман
биёед, ман то он вақт фикр карда, ба шумо ҷавоб ме-
диҳам.

Ҳафтаи дигар Ҷемма ба комитети партияи Мадзини
дар Флоренция аризае фиристод, ба ин мазмун ки ӯ
мустақилан як кори сиёсиро пеш мегирад ва бинобар
ин то якчанд рӯз вазифаҳои ҳаррӯзаи худро, ки дар
партия дорад, адо карда наметавонад.

Ин ариза як дараҷа ногаҳонӣ буд, аммо комитет
онро бо як овоз қабул кард. Ҷемма ҳамчун шахсе, ки
ба дурандешии ӯ бовар кардан мумкин аст, чапдин сол
боз ба партия маълум буд. Ҳамаи аъзоёни комитет ме-
фаҳмидаид, ки агар хонум Болла ягон қадами ногаҳо-
нӣ гузорад, ӯ барои ин албатта сабабҳои басанда до-
рад.

Ҷемма ба Мартини рӯйрост гуфт, ки ӯ дар як кори
контрабандӣ ба Ғурмагас ёрӣ додан мехоҳад. Ӯ ин сир-
ри инхониро ба дӯсти дерини худ ошкор кард, то ки
байни онҳо ҳеҷ як шубҳа ва ҳисси дарунакии ягон ко-

ри махфӣ боқӣ намонад. Ба Ҷемма чунин менамуд, ки
ӯ ба ин восита эътимод доштани худро ба Мартини ис-
бот мекунад.

Ҳар ду дар пеш айлони хонаи Ҷемма нишаста бу-
данд, аз дур кӯҳи Фъзоле намоён буд. Баъд аз хому-
шин дуру дарозе Мартини аз ҷояш хест ва ду дасташ-
ро ба ду кӯсааш андохта, ҳуштаккаиш ба пасу пеш
гаштан гирифт. Ин ҳамаи аломати хотирпарешонӣ ва
дилтангии ӯ буд. Ҷемма чанд дақиқа хомӯшона ба ӯ
нигоҳ карда нишаст.

— Ҷезаре, дар ин кор интирок кардани ман ба шу-
мо намефорад,— гуфт ӯ дар охир.— Ман ҳеҷ намехо-
ҳам, ки шуморо пареиҷхотир кунам, аммо ман бояд
корсрӯ, ки худам лозим ва маъқул медонам, иҷро ку-
нам.

— Гап дар ин нест, маи ҳеҷ чиз намедонам ва агар
шумо барои интирок кардан дар ягон кор розигӣ до-
да бошед, пас ҳамаи таъир кардан лозим аст. Ман фа-
қат ба ҳуди Ғурмагас эътимод надорам.

— Мулоҳизас, ки шумо дар бораи Ғурмагас доред,
хатост. Ман ҳам дар аввалҳо ба ӯ монанди шумо ни-
гоҳ мекардам, аммо ҳоло ман ӯро аз наздик мешино-
сам. Вай аз ҳубӣ, аз камолот дур аст, вале аз он ки
шумо фикр мекуед, чанд дараҷа беҳтар аст.

— Мумкин.

Мартини боз якчанд дақиқа хомӯшона ин сӯ-он сӯ
гапт. Баъд пеш Ҷемма омада гуфт:

— Ҷемма, аз ин роҳатон гардед. Ханӯз ки вақт ҳаст,
баргардед. Ин одам ба сари шумо як олам мочаро мео-
варад, шуморо саргардон мекунад, худатон баъдҳо пу-
шаймон мешавед.

Ҷемма ҷавоб дод.

— Ҷезаре, шумо бисёр бемасъулиятона гап меза-
нед. Ҳеҷ кас маро саргардон намекунад. Маи аввал ин
масъаларо ҳартарафа фикр карда дидам ва баъд
бо ихтиёри худам розигӣ додам. Шумо Риваресро
шахсан бад мебинед, маи иҷро медонам, вале хо-
зир мо на дар бораи шахсо, балки дар бораи кори
сиёсӣ гап зада истодаем.

— Мадонна, аз ин роҳ гардед! Ин одам хавфинок аст,
ӯ дарундор, сангдил ва бераҳм аст, ӯро ҳеҷ хатаре аз
роҳ бознамедорад... ва ҳам ӯ шуморо дӯст медорад.

— Ҷезаре, чӣ гумонҳое ба сари шумо меояд!

— Ҷ шуморо нағз мебинад, худатонро аз вай кашед, маддона!

— Чезаре, азизам, ман аз вай худамро канор кашада наметавонам ва сабаби инро ҳам ба шумо баён карда наметавонам. Мо ҳар ду ғайри ихтиёри ҳамдигар бо ҳам робитае дорем...

Мартини бо овози хаста ҷавоб дод:

— Агар ин тавр бошад, ҳеҷ ҷои гап намемонад.

Баъд аз ин ӯ «кори зарур дорам» гуфта баромада рафт ва чандин соат дар кӯчаи пурлоӣ гардиш кард.

Дар он шаби ғамангез ҳаёт дар ҷашми вай бисёёр тира намуд. Ӯ аз ягона ганҷе ки дошт, маҳрум гардида буд.

БОБИ ДАҲУМ

Дар нимаҳои моҳи февраль Ғурмагас ба Ливорно рафт. Ҷемма дар он ҷо ӯро бо Бэйли ном англиси ҷавон, ки агенти киштӣ буда, ақидаи озодихоҳона дошт, шинос кард. Ҷемма ва шавҳари ӯ он шахсро дар Англия шинохта буданд. Ӯ ба радикалҳои Флоренция якчанд бор майда-майда хизматҳо карда, ҳангоми душвории ногаҳоннашон пул қарз дода, барои фириодаши мактубҳои махфӣ ба истифода намудан аз адреси котиби худ иҷозат дода буд ва ғайра. Радикалҳои мазкур ба ӯ ҳамеша ба воситаи Ҷемма, ки дӯсташ буд, мурочиат меамуданд, бинобар ин Ҷемма бе он ки иштизои партиявиро вайрон карда бошад, ҳақ дошт, ки бо ҳар гуна мақсад бо ӯ гуфтугӯ кунад. Аммо ин дафъа қор барор мегирад ё не, маълум набуд. Додани адресро барои мактубҳои аз Сицилия фириодашуда ва ё дар касса ҷиҳон намудани якчанд ҳуҷҷатҳоро аз ин дӯсти нағз илтимос намудан осон буд, аммо барои бо роҳи дуздӣ-контрабандӣ овардани яроқ барои шӯришчиён, аз вай мадад хостаи тамоми кори дигар аст ва ба натиҷа бахшидани ин мададлурсӣ Ҷемма кам бо-вар дошт. Вай ба Ғурмагас гуфт:

— Як озмуда мебинам, аммо гумон намекунам, ки ин ягон натиҷае меода бошад. Агар шумо назди Бэйли рафта аз номи ман пайёсад скудо¹ пул менурсидед, ман боварӣ дорам, ки ӯ зуд меод вай бисёёр сахӣ аст.

¹ Скудо — танган калони нуқрагии италикӣ.

Хатто дар вақти даркори ӯ ба додани паспорти худ ба шумо ва ё ба пинҳон кардани ягон одами гуреза ҳам рози мешавад, вале агар бо ӯ дар бораи милтик, яроку аслиҳа ган завед, ӯ дар тааҷҷуб монда фикр хоҳад кард, ки ҳар дуи мо деғона шудаем.

— Шояд ӯ ақаллан ба ман баъзе маълумот диҳад ва маро бо баъзе кормандони ӯҳдабарои кишти ошно кунад,— ҷавоб дод Ғурмағас.— Ба ҳар ҳол як озмуда дидан лозим.

Як бор дар охириҳои моҳ ӯ дар ҳоле ки либосҳояшро ҳанӯз дуруст напӯшида буд, ба пеши Чемма омад. Чемма аз қиёфани ӯ дарёфт, ки хабари хуше овардааст.

— Ҳо, ни шумоед? Ман гумон карда будам, ки мабодо ба шумо ҳодисае рӯй дода бошад.

— Хат фиристоданро хавфнок донистам, аммо барвақттар омадан ҳам натавонистам.

— Шумо ҳозиракис омадед?

— Бале, ман ҳозир аз дилижанс фуромадам; омадам ба шумо хабар диҳам, ки ҳама кор саранҷом ёфт.

— Наход ки Бейли ба ёри додан розӣ шуда бошад?

— Аз ёри ҳам зиёдтар. Вай ҳама корро ба ӯҳда гирифт; бастан, овардану кашондани бор ва ғайра, хулоса ҳамаашро худаш анҷом додани шуд. Туфангҳо дар тейҳои бор пинҳон карда мешаванду рост аз Англия меоянд. Шарик ва дӯсти наздики ӯ Вильямс розӣ шуд, ки ба фиристода шудани бор аз Саутҳемптон шахсан назорат кунад, баъд Бейли онро аз бочхона гузаронда ба Биворно мерасонад. Аз барои ҳамин ман ин қадар дер мондам. Вильямс равопан Саутҳемптон буд, ман уро то Генуя гуселондам.

— Барои он ки сари роҳ маслиҳати корро пухта кунед?

— Бале. Дуямон то даме ки ба ман касалии баҳрӣ ориз шуд, гуфтугӯ кардем.

— Шумо олати касалии баҳрӣ шудан доред?—зуд пурсид Чемма. Вай ба ёд овард, ки вақте падараш уро бо ҳамроҳии Артур ба сайри баҳр бурда буд, Артур гирифтори касалии баҳрӣ шуда хеле азоб кашида буд.

— Ҳарчанд ки ман бисёр маротиба дар сафарҳои баҳрӣ будам, боз ҳам ба баҳр одат накардам... Вале то он ки кишти бор мегирифт, мо бо Вильямс гапро пазондем... Шумо Вильямсро мешинохтагистед, албат-

та? Ҳ одами нағз, бамаънӣ, комилан шокстан эътивод аст. Бейли ҳам дар ин бобат аз вай намоёнад, дуяшон ҳам сир нигоҳ дошта метавонанд.

— Бейли ин хел корро ба ўҳда гирифта, худро ба хатари калон меандозад.

— Ман ҳам ба вай ҳаминро гуфтам, аммо вай чин ба абру оварда ба ман як нигоҳ карду гуфт: «Хатар ба ман бошад, ба шумо чӣ?» Аз чунин шахс лиғар хел ҷавоб шундан мумкин ҳам набуд. Агар ман бо ў дар ягон маҳалли Тимбукту дучор меодам, наздаш омада мегуфтам: «Салом, марди англис!»

— Бо вучуди ин ман намефаҳмам, ки онҳо ба иҷрои ҳамин хел супориш чӣ тавр розӣ шудаанд! Хусусан аз Вильямс ман ин хел умед надиштам.

— Бале, вай аввал хоҳиши маро қатъиян рад кард, аммо ин аз тарс набуд, балки ў ҳамаи ин корро «ғайри амалӣ» мешумурд. Лекин ман кўшиш кардам ўро аз ин фикраш гардонам ва муваффақ ҳам шудам... Акнун биед, аз пай кори амалӣ шавем.

Вақте ки Ғурмағас ба маъзилаш баргашт, офтоб фуру рафта буд. Дар нимрӯшноии шом сояи гулҳои биҳири ялони чун доғҳои сиёҳ бар рӯи девори боғ нишаста буд. Ғурмағас якчанд шохчаи гулдорро ниҳаста гирифта ба хонааш бурд. Дар кабинети ў Зита нишаста буд.

— Феличе! Ман гумон кардам, ки ту ҳаргиз барнамегардӣ!— гуён занак аз ҷояш ҷаста худро ба тарафи вай афканд.

Нахустин суҳбате, ки ба фикри Ғурмағас омад, ин буд ки аз Зита пурсад: «Чаро ба ин ҷо омадӣ?», лекин се ҳафта боз бо ҳам дидор накарданишонро ба ёд оварда, ба ў даст дароз кард ва сарду хушк гуфт:

— Салом, Зита! Нағз-мӣ ту?

Зита рӯяшро барои бӯса ба ў дошт, лекин Ғурмағас, гуё ки инро пайҳас накарда бомад, аз леши ў гузашта сӯи миз рафт ва аз он ҷо гулдорро бардошта, шохчаҳои биҳиро ба он андохтани шуда буд, ки ногаҳон дар лаҳзи ў дари хона боз шулу Шайтон тохта ба кабинет даромада, дар гирди соҳибаш ҷастухезкунон бо ак-аку ғур-ғуру эркагии луршару шӯр ба вай шодини худро изҳор кардан гирифт. Ғурмағас гулро гузошта ба болон сағ ҳам шуд:

— Салом, Шайтон, салом, ошно! Ха, ҳа, ин мал. Қай, даст дех!

Зита якбора рӯй турш кард:

— Наҳори меҳурем?— хушку сард пурсид ӯ.— Ман дар ўтоки худам дастархон андозондам, ту навишта будӣ, ки ин бегоҳ меоя.

Ғурмағас зуд сар боло кард:

— Ба ҳаққи худо, б-бубахш. Ба ман нигарон набошӣ ҳам мешуд. Алдак ист, ман либосамро бадал кунам. Гулро ба гулдон андохта мон.

Вақте ки Ғурмағас ворида таомхона шуд, Зита пеши онна истода шохчан гуллуши бихиро рӯи сина ба корсажи¹ худ меҳалонд. Ӯ зоҳираи қаҳрро ба лутф бадал намуда буд, ки як даст гули сурхрангро ба Ғурмағас дароз кард:

— Мана ӯа ту гул. Биё, ман ба сари сипаат ҳалояда монам.

Чун сари таом нишастанд, Ғурмағас бо тамоми қуваташ зӯр мезад, ки меҳрубон бошад ва хушҳолона аз ину он мелаққид. Дар ҷанобаш Зита ба вай табассумҳои дурахшон мекард. Аз хуррамии ӯ Ғурмағас як қадар хичил буд. Зита ҳаёти худӣ, дӯстон ва ошноёни худӣ дошт. Ғурмағас ба ин одат карда буд, вале то қунун ҳеҷ гумон накарда буд, ки Зита ўро назмон шуда бошад. Модом ки ин лидор запарро ҳамин қадар ба ҳаяҷон овард, маълум мешавад, ки ӯ танҳо зиқ шуда ёди ўро мекардааст.

— Биё, ба айвон баромада шичему қажва нӯшем,— таклиф кард Зита.— Ҳанои бегоҳрӯзӣ ин қадар форами!

— Хуб! Гитарро ҳам ғирам? Балки ту барои ман таронае меҳолӣ?

Зита аз шодӣ гул-гул шукуфт. Одатӣ Ғурмағас буд, ки аз сурудӯ нағма саҳт талаби маҳорату хушовози мекард ва аз Зита фақат аҳён-аҳён хоҳиши сурудхонӣ менамуд.

Зери девори айвон нимкати фарохи ҷўбине гузошта шуда буд, ки аз ин кавор то он кавори девор мерасид. Ғурмағас дар иёни нимкат ҷо гирифт, ки аз он ҷо манзараи дилғези кўҳсор намудор буд. Зита бошад болои панҷараи айвон, пояшро рӯи нимкат гузошта ва ба сутуни айвон такъя карда нишаст. Ӯ ҳаваси

¹ Перохани аз миён боло.

тамошон манзараи табиятро надошт, балки ба рӯи Ғурмагас нигоҳ карда шиштанро авло медонист.

— Ба ман якто папирос бидеҳ,— хоҳиш кард ӯ аз Ғурмагас.— Аз бозе ки ту рафтӣ, ман ягон бор ҳам накашидаам.

— Фикри оличаноб! Барон пурра роҳат кардан папирос намерасиду ҳалос.

Зита ҳам шуда бо диққат ба ӯ нигоҳ кард:

— Ту ба ростӣ ҳозир дилхуш ҳастӣ?

Ғурмагас абрувони бориқашро баланд кард:

— Ту магар ба ин шакл дорӣ? Ман ҳӯроки серӣ хӯрд-дам, аз наззори кӯҳсоре, ки ба гумонам дар тамоми Аврупо аз вай дилангезтар манзарае нест, лаззат мебарам, ба болои ин ҳозир маро бо таронаи халқии маҷорӣ ва қаҳва зиёфат мекунад; боз вичдонам ҳам пок ва мӯздам низ ба хубӣ ҳазми таом мекунад. Барон дилхуш будан боз чӣ даркор?

— Ман медонам чӣ даркор.

— Чӣ?

— Мана, дошта гир!— Зита куттичаи хурдтаракеро ба зонуи Ғурмагас ҳаво дод.

— Бодомбирьсн-ку! Чаро пеш аз папирос кашида-нам надодӣ?

— Подон ту! Охир баъд аз дуди тамоку инро хӯрда даҳанатро ширин мекунӣ-дия... Мана, қаҳва ҳам тайёр!

Ғурмагас андешамапд ба як нуқта чашм дӯхта мағзи бодом меҳонд ва қаҳваро камак-камак қулт карда менӯшиду ҳамчун гурбас, ки қаймоқ мелесида бошад, кайф мекард.

— Аҷаб лаззате дорад нӯшидани қаҳваи ҳақиқӣ баъди он мошобае, ки дар Ливорно қаҳва гуфта ба мо медоданд!— калимаҳоро кашода-кашода бо овози шабеҳи хурр-хурри гурба гуфт Ғурмагас.

— Апа аз барон ҳамин ту дар хонаи худат тинчакан мешифтӣ, беҳтар буд.

— Дер шишта намешавад. Пагоҳ боз ба сафар ме-равам.

Табассум дар лабони Зита ях баст.

— Пагоҳ?... Чаро?... Ба кучо?

— Ҳамту... ба ду-се ҷой. Қор ҳаст.

Ғурмагас бо Чемма маслиҳат карда қарор дода буд, ки ҳудаш ба Апеннина мераваду бо контрабандистҳо дар бораи овардани ярок гуфтугу мекунад. Аз сарҳади

вилояти Папа гузаштан барояш хатари ҷиддӣ дошта бошад ҳам, вай илоче карда ба Аленнина рафтаи худро зарур медонист, зеро барор гирифтани кор, во-баста ба рафтаи ӯ буд.

— Доим ҳамин гап!— оҳе касида гуфт Зита ва баъд пурсид:— Сафарат дер мекашад-мӣ?

— Не, аз ду-се ҳафта намегузарад.

— Боз бо ҳамон кор?

— Яъне кадом «ҳамон кор»?

— Ҳамоне, ки ягон вақте гардани туро мешиканад. Кори сиёсӣ?

— Ҳа, як дараҷа бо кори сиёсӣ алоқаманд.

Зита папиросро ба боғ ҳаво дода гуфт:

— Ту маро ғанд дода наметавони. Медонам, ин як сафари хатарнок аст.

— Ҳа, ман рост ба чаҳаннам равон мешавам,— ка-лимаҳоро кохилона кашол дода гуфт Ғурмагас. Зита шохчаҳои шукуфаи печонро, ки ба сутуни айвон печи-да баромада буд, меканд. Ғурмагас илова кард:— Дар он ҷое, ки ман меравам, аз афти кор, дӯстони ту ҳас-танд, ки меҳроӣ ба онҳо як даста шукуфа ҳаёӣ фи-ристонӣ? Лекин ҳамаашро накан.

Зита бо ҷаҳл аз сӯтун як химчаи калони шукуфа-ро ҷанда ба замин партофт.

— Сафарат хатарнок!— такрор кард ӯ.— Лекин ту лозим намедонӣ, ки росташро ба ман гӯй. Ба фикри ту, ман фақат ба ҳазлу шӯҳи кардан мешоимму ҳалос! Мум-кин, ҳавфи ба дор овехта шуданат дар миён бошад, ле-кин ту хомӯшӣ! Сиёсатбозӣ, доим сиёсатбозӣ! Ба ди-лам зад!

— Ба дили ман ҳам задагӣ,— ҳамёёза касида гуфт Ғурмагас.— Бино бар ин биё, дар бораи ягон чизи ди-гар сӯҳбат кунем. Ё балки тарона меҳони?

— Хуб. Гитарро бидех. Чӣ хонам ба ту?

— Суруди асли мурдари бихон. Шохсуруди ту ҳа-мин аст.

Зита суруди қадимаи маҷориро сар кард: он суруд қиссаи марде буд, ки аввал асиаш, баъд хонаю ҷояш ва ниҳоят маҳбубашро аз даст дода буду боз «ғаму кулфате, ки дар ҷанги дашти Маҳач касидем, аз ин батари буд» гӯён ба худ тасаллӣ меод. Ин сурудро Ғурмагас дӯст меод. Барояш макоми фидоиёнаи су-

руд ва мардонагин талхкомонаи нақароташ асаре дошт, ки мусикии латифу нозук он гуна асар надошт.

Овози Зита дар айни софию баландӣ буд. Аз ҳалқумани навои баланди мусаффо ва пур аз ташнагини ҳаёти хушбахтона рез-рез мекард. Ӯ дар сурудҳои италиянӣ ва славянӣ чандоне муваффақ набуд, лекин сурудҳои маҷориро моҳирона меҳонд.

Ғурмагас нафас ба дарун кашида ва чашмонашро қалон кушода гуш меандоخت. Зита ҳеҷ гоҳ ин ҳел нағз насурӯда буд. Дар қалимаҳои охиринаи суруд баногоҳ овозаш дарзид:

«Чи бок! Охир, ман бештар бохтаам»...

Вай ҳик-ҳик гирифта рӯяшро дар анбӯҳи шукуфа пинҳон кард.

— Зита!— Ғурмагас гитарро аз дасти вай гирифт.— Ба ту чӣ шуд?

Аммо занак боз баладтар гирияи ҳик-ҳик карда рӯяшро бо кафи дастҳояш пӯшонд. Ғурмагас китфи ӯро тақон дод:

— Чӣ шуд?

— Бигузор маро!— худро аз вай як сӯ гирифта бо овози гирияолуд гуфт Зита.— Бигузор!

Ғурмагас ба ҷояш баргашта мунтазир шуд, то занак гирияро ба сӯ кунад. Баногоҳ Зита гардани ӯро оғӯш карду наздаш ба зону афтид.

... Феличе! Парав! Парав!

— Хайр, дар ин бора баъд гап мезанем.— Ғурмагас худро оҳиста аз оғӯши ӯ раҳо кард.— Аввал ба ман бигӯ, гап чист? Ту аз чизе тарсидӣ!

Зита хомӯшона сари инкор ҷунбонид.

— Ман туро хафа кардам?

— Не,— гуфта занак оринчашро ба гардани ӯ расонд.

— Пас боис гиристанат чист?

— Туро мекушанд,— пичиррос зад Зита,— ба даст меафтӣ... Яке аз онҳое, ки ба ин ҷо омадурафт мекушанд, ҳамин тавр гуфт... ман шунидам. Ту бошӣ, ба пурсишҳои ман меҳандӣ.

— Зита, ҷонакам!— ба занак бо тааҷҷуб нигариста гуфт Ғурмагас.— Худо медонад ту ба чӣ ҳаёлҳое меравӣ! Мумкин ки ман ягон рӯз кушта шавам— инқилобчиҳо бисёр вақт умрашонро ҳамин тавр ба охир мерасонанд, лекин ҷаро ин қор маҳз ҳозир воқеъ ша-

над? Хатар ба ҳаёти ман аз хатаре, ки ба ҳаёти дигарон таҳдид мекунад, зидтар нест.

— Дигарон! Ман ба дигарон чӣ кор дорам? Ту маро нағз намебинӣ! Қас магар бо зан нағз меидагаш ҳамин тавр рафтор мекунад? Ман шабҳо чашм наме-
пӯшаму фикр мекунам, ки оё ту ба ҳабе ғалтида боши ё не. Агар хобам барад, дар хобам туро мебинам, ки кушта шудай. Саг, ана хамин саг ба ту аз ман азизтар аст!

Гурмагас бархоста оҳиста-оҳиста ба капори дигари айвон рафт. Вай ба ин гуфтугӯи доир ба нағз дидаву надидан ҳозир набуд ва намедонист чӣ гӯяд. Оре, Чесма рост гуфта буд — ҳаёти ӯ дар кӯчаи сарбастас мондааст, ки аз вай бсрун шудан душвор хоҳад буд.

— Биё, шинему оромона гап занем, — ба наздики Зита омада гуфт ӯ. — Аз афти кор, мо дар бораи якдигарамон дар иштибоҳ будасм. Ман агар медонистам, ки ту аз чизе ҷиддан хавотир мекаши, ишқӣ намекардам. Ба ман равшантар гӯй, ки чӣ чиз туро ин қадар ба изтироб андохт, он гоҳ аз чӣ иборат будани мушкили мо яқбора маълум мешавад.

— Чизеро ҳолати маълум кардан нест, бе ин ҳам ман мебинам, ки назди ту яқпула қадр надорам.

— Азизам, биё бо ҳам кунюду равшан гап занем. Ман ҳамеша кӯшиш мекардам, ки дар муносибати дуҷамон аз рӯи шарафу вичдон рафтор кунам. Ба гумонам, ман ҳаргиз фикру ақидан ҳудамро аз ту пинҳон накардаам ва туро фанд надодам...

— Хо, албатта! Ба ростқавл будани ту шак нест! Ту ҳеҷ гоҳ пинҳон намекардӣ, ки маро сабуқӣ, занн ҳарҷой мешуморӣ, ҳамчун бозичаи арзонбаҳое медонӣ, ки пеш аз шиносо шудан бо ту даст ба даст гашта будааст!

— Дам шав, Зита! Ман дар ҳаққи одамон ин гуна фикр кардаро ба худам нораво, ор, беномусӣ медонам.

— Ту ҳеҷ гоҳ ба ман ишқу муҳаббат надоштӣ, — бо алам гуфт Зита.

— Оре, ман ба ту ҳеҷ гоҳ ошӣқ набудам. Аммо гӯш андозу маро он қадар ҳам гунаҳкор нақун.

— Гунаҳкор намекунам, ман фақат...

— Як дақиқа сабр кун. Ман мехоҳам гӯям, ки талаботи одобу ахлоқи расмшударо рад мекунам. Чунин

мешуморам, ки муносибати байни марду зан бояд бар
руи эҳсоси унсу улфат қарор гирифта бошад.

— Ё ки бар руи пул,— бо хандаи тез «илова» кард
Зита.

Гурмагас озурда шудагӣ барин абрувонашро чин
кард.

— Оре, ин як чихати бисъёр хунуки муносибот аст.
Аммо, бовар кун, ман ҳаргиз ба худ иҷоза наметод-
дам, ки аз тангин аҳволи ту ғоидабардор шавам. Агар
ту маро хуш намекардӣ, байни мо ҳеҷ алоқае барқа-
рор намешуд. Ман ҳаргиз бо заппо чунин рафтор на-
кардаам, ҳаргиз ҳиссиёти ҳудамро аз онҳо пилхон на-
доштаам. Бовар кун, ки рост мегӯям.

Зита хомӯш буд.

— Ман ин ҳел фикр мекардам,— боз ба суҳан да-
ромад Гурмагас.— Инсон дар олам якка, як сару ду
гӯш зидагӣ қарданаш душвор аст: ӯ ҳис мекунад, ки
шарик шудан бо зан заҳмати яккагии ӯро сабук мегар-
донад. Ӯ ба зане воҷеҳурод, ки бароян дилпазир аст
ва ҳудаш ҳам ба он зан дилнокаш нест... Пас чаро вай
ширкати чунин занро бо мамнуният қабул накунад,
чаро аз он зан ва аз ҳудаш чизи аз ин ширкати оддӣ
зиёдтарро талаб кунад? Ман дар ҳамин ҳел муноси-
бати марду зан ҳеҷ чизи нораво намебинам — дар ин
муносибат ҳама кор вичдонӣ, бе фиребу найранг, бе
ранҷу овоз бошад бас аст. Ту, пеш аз шиносоии дуя-
мон, бо мардҳои дигар алоқа доштанатро гӯӣ, пас ман
дар ин бора фикре накардаам. Ҳаёл мекардам, ки дӯс-
тии ману ту ба ҳар дуямон хуш аст ва агар ин дӯстӣ
ба мо гаронӣ оварад, аз ҳамдигар алоқаамонро мекан-
исм. Агар ман сахв карда бошам... агар ту ҳозир ба
ин масъала таври дигар нигоҳ мекарда бошӣ, маълум
мешавад, ки...

Вай ҷумларо ғамом накарда хомӯш монд.

— Чи маълум мешавад? — ба руи ӯ нигоҳ накарда
нимисунаво пурсид Зита.

— Маълум мешавад, ки ман бо ту рафтори бад
кардаам ва ба ин бисъёр афсӯс меҳурам. Аммо ин ғай-
ри ихтиёри ҳудам аз ман содир шудааст.

-- Ту «бисъёр афсӯс меҳурӣ», «ин аз ғайри ихтиё-
ри ҳудат содир шудааст»? Феличе! Ин чӣ суҳанест, ки
мегӯӣ? Магар дилат аз санг аст? Наход ки ҳудат ҳеҷ
гоҳ ошшқ нашуда бошӣ ва надоки, ки нағз дидан ҷист?

Магар намебинӣ, ки ман туро нагз мебинам?

Аз ин суханон дили Ғурмагас такон хӯрд. Ӯ дер боз напунида буд, ки касе ба ӯ «туро нагз мебинам» гуфта бошад. Зита аллакай даст ба гардани ӯ ҳамон карда буд ва мегуфт:

— Фелите! Биле, ба ягон тараф сарамонро гирифта равем! Ин диёри зинтро, ин мардумро, ки дар фикрашон ғайр аз кори сиёсӣ чизе дигар нест, тарк мекунем! Мо ба онҳо чӣ кор дорем? Меравем ба Американи Чанубӣ, ки ту дар он ҷо зистай. Дар он ҷо мо хушбахт хоҳем буд!

Аз ин суханони Зита фоҷиаҳои мудхиш дар хотири Ғурмагас зинда шуда, ӯро ба хуш оварданд. Вай ду дасти занакро аз гардани худ ғуроварда саҳт ғушурд:

— Зита! Ту суханамро фаҳм. Ман туро дӯст намедорам. Агар дӯст ҳам медоштам, аз ин диёр намерафтам. Хамаи рафиқони ман дар Италия ҳастанд, қорам маро побанди Италия кардааст.

— Ва ҳам як нафар, ки ту ӯро аз хама дӯсттар медорӣ, туро побанди ин ҷо кардааст!— фаръёдкашон гуфт занак.— Ман туро мекушам!.. Рафиқонам ба ин чӣ дахл доранд? Қӣ туро дар ин ҷо нигоҳ медорад, ман медонам.

— Бас кун,— оромона гуфт Ғурмагас.— Ту саргум шуда, худо медонад ба чӣ хаёлҳои меравӣ.

— Ту гумон мекунӣ, ки ман хонум Болларо дар назар дорам? Не. Ту маро ғули фандхӯр надон! Бо вай ту факат аз кори сиёсӣ гап мезанӣ. Барои ту кадрӣ қимати ӯ аз ман зиёдтар нест... Ман кардиналро меғӯям!

Ғурмагас, мисли ин ки зарбае зада бошандан, якбора килавида, қариб буд, ки аз пой афтад.

— Кардинал?— бидуни ирода такрор кард вай.

— Ҳа! Кардинал, ҳамон кардинал Монтанелли, ки тирамоҳ ба ин ҷо омада ваъз гуфта буд. Гумон мекунӣ, ман пидидам, ки ту бо чӣ назаре ӯро назора мекардӣ, вақте ки каретай ӯ аз кӯча мегузашт? Рӯят монанди ана хамин рӯмол сап-сафед шуда буд. Ҳозир ҳам аз як шунидани номи ӯ туро ларза гирифт.

Ғурмагас аз ҷо бархост.

— Ту худ намефаҳмӣ чӣҳо меғӯӣ,— охишта ба оромона гуфт ӯ.— Ман... ман кардиналро чаҳми дидан надорам, вай душмани ашаддӣи ман аст.

— Душман аст ё не, ман намедонам, лекин ту ӯро

аз ҳаман мардуми олам дӯсттар медорӣ. Ба чаҳми ман нигоҳ карда гӯӣ, ки ин дуруғ аст!

Ғурмагас аз вай рӯ гардонда пешӣ тиреза рафт. Зита ӯро пинҳонӣ таъкиб мекард. Хомӯшии дар айвон барқароршуда чунон ваҳмашгез буд, ки занак тарсида ба дилаш мегуфт «э вой, ман чӣ кор кардам!» Дар охир вай тоқат накарда, дуздона ба наздики Ғурмагас рафт ва мисли бачаи тарсхӯрда бечуръатона аз остини ӯ кашид. Ғурмагас ба вай рӯ гардонда гуфт:

— Оре, галат рост.

БОБИ ЁЗДАҲУМ

— Магар мумкин нест, ки ман ба ӯ дар ягон ҷои кӯхсор вохӯрам? Бризителла барои ман ҷои хавфнок аст.

— Хар як ғаз ҷой дар Ромашья барои шумо хавфнок аст. Аммо ҳозир Бризителла аз тамоми ҷоҳон дигар бехавфтар аст.

— Барои чӣ?

— Ман ҳозир ба шумо меӯям. Бигузор, ин одами камзӯли кабудпӯшида рӯи шуморо набинад. Ӯ ҷосус аст. Аз ӯ эҳтиёт кардан лозим аст... Бале, жолан саҳт борида. Тоқзорҳо ҳеҷ вақт монанди имсола хароб наҷудла буданд.

Ғурмагас дастхояшро рӯи миз монда сарашро ба болон онҳо гузошт; ин ҳолати Ғурмагас одамеро, ки аз кор монда шуда ва ё аз ҳад зиёд шароб нӯшида бошад, ба ёд меовард; одами камзӯлчаи кабуд пӯшида ба атрофи худ тез-тез нигоҳ карда, танҳо ду фермерро, ки шишаи шаробро ба пешӣ худ ниҳода, дар бораи ҳосили имсола гуфтугӯ мекарданд, ва як нафар кӯхистонии хоболудро, ки сари худро ба болон миз ниҳодааст, дид. Дар майхонаҳои деҳаҳои хурд, ҳамчун деҳаи Марради, манзараи ҳозира, ки тасвираш кардем, аз манзараҳои оддии ҳаррӯза буд. Одами камзӯли кабуд пӯшида дар охир ба ҳамин қарор омад, ки ба гуфтугӯ аз пушти девор гӯш додан бефоида аст, ӯ бо як бардоштан шароби худро пӯшиду ба хонаи дигар баромада рафт. Дар он ҷо ӯ рост истода бо соҳиби майхона аз ҳар хусус гуфтугӯ мекард. Гоҳ-гоҳ ӯ ба дар нигоҳ мекард, аз тарқиши дар се шахсе, ки дар тирди миз нишаста буданд,

дида мешуданд. Хар ду фермер оромона шароб нӯшида, дар лаҳҷаи маҳаллӣ бо якдигар гапзанон карда менишастанд. Гурмагас бошад, дар пешии онон ба ҳамон ҳолати аввала хур-хур нафас кашада хобида буд.

Дар охир ҷосус қарор кард, ки вақтро беҳуда сарф кардан дуруст нест. Ӯ пули шаробро доду аз майхона баромада бо тапкӯчае ба як сӯ рафт. Гурмагас баъд аз рафтани ӯ сарашро аз болои миз бардошта ҳамёна кашиду бо як ҳаракати хоболудона бо остини куртаи худ ҷашмонашро молид:

— Маълум мешавад, кори ҷосусиашон бад ба роҳ монда нашудааст,— аз кисааш як қордҷаро берун оварда ва бо он поиро бурида, гуфт ӯ,— шояд ин ҷосусон дар вақтҳои охир шуморо безор карда бошанд, Микеле?

— Дар август хомӯшакҳо чӣ навъе ки бисьёр бошанд, ин ҷосусон ҳам аз онҳо камтар нестанд. Як дақиқа ҳам аз онҳо ҳалосӣ нест. Ба ҳар кучо ки равед, ин ҷосусон ҳамеша аз қафои шумо. Ҳатто дар кӯҳҳо, ки пештар онҳо ба он ҷо намебаромаданд, ҳоло се-се чор-чор мегарданд. Магар дуруст нест, Чипо? Мана аз барои ҳамин мо қарор кардем, ки шумо ба шаҳр рафта дар он ҷо бо Доминикино алоқа бандед.

— Бале, аммо барои чӣ дар Бризигелла? Шаҳри сарҳаддӣ ҳамеша аз ҷосусон пур аст.

— Бризигелла дар вақти ҳозира бисьёр ҷои боб аст; ба он ҷо аз тамоми ғушаҳои Италия мардумон ба зиёрат омада ҷамъ мешавад.

— Лекин Бризигелла дар сари роҳи ҳамаи ин зиёратчиҳо нест-ку.

— Аз он то Рим роҳи дуре нест ва бисьёр қасоне, ки ба тарафи шарқ мраванд, барои ибодати нисфироӣ ба он ҷо меафзоянд.

— Ман намедонистам, ки дар Бризигелла ким-чӣ гуна ҷоҳои зиёратбоб будаанд.

— Он ҷо кардинал истиқомат дорад. Магар ба ёдонтон нест, ки дар декабрь вай дар Флоренция ваъзҳои кард. Ӯ ҳамон кардинал Монтанелли аст. Мегӯянд, ки бисьёр ғулула ва ҳаёху шудааст.

— Бале, аммо ман ваъзи вонзонро шунидан намехоҳам.

— Ӯ менамояд як валии шўҳрат пайдо кардааст.

— Ин шўҳратро ӯ бо чи пайдо кардааст?

— Ростӣ ки намедонам. Эҳтимол шӯхрати ӯ аз ҳамин бошад, ки тамоми маоши худро ба беваю бечорагон сарф мекунад ва худаш монанди як рӯҳонии деҳотӣ сола ба чорсад ё панҷсад скудо рӯз мегузаронад.

— Не, ин тавр нест,— аз ҷояш хест Ҷино,—гап танҳо дар ин нест: ӯ на танҳо пулашро ба ҳама медихад, балки ҳамеша ғами бечорагонро меҳӯрад ва ба нағз парасторӣ карда шудани беморон аҳамияти калон медиҳад. Аз саҳар то шаб мардум бо ҳар гуна хоҳишу илтимосҳо ба пеши вай мераванд. Микеле, ман ҳам попхон калисоро монанди шумо ҷаидон нағз намебинам, аммо ҳазрати Монтанелли ба дигар кардиналҳо ҳеҷ монанд нест.

— Балс, ӯ аз фиребгар зиёдтар ба тақводор монанд аст,—гуфт Микеле.— Дар ҳар сурат, халқ ӯро бисёр дӯст медорад, зиёратчиҳо одатан дар атрофи ӯ халқа гирифта меистанд, ки вай онҳоро дуо кунад. Доминикино фикр дорад, ки ба тап либоси савдогарн пӯшида, як хӯрчин салиб ва тасбеҳҳои арзонбаҳоро бо худ гирифта ба он чо равад. Ин ҷизҳоро мардум дар он чо бисёр меҳаранд ва аз кардинал хоҳиш мекунанд, ки ба он салибу тасбеҳҳо дастн худро расонад. Баъд аз он ки ӯ даст расонд, он салибу тасбеҳҳоро ба гардани бачагонашон меовезанд, ки ба онҳо ҷашми бад парасад.

— Як дакика сабр кунем... Ман чӣ гуна ба он чо меравам? Магар бо либоси зиёратчингӣ биравам? Либоси ҳозираи ман ба ҳудам маъқул, аммо бо ин қиёфа худро дар Бризигелла намоён кардан ғайри мумкин аст. Зеро агар маро дастгир кунанд, барои шумоён бад мешавад.

— Шуморо дастгир карда наметавонанд. Мо барои шумо як либоси хуб ва ҳатто як паспорт ҳам тайёр карда мондаем.

— Чӣ хел либос?

— Либоси ва паспорти як зиёратчин испанӣ аст, ки дар аввалҳо дузд ва роҳзан буда, баъд тавба карда, барои ибодату зиёрат омадааст. Ӯ порсел дар Анкона касал шуда монд: яке аз дӯстони мо ба вай раҳмаш омада, ӯро ба киштии тижоратӣ гирифта ба Венеция оварда мондааст; дар Венеция ӯ ёру ошноҳо доштааст. Баъд ӯ аз рӯи миннатдорӣ ҳуччатхон худро ба мо гузашт. Ин ҳуччатҳо айнан ба шумо боб меоянд. Шумо

хӯдатонро ба ҷон ҳамон одам карда қоратонро пеш мебаред.

— Д-дузд, р-роҳзани тавбакарда? Аммо бо л-полиция ҷи илоҷ мекунем?

— Дар ин бора хотирҷамъ бошед. Мардак падониста писари худро қаси дигар гумон карда куштааст. Пас аз он бо ҳамин гуноҳ чандин солро дар бадарғагӣ гузаронида, ҳоло тамоман озод шуда омадааст, пас аз озод шуданаш ба дигар ҷоҳои муқаддас рафта, бисёро тоату ҷбоатҳо кардааст, ки ҳудо гуноҳашро бахшад. Ҳоло агар полиция ӯро бинад ҳам, ҳеч боке нест.

— Ҷ бисёро пир буд?

— Бале, пир буд; аммо риш ва мӯи сафеди сохта шуморо ҳам ба қадри кифоя пир мекунад, нишона ва аломатҳои тамоман ба шумо дуруст меояд. Вай ҳам сарбози кӯҳна буд ва мелишгид, дар рӯиш монанди шумо доғи ҷароҳат дошт, ғайр аз ин вай ҳам испанӣ буд, бинобар ин агар шумо ба зиёратчиҳои испанӣ вохӯред, бо онҳо бемалол ба забони испанӣ гуфтугӯ карда метавонед, ки ин ба ҳеч гуна гумону шубҳа ҷой намегузорад.

— Ман бо Доминикино дар кучо вохӯрам?

— Шумо дар кунҷи як кӯча, ки мо ба шумо аз рӯи харита нишон медиҳем, ба зиёратчиҳо ҳамроҳ мешавед ва ба онҳо мегӯед, ки дар кӯҳҳо бисёро саргардон шудаед. Баъд аз он, вақте ки ба шаҳр расидед, бо ҳамроҳин дигар зиёратчиҳо ба майдони бозор, ки дар рӯ ба рӯи қасри кардинал воқеъ шудааст, меравед.

— Магар ӯ ба валӣ буданаш нигоҳ накарда, дар қаср зиндагонӣ мекунад?

— Ҷ дар як хучра зиндагонӣ мекунад. Қасрашро тамоман ба қасалхона табдил додаанд. Хӯш, шумо ҳам бо ҳамроҳин дигарон мунтазири баромадани кардинал мешавед. Доминикино мувофиқи шарт, ки пешаки бо вай кардаем, бо хӯрчини худ меояд ва мегӯяд: «Падар, шумо зиёратчи ҳастед?» Шумо ҷавоб медиҳед: «Ман як банди осӣ ҳастам». Баъд ӯ хӯрчинашро ба замин монда арақи рӯиашро бо остинаш пок мекунад ва шумо ба як тасбеҳи вай шаш соядо пул доданӣ мешавед.

— Сонӣ ӯ албатта дар кучо ба ҳамдигар вохӯрда гуфтугӯ карданамонро таъин мекунад?

— Бале, ҳақ ба тамошо кардани Монтанелли машғул машавад, ҳеч кас ба шумоён эътибор намекунад, дар

ин вақт Доминикино ба шумо адресро медиҳад. Мана
илаии мо ҳамин аст. Вале агар ин план ба шумо маъ-
қул набошад, мо вайро дигар ҳел карда, дар ин бора
ба Доминикино огоҳӣ дода метавонем.

— Не, не, ин план бисёр нағз сохта шудааст. Фа-
кат кӯшиш кунед, ки ришу мӯйсари сохта табиӣ ва ба
одами пир монанд бошад.

... Падар, шумо зпёратчӣ ҳастед?

Ғурмагас, ки дар зинапоия қасри кардинал нишас-
та буд, аз зери мӯйсари сафеди парешон, ки ба пешо-
ниаш овезон буд, ба пурсанда нигоҳ карда, бо овози
пасту ларзон ба забони испанӣ ҳамон ҷавоби шартиро
дод.

Доминикино хӯрчибро аз китфаш гирифта ба замин
гузошт ва даҳани онро кушола салиб ва тасбеҳҳои худ-
ро нишон дод. Издиҳомӣ деҳқонони савобталаб ва
зиёратчиҳо, ки дар зеру болоҳои зинапоия қаср нишас-
та буданд ва ё дар бозоргоҳ мегаштанд, ба ин ҳар ду
ҳеч эътибор накарданд, вале ҳамин тавр бошад ҳам,
ҳар ду аз эҳтиёт ҳар як даҳан гапи худро бо сад муло-
ҳиза мегуфтанд. Доминикино ба шеваи маҳаллӣ гап
мезад, аммо Ғурмагас ба забони вайроии италиянии
омехта ба калима ва ибораҳои аҷнабӣ суҳбан мегуфт.

— Ҳазрат! Ҳазрат аз қаср мебароянд!— гуфта халқ
дар назди дарвозаҳо фаръёд мекашид.— Роҳро холи
кунед!

Он ҳар ду аз ҷояшон хестанд.

— Мана, падар,— гуфта Доминикино як чизи коғаз-
печро ба Ғурмагас дод.— Инро ҳам бигиред, ва ҳар
гоҳ, ки ба Рим рафтед, барои ман ҳам ибодат карда
дар ҳаққам дуо кунед.

Ғурмагас чизи коғазпечро ба қабати либоси дари-
даани тикконду ақиб гашта ба кардинал нигоҳ кард.
Ӯ либоси савсорраи дар тап, кумоҳи сурх ба сар дошт
ва дар болои зинапоия истода бо ду дасти ёзидааш халқ-
ро дуо мекард.

Монтанелли охишта-охишта аз зинапоия поён мефу-
ромад, халқ то рафт дар атрофи ӯ зичтар шуда дастҳои
ӯро мебӯсиданд. Вақте ки ӯ гузашта мерафт, бисёр
кисон дузону ба замин нишаста домаиҳои Монтанелли-
ро ба лабашон мебурданд ва мебӯсиданд, ба ҷашмо-
нашон мемелиданд.

— Худованд амну амон, офият бахшад, ба шумо, фарзандонам!

Бо шунидани ин овози софу пур Ғурмагас сарашро поён фурувард. Мӯйсари сафеди ӯ ба рӯяш афтоданд. Домиликино чӣ гуна дар дастҳояш ларзидани асон Ғурмагаси зиёратчиро дида, бо хайрат аз хаёлаш гузаронд:

— Ана артисти боҳунар!

Як нафар занак, ки дар назди онҳо истода буд, кӯдакониро аз замиш бардошта гуфт:

— Биле, Чекко, ман туро ба пеши ҳазрат барам, он кас туро дуо мекунад, чунонки Масеҳ кӯдакониро дуо мекард.

Ғурмагас як қадам ба пеш гузошт ва истод. «Э вой, чи сон тоқат бояд кард! Тамоми ин қасони бегона, ин зиёратчиҳо ва кӯҳистониҳо ба пеши ҳазрати Монтанелли рафта, бо вай гуфтугӯ карда метавонанд... Ӯ дастӣ худро ба сари бачагони онҳо мегузорад. Мумкин аст, ки ба ҳамин бачаи дехқон «карино»¹ гӯяд, чӣ тавре, ки ӯ як вақтҳо маро ҳамин тавр мегуфт»...

Ғурмагас боз як зина поён фурумад ва рӯяшро ба тарафи дигар гардонд, то ки ҳеч чизро набинад. Кошкӣ ба ягон гӯша пинҳон шуда гӯшҳои худро маҳкам қардан мумкин мебуд, то ки ин овозҳоро нацунанад! Ростӣ, ин дардест, ки одам тоқат карда наметавонад... Ба ҳазрат наздик истодан, ба андозае наздик, ки агар даст дароз карда шавад, дастӣ азизро гирифтаи мумкин аст...

— Ба кӯшк дароед, гарм шавед, дӯстам, гуфт як овози нарма.— Ба назарам, шумо хунук хӯрдаед.

Аз шунидани ин овоз гӯе, ки дили Ғурмагас аз тапиш монд. Дақиқае ӯ ғайр аз фишори хун, ки гӯе меҳост синаи ӯро кафонда беруи резид, чизи дигаре ҳис намекард. Баъд хун бо як тезӣ чараён карда балани ӯро тафсонд ва ӯ чашмонашро кушод. Нигоҳи ҷиддӣ ва чуқуре, ки бо тараххум ба тарафи Ғурмагас карда мешуд, аз дидани чехраи вай боз ҳам пурмехртар гардид.

— Дӯстон, як каме роҳ кушоед,— гуфт Монтанелли ба наздиҳои мардум мурочиат карда,— ман бояд бо ин шахс гуфтугӯ кунам.

¹ *Карино* (carino) — азизам.

Издихом охиста-охиста акиб мерафт ва Ғурмагас, ки чапмонашро ба замин дӯхта, лабонашро сахт ба ҳам часпонда беҳаракат истода буд, ба китфи худаш расидани дасти Монтанеллиро ҳис кард.

— Шумо ғаме дар дил доред? Оё ман ба шумо мадад карда наметавониста бошам?

Ғурмагас хомӯш истода, фақат бо ҷунбонидани сараш ҷавоби рад дод.

Шумо зиёратчӣ ҳастед?

— Ман банди осӣ ҳастам.

Ин ҷавоби шартӣ, ки ба суоли Доминикино буда ва ҳоло тасодуфан дар ҷавоби суоли Монтанелли гуфта шуд, аз даҳони Ғурмагас беихтиёр баромада рафт. Ӯ аз расидани дасти нармаи Монтанелли ба китфаш меларзид.

Қардинал сарашро ба Ғурмагас боз ҳамтар кард.

— Балки шумо бо ман танҳо ба танҳо гуфтугӯ кардан мехоҳед? Агар ман ба шумо ғолибона расонда тавонам...

Ғурмагас аввалин бор ба рӯи Монтанелли нигоҳи тез ва рӯирист кард. Ӯ ақлун ба худ омада буд. Гуфт:

— Не, ба ман вақти ёрӣ додан гузаштааст.

Як мансабдори полиция аз ҷамоат ҷудо шуда ба пеш Монтанелли омад.

— Ҳазрат, ба ин кор мувоҳида кардани маро бубахшед. Ба назари ман, ақлу ҳуши ин пирамард ҷандон дар ҷояш нест. Ӯ тамоман безарар, қоғаз ва ҳуҷҷатҳояш ҳам батартиб аст, бинобар ин мо ӯро осуда гузошта метавонем. Ӯ барои як ҷинояти қалон сола чанд дар бадарғагӣ буда ва ақлун тавба карда баргаштааст.

— Ҷинояти қалон,— тақрор кард Ғурмагас охиста-охиста сар ҷунбонид.

— Таппаккур ба шумо, капитан,— гуфт Монтанелли ба мансабдор,— хоҳишмандам, каме дур равед. Дӯстам, агар одаи аз таҳи дил тавба кунад, ҳеҷ боке нест ва албатта гуноҳи ӯ афв карда хоҳад шуд. Шумо имрӯз бегоҳӣ ба пеш мо омада метавонед?

— Оё ҳазратам касеро, ки фарзанди худро қуштааст, ба хонаи худ қабул карда метавонад?

Аз шунидани ин сухан Монтанелли, гӯё ки зарбае хӯрда бошад, акиб ҷаҳид.

— Худо нигоҳ дорад, ки ман шуморо барои ҳар гу-

ноҳе, ки аз шумо содиқ шуда бошад, сарзалиш кунам!— бо тантана гуфт Монтанелли.— Наади худо хамаи мо гунаҳкорем ва покни мо ҳамчун либоси чиркин даридааст. Агар шумо пешн ман оед, ман шуморо қабул мекунам ва ибодат мекунам, то ибодати ман ба даргоҳи илоҳи қабул шаваду вай гуноҳони шуморо афв кунад.

Ғурмагас якбора ҳар ду дасташро ба пеш ёзонда гуфт:

— Гӯш кунед! Хамаи шумо ҳам гӯш диҳед, эй уммати Исо! Агар одам ягона писари худро кушта бошад, писареро, ки падарро дӯст медошт ва эътиқодмандаш буд, писареро, ки узве аз аъзон падари котил, порое аз устухони ӯ буд, агар ӯ писари худро ба дурӯ-гӯ фиреб маҳв карда бошад, барон чунин одам дар замин ва дар осмон умеди наҷот хаст ё не? Ман нади худо ва нади мардумон аз гуноҳи худ тавба кардам, чазоеро, ки мардум ба ман доданд, қабул намудам ва онҳо маро афв кардаанд. Акшун кай худо «дигар бас аст» мегӯяд? Дуои кӣ лаънатро аз чони ман мебардорад?

Як хомӯшии том ба миён омад ва ҷамоат, ки ба Монтанелли нигоҳ мекарданд, чӣ гуна дар сини ӯ боло-поён шудани салибро дидаанд. Ниҳоят, Монтанелли сар боло карда бо дасти андак ларзони худ халқро дуо намуд:

— Худованд бахшоянда аст, шумо аҷзу ниёз ба даргоҳи худованд баред, зеро ки гуфта шудааст: «Дили шикаста ва ғамгиро рад макун».

Ибро гуфту рӯяшро ба халқ гардонд, то бо вай гуфтугӯ кунад ва бачагонро ба даст бигирад; баъд аз он аз бозоргоҳ гузашта рафт.

Бегоҳни ҳамои рӯз Ғурмагас аз рӯи адресе, ки дар пушти коғози аз Доминикино гирифтааш навишта шуда буд, ба ҷои таъиншуда рафт. Он ҷо хонаи як доктори маҳаллӣ буд, ки аз фаъолтарин аъзоёни ташкилот ба шумор мерафт. То расидани Ғурмагас касди шӯришдоштагон бештаринамони ба он ҷо ҷамъ шуда буданд. Шодӣ ва ҳайрате, ки аз пайдо шудани Ғурмагас дар онҳо рӯй дод, ба шӯҳрати роҳбаронаи ӯ як далели тоза буд. Доктор гуфт:

— Мо хушбахтем, ки шумо дар ин ҷоед, вале агар шумо мерафтед, мо боз ҳам хушбахттар мешудем.

Омадани шумо — кори хатарнок аст ва ман шахсан муқобилӣ ил ӯлаи мебошам. Наход шумо фикр кунед, ки ягон калламуни полиция имрӯз шуморо дар бозоргоҳ тағи чашм накард?

— Онҳо-ку маро диданд, аммо ш-шинохта натаво-нистанд. Доминикино корро хуб анҷом дод, аммо ҳа-ди ӯ ҳоло дар қучост? Ман ӯро намебинам.

— Ҳамин замон меояд. Қор бо муваффақият гузашт гӯед! Хӯш, кардинал шуморо дуо кард ё не?

— Дуо? Дуо ҳам гап шуд?— гуфта Доминикино аз дар даромад.— Риварес, ман то ҳол шумо бари ода-ми ҳунармандро надида будам. Боз бо кадом истеъдо-лати моро ба хайрат меандозед?

— Чӣ шудааст?— коҳилони пурсид Ғурмагас. Ӯ дар диван ҷиға дароз кашида сигар дуд мекард. Агарчи ӯ ҳанӯз нӯшоки эспертизаиро аз таи накашида буд, ри-шу мӯйсари сохтаи рӯи миз хобида буд.

— Ман ҳатто ҳаёл накарда будам, ки шумо ил ҳел артисти боҳунаре ҳастед. Ман ил гуна маҳорати дар умрам надида будам. Шумо қарб буд, ки ҳазратро гирёнед-а!

— Ба чӣ тарик? Нақл кунед, Риварес,— гуфт док-тор.

Ғурмагас китфҳояшро дарҳам кашид; вай он бегоҳ камгап буд. Дигарон чуи диданд, ки аз ӯ ягон гап фаҳ-мидаи мумкин нест, ба Доминикино муроҷиат карда, шарҳи воқеаро пурсиданд. Вақте ки ӯ воқеаи бозоргоҳ-ро ҳикоя кард, ҳама хандидаи. Як нафар коргари ча-вон, ки ба шавқу хандаи дигарон шарик наменуд, бо лаҳзи порозигӣ гуфт:

— Шумо ил ҳама корро албатта бисёр моҳирона анҷом додаед, аммо ман намедонам, ки ин мазҳака ба кӣ ва чӣ гуна ғоидаи мерасонда бошад.

Ғурмагас ҷавоб дод:

— Ғоидаашро минбаъд хоҳед дид: ман акнун ба қучое, ки хоҳам, рафта метавонам: ҳеҷ кас аз ман гу-монӣ бад намебарад. Муомилас, ки ман имрӯз бо Мон-тацелли кардам, нағох ба тамоми шаҳр маълум меша-вад, баъд аз ин агар ҷосуси маро бинад, фикр меку-над, ки «и ас пирамарди девона, ки дар бозоргоҳ аз гуноҳони худ тавба кард». Не нагӯед, ин як муваффа-қияти калон аст.

— Албатта! Аммо магар ин муваффақият бе фи-

реб додану аҳмақ кардани кардинал муяссар наместуд? Ў одами нағз аст, бо вай ин гуна масхарабози кардан, албатта, шониста набуд.

— Ба пазари маи ҳам ў бисъёр одами хуб намуд,— коҳилона тасдиқ кард Ғурмагас.

— Гапҳои бемазаатонро монед, Сандро! Ба мо дар ин ҷо ҳеҷ гуна кардинал лозим нест,— гуфт Доминикано.— Ва агар ҳазрати Монтанелли мансабро, ки ба ў дар Рим тақлиф кардаанд, қабул мекард, ўро фиреб додани Риварес лозим намешуд.

— Ў он мансабро қабул накард, зеро кори инчони худро монда рафтаи намехост.

— Не, шояд барои он қабул накарда бошад, ки мабодо ягон ҷосуси Ламбручини ўро заҳр дода кушад. Ҷосусони Ламбручини бо ҷи сабабе ба ў муқобил мебошанд. Ин бешубҳа ҳамин тавр аст. Модоме ки Монтанелли барики як кардинали машҳур ба Рим нарафта, дар ҳамин ҳол як харобан дурдаст монданро афзал донистваст... мо сабаби инро нағз медонем. Ҳамин тавр не, Риварес?

Шояд с-сабаби ин дар «дили шикаста ва ғамгин» бошад?— гуфт Ғурмагас, ҳалқаҳои дуди аз даҳонаш баромадаро тамошо карда.— Ақилон, ҷанобон, ба кори амали шурӯъ мекунем!

Онҳо ба музокирани планҳои гуногуни қашондани борҳои контрабандӣ ва нигоҳдорин яроқҳо шурӯъ карданд. Ғурмагас сухани ҳар як нотиқро бо диққати тамои гӯш мекард ва гоҳ-гоҳ сухани баъзеҳоро мебурид, то ки тақлифҳои нодурустро ислоҳ кунад, ё ки агар он тақлифҳо бе эҳтиётига бошанд, рад намояд. Вақте ки ҳама фикру тақлифҳои худро гуфта тамои карданд, ў якҷанд маслиҳатҳои пухта дод, ки бечунучаро қабул ёфтанд.

Бо ҳамин маҷлис ба охир расид. Қарор карда шуд, ки ҳеҷ набошад то аз он ҷо рафтани Ғурмагас маҷлисиҳои дуру дарози шабонагӣ ҷеғ зада нашлавад, то ки диққати полиция ҷалб нагардад. Баъд аз соати 9 ғайр аз ҳуди доктор, Ғурмагас ва Доминикино, ки барои муҳокимаи моддаҳои ҷудогонаи план монда буданд, ҳама пароканда шуданд. Пас аз баҳсу музокирани пурҷӯш ва дуру дароз Доминикино ба соаташ нигоҳ кард.

— Ҳозир соат ёздаҳу ним: вақти пароканда шудан аст, то ки қаровулони шаб аз мо гумонбар нашлаванд.

— Каровулои шаб кай гузашта мераванд?— сур-сид Ғурмагас.

— Қариби соатҳои дувоздах. Ман мехоҳам, ки то гузаштани онҳо ба хона баргардам. Шабатон хуш, Чордаш. Мо ҳар ду аз як роҳ меравем, Риварес?

— Не, ба фикрам, якка-якка рафтаи бехтар аст, мо боз ҳамдигарро дар кучо мебинем?

— Дар Кастель-Болоньез.

— Ман ҳавӯз намедонам, ки чӣ гуна либос пӯшида меравам, вале мо пароль¹ дорем-ку. Шумо аз ин ҷо па-тоҳ меравед, ҳамин тавр нест?

Ғурмагас пеши онҳо рафта, ришу мӯйсараширо соз карда ба сару манаҳаш часпонид.

— Пагоҳ вақти сахар бо зиёратчиҳо меравам. Рӯзи дигар ман худамро бемор карда дар канин чӯпонӣ тапҳо меҳобам, соф аз роҳи наздиқе, ки дар кӯҳҳо ҳаст, меравам. Маҷ ба дара пеш аз шумо расида меравам. Шабатон хуш бод!

Вақте ки Ғурмагас ба сарои зиёратчиҳо нигоҳ кард, янги қадисон қалон соати писфи шабро зад. Фарши сарой аз одамоне, ки бисёр бетартиб хобида буданд, пур буд. Бисёр хобидагон хурроқ қашна нафас ме-тирифтанд, ҳавои сарой ҷунон бад ва бӯйнок буд, ки Ғурмагас бсихтиёр худро ақиб канид. Дар он ҷо ҳама карданро номумкин донист. Қарор дод, ки барои ҳама кардан ягон гӯша ё айвони покизатаре ҷустуҷӯ кунад.

Шаб бисёр салқин ва маҳтоб буд. Ғурмагас дар бораи воқеаҳои сахарӣ ба ҳаёл фуру рафта, бо як нафас нарезонӣ дар кӯчаҳо бе ҳеҷ мақсаде гардиш мекард. Барои чӣ ба таклифи Ломиникино дар бораи воҳӯрӣ дар Бризиелла розӣ шуд? Агар ӯ дар сари қор плани онҳоро бисёр ҳавфнок гуфта эълон мекард, барои во-ҳӯрӣ ягон ҷои дигар интихоб карда мешуд ва ӯ бо Мон-тавелли ин гуна масхарабозии нозебро намекард.

Падре чӣ қадар дигаргун шудааст-а! Аммо овозаш ҳеҷ дигар нашуда, балки дар ҳолати пештарааш, яъне дар замоне, ки ӯ маро «каринно» мегуфт, мондааст.

Дар сари кӯчаи дигар як қаровули шаб фонус дар даст пайдо шуд. Ғурмагас худро ба як тангкӯчаи печ-дарпеч гирифт. Пас аз якҷаид қадам ӯ худро дар бозор-

¹ *Пароль* - калима ё ҷумлаи муайян шартист, ки дар ҷамъияту ташкилотҳои махфӣ ва қисмҳои ҳарбӣ барои шинохтани ода-мони худӣ қор фармуда мешавад.

гоҳ, дар қарибии тарафи чапи қасри кардинал ёфт. Майдон аз маҳтоб равшан гардида, вале ҷондоре дар он ҷо дида наменшуд. Ғурмагас дид, ки дари паҳлӯи калисо қалон кушодааст. Эҳтимол пушидани онро фаромӯш карда бошанд: ҳеҷ кас то нисфи шаб дар калисо наменонад-ку! Ба даруни ин калисо даромада, дар болои яке аз нимқатҳо хобидан лозим. Он ҷо албатта назар ба сарои ифлос бехтар аст. Дар бомдод ӯ метавонад то омадани ходимон аз он ҷо биравад ва агар ягон нафари онҳо вайро дида монад ҳам, зарар надорад, зеро гумон мекунад, ки ҳамон пирамард Диего дар ягон ғӯша ибодат карда истода будаасту ӯро надида, аз болояш дарро маҳкам карда рафтаанд.

Ҷ фурсате дар назди дар ғӯши худро ба дарун моия карда истод ва баъд охишта-охишта лангида дохил шуд. Рӯшноии моҳ аз тирезаҳои қалони калисо ба дарун тофта, дар фарши мәрмариини он як ҷои вассёро равшан карда буд. Дар назди сачдагоҳ кардинал Монтанелли рӯи ду зону истода, ду даст ба пеш гирифта бо сари лӯҷ ибодат мекард.

Ғурмагас худро ба соя гирифт. Оё то хабардор шудани Монтанелли аз ин ҷо рафтан бехтар нест? Ин албатта як кори оқилона мебуд. «Ё наздиктар равам ва акнун ки ҷамоат нест ва мазҳакаи сәҳариро тақроф кардан ҳеҷ дарқорӣ надорад, боз як бор ба падре нигоҳ кунам, ҷӣ мешуда бошад? Шояд ман ӯро дафъан охирии дида истода бошам. Падре маро дида наметавонад, зеро вай дар соя аст».

Ғурмагас бо ҳамин ният худро ба сояи сутунҳо гирифта, охишта ба пеши ланчараҳои сачдагоҳ рафт ва дар пеши даромадгоҳи паҳлӯ истод. Сояи тахти кардинал ҳале қалон буда, барои пинҳон кардани вай кифоя мекард, ӯ нафас ба дарун қашида дар фарш нишаст.

Аз сачдагоҳ садоҳои хазин-хазини Монтанелли шунда мешуд:

«Бачаи бечораи ман! Худоё! Фарзанди нокоми ман!». Ин калимаҳо ба дараҷас бо дарду алам гуфта мешуданд, ки бадаи Ғурмагас ба дарзии даромад. Сипас нолаҳои аламини бе обӣ дида шунда шуд, ва Монтанелли монанди касе, ки аз дарди аъзон бадан бетокат шуда бошад, дастони худро ба ҳам месид.

Ғурмагас намедонист, ки Монтанелли ин қадар азоб мекашидааст. Ғурмагас борҳо бо як бовариӣ талхқомо-

на ба худ мегуфт: «Дар бораи ӯ хавотир кашидан чӣ лозим! Заҳми дили ӯ кайхо сикхат шудааст. Мана акнун, баъд аз ҳамин қадар солҳо вай боз ҳамон заҳро мебинад, ки ҳанӯз хушвор аст. Ҳозир онро даво кардан чӣ қадар осон мебуд! Ҳамин бас буд, ки ӯ ду даст боло карда як қадам ба пеш гузораду гӯяд: «Падре, ин манам!»

Ба мӯи бечора Ҷемма ҳам сафедӣ афтодааст. Ох кошкӣ, ӯ Гурмагас, онҳоро авф карда метавонист! Кошкӣ аз ҳаёлаш хотираҳои гузаштаре, ки ин андоза сахт дар дилани нақш бастаанд, дур афканда метавонист! Кошкӣ ҳам матроси маст, ҳам лаблабузор, ҳам цирки кӯчагард - ҳамаро фаромӯш карда метавонист! Ох, кадом азоби дигар бо ин азоб баробар шуда метавонад! Ӯ мехоҳад авф кунад, кӯшиш дорад, ки авф кунад, вале медонад, ки ин майли ӯ беҳуда аст, ӯ наметавонад ва ҳақ надорад авф кунад.

Монтанелли ниҳоят барҳост ва ибодатро тамом ва сачдагоҳро тарк кард. Гурмагас аз тарси он ки Монтанелли вайро дида меомад ва таппиши қалбаш дар ин ҷо будани ӯро ошкор мекунад, боз ҳам дуртар рафта худро дар соя пинҳон кард. Монтанелли аз назди ӯ чунон наздик гузашт, ки бари абон бунафшарангаш ба рухсори Гурмагас расид, вале бо вучуди ин Монтанелли ӯро надид. Гурмагас оқибат хотирчамъ шуда оҳе кашид.

Бале, ӯро надид. «Э вой, ман чӣ кардам?» — ба дилани ҳасрат мекард Гурмагас. — Ин воҳӯрии охирин буд, ягона дақиқаи пуркимате буд! Чаро ман аз ин дақиқа истифода набурдам?» Вай қаҳида аз соя ба ҷои рӯшноӣ баромад:

--- Падре!

Овози Гурмагас, ки ҷарангоскунон дар зери гунбазҳои ибодатхона гум шуда рафт, худ вайро ба ваҳм андохт. Ӯ боз худро ба соя гирифт. Аз шунидани ин овоз даҳшате вучуди Монтанеллиро фаро гирифт ва ӯ дар ҷазби сутунҳои калисо беҳаракат, бо ҷалмҳои боз, гӯши худро сикх карда летод. Сукуте ба миён омад, ки Гурмагас гуфта наметавонист ин сукут як дақиқа тӯл кашад, ё ки як аср. Инак ӯ ба худ омад. Мисли ин ки мегалтида бошад, яке калавид, лабонаш бесадо ҷунбиданд. Овози пичирроси ӯ шунида шуд:

— Артур... Бале, об чуқур аст...

Гурмагас пеш баромад:

— Ҳазрат, маро афв кунед! Ман шуморо яке аз кашишони инҷой гумон кардам.

— Ҳо, шумо ҳамон марди дуотялаб ҳастед? Монтанелли якбора ба худ омад, вале аз бекарорин ангуштони дасташ намоён буд, ки тарси вай хануз барҳам нахӯрдааст.— Оё ба шумо ягон чиз даркор аст, дустам? Ҳоло шаб аз нисф гузаштааст ва калисо бояд мяхкам карда шавад.

— Бубахшед, ҳазрат, агар ман кори нодуруст карда бошам, бубахшед. Ман дидам, ки дари калисо кушода аст, барои ибодат даромада будам. Ман дидам, ки шумо ба тоату ибодат машғулед, шуморо яке аз кашишон гумон карда, мунтазирӣ он будам, ки баъд аз тамоми шудани ибодат аз шумо дуо талабам.

Гурмагас як салиби оҳанинӣ худро, ки аз Доминикино харида буд, ба Монтанелли дароз кард, Монтанелли онро гирифта ба сачдагоҳ рафт ва пас аз андаке салибро ба он ҷо гузошт ва боз гашта омад.

— Бигиред, фарзандам,— гуфт ӯ, -- ва рӯхатон осуда бошад. Худо бахшоянда ва меҳрубон аст. Шумо ба Рим рафта аз зоти ақдас, ки хизматгори илоҳӣ ҳастанд, дуо талабед. Осулагӣ ба шумо бод!

Гурмагас барои дуо гирифтаи сар ҳам кард ва баъд оҳиста-оҳиста ба сӯи дар равон шуд.

— Андак истед,— гуфт Монтанелли.

Гурмагас дастӣ худро ба болон панҷара гузошта истод.

— Вақте ки шумо дар Рим ба даргоҳи муқаддас меравед,— гуфт Монтанелли,— барои шахсе, ки ғаму андӯҳи бекаронае дар дил дорад, барои касе ки дастӣ илоҳӣ ба ҷони ӯ зарби гароне задааст, ибодат кунед.

Овози Монтанелли гирьяолуд буд, онро шунда иродаи Гурмагас, ки қарор дода буд худро нашиносонад, суст шудан гирифт. Боз як дақиқа, боз як дақиқа... ва ӯ худро ба ошкор кардан тайёр буд. Вале хотираи ҷирки кӯчагард боз ғолиб омад.

— Худи ман кистам, ки худо ибодати маро қабул кунад? Ох, агар ман ҳам монанди ҳазрат ба остонан муқаддас ҳаёти пок ё рӯҳи софи бедогро ҳаёла бурда метавонистам, на ки ки як ҷинояти қабехи пинҳониро...

Монтанелли зуд рӯяшро ба тарафи дигар гардонд, ва гуфт:

— Ман ба даргоҳи худованд фақат як чиз бурда метавонам, ки он дили поря-пораи ман аст.

Гурмагас баъд аз чанд рӯз бо дилижане аз Пистойя ба Флоренция омада рост ба хонаи Чемма рафт, аммо ӯро дар хонааш наёфт. Як хат гузошт, ки нагоҳин дигар меояд, ва худ ба умеди он ки кабинети вай аз шуру равгон Зита холи хоҳад буд, ба хонааш рафт.

Гила ва шикваҳои рашкомези Зита асабҳои Гурмагасро метарсонид ва ӯ аз дубора шумидани онҳо метарсид.

— Салом, Бианка,— гуфт ӯ ба хидматгор, ки омада дарро кушод,— хонум Рени имрӯз дар ин ҷо буданд?

Духтарак бо таъҷуб ба рӯи ӯ нигоҳ кард.

— Хонум Рени? Магар он кас баргаштаанд, ҷаноб?

Гурмагас хайрон шуда абрувони худро боло кашид:

— Аз кучо?

— Хонум Рени пас аз шумо чизҳоишро ин ҷо гузашта худашон якбора баромада рафтанд. Он кас хатто ба кучо рафтанишро ҳам маълум накарданд.

— Пас аз рафтани ман, яъне ду ҳафта пеш аз ин?

— Бале, ҷаноб, ҳамон рӯзе, ки шумо аз ин ҷо рафтед, он кас ҳам баромада рафтанд, чизҳоишро ин ҷо бетартиб хобидааст. Хамаи ҳамсояҳо ҳаминро гап карда гаштаанд.

Ҷ чизе нагуфта зуд ба ўтоки Зита даромад. Личони рӯзгорӣ ӯ монанди аввала ҷо ба ҷо истода буд. Ипъому тӯхфаҳои Гурмагас ҳам дар ҷоҳои муқаррарии худ истода буданд. Ягон хатчае ҳам дар ҳеч ҷои хона дида нашуд. Дар ҳамин вақт Бианка ба дами дар омада гуфт:

— Ҷаноб, шуморо дар ин ҷо як пиразан мепурсад.

Гурмагас бо қиёфани ҳашмигӣ ба духтарак нигоҳ кард:

— Ба шумо чӣ лозим аст? Барои чӣ шумо аз пушти ман понда меоед?

— Шуморо як пиразан дидан мехоҳад.

— Ба ӯ чӣ лозим будааст? Ба вай гӯед, ки ман бо ӯ мулоқот карда наметавонам. Ман кор дорам.

— Иҷ пиразан баъд аз рафтани шумо балки ҳар шаб меомад ва кай омадани шуморо мепурсид, ҷаноб.

— Пурсед, ба ӯ чӣ лозим будааст? Ё монед, бехтар ки худам бароям.

Пиразан дар дами дар ба ӯ нигарон менишаст. Вай

либоси фарсудае дар тан дошт, рӯи гандумгунаш нурчин буд; бар сараш сарпечи нозуке дошт. Вақте ки Гурмагас баромад, пиразан аз чояи хеста бо чапмони тез сиёҳи худ ба вай нигоҳ кард.

— Ҳамон чаноби ланг шумо ҳастед?— гуфт ӯ ба сар то лои Гурмагас чапм дявонда.— Ман бо супоришоте аз тарафи Зита Рени пешӣ шумо омадаам.

Гурмагас дари кабинетро кушода ӯро даронард ва худаш ҳам дохил шуда дарро пӯшид, то ки Бианка гуфтугӯи онҳоро нашоунавад.

— Бифармоед, бикишинед... А-ак-киун гӯед, ки худӣ шумо кистед?

— Шумо ба кӣ будани ман кордор набошед. Ман омадам ба шумо гӯям, ки Зита Рени бо писари ман рафтааст.

— Бо писари шумо?

— Бале, чаноб. Агар шумо махбубаи худатонро нигоҳдорӣ карда натавониста бошед, каси дигар ӯро аз шумо зада гирифта бошад, шумо набояд гила кунед. Писари ман дар рағбонаш на оби ҷӯй, балки хуни мардӣ дорад. Ӯ лӯлӣ аст.

— Ҳо, шумо ҳам лӯлӣ ҳастед? Пас маълум мешавад, ки Зита ба миёни қавми худ баргаштааст?

Занак бо тааҷҷуби нафратомезе ба рӯи Гурмагас нигоҳ кард. Маълум мешавад, ғурур ва иззати нафси ин исавиҳо ҷушон паст аст, ки аз дигарон таҳқир шунаванд ҳам қатъанон намеояд.

— Магар шумо он гуна марде ҳастед, ки вай бо шумо монда тавонад? Занони мо баъзе вақт аз рӯи як павъ карашмаи духтарона, ё ки ҳар гоҳ агар ба онҳо пули зиёд диҳанд, худашонро мебахшанд, вале хуни лӯлигӣ онҳоро боз ба сӯи қавми лӯлиҳо мекашад.

Чехраи Гурмагас монанди авзалааш дар сардиву бемехрии худ монд.

— Хӯш, вай умуман ба чамъияти лӯлиҳо баргашт ё ин ки фақат ба пешӣ писари шумо рафт?

Занак пир қоҳ-қоҳ хандида гуфт:

— Мабод ки шумо бар чунин қароре бошед, ки аз қарбонаш афтода ӯро ба худатон баргардонед? Акнун дер аст, чаноб: дар ин бора перитар фикр кардан лозим буд.

— Не, агар шумо гуфта тавонед, ман фақат ҳақиқати ҳолро доништан меҳохам.

Занак бо таъҷҷуб китфҳои худро ҷунбонид. Дарвоқеъ, касеро ки тамоми ин суҳанҳо ба вай ҳеҷ таъсири намерунанд, зиёд таҳқир кардан ҳам намеарзад.

— Вокса ин аст: маҳбубаатон айнан ҳамон рӯзе, ки шумо аз ин ҷо рафтед, писари маро дар кӯча дидааст. Писарам бо ӯ ба забони модарин ҳудамон гап задааст. Ҷун писари ман дидааст, ки ӯ ба перохани зебоиаш нигоҳ накарда як шафар занакӣ лӯлӣ аст, мардонӣ мо замонро ҷӣ тавре ки нағз бинанд, ӯ ҳам вайро ҳамон тавр нағз дида, бо худ ба ҷамоати лӯлиҳо бурдааст. Белора Зита дарду алами худро ба мо ҳикоя кард ва фаръелзанон гирифта, дили ҳамаи моёнро реш кард. Мо ҳар қадар, ки тавонистем, ӯро тасалли додем. Пас он гоҳ ӯ либоси зебои худро кишида ба як тараф партофт, либоси оддин занони моро пушид ва худро ба писари ман таслим кард, то ки зани ӯ шаведу ӯро шавҳари худ донад. Писари ман ба вай «ман туро нағз намебинам», ё ки «ман корҳои шахси дорам» намегуяд. Ба зани ҷавон мард лозим аст. Магар шумо ба ӯ муносиб ҳастед? Агар вай дастҳои нозукашро ба гарданатон халқа кунад ҳам, шумо ин ҳел зани нозукашро ҳатто бўса ҳам карда наметавонед!

Гурмағас суҳани ӯро бурд:

— Шумо гуфтед, ки аз тарафи вай бо суҳорише омадаед?

— Вале, ҳатто пас аз он ки ҷамоати мо равои шуд, ман дар ин ҷо мондам, то суҳориши вайро иҷро кунам. Ӯ аз ман хоҳиш кард, ба шумо маълум кунам, ки одамони олим бо хунсардӣ ва фикру ҳаёлиҳои бехудаашон вайро безор кардаанд. Вай меҳонад, ки ба қавми худ баргардад ва озод бошад. Ӯ гуфт: «Ба вай маълум кун ки ман зап ҳастам ва ӯро нағз мегирдам, бигӯбар ин шигар маъшуқай ӯ монда наметавонам». Вай бисёр кори дуруст кардааст, ки аз шумо рафтааст. Агар лӯлидухтар бо ҳусну ҷамол каме пул кор кунад, айбе надорад. Ҳусну ҷамол барои ҳамин дола шудааст. Вале лӯлидухтар мардеро аз қавми шумо *дӯст дошта* наметавонад.

Гурмағас аз ҷо бархост.

— Ҳамаи суҳориши вай ҳамин аст? Пас ба ӯ маълум кунед, ки бисёр кори нағз ва шоиста кардааст ва

ман ба ӯ бахту саодат мебоҳам. Дигар ман гапе надорам. Хайр!

То замоне ки пиразан аз хона баромад ва даричаи боғ аз кафои ӯ пӯшида шуд, Ғурмагас ҳамчунин рост истод. Баъд аз он Ғурмагас нишаста рӯи худро бо кафи дасташ пӯшонид.

Боз як зарба! Наҳод, ки барои вай акаллан осоре аз гурур ва иззати нафси пештарааш боқи нагузоранд? Вай тамоми азобу кулфатхоеро, ки як нафар инсон кашиданиш мумкин буд, кашид. Вақтҳое шудааст, ки дигарон дил ӯро канда ба ҳок афканданд ва роҳгузарон вайро лағадкӯб карданд. Рӯҳи ӯ чӣ! Чи қадар онро таҳқиру масҳара карданд. Мапа акнун ба дасти ҳамин занакан дӯлай ҳам, ки ӯ аз кӯча ёфта бо худ гирифта бурда будаш, калтаке афтидааст, ки вучуди бе он ҳам азияткашидан ӯро мскӯбад.

Саг ба тағи дар омада бо садоҳои зорӣ хоҳани ба хона дохил шудан доштанаширо ҷаҳор мекард. Ғурмагас барои кушодани дар ва ба хона даровардани саг аз ҷояш хест. Саг бо ҳамон шодин пуршӯри сағона худро ба сӯи ӯ андохт. Лекин зуд ҳис кард, ки ба соҳибаш паршонии фавқуллодас рӯй додааст, бинобарин дар назди ӯ бар рӯи қолин ҳобида биниашро бар дастҳои беҳисси соҳибаш гузошт.

Пас аз соате Ҷемма ба дари ҳавлии ӯ омад. Дарро кӯфт. Қасе ҷавоб надод. Бианка дид, ки ба Ғурмагас таом овардан лозим нест, аз хона тозон баромада, ба хонаи ошпаззани ҳамсоя рафта дарро кушода монда буд. Дар дахлез ҷароғ месӯхт. Ҷемма андак сабр кард ва охир қарор дод, ки даромада Ғурмагасро пурсад. Ӯро лозим буд, ки дар бораи як хабарӣ муҳимме, ки аз Байли расида буд, бо Ғурмагас гуфтугӯ кунад. Даромад ва дари хонаро тақ-тақ зад, аз дарун овози Ғурмагас шунида шуд:

— Бианка, шумо равед ҳам мумкин, ба ман ҳеч чиз лозим нест.

Ҷемма оҳиста дарро кушод. Дарун хона тамоми торик буд, аммо ҳамин ки дар кушода шуд, аз дахлез як нури дарозе ба хона тофт. Назари Ҷемма ба Ғурмагас, ки сарашро поён андохта менишаст, афтод. Дар пеши пой ӯ саг ҳобида буд.

— Ин маи хастам.

Ғурмагас якбора ба по хест.

— Чемма! Чемма! Ман шуморо бисъёр дидан ме-
хостам!

Пеш аз он ки Чемма як калима гуфта тавонад, Гур-
магас ба чолокӣ дузону ба пон ӯ афтода, рӯи худро ба
домани перохани вай пинҳон кард. Тамоми бадани ӯ
меларзид ва ин манзара чунон ғамангез буд, ки аз до-
ду фиғон ҳам даҳшатноктар буд.

Чемма хомӯш ва беҳаракат меистод. Ӯ ба Гурмагас
ҳеҷ мададе расонда наметавонист. Ҳамин набудани им-
кони мададрасонӣ ба Чемма бисъёр дардинок намуд.
Агарчи ӯ барои аз ранҷу азоб раҳо кардани Гурмагас
ба фидо кардани ҷонаш ҳам тайёр аст, вале боз маҷ-
бур аст, ки ба тамоми дарду ғами ӯ очизона нигоҳ кар-
да истад. Эй кош, вай ақаллан ҷуръате мекард, ки ҳам
шаваду ӯро ба оғӯш кашада, бо бадани худ аз тамоми
покомӣҳои оянда муҳофизаташ кунад!.. Он гоҳ Гурма-
гас барои вай Артури нав мешуд ва шояд рӯзе мерасид,
ки тирагиҳои даҳшатамгези ҳаёташ нопадид мегардид.

Не, не, ин мумкин нест! Магар Артур азобҳои ка-
шидаашро ягон вақте фаромӯш карда метавонад? Ма-
гар худӣ вай ӯро ба ҷаҳаннам тела наодод? Худӣ вай
бо дасти худаш!

Ва Чемма фурсатро аз даст дод. Заъфи ҷандаки-
кагини Гурмагас барҳам хӯрд. Вай зуд бархоста ба кур-
си нишаст ва ҷашмонашро бо дасташ пӯшонда лабо-
нашро чунон газид, ки гӯё то хуншор шудани лабаш
намехост онро аз зери дапдонҳои барорад. Баъд ӯ
ҷашм кушода, бо садои ором гуфт:

— Афв кунед... Ман, эҳтимол, шуморо тарсонда
бонам.

Чемма ҳар ду дасташро ба сӯи вай дароз кард ва
гуфт:

— Дӯсти азиз, магар мо ҳар ду то он андоза ба
ҳамдигар наздик нестем, ки шумо ба ман лоақал каме
эътимод дошта бошед? Бигӯед, ба шумо чӣ ходисае
рӯй дод?

— Ин як ғами шахси ман аст. Ман барои чӣ бо
гуфтани он хотири шуморо ҳам парешон кунам?

— Гӯш кунед,— дастҳои ӯро ба дасти худ гирифта
ва барои ором намудани вай кӯшида гуфт Чемма,—
ман ҳеҷ чунин кӯшише накардаам, ки ба он чӣ ҳаққи
даҳлат кардан надорам, даҳл кунам. Вале худӣ шумо
бо майли худ ба ман эътимод доштанатонро маълум

кардсд ва қариб ҳамаи воқсари гуфта додед. Модом, ки шумо ба ман эътимод дореду маро мисли хоҳари худ донед, хоҳишмандам он чиро ки нагуфта мондед, гуед. Агар донед, ки лиқоб бар рӯй кашидан ба шумо осудагӣ мебахшад, лиқоб кашед, аммо барои нафъи худатон чунин лиқобро аз дилатон бардоред.

Гурмагас сарашро боз ҳам поёнтар фурувард ва гуфт:

— Шумо бо ман пурбардошттар бошед. Ман барои шумо чандон ҳам бародари дилхоҳ нестам. Фақат агар шумо медонистед... Ман махсусан рӯзҳои охир қариб ақлу ҳушамро аз даст дода будам. Хотираҳои мудҳиши Америкаи Ҷанубӣ боз ба ҳастии ман ҳамла мекунанд ва баъзе вақт шайтон ҷиљаамро тамомаи ба дасти худ мегирад ва...

У суҳанаширо ба охир расонда нагавониист.

— Ҳиссан маро ҳам диҳед, ки ман дар ғаму ғуссан шумо шарик шавам,— гуфт Ҷемма дар охир бо овози паст.

Сари Гурмагас ба болои дасти Ҷемма ҳам шуд.

— Одамай ба қаҳри худо гирифтор мабод!

ҚИСМИ СЕ ЮМ

БОБИ ЯКУМ

Панҷ ҳафтаи дигарро Ҷемма ва Гурмагас муттасил дар миёни корҳои пурҷӯше гузарониданд ва барои фикри корҳои шахсии худро кардан вақт намеёфтанд. Яроқ ва дигар асбобҳои ҳарбӣ нишонӣ ва ба хотирҷамъӣ ба ҳудуди вилояти Пала гузаронида шуданд ва акнун боз як кори нисбатан душвортар ва ҳавфноктаре монда буд: яроқҳоро номаълумак аз аябдорҳои маҳфӣ ва аз камари кӯҳҳо ба дараҳо бурдан, ба бунгоҳҳои гуногуни маҳаллӣ тақсим намудан ва ниҳоят аз он ҷоҳо ба деҳаҳо расонидан лозим буд. Ҳама ҷо нур аз ҷосус буд. Доминикино, ки Гурмагас ба ӯ ин корҳоро супурда буд, ба Флоренция як хабарчӣ равона карда талаб намуд, ки барояш мадад фиристонанд, ё ки мӯҳлати анҷоми корро қафотар партоянд.

Гурмагас талаб мекард, ки ҳамаи кор то нимаҳои июнь тамом шавад, вале душворихон кашондани яроқ

аз рохҳои бад, ичунин монеа ва акибнишинҳои беянтихо дар пан пинҳоншави, Доминикиноро бисъёр ба ташвиш андохта буданд.

У навишта буд: «Ман ҳоло дар миёни Сцилла ва Харибда* истодам. Аз тарси он ки мабодо бори мо ошкор шуда монад, беш аз ин ҳаракат карда наметавонам, вале агар корро дар муҳлати муқаррарӣ анҷом додан зарур бошад, мусоҳила кардан ҳеҷ мушкин нест. Ё ба ман бо тезӣ мадади зарурӣ фиристонед ва ё ба венециягӣҳо маълум намоед, ки мо пештар аз ҳафтаи якуми июль тайёр шуда наметавонем».

Ғурмагас ин мактубро ба Чемма овард ва то Чемма мактубро хонда тамои кардаи бо хотири нарезон дар рӯи қолин пушти гурбаро молида нишаст.

— Вокса бисъёр ғамангез аст,— гуфт Чемма,— мо наметавонем, венециягӣҳоро водор кунем, ки се ҳафтаи пнгизор шаванд.

— Албатта, онҳо мунтазир намешавад. Ин кор ҳеҷ маъни надорад. Доминикино бояд и-ириро б-ба хубӣ ме-донист. Мо бояд ба венециягӣҳо итоат кунем, на ин ки онҳо ба мо.

— Доминикиноро айбдор кардан ҳам аз инсоф нест. Ё албатта ҳар қадаре ки тавонистааст, кӯшиш кардааст; он чиро, ки ғайри мумкин аст, аз вай талаб кардан дуруст нест.

— Гап дар Доминикино нест, балки дар таъхони вай аст. Дар паҳлӯи ӯ ҳеҷ кас нест, ки бо вай ҳамдастӣ кунад. Ҳеҷ набошад ду нафар одами масъул лозим буд, то ки яке анборро нигоҳбонӣ ва дигаре ба бурду оварди яроқҳо назорат кунад. Ба ӯ як нафар ёрирасони содиқ фиристодаи лозим аст.

— Мо кири фиристода метавонем? Дар Флоренция ҳеҷ кас нест.

— Пас худ м-маи меравам.

Чемма бо як ваҳми даруни ба диван такъя карда, ба вай нигоҳ кард:

— Ин... ин мумкин нест. Ин бисъёр хатарнок аст.

— Агар мо ягон илоҳи дигар набсем, лозим м-меояд, ки худам р-равам.

— Ягон илоҳи дигар пайдо мекунем. Боз ба он ҷо ҳафтаи шумо ҳеҷ мумкин нест.

Дар кунҷи лабҳои Ғурмагас чин пайдо шуд, ки як-раҳагии ўро нишон меод.

— Н-намедонам, чаро мумкин набудааст?

— Шумо агар як дақиқа назлибона андеша кунед, сабаби иро мефаҳмед. Аз баргаштани шумо панҷ ҳафта ҳам нагузаштааст. Полиция аллакай бӯи пирамардл зиёратчиро гирифтааст ва акнун дар қустуҷӯи ӯ тақонӣ дорад. Ман медонам, ки шумо қиёфаатонро бисёр мохирона тағйир дода метавонед, аммо ба ёддон оваред, ки чӣ қадар оммаи мардум шуморо дар шамоили пирамард Дизго ва дар либоси дехотӣ диданд... Ба бо-лои ин, шумо на лангӣ поятон ва на доғи захми рӯя-тонро пинҳон карда наметавонед.

— Дар олам л-лангҳо кам-мӣ?

— Бале, аммо дар Романья лангҳое, ки дар рӯяшон доғи захм ва дасти маиб доранд, ҷалдон ҳам зиёд нест-анд, ва ғайр аз ин, одамони ғандумгун ва осмоничашм низ кам пайдо мешаванд.

— Рӯи ҷашмо ба воситаи шобезак (белладонна) дигаргун кардан мумкин.

— Аммо боқимондаҳояшро дигаргун кардан душвор аст. Не, ин мумкин нест. Бо ин ҳама нишонаҳоятон ба он ҷо рафтан худро рӯйрост ба дом афтондан аст...

— Ба ҳар ҳол лозим аст, ки ягон кас р-рафта ба Доминикино ё-ёри диҳад!

— Агар шумо равед, шуморо дар ҳамин гуна ғу-сати позук ва ҷилдӣ гирифта ҳаёс мекунанд. Аз ин ба-рои Доминикино чӣ гуна ёри мерасад? Ҳаёс шудани шумо тамоми корро барбод медиҳад.

Вале Ғурмагасро аз роҳ гардондан душвор буд. Ғу-туғӯ ва мунозира дар байни ӯ ва Ҷемма бефоида ва бенатиҷа давом кард. Ҷемма акнун фаҳмид, ки табиа-ти Ғурмагас чӣ гуна манбаи ишод ва якраҳагӣ будааст. Агар Ҷемма ин дафъа ба дурустии сухани худ боварии маҳкам намедошт, эҳтимол ба раӣи Ғурмагас итти-карда, мунозираро бас мекард. Лекин ҳозир вай ба ӯ маҳкам намедошт, эҳтимол ба раӣи Ғурмагас итти-карда дафъа дар назари Ҷемма ҳеҷ маъно, ҳеҷ фоидаи амали надошт, ва аз ин рӯ, ин сафар ба вай хатарнок мена-муд; ғайр аз ин, Ҷемма ба ҷуни шубҳае афтод, ки ин навъ азми Ғурмагас на аз рӯи зарурати сиёсӣ, балки бештар ба сабаби хатардӯстии ӯст, ки ӯ айнан ҳамин хислатро дорад. Бо ҳаёти шахсии худ шӯхӣ кардан ода-ти Ғурмагас буд ва ташнагии ҳафӯ хатарҳои нодар-кор, ки ӯ дошт, ба назари Ҷемма беандешагӣ менамуд,

ки бо он оромона, вале пурсаброна мубориза бояд кард. Чемма дид, ки далелҳои ӯ дар муқобили аъзи инқилобонаи Ғурмагас, ки мехост бо майлу раъйи худ амал кунад, ба қор намеравад. Бинобар ин вай воситаи охириро ба қор бурдани шуд.

— Биёед, рӯйроистар гап занему ҳар чиро бо номи худаш номбар кунем. Шуморо ҳозир на ҳоли мушкили Доминикино ба рафтани маҷбур мекунад, балки муҳаббати шумо ба...

— Ин дуруст нест!— гуфта Ғурмагас сухани Чеммаро бурид.— Ӯ барои ман ҳеҷ аст. Ман дуюмбора ӯро набинам ҳам, бароям фарқе надорад...

Ӯ аз ваҷоҳати Чемма фаҳмид, ки худро фош кардааст, бинобар ин хомӯш монд.

Чашмони ҳар ду як лаҳза ба ҳамдигар бархӯрданд. Ҳеҷ кадомашон номеро, ки дар нӯги забонашон буд, ба гуфтан ҷуръат намекард.

— Гап ба Д-доминикино нест,— ниҳоят дар ҳолате, ки нисфи сарашро ба шами нафиси гурба пинҳон карда буд, гуфт Ғурмагас.— Ман ҳис мекунам, ки агар ба ӯ мадад накунам, қор дар тахлука мемонад.

Чемма ин баҳонаи сустро беҷавоб гузошт ва гӯе ки қасе сухани ӯро нобурида бошад, ба гапаш давом намурад:

— Рағбате, ки шумо ба хавфу хатарҳои гуногун доред, шуморо ба он ҷо мекашад. Ҳар гоҳ ки ягон чизе шуморо тазъиқ мекунад, шумо зуд ба хавфу хатарҳои ташнагӣ ҳис мекунед, чӣ тавре ки дар вақти бемориатон ба нӯшидани оби афъюн эҳтиёҷ доштед.

— Оби афъюн нахоста будам,— гуфт ӯ бо як навъ оташиние — балки ба ман онро маҷбуран нӯшониданд.

— Ҳо, албатта! Шумо ки ба вазниниву тамкини худ маърусад, чӣ тавр мешудааст ки якбора дору талаб кунед! Аммо барои он ки ҷӯши асабҳо қадаре суст шаванд, ҳаёти худро дар хатар андохтан ба ғурури шумо зарар намерасонад, ҳамин тавр не? Ва ҳол он ки агар дурусттар нигоҳ кунем, байни он ва ин чандон фарқе нест.

Ғурмагас бо ҳар ду даст сари гурбаро гирифта ба чашмони ғирдан сабзранги он нигоҳ кард:

— Фикри ту чист, Пашт? Ҳақ бо хонуми бадқаҳри туст ё не? Ўас, теа сулра, теа т-тахима сулра? Ту,

¹ Гуноҳи ман, гуноҳи қалони ман? (лотинӣ).

ки хирадманд хастн, шояд харгиз афъюн талаб накуни. Дар Мисри қадим ба аҷлоди ту нисбати илоҳият дода сачда мекарданд. Дар он ҷо касе чуръат намекард, ки думи туро зер кунад. Мехостам донам, ки агар ман шамъи фурузовро гирифта ба кафи поят расонам, оё ту ҳамоно мутақаббиро ба ҳамаи ғаму ранҷи дунё бепарво монда метавонистӣ?.. Балки даррав афъюн талаб мекардӣ? Ҳамин тавр, Пашт? Афъюн... ё ки марг? Не, пишакча, мо фақат аз барои он ки ба гумонамон марг бехтарин илоҳи халосӣ аз ғаму ранҷост, ба мурдан ҳақ надорем. Фир-фир кун, андак миёв-миёв бигӯ, лекин ба халосии поят аз шӯълаи сӯзони шамъ ҳаракат накун!

— Бас аст!— гуфта Ҷемма гурбаро аз дасти Ғурмағас гирифта ба чорпои илшонд.— Ин масъаларо мо бо шумо дафъан дигар муҳокима мекунем, ҳозир фикри ба Доминикино мадад расониданро бояд кард.— Дар ин дам аз дар хизматгорзанаи Қэтти намудор шуд.— Чӣ гап, Қэтти? Магар ягон кас омад? Ман ба кор банд ҳастам.

— Пакет аз хонум Райт.

— Дар даруни пакети бисъёр маҳкаме ба адреси хонум Райт мактубе омада, вале пакет қушода нашуда буд. Дар рӯи пакет маркаи вилояти Папа часпонида шуда буд. Дар Флоренция чандин нафар дугонаҳои Ҷемма истиқомат доштанд ва мактубҳои махфӣ ба Ҷемма бисъёртар ба адреси ҳамоно дугонаҳояш меомаданд.

— Ин мактуб аз Микеле аст,— ба мактуб нигоҳ карда гуфт Ҷемма. Дар мактуб сухан аз хусуси пансионии тобистонии Апеннини мерафт; дар охири мактуб ду доғи хурди сиёҳӣ дида мешуд.— Ин сиёҳӣ химиявӣ аст,— илова кард Ҷемма,— аз даруни қуттии сеюми миз шишачаро гиред, дар даруни шишача барои шустани хат реактив ҳаст. Ана он шишачаро.

Ғурмағас мактубро дар рӯи миз қушода, каламчаи хурди мӯйро ба оби маҳсули шишачабуда тар карда саҳифаҳои мактубро пок кард. Вакте ки мазмуни ҳақиқии мактуб бо ҳарфҳои хуштоби кабудрангаи ба рӯи баромад, ӯ бо як ҷаҳидан ҳидро пуштинокӣ ба тақияи диван ҳаво доду қоҳ-қоҳ хандид.

— Чӣ хабар?— саросемавор пурсид Ҷемма. Ғурмағас мактубро ба дасти ӯ дод.

«Доминикино ба ҳабс гирифта шуд. Фааран биёед».

— Х-хуш,— гуфт Ғурмагас бо оҳанги махсуси истех-зоомези худ,— акнун шумо, албатта, бояд ба рафтани ман розӣ мешавед?

— Бале,— гуфт Ҷемма,— шумо бояд биравед ва ман ҳам ҳамроҳи шумо.

Ӯ ба Ҷемма бо як навъ тааҷҷуб нигоҳ кард.

— Шумо ҳам? Аммо...

— Бале, албатта дар Флоренция ягон касро намон-да рафтаи дуруст нест, лекин ҳоло фақат дар бораи он бояд фикр кунем, ки чӣ навъ карда ба он ҷо зиёдтар одам барем.

— Он ҷо одам бисёр аст.

— Аммо ба онҳо тамоман бовар кардан мумкин нест. Шумо худатон ҳоло гуфтед, ки будани ду нафар одами масъул даркор аст; агар барои Доминикино як-ка кор кардан мумкин нашуда бошад, барои шумо ҳам кор осон намешавад. Ба шахсе, ки монанди шумо дар тағи шубҳа аст, якка кор кардан боз ҳам душвортар аст ва ин гуна шахс ҳам зиёдтар мӯҳтоҷи ёрмандист. Акнун ба ҷои Доминикино ман бояд ёрирасони шумо бошам.

— Бале, шумо дуруст мегӯед,— гуфт Ғурмагас,— ва ҳар қадар ки мо ба он ҷо зудтар расида равем, ҳамон қадар нағз мешавад. Аммо ҳамроҳ рафтани мо дуруст нест. Агар ман имрӯз вақти шаб ба роҳ бароям, шумо метавонед, масалан, фардо ба роҳ бароед.

— Ин масъаларо боз алоҳида муҳокима кардан лозим. Ба фикри ман, рост роҳи Фазнцаро пеш гирифтани беҳтар аст. Ман имрӯз ба Бурго-Сан-Лоренцо меравам, он ҷо либосамро дигар карда, сафарамро давом медиҳам.

— Ҳақиқатан ҳам илочи дигар нест,— гуфт Ҷемма. Дар овози ӯ оҳанги як навъ ваҳм ҳис карда мешуд.— Ба ин зудӣ рафтаи, либос иваз кардан ва ба контра-бандистон бовар кардани шумо бисёр хатарнок аст. Барои ҷосусонро фиреб дода то сарҳад расидан ба шумо се рӯз лозим аст.

— Хотирҷамъ бошед,— гуфт Ғурмагас табассумкунон.— Маро на дар сарҳад, балки дуртар аз он метавонанд ҳабс кунанд. Ман дар ин ҷо чӣ навъе ки амон бошам, дар кӯҳҳо низ амон хоҳам буд. Ҳеҷ як контра-бандисти апенниниҳои ба ман хиёнат нахоҳад кард. Ва-

ле аз сарҳад шумо чӣ хел мегузаред, ман тасаввур карда наметавонам.

— Ин қор осон аст! Ман паспорти Луиза Райтро мегирам ва ба кӯҳҳо барои дамгирӣ меравам. Маро дар Романья ҳеҷ кас намешиносад, вале шуморо ҳар як ҳосус мешиносад.

— Хушбахтона, ҳар як контрабандист ҳам маро мешиносад.

Чемма ба соаташ нигоҳ кард.

— Соат дуним шудааст, агар имшаб ба роҳ баромаданӣ бошед, шаб ҳам наздик расидааст.

— Дар ин сурат ман ҳоло ба ҳонаам рафта тайёри мебинам; як аспи хуб ҳам пайдо мекунам. Ман бояд савора ба Сан-Лоренцо биравам. Савора рафтан кам-хавфтар аст.

— Аммо асп киро кардан барои шумо беҳавф нест. Соҳиби асп...

— Оре, ман ҳам асп киро карданӣ нестам. Як шинос дорам, ӯ аспашро ба ман медиҳад ба вай бовар кардан мумкин. Пештар ҳам ба ман бисёр некиҳо карда буд. Яке аз ҷунонҳо баъди ду ҳафта аспро ба соҳибаи оварда медиҳад. Гап ҳамин. Ман ба ин ҷо тахминан дар соати панҷ ё панҷуним бармегардам. То он вақт, хоҳиш мекунам, ки шумо ба пеши Мартини рафта ҳодисаи рӯйдода ва планҳои моро ба ӯ фаҳмонед.

— Мартини?— Чемма таъҷуб кард.

— Бале. Агар шумо дар ин қор илочи дигаре наёбед, моро лозим аст, ки ба ӯ бовар кунем. Ё ки, агар шумо хоҳед, ба ягон шахси дигар.

— Ман матлаби шуморо дуруст нафаҳмида истодаам.

— Мабодо агар ягон ҳодисаи ногаҳонӣ рӯй диҳад, моро лозим аст, ки дар ин ҷо як одами дилпуршаванда дошта бошем. Аз қасоне, ки дар ин ҷо ҳастанд, ман бештар ба Мартини боварӣ дорам. Риккардо ҳам албатта то аз дасташ меояд, ба мо хизмат мекунад, аммо ба фикри ман, Мартини аз вай зиёдтар ба мо фоида расонда метавонад. Хулоса, шумо ўро аз ман нағзтар медонед... худатон интиҳоб кунед.

— Ман ҳеҷ шубҳа намекунам, ки дар ҳама қор ба Мартини бовар кардан мумкин ва ба фикри ман, ӯ ҳар вақт барои ёри расондан ба мо розӣ мешавад, аммо...

Ғурмағас зуд масъаларо фаҳмид.

— Чемма, агар шумо як дӯсти наздик дошта бошед ва ӯ дар рӯзи сахт барои коре, ки аз шумо ёрӣ талабидан мумкин аст, шуморо ба азоб намонам гуфта ба шумо мурочиат накунад, шумо дар боран ӯ чӣ фикр мекардед? Оё мумкин аст ӯ ба шумо дӯсти ҳақиқӣ бошад?

Баъд аз дақиқае Чемма ҷавоб дод:

— Хӯш, ман ҳоло Кэттиро барои Мартини мефиристонам ва то омадани ӯ худам барои паспорт ба пеши Луиза меравам. Ӯ ба ман ваъда дода буд, ки агар лозим шавад, паспорташро дода метавонад. Аммо илоҷи пулро чӣ мекунем? Ё аз пуле, ки ман дар банк дорам, гирем?

— Не, ҳочат нест. Ман ба кадре ки ба дуямон кифоя кунад, пул дорам. Агар пули ман кифоя накунад, пули шумо ба кор меравад. Хӯш, мо дар соати панҷуним бо ҳам вомахӯрем. Шумо дар хонаатон мешавад?

— Бале, ман барвақттар бармегардам.

Гурмагас аз вақти муқаррарӣ ним соат дертар ба хона баргашта, Чемма ва Мартиниро дар пеши айвон ёфт. Ӯ зуд ҳис кард, ки онҳо пеш аз омадани ӯ гуфтугӯи гароне кардаанд: дар чеҳраи онҳо нишонаҳои бесариштаги хувайдо буд ва Мартини аз харавакта нарезонхотиртар ва хомӯш буд.

— Шумо ҳама корро анҷом дода тавонистед ё не?— пурсид Чемма.

— Бале барои роҳхарҷи шумо пул ҳам овардам. Дар соати яки шаб асп маро дар Понте-Россо нигарон мешавад.

— Магар ин бисъёр дер нест? Шумо бояд то сахар ба Сан-Лоренцо бирасед.

— Ҳамин тавр мешавад: асли ман бисъёр тезгарад аст. Ман меҳодам, ки аз ин ҷо тамоман беҳавф ба роҳ бароям. Ман дуҷумбора ба хона барнамегардам. Дар тағи дари хонаам як ҷосус дядбонӣ карда истодааст, ӯ гумон мекунад, ки ман дар хонаам.

— Пас шумо чӣ хел ба вай нафаҳмонида аз хонаатон баромадед?

— Ман худамро аз тирезаи ошхона ба боғ партофтаам, аз девори боғчаи ҳамоя гузаштам. Бинобар ҳамин ман дар вақти муқаррарӣ ба ин ҷо расида натавонистам, каме дер мондам. Ман бояд ҷосусро фиреб меодам, соҳиби аспро фармудам, ки тамоми шаб дар хонаи ман монад; ҷароғ то нисфи шаб хомӯш намешавад.

Чосус аз тиреза мебинад, ки даруни хона равшан ва сояи одам намоён аст, боварии том ҳосил мекунад, ки ман дар хона ҳастам.

— Пас шумо то соати як дар ин ҷо мемонед?

— Бале, ман намехоҳам, ки имшаб қасс дар кӯча маро бинад. Шумо сигар доред, Мартини? Ман медонам, ки хонум Болла ба сигар кашидан иҷозат медиҳад.

— Бемалол, — гуфт Ҷемма, — ман дар ин ҷо намонам, поён фурумада дар таомпазӣ ба Кэтти ёрӣ медиҳам.

Вакте ки Ҷемма рафт, Мартини аз курсӣ бархост ва дасташро ба пуштаи карда рӯ-рӯи хона гаштан гирифт. Ғурмагас хомӯшона ба кӯча нигоҳ карда ба назораи бориш машғул шуд.

Мартини дар рӯ ба рӯи ӯ истод ва чашмонашро ба замин дӯхта хитоб кард:

— Риварес, шумо Ҷеммаро ба чӣ гуна коре қашида истодаед?

Ғурмагас сигарро аз даҳонаш гирифта, дуди онро ба ҳаво пуф кард.

— Ӯ бо майл ва ташаббуси худаш амал карда истодааст, ӯро қасе ба ин кор маҷбур накардааст.

— Бале, бале, ман медонам. Аммо ба ман гӯед, ки... Ӯ ганаширо тамои накарда хомӯш монд.

— Ман ҳар чизеро ки гуфтан метавонам, мегӯям.

— Ман аз корҳос, ки шумо дар кӯҳҳо доред, чандон бохабар нестам. Ҳамин қадарашро ба ман гӯед, ки оё дар он кор ба Ҷемма ягон хавфи ҷиддӣ ҳаст ё на?

— Шумо ҳақиқатро дониستان мехоҳед?

— Албатта.

— Бале, хавф ҳаст.

Мартини зуд қафо гашта ба гардиши худ давом кард.

— Ман бояд боз як масъаларо аз шумо пурсам. Албатта, агар нахоҳед, ҷавоб надихед. Вале агар ҷавоб додан бошад, росташро гӯед. Шумо Ҷеммаро нағз мебинед?

Ғурмагас оҳиста нӯги сигарашро афшонда, боз ба қашидани он давом кард ва ҳеҷ чиз нагуфт.

— Яъне, шумо ба суоли ман ҷавоб додан намехоҳед?

— Не, фақат гумон мекунам, ки ман ҳақ дорам пурсам: чаро шумо инро аз ман мепурсед?

— Чаро мегӯед? Худовандо, сабабашро магар худатон намедонед?

Ғурмагас сигарро гузошт ва ба рӯи Мартини рост нигоҳ карда охиста ва ором ҷавоб дод:

— Бале, ман вайро нағз мебинам, ошиқаш ҳастам, аммо фикр накунад, ки ман ба ӯ ишқи ҳудамро изҳор мекарда бошам. Не, ман бо ин тарияк ӯро ба ташвиш андохтан намеҳохам. Ман мунтазири...

Овози ӯ дар ин ҷо оҳанги дигар гирифт. Мартини як қадам ба вай наздиктар омад.

— Мунтазири чи?..

— Марг.

Ғурмагас бо як нигоҳи рост, сард ва беҳаракат ба тарафи пеш чашм дӯхт, гӯё ки худӣ ҳозир ӯ мурда буд. Вакте ки вай боз ба ғап даромад, овози ӯ тамоман яқингардида, осори ҳаёт дар вай намонда буд.

— Ман саҳт бовар кардаам, ки ин дафъа албатта ҳалок мешавам. Вале шумо набояд пеш аз вақт дар ин бора бо Ҷемма ғап занед. Хавф, албатта, барои ҳар кас ҳаст, Ҷемма низ инро медонад. Вале контрабандистҳо барои ӯро муҳофизат кардан тамоми қувваташонро сарф мекунанд. Онҳо як дараҷа дағали нотарошида бошанд ҳам, одамони нағз ва далеранд. Аммо ман, гуфтаи мумкин, ҳоло ресмон дар гардан дорам ва баъди аз сарҳад гузаштанам ресмонро андак кашанд, тамом...

— Риварес, шумо чиҳо гуфта истодаед? Хавф, албатта, ҳаст, махсусан ба шумо хавф ҳаст, ман инро нағз медонам. Вале шумо аз сарҳад якҷанд бор гузаштаед.

— Бале, аммо ин дафъа ба дом меафтам.

— Ба ман нигаред, Риварес. Шумо агар чунин як ҳисси пешакӣ дошта бошед, рафтанин даркор нест. Вакте ки кас гумон мекунад, ки ба даст меафтад, албатта ба даст меафтад. Шумо чун дар боран ин ҷизҳои бемаънӣ ҳаёл мекунед, эҳтимол сиҳат набошед, эҳтимол ба сабаби ягон ҳодиса ҳашмигин шуда бошед? Чаро ба ҷои шумо ман наравам? Ман ҳар кореро, ки лозим бошад, анҷом медиҳам, шумо ба одамони худатон мактуб навишта мефаҳмонед ки...

— Меҳоҳед, ки шуморо ба ҷои ман кушанд? Ин аҷаб як кори «окилона» мешуд!

— Маро намекушанд. Ман шумо не, маро намешиносанд; гайр аз ин, агар ҳатто кушанд ҳам...

Ў суханаширо нимкола гузошт, Гурмагас ба ӯ бо назари тулонии суоломез нигоҳ кард.

Мартини дасти худро аз такъияи диван гирифт ва суханаширо давом дод:

— Чемма агар ба ҷои шумо маро гум кунад, аламаш камтар аст. Ғайр аз ин, Риварес, ин кори ҷамъиятист — ба ин кор аз он нуқтаи назар ки ба мардум ҳарчӣ зиёдтар фоида расонда шавад, нигоҳ бояд кард. Ба лафзи иқтисодчиён гӯем, «нархи бозорӣ»-и шумо аз «нарх»-и ман зиёдтар аст. Ман барои шуморо дӯст доштам ва ҷиҳи зиёд надошта бошам ҳам, ба фаҳми ин ҷиз фаросатам мерасад. Шумо назар ба ман воҳиди калонтар ҳастед. Ман намедонам, ки аз ман нағзтар бошед ё не, вале ба ҳар ҳол шахсияти шумо ба қадру қимат аз ман бештар аст. Марги шумо бештар зиён меоварад.

Ин ҳамаро Мартини тавре гуфт, ки гӯё сухан дар бораи нархи молҳои бозор мерафта бошад. Гурмагас мисли ин ки хунук хӯрда бошад, китфҳояшро боло кашида ба рӯи ӯ нигоҳ кард.

— Шумо чӣ мехоҳед? Мехоҳед, ки ман ингарон шавам, то худӣ гӯр кушода шаваду маро фуру барад?

Аз ҳазо ногаҳ ар аҷал расадам,
Чун арӯсаи намояи истикбол.

Дӯстам, мо ҳар ду ин ҷо гапҳои ҳечу пуч зада истодаем.

— Ҳечу пуч, бе шак, суханони шумост, — рӯ турш карда гуфт Мартини.

— Сухани шумо ҳам. Биёед, дуямон ба тақлиди Дон-Карлос* ва маркиз Поза* саргарми ҷонфидокунӣ нашлавем. Мою шумо дар асри нуздаҳум зиндагонӣ мекунем, ва агар маро марг пеш омадааст, бояд ӯро қабул кунам.

— Ман ҳам, агар зинда монданим насиб шуда бошад, бояд қабул кунам, ҳамин тавр? Шумо хуштолед ҳастед, Риварес.

— Оре, толед ба ман ҳамеша мададгор буд.

Дуяшон якҷанд дақиқа хомӯш монда синаи кашиданд ва баъд аз он ба музокираи масъалаҳои корӣ шуруъ карданд. Вақте ки Чемма омада онҳоро ба хӯрок таклиф кард, дар чехраи ҳеҷ яке аз онҳо нишонаи он ки гуфтугузори ҳозирашон фавқуллодда буд, намоён набуд. Пас аз хӯрок низ онҳо боз планҳои гуногуно

муҳокима карда ва мулоҳизаҳои гуногунро санҷида ни-
шастанд. Дар соати ёздаҳ Мартини аз ҷой хеста куло-
ҳашро ба даст гирифт:

— Риварес, ман ба хона рафта баронии ҳудаиро
барои шумо меоварам. Ба фикрам, бо он баронӣ, на-
зар ба ин либоси худатон, шуморо шинохтан душвор-
тар мешавад. Ғайр аз ин, ман ба атроф диққат меку-
нам, то будану набудани ҷосусонро то рафтани он яки-
нан доништа бошам.

— Магар шумо бо ман то дарвозаи шаҳр меравед?

— Бале, мабодо агар шуморо таъкиб кунанд, назар
ба ду ҷашм ҷор ҷаним дошта бошем беҳтар аст. Ман
дар нисфи шаб бармегардам. Хоҳиш мекунам, то ома-
дани ман рафта намонед. Ҷемма, калидро ба ман ди-
ҳед, то ки гашта биёям, шуморо бедор накунам.

Вақте ки Мартини калидро аз дасти Ҷемма мегри-
фт, Ҷемма бо диққат ба рӯи ӯ нигоҳ карда фаҳмид,
ки ин рафтани ӯ барои танҳо ба танҳо гузоштани Ҷем-
ма ва Ғурмагас баҳона аст.

— Мо бо шумо боз гуфтугӯ мекунем,— гуфт Ҷем-
ма ба Мартини,— ман то сахар ҷиҳон даркории ҳудам-
ро баста тамом мекунам ва баъд барои гуфтугӯ вақт
мсебсем.

— Хо, бале, вақт ба қадри қифоя ёфт мешавад. Ри-
варес, ман аз шумо боз якчанд ҷизро пурсиданим будам.
Хайр, боқе нест, вақти гусел дар роҳ гапзанон мекунем.
Ҷемма! Беҳтар аст, ки шумо Кэттиро ба хоб кардан
фиристеду баъд дуятон оҳиста-оҳиста гап занед. Хуш,
хайр то соати дувоздаҳ.

Ӯ бо табассум оҳиста таъзимкунон баромада рафт
ва аз акиби худ дарро саҳт пӯшид, то ҳамсоягони Ҷем-
ма гумон кунанд, ки меҳмонони хонум Болла баромада
рафтаанд. Ҷемма ба ошхона гузашт, то ки ба Кэтти
«шабат хуш» гуяд, баъд як пиёлача қаҳваро дар рӯи
лаълӣ гирифта овард.

— Қаме хоб кардан намехоҳед?— пурсид Ҷемма.—
Шумо баъд тамоми шаб бояд хоб накунад.

— Не, не, ман дар Сан-Лоренцо то тайёр шудани
либос хоб карда мегирам.

— Пас ин қаҳваро нӯшед. Сабр кунед, ман ба шу-
мо самбӯса мебиёрам.

Вақте ки Ҷемма ба фарши хона ҳам шуда куттии

поёнии буфетро кушод, Ғурмагас ҳам якбора ба дӯш
наф хам шуд:

— Шумо ин ҷо ҷиҳа доред? Конфетҳои шоколадӣ
ва ширинҳои коғазпеч? Ин ҳама ширинҳоро-ку подшо-
ҳон меҳӯранд!

Ҷемма аз шодии Ғурмагас табассум намуда ба рӯи
ӯ нигоҳ кард:

— Шумо шириниро дӯст медоред? Ман ин ҷиҳоро
ҳамеша барои Ҷезаре нигоҳ медорам. Ў ин ҷиҳоро ҷу-
даквор дӯст медорад.

— Ҳамаи тавр? Шумо ба вай конфетҳои дигар пай-
до кунеду инҳоро ба ман диҳед. Ман конфетҳои коғаз-
печро ба қисаам меандозам, ки ҷон лаззатҳои аз даст
рафтаи ҳаётро гиранд. Ум-медворам, ҳар гоҳ маро ба
вери дор мебаранд, ба конфет микиданим иҷозат меди-
ханд.

— Сабр кунед, ман барои конфет андохтан ба шу-
мо як қуттичаи қисагӣ ёфта медиҳам, ҷунки конфетҳо
бисёр мулоиманд, наҷақ мешаванд. Шоколадҳоро низ
ба қуттича андозам?

— Ман меҳонам, ки онро ҳоло бо шумо нишаста
хӯрем.

— Аммо ман шоколадро дӯст намедорам, ман ме-
хоҳам, ки шумо ҳозир дар назди ман нишаста, бо ман
гуфтугӯи ҷиддӣ кунед. Ба мо боз як бор ҳамдигарро
дида гуфтугӯ кардан насиб мешавад ё не, ҳеҷ кас на-
медонад, то вақте ки яке аз моҳо кушта нашавад ва...

— Хонум конфетро дӯст намедоштаанд, — зери лаб
гуфт Ғурмагас. — Хӯш, дар ин ҳол ҳудди ман танҳо ши-
риниҳӯрӣ мекунам. Ин охири хӯроки пеш аз марг
аст. Магар ин тавр нест? Шумо имрӯз бояд тамоми ноз-
ҳои маро бардоред. Пеш аз ҳар ҷиҳаи ман меҳостам, ки
шумо ба ҳамин диван бинишинед ва азбаски ба ман
таклифи ҳама кардед, ман ана дар ин ҷо оқиста дароз
мекашам.

Ў рӯи қолини ба пешии Ҷемма афтада, бозуястро ба
диван тикида дод ва ба рӯи ӯ нигоҳ карда боз гуфт:

— Шумо ҷунон худатонро гирифтаед ки! Ин аз он
сабаб аст, ки шумо ба зиндагонӣ ғамгинона назар ме-
кунед ва шоколадро дӯст намедоред.

— Ягон панҷ дақиқа ҷиддӣ шавед, охир гап дар бо-
ран ҳаёту мамонт рафта истодааст.

— Ду дақиқа ҳам чидди шудан намецохам, азизам, на ҳаёт ва на марг ба ин намеарзанд.

У ҳар ду дасти Ҷеммаро ба дасти худ гирифта, бо ангуштонаш охи́ста-охи́ста молид.

— Ҳайр, монанди Минерва* он қадар чиддӣ нашо-вед. Вагарна ман баъд аз як дақиқа ғирья сар мекунам, он вақт ба ман раҳматон меояд. Ман мецостам, ки шумо табассум кунед, шумо табассумхон хубе доред. Хоши мекунам, азизам, маро танҳо нагузоред, самбӯсаҳои тоиро нишаста ҳамроҳи ман хӯред, мо бояд ҳамчун ду қудакӣ меҳрубон бошем ва бо ҳамдигар қанҷол накушем: охир, лағоҳ марг меояд.

У самбӯсан ширинеро гирифта ду пора кард.

— Бигузор ин ба мо хӯриши табаррукӣ шавад, чуноне ки одамони пок дар қалисо меҳӯранд. Баъд, дуямон бояд аз як стакан ша-а-роб и-нушем,— ана, ин тавр, ҳа!

Ҷемма стаканро болон миз гузошт ва бо садои ғирьяолуд гуфт:

— Бас кунед!

Ғурмағас ба рӯи ӯ нигоҳ кард ва боз ду дасти ӯро ба дасти худ гирифт.

— Биёед, тамоми ғамҳои зиндагониро муваққатан фаромӯш кунем. Вақте ки яке аз моҳо мемурад, дигаре ҳамин соатҳоро ба ёд меоварад. Фаромӯш кунем ҳамин дуниёи пурғавго ва пурҷафоро, ки дар ғирдоғирди мо ҳукмронӣ дорад. Дуямон дасти ҳамдигарро гирифта меравем ба ғӯшаҳои соқит ва ториқи марг. Он ҷо дар оғӯши лолаҳои сурхранг осуда мецобем. Хомӯш! Қаме хомӯш бошем.

У сари худро ба зонуи Ҷемма гузошта, рӯяшро бо дасташ пӯшонд. Ҷемма ҳам дасти худро ба сари ӯ ниҳода охи́ста бар вай ҳам шуд. Вақт мегузашт ва ҳеҷ яке аз онҳо на ҳаракате мекард ва на суҳане мегуфт.

— Дӯстам, соат қариб дувоздаҳ шуд,— гуфт Ҷемма дар охир.— Боз мо фақат якчанд дақиқа вақт дорем. Мартини ҳозир бармегардад ва мумкин аст, ки мо баъд аз ин ҳамдигарро набинем. Шумо ба ман ҳеҷ чиз гуфта намехоҳед?

Ғурмағас охи́ста бархоста ба қунҷи дигари хона рафт. Як дақиқа хомӯшӣ ба миён омад, баъд вай бо овозе, ки ба зӯр шунида мешуд, гуфт:

— Ман бояд ба шумо як чизро гӯям, як чизро... ба шумо гӯям...

У сухани худро нотаом монда назди тиреза нишаст ва бо кафи дастхояш рӯяшро пӯшонд.

— Билохира, ба ман раҳм кардед,— гуфт Ҷемма бо овози хазин.

— Ман раҳме аз ҳаёт барои худам надидам ва дар аввалҳо фикр мекардам, ки гӯяму нагӯям ба шумо баробар аст.

— Шумо акиун ин тавр фикр намекунед?

Ҷемма дақиқае сабр кард ва мунтазир шуд, ки ӯ чизе бигӯяд, ва баъд пеш ӯ рафта дар паҳлӯяш истод.

— Гӯед охир ба ман ҳақиқатро! Мулоҳиза кунед, агар шуморо кушанду ман зинда монам, шояд то охири умрам ҳақиқатро надонам.

Ғурмагас дастони ӯро саҳт фишурд.

— Агар маро кушанд... Медонед, вақте ки ман ба Америкаи Чанубӣ равона шудам... Хо, ана, Мартини ҳам омад.

У тамоми баданаш ларзида суханашро катъ кард ва дарро ба дахлез васеъ кушод. Мартини пеш аз даромадан мӯзаи худро пок мекард.

— Ҳарвақта барин, як дақиқа ҳам дер накарда дар вақташ омадед. Шумо хронометри зинда ҳастед, Мартини. Ин чоман с-сафарини шумост?

— Бале, гайр аз ин боз баъзе чизҳо овардам. Кӯшиш кардам, ки онҳо тар нашлаванд, аммо нашуд, борон бисёр саҳт борида истодааст. Сафари шумо ин дафъа мушқил мешавад.

— Гали беҳуда! Дар кӯчаҳо тинчист?

— Бале, гӯё тамоми ҷосусҳо барои хоё рафтаанд. Дар воқеъ барояшон зери ин борон дар кӯча гаштан чӣ азоб! Ин каҳва аст, Ҷемма? Ба Риварес пеш аз ба роҳ баромаданаш ягон чиз гарм нӯшондан лозим, вагарна ӯ дар ин шаби рутубатнок шамол меҳӯрад.

— Ин қаҳваи сиёҳ аст ва бисёр рафс. Ман як каме шир ҷӯшонда ба ин меомезам.

У лабони худро саҳт ба ҳам фушурда ба ошхона рафт, кӯшиш мекард, ки парешонии хотирашро нафаҳмонад. Хангоме ки ӯ ширро ҷӯшонда овард, Ғурмагас борониро пӯшида ва ҷулони чарминро, ки Мартини оварда буд, ба банди пояш мекашид. У рост истода як ста-

кан қаҳваро фуру бурду кулоҳи фароҳи сафариро ба даст гирифт.

— Ба фикрам, вақти ба роҳ баромадан шудааст, Мартини. Моро бо роҳҳои қачуқи леби беруи шаҳр рафтан лозим мешавад. Акнун хайр, хонум, агар ягон ҳодисае рӯи надидад, ман рӯзи ҷумъа бо шумо дар Форли волеҳӯрам. Як дақиқа сабр кунед, мана ин адреси ман.

У як варақ аз дафтарчаи қисагин худ канда, бо қалам якчанд калима ба рӯи он навишт.

— Ман адреси шуморо дорам,— гуфт Ҷемма бо садон ласт ва ором.

— Доред? Ман боз эҳтиётан навишта медяхам. Рафтем, Мартини. Хомӯш, дарро тақар-туқур накумед.

Онҳо охира аз зинаҳои поин фурумаданд. Вақте ки дарвозаи берун аз қаблони онҳо пӯшида шуд, Ҷемма ба хона баргашт ва беэҳтиёр коғазро, ки Ғурмағас ба дасташ дода буд, кушод. Дар зери адрес навишта шуда буд:

«Ҳама гапро дар он ҷо хоҳам гуфт».

БОБИ ДУЮМ

Дар Бригелла рӯзи бозор буд. Деҳқонони деҳаҳои атроф барои фуруши ҳук, мурғони хонагӣ, ҳуҷрокворихое аз шир ва чорпоёни нимёбони кӯҳӣ ба бозор омада буданд. Бозоргоҳ аз издиҳомии мардумон, ки механдиданд, шӯҳӣ мекарданду анҷирҳои хушк, самбӯсаҳои арзонбаҳо ва зайтунҳои меҳариданд, пур буд. Кӯдакони сиеҳбадони побараҳна дар офтоби тафсон рӯ ба замин хобида ва модарҳашон бо сабадҳои пури тухм ва рағғани зард дар сояи дарахтон менишастанд.

Монтанелли барои ба халқ хушбошӣ кардан берун баромад. Тӯдаи бачагон дарҳол ӯро бо шӯру рағғо менишаст. Карда, ба ӯ қабза-қабза шукуфаҳо, лолаҳои сурхранг ва даста-даста гулҳои нозуки сафедаи каргисро, ки дар саҳроҳо ҷида буданд, дароз меамуданд. Мухаббатҳои Монтанелли ба гулҳои даштӣ, ки яке аз хислатҳои забанди хирадмандон аст, ба ҳама маълум буд. Агар ба ҷои ӯ каси дигаре хонаашро бо гулу сабза ва шукуфаҳои гуногун пур мекард, шояд дигарон ӯро масҳара менамуданд. Аммо «кардинали неқӯкор» агар баъзе одатҳои аҷибро ба худ раво бинад, айбе надошт.

Монтанелли назди як духтарчаи хурдсол истода сарри ўро сила карду гуфт:

— Охо, Мариучча! Қалонакак шуда мондай-ку! Бибиат чӣ тавр, оё ханӯз ҳам аз тарбод дард меканад?

— Бибиам нағз, ахволашон бехтар, лекин модарам касал шуда монданд.

— Бечора! Гӯй, пеши духтур Чордано равад, духтур мебинад; ман дар табобатхона барояш ягон ҷой дарак мекунам, шояд шифо ёбад.— Сипас Монтанелли ба каси дигар рӯй овард:—Хӯш, Луичи! Ранги рӯят даромада мондааст-ку! Чашмат чӣ тавр?

Монтанелли аз майдон гузаштаравагон бо кӯхистониён гуфтугӯ мекард. Вай ном ва синнусоли кӯдакони онҳоро ба ёд дошт, аз ҳамаи кулфату мусибатҳои онҳо бо-хабар буд, аз ҳоли модагоне, ки рӯзи маълум касал шуда буд, аз зочан латтағие, ки рӯзи бозори гузашта ба зери чархи ароба афтада буд, пурсон мешуд.

Вакте ки ӯ ба қасри худ баргашт, бозор ханӯз дар ҷӯш, хариду фурӯш дар авҷ буд. Як марля лағз, дар танааш блузаи кабуд, дар чехраи ҷалаш доғи захм, мӯйсари сиёҳаш сарашро ҳамчу талпақ пӯшонда ва ба болон ҷашмонаш фуromaдагӣ, назди яке аз дӯконҳо омаду калмаҳоро вайрон талаффуз карда оби лиму хост.

— Шумо инҷой нестед?— ба рӯи харидор нигоҳ карда пурсид занаки оби лимуфурӯш.

— Не, ман аз Корсика омадам.

— Магар дар ҷустуҷӯи кор ҳастед?

— Бале. Вакти алафдараки наздик аст. Як одами равешнагӣ, худаш соҳиби ферма будааст, ба қарибӣ ба Бастиа омада буд ва ба ман гуфт, ки дар ин ҷоҳо хар чӣ қадар хоҳӣ, кор пайдо карда метавонӣ.

— Худо бахтатонро ёр кунад. Аммо замона ҳоло дар ин ҷо бисёр бад шудааст.

— Замона дар Корсика боз ҳам батар аст, хоҳар. Намедонам мо бечорагон чи кор мекарда бошем.

— Шумо ба ин ҷо таъин омадед?

— Бо як нафар рафиқам омадам. Ана вай, ба танаи куртаи сурх. Хой, Паоло!

Микеле дастҳо ба кеса тавбалона пеш омад. Ӯ қиёфаи худро ба одами корсикӣ монанд карда, сарашро бо мӯйсари сунӣ пӯшонда буд, то ки вайро нашиносанд. Аммо Гурмагас ҳам роли худро бисёр бо маҳорат адо мекард.

Дуяшон якҷоя дар бозоргоҳ гардиш мекарданд. Микеле охишта хуштак мекашид. Ғурмагас ресмонро ба китфаи партофта, барои ин ки лағз буданиаш маълум набошад, кафи пояшро дар замки ғечонда мегашт. Онон ба шахсе, ки бояд хабарҳои муҳим меовард, мунтазир буданд.

Микеле якбора гуфт:

— Ана, Марконе аз он тараф савора омада истодааст.

Ғурмагас арғамчинашро кашолакунон пеши савор рафт.

— Соҳиб, даравгар лозим надоред?— бо дасташ кулоҳи кӯҳна ва даридагашро ҷунбонда, ангиштонашро ба лаҷони асп расонда пурсид ӯ.

Ин ҳаракати Ғурмагас аломати шартӣ буд, ки онҳо пешаки муқаррар карда буданд. Савор, ки аз қиёфааш ба мудирони мулкҳои заминдор монанд буд, аз асп фуromaда, лаҷомро ба гардани асп партофт.

— Аз дасти шумо чӣ кор меояд?

Ғурмагас кулоҳашро дар даст бозӣ дошта:

— Алаф даравида метавонам, соҳиб, шохча бурида метавонам,— гуфта гап сар кард ва боз бо ҳамон оҳанг суҳбашро давом дод.— Соати яки шаб, дами ғори қалон, Дробан болопӯш ва ду асп ёфта баред. Дар даруни ғор мунтазир мешавам... Ғайр аз ин, ман боз ҳок қанда метавонам, соҳиб, ва ҳам...

— Бисёр хуб. Ба ман фақат мардикори алафдарав лозим аст. Шумо дар ин ҷоҳо пеш аз ин кор карда будед?

— Танҳо як бор, соҳиб... Дар ёдотон бошад, ки нағз яроқдор шуда рафтан даркор. Мабод ки ба сарбозони савора дучор шавем. Бо пайраҳан бешазор наравед. Тарафи дигар камхавфтар аст. Агар ба ҷосус дучор шавед, бо вай гуфтугӯ карда наистед, якбора парронед... Ман ҳаракат мекунам, ки ба шумо нағз хизмат кунам, соҳиб...

— Бале, аммо ба ман мардикори ботаҷриба лозим аст... Не, ман пули майда надорам.

Як гадон ҷулдурпӯш ба онҳо наздик омада бо садои якнавохт зорикунон гуфт:

— Ба ҳаққи Марьям, ба мани бечора ба кӯр раҳм кунед... Зудтар аз ин ҷо дур шавед. Ба ин ҷо як даста сарбозони савора омада истодаанд... Ба ҳаққи маликан

осмонӣ. Марьями пок... Сарбозон шуморо меҷӯянд, Риварес, баъд аз ду дақиқа ба ин ҷо мерасанд... Зудтар аз ин ҷо дур шавед. Дар ҳар гуша ҷосусон ҳастанд. Пинҳон шудан мумкин нест.

Марконе лачоми аспро ба дасти Ғурмагас дода гуфт:

— Зуд! Савор шуда ба пеши кӯпрук равед ва аспро сар дода худатон ба ягон чуқури ё хандак пинҳон шавед. Ҳамаи мо нағз ярокдор ҳастем ва сарбозонро ягон даҳ дақиқа нигоҳ дошта метавонем.

— Не, ман намехоҳам, ки шуморо дастгир кунанд. Ҳамаатон дар катори ман ястед ва пас аз ман бо навбат тир паррондан гиред. Биёед! Биёед, ба аспҳо наздиктар равем, аспҳо ба зинапояҳои қаср баста шудаанд... Ҳар гоҳ, ки ман кулоҳамро ба замин партофтам, шумоён зуд аспҳоро кушода, ҳар яке ба наздиктарин асп савор шавед. Ба ҳамин тариқ, ҳамаи мо то бешазор расида мегирем.

Онҳо ба андозае орому охишта гуфтугӯ мекарданд, ки ҳатто касони наздик истода фаҳмида наметавонистанд, ки дар ин ҷо тап дар бораи масъалаи аз алафдарави муҳимтар ва ҷиддитаре рафта истодааст. Марконе аз лачоми байталаш гирифта, охишта-охишта ба пеши аспҳои баста ва «гадой» ҳам дастҳои худро дароз карда дуокунон аз қафои онон рафтан гирифтанд. Микеле низ хуштак кашида ба онон наздик рафт. «Гадо» вақти аз паҳлӯи ӯ гузаштан вайро огоҳ кард, ки назъият чӣ гуна аст ва Микеле ҳам дар навбати худ ин хабарро охишта ба се нафар деҳқоне, ки зери дарахт нишаста пиёзи хом меҳӯрданд, расонд.

Он се нафар дар ҳамон дақиқа барҳоста аз қафои Микеле рафтан гирифтанд. Пеш аз он ки ягон кас ба онон эътибор намояд, ҳафт кас ба якборагӣ пеши зинапояи қаср ҷамъ шуданд ва ҳар яке тапончаи хурдтараки пинҳонкардашро дар даст дошт. Аспҳои баста низ дар наздикии онон буданд. Ғурмагас бо садои бурро ва ором мегуфт:

— То вақте ки ман аломат надихам, шумо худатонро маълум накунед. Онҳо шояд моро нашиносанд. Ҳар гоҳ ки як тир ҳолӣ кардам, шумоён ҳам бо навбат паррондан гиред; тирро ба одамон ҳолӣ накунед, балки кӯшиш кунед, ки аспҳояшон захмдор шаванд, то ки аз қафои мо тохта ба мо расида натавонанд. Бехтар аст, ки се кас милтиқпарронӣ кунанду се нафари дигар ба

милтиkho тир чой кунамд. Агар касе аз онхо дар миёнаи мо ва аспони мо омада ястад, фавран кушед. Ман ба худ аспи самандро мегирам. Ба ҳамин тариқ ҳар гоҳ ки ман кулоҳамро ба замин партофтам, ҳар кас бояд ба сари худ ҳаракат кунамд, фақат ба ҳеҷ ваҷд қарор гирифта наҷавад.

— Ана онхо!— гуфт Микеле.

Фурӯшгарону харидорон якбора бесаранҷом шуда монданд. Гурмагас гашта нигоҳ кард, дар чехрааш таъҷҷуби маъсумонас нақш андохта буд.

Понздаҳ савори яроқдор аз таянгуҷа охишта-охишта асп ронда баромада дохили бозоргоҳ шуданд. Аз миёни издиҳоми бозориён гузашта омадан барон онхо душвор буд ва агар дар ҳар қунҷи бозор ҷосусхо намебуданд, он ҳафт нафар, то вақте ки диққати мардум ба сарбозони оянда банд буд, пинҳон шуда метавонистанд. Микеле ба Гурмагас наздик омада гуфт:

— Ҳозир ба як тараф ғайб занем-чӣ?

— Не. Моро ҷосусон иҳота кардаанд, яке аз онхо маро шинохт. Ё ҳозир рафт, маро ба капитан маълум кунамд. Ягона воянтав ҳалосии мо ҳамин аст, ки аспхон ононро тирборон кунем.

— Аз инхо кадомашон ҷосус?

— Ҳамон ки ман тирӣ якумро ба вай ҳолӣ мекунам. Шумо ҳамаатон тайёр ҳастед? Саворон ба сӯи мо равон шуданд. Ҳамин дам ҳамла мекунамд.

— Роҳро ҳолӣ кунед!— фарёд зад капитан.

Издиҳоми мардум, ки ҳам ҳайрон буданд ва ҳам метарсиданд, ба саворон роҳ ҳолӣ қарданд, саворон аспхониро тез ронда ба болои як тӯда мардуми дар пеш қаср истода меомаданд. Гурмагас аз даруни куртааш таппончаашро бароварда тирро на ба сарбозони наздиқоянда, балки ба ҷосусе, ки ба наздики аспхо меомад, ҳолӣ кард ва ҷосус аз гарданааш тир хӯрда ғалтид. Ҳамон лаҳза боз паш тир парронда шуд ва сипас «ҳафт-доларон»-и шӯришгар роҳи ақибнишиниро пеш гирифтанд.

Яке аз аспхон саворагон пешло хӯрда худро аз ғала берун зад, аз паси он боз як аспи дигар шидан баланде кашид ва ғалтид. Баъд аз он шӯру мағали мардуми ба воҳимаафтада баланд шуд ва дар байни он садон омиронан офицери фармондеҳ шунида шуд, ӯ по-

ҳояшро дар рикоб рост карда, шамшерашро дар болои сараш чарх занонда фармон дод:

— Ба ин тараф! Бо ман!

Якбора ӯ дар болои эяи калавида ба пушт афтид. Ғурмагас ба вай боз як тир парронд ва тираш хато нахӯрд. Дар либоси низомии офицер хун раҳи сурхи борикте кашид, лекин офицер бо охирии маҷоли танаш зӯре зад, ки нағалтад, ба ёли асп часпида дар эяи рост шуд ва фаръёд зад:

— Қушед ин шайтони лангро, агар зилда гирифтаи аз дастатон наояд! Ӯ Риварес аст!

Ғурмагас ба рафиқонаш дод зад:

— Тапонча диҳед, тезтар! Худатон гурезед!

Ӯ қулоҳашро ба замин партофт. Ғурсат бисёр танг буд: шамшерҳои сарбозони ҳашмирифта дар болои сараш барқ заданд. Дар ҳамин лаҳза ба якборагӣ дар миёни чапговарон кардинал Монтанелли пайдо шуда хитоб кард:

— Ярокхоро партоед!

Яке аз сарбозон дар ваҳшат афтода, фаръёд зад:

— Ҳазрат! Худоё, шуморо мекушанд!

Лекин Монтанелли боз як қадам пеш омада дар муқобили тапончаи Ғурмагас қарор гирифт.

Панҷ шарики Ғурмагас аллакай савор шуда бо қўчаи сарнишеб ба боло нигоҳ карда гурезон буданд. Марконе нав акнун савори эяи шуда буд. Ӯ пеш аз он ки асп ронад, ба ақибаш як нигоҳ кард, ки оё сардорашон мўхтоҷи ёрӣ бошад ё на. Аспи Ғурмагас дар наздикии сохибаш истода буд. Агар як лаҳза ғурсат мешуд, сардор ҳам метавонист савор шуда гурезаду ҷон ба саломат барад. Аммо ҳамин ки он шахси бар тан абори лолагуни кардинали пўшида пеш баромад, Ғурмагас якбора суст ва дасти тапончадораш фуру шуд. Ин як лаҳза тақдири ӯро ҳал кард. Ғурмагасро миёнагир карда аз пой афтонданд; як сарбоз бо зарби шамшер тапончаи ӯро аз дасташ афтонд. Сарконе аспашро мақмиз зад. Аспҳои сарбозони савора ду қадам дуртар аз ӯ ба замини сангфарш тақотақ наъл мекуфтанд. Дигар нигоҳ карда истодан бефоида буд. Ӯ дар ҳоле ки аспашро чорнаъл медавонд, ба ақибаш як нигоҳ карда, ба наздиктарин таъкибкунандаи худаш охирии бор як тир андохту чашмаш ба Ғурмагас галтид. Рӯи Ғурмагас хунолуд буд. Аспон, сарбозон ва ҷосусон ӯро ла-

гадқӯб мекарданд. Марконе дашномхон пурхашм ва индохон фотеҳонаро мешунид.

Монтанелли воқеаро ба ҷашми худ надида буд. Вай мардуми ба тарсу ваҳм афтодаро ором кард ва сипас ба болон ҷосуси захиҳӯрда ҳам шуд, аммо ҳамин вақт дар издиҳоми ба тарсу ваҳм афтода талотӯб хест ва ин ҳол Монтанеллиро ба сар боло кардан водошт.

Сарбозон асирн ду даст ба ресмон бастаро кашолакунон майдонро миёнбур карда мегузаштанд. Аз дард рӯи асир ранги хокистарӣ гирифта буд, ӯ хир-хиркунон нафас мекашид, вале бо вучуди ин ба тарафи кардинал рӯ гардонда, лабони рангпаридашро ба табассум боз намуда овоз баровард:

— Т-табрик м-мекунам, ҳазрат!

...Баъд аз панҷ рӯз Мартини ба Форли омад. Ӯ аз Чемма ба воситаи почта як даста эълонҳои ҷопӣ гирифта буд. Ин аломати шартӣ буд, ки ба муносибати рӯй додани ягон ходисаи ногаҳонӣ дода мешуд: дар ин вақт ӯ гуфтугӯхоеро, ки дар айвони хона шуда буд, ба ёдаш оварда, аз воқеа пай бурд. Дар роҳ ба худ талқин мекард, ки Ғурмагас на бояд ба ягон бадбахтия калон дучор шуда бошад; худро тасалли меод, ки ба суҳанони ҳаёлии бачагонаи ин гуна одами асабонӣ ва сергурбат, ки мегуфт «ин дафъа дастгир мешавам», аҳамият додан дуруст нест. Вале ҳар қадар ки ӯ ба муқобили ин фикрҳо мубориза мебард, дар дилаш ҳамон қадар зиёд бовар менамуд, ки фалокат маҳз ба сари Ғурмагас омадааст.

Ӯ ба хонаи Чемма даромада гуфт:

— Ман чӣ будани воқеаро тахминан дониستم: Риварес дастгир шудааст, ҳамин тавр не?

— Ӯ дар панҷшанбеи гузашта дар Бризигелла ба ҳабс гирифта шуда буд. Ӯ бо тамоми қувват худро мудофия карда, як капитан ва як нафар ҷосусро захиҳдор намудааст.

— Муқобилати мусаллаҳона? Қораш бад аст.

— Ин дигар аҳамият надорад. Ӯ дар назари онҳо то андозае гунаҳкор аст, ки як тирпарронии барзиёд ахлоқи ӯро дигаргун карда наметавонад.

— Ба фикри шумо, ӯро чӣ мекарда бошанд?

Ранги Чемма боз ҳам зиёдтар парид.

— Ба фикри ман, дар ин бора мо набояд мухталиф ҳукми онҳо бошем.

— Шумо гумон мекунед, ки мо Ғурмагасро гурезонда метавонем?

— Мо бояд ҳамин тавр кунем.

Мартини ба тарафи дигар рӯ гардонд ва ҳар дастро ба пуштаи карда хуштак кашидан гирифт.

Ҷемма ба фикр кардани ӯ ҳалал нарасонд ва сарашро ба тақияи диван гузошта хомӯш нишастан гирифт: вай бо нигоҳи беҳаракат ва алаҳна ба пеш менигарист.

— Шумо ӯро дидед?— пурсид Мартини.

— Не, мо бояд пагоҳи дигар дар ҳамин ҷо мулоқот мекардем.

— Бале, ман ба ёд дорам. Холо ӯ дар кучо бошад?

— Дар қалъа зери назорати бисёр сахтест ва мегуянд, ки ба занҷир баста шудааст.

Мартини китфҳояшро дарҳам кашида гуфт:

— Ин фарке надорад. Арраи нағз ҳар гуна занҷирро бурида метавонад, ба шарте ки ӯ захмдор нашуда бошад.

— Зоҳиран, захмдор шудааст, вале захмаш хатарнок аст ё не, аниқ намедонам. Ба фикрам, ибро аз Микеле пурсидан лозим аст. Ӯ дар вақти дастгир шудани Ғурмагас дар ҳамон ҷо будааст.

— Пас чаро ӯро низ дастгир накардаанд? Наход, ки ӯ Риваресро зери ҳавф гузошта худаш гурехта бошад?

— Ин айби ӯ нест, ӯ баробари дигарон ҷанг карда, ҳар қореро ки амр намуда буданд, пурра иҷро кардааст. Ҳаман онҳо ҳамин тариқа амал кардаанд. Фақат як нафари онҳо дар дақиқаи охири шартро фаромӯш карда ва ё саҳве аз вай содир шудааст, ки ин худ Риварес мебошад. Дар ин ҷо муаммосе ҳаст. Як дақиқа сабр кунед, ман Микелеро ҷеғ мезанам.

Ҷемма аз хона берун рафта, пас аз андаке бо Микеле ва як лафзгар кӯхистони чорпахлӯ ба хона баргашт.

— Ин шахс Марко аст, шояд шумо номини шахсро шумида бошед, ин яке аз контрабандистҳои мост. Ӯ дар наздикӣ ба ин ҷо расид ва шояд ба мо чизе тозае гуфта тавонад. Микеле, ин шахс Ҷезаре Мартинианд, ки ман дар бораи ӯ ба шумо гап зада будам. Ба ин кас

ходисаеро, ки шумо бо чашми худатон дидаед, нақл кунед.

Микеле дар бораи задухӯрди ҳудашон бо эскадрони сарбозон ҳисоботи мухтасар дод:

— Ман то ҳоло фаҳмида наметавонам, ки дар дақиқаи охирин чӣ воқеъ шуд. Агар мо медонистем, ки ӯ дастгир мешавад, як нафарамон ҳам ба ҳеҷ қучо намс-
рафтем ва ба дастгир шудани ӯ роҳ намедодем. Фармонҳои ӯ бисёр равшан ва ба ҳамаи мо маълум буданд. Ҳангоме ки ӯ қулоҳи худро ба замин партофт, мо ҳатто ҳаёл ҳам карда наметавонистем, ки ӯ сарбозонро ба пешии худ роҳ медиҳад. Вай ба асп бисёр наздик не-
тода буд ва ман дидам, ки ӯ лаҷоме аспро қулоҳ; ман пеш аз он ки ба аспи худам савор шавам, боз ба ӯ таппончаро тир қой карда додам. Ягона гумоне, ки ман дорам, ҳақиқат аст, ки ӯ шояд ба сабаби лангии худ ба тезӣ ба асп савор шуда натавониста бошад. Вале дар ин ҳол тир ҳаёӣ қарданиш мумкин буд...

— Не, гап дар ин нест,— сухани ӯро бурид Марко-
не,— ӯ ба асп савор нашуд. Ман аз ҳама ақиб ба асп савор шудам, зеро ки асли ман аз садон таппонча ме-
тарсид: ман барои фаҳмидани ин ки ӯ ҳалос шудааст ё не, ба қафои худ нигоҳ кардам ва назари ман ба кар-
динал афтод; агар қардинал намебуд, ӯ ба осонӣ худро ҳалос карда метавонист.

— Ҳа-а! — Ин нидои ҳайрат аз Ҷемма шунида шуд ва баъд аз он Мартини такрор кард.

— Қардинал?

— Вале ӯ омада дар муқобили таппончаи Риварес истод, ҳудо гирад ӯро!.. Ман фикр мекунам, ки Риварес саросема шуда монд; ӯ дастӣ яроқдорашро поён фуру-
вард. Албатта, баъди ин ҳамаи сарбозон ба ӯ ҳамла карданд.

— Ман ҳеҷ ниро фаҳмида натавонистам,— гуфт Ми-
келе,— ҳеҷ мумкин нест, ки Риварес дар дақиқаи хавф-
нок худро гум кунад.

— Эҳтимол ӯ таппончаро барои он ба замин ҳам карда бошад, ки қардинали бешароқро қушта намонд? — гуфт Мартини.

— Микеле китфонашро дарҳам кашид ва гуфт:

— Ба он ҳос ки одамон ҷанг мекунанд, қасони беш-
роқ набояд сар ҳалонанд. Ҷанг — ҷанг аст. Агар Рива-
рес ба қои он ки худро ҳамчун ҳаргӯш дастгир созад,

як тирро ба синан ҳазрат мезад, дар ҷаҳон як нафар бовиҷдон зиёд ва як нафар рӯҳонӣ кам мешуд.

Микеле аз камоли ҳашм рӯяшро ба дигар сӯ гардонда мӯйлабашро мегазид. Агар боз як дақиқа ба ҳамин ҳол мегузашт, ғазаби ӯ ба ғирья табдил меёфт.

— Ҳар навъ шуда бошад ҳам,— гуфт Мартини,— кори шуданӣ шудааст ва бо муҳокима кардани ин кор вақтро беҳуда талаф кардан лозим нест. Ҳама гап дар ин аст, ки мо чӣ тавр ӯро гурезонем. Ба гумони ман, ҳама розӣ ҳастанд, ки ин корро озмуда бинем?

Микеле ба ин суоли нодаркор ҷавоб ҳам надод, аммо контрабандист бо писҳанде қайд кард:

— Агар бародари ҳақиқии худам ҳам ба ин кор розӣ намешуд, ман ӯро тирборон мекардам.

— Бисёр хуб. Пас биед, аз кори амалӣ гап занем. Аялаан, шумо нақшаи қалъаро дар даст доред ё не?

Ҷемма қуттӣ мизро кушода чанд ҷараф коғаз баровард.

— Ҳамаи нақшаҳо дар ман ҳастанд. Ани табақаи поёнии қалъа, мана ин табақаи болоӣ ва поёнии бурҷ аст. Мана боз роҳҳос, ки аз қалъа ба дара мебаранд; аз паси он — ҷоҳо на роҳҳои махфӣ дар кӯҳ, инчунин раҳҳои зеризаминӣ меоянд.

— Оё шумо медонед, ки ӯро ба кадом яке аз бурҷҳо ҳабс кардаанд?

— Дар бурҷи шарқӣ, ба як хонаи давра, ки тирезаҳои пайчаранок дорад, ҳабс кардаанд. Ман инро дар нақша нишона карда мондаам.

— Шумо инро аз кучо донистед?

— Аз як нафар сарбозе, ки лақабаш Чирчирак аст, ӯ дар қалъа хизмати посбонӣ дорад. Вай ба яке аз одамони мо — ба Чино хел будааст.

— Охир, шумо ба ин зуди аз кучо ин ҷиҳоро фаҳмида гирифтед?

— Вақтро беҳуда гузарондан мумкин набуд. Худи Чино ҳамон соат барои ба даст даровардани нақшаи қалъа ба Бризигелла рафт; пеш аз он ҳам мо баъзе нақшаҳо дар даст доштем. Рӯйхати гурезагонҳои махфиро худи Риварес тартиб дода будааст, инро аз дастхати ӯ доништан ҳам мумкин аст.

— Сарбозоне, ки дар қалъа хизмат мекунанд, чӣ касоне бошанд?

— Инро мо ҳанӯз намедонем. Чирчирак ҳамагӣ чанд

рӯз пеш ба хизмат дохил шудааст, ҳанӯз рафиқони худро нагз намениносад.

— Кӣ будани худӣ Чирчиракро аз Чино пурсидаи даркор. Аз қарори ҳукумат ягон чиз маълум аст ё не? Риваресро дар худӣ Бризигелла суд мекарда бошанд, ё ки ба Равенна меоваранд?

— Ибро мо ҳанӯз намендонем. Равенна, албатта, калонтарин шаҳри вилояти Папа аст ва аз рӯи қонун бояд қорҳои муҳим дар ин шаҳр, дар маҳкамаи дараҷаи якум дида шаванд. Аммо қонунҳо на ҳамеша риоя карда мешаванд. Ҳама қор ба раъйи ҳамаи касе, ки тасодуфан соҳиби мансаб шуда мондааст, вобаста мебошад.

— Ёро ба Равенна намебаранд,— гуфт Микеле.

— Шумо чаро ин тараф фикр мекунед?

— Ман ба ин боварӣ дорам. Полковник Феррари, ки губернатори ҳарбии Бризигелла аст, амаки ҳамаи офицерест, ки Риварес ёро захмдор кард. Феррари ҳайвони бадкинвест, вай ин мавриди аз душмани худ касос гирифтавро ҳаргиз аз даст намедихад.

— Ба фикри шумо, ӯ кӯшиш мекунад Риваресро ин ҷо нигоҳ дорад?

— Ба фикрам, ӯ кӯшиш мекунад, ки Риваресро ба дор кашонад.

Мартини зуд ба рӯи Ҷемма нигоҳ кард. Рянги рӯи ӯ хеле pariда буд, аммо аз шунидани ин сухан дар ҷеҳраи ӯ ҳеҷ навъ дигаргуни зоҳир нашуд: ошқор буд, ки барои Ҷемма ин як фикри тозае нест.

— Феррари албатта ин қорро бе баъзе расмиятҳо анҷом дода наметавонад,— гуфт Ҷемма оромона,— вале ӯ қорро бо ягон баҳона ба суди ҳарбӣ ҳавола карда метавонад ва даъво ҳам мекунад, ки агар ҳамин тавр бақунанд, осудагини шаҳр барҳам меҳӯрад.

— Хӯш, кардинал чӣ? Магар ӯ розӣ мешуда бошад, ки қори Риваресро ба суди ҳарбӣ гузаронанд?

— Қорҳои ҳарбӣ ба фармони ӯ нестанд.

— Аммо нуфузи ӯ бисёр қалон аст. Полковник албатта бе ризояти кардинал ба ин қор иқдом карда наметавонад.

— Кардинал ҳеҷ гоҳ розигӣ намедихад,— гуфт Марконе,— Монтанелли ҳамеша зидди ҳар гуна судҳои ҳарбӣ буд. Аз ин рӯ, то вақте ки Риварес дар Бризигелла бошад, вазъият он қадар хавфнок нест — кардинал ҳар як маҳбусро ҳимоя мекунад. Тарси ман беш аз ҳар чиз

аз он аст, ки мабодо ўро ба Равенна баранд. Он ҷо бешак вай ҳалок хоҳад шуд.

— Мо мставонем аз овардани Риварес ба Равенна монез шавем,— гуфт Микеле.— Дар роҳ ўро гурсондан мумкин, вале то вақте ки вай дар қалъа болад, ягон кор қардоя амри маҳол аст.

— Ба назарам,— гуфт Љемма,— мо набояд мунтазирӣ он шавем, ки Риваресро ба Равенна оваранду баъд мо дар роҳ ўро гурсонем. Ба вай барои аз Бризигелла гурехтаниш ёрӣ додан лозим аст, вақтро беҳуда гузарондан даркор нест. Биёсд, Љезаре, мою шумо бо нақшаи қалъа машғул шуда, барои гурсондани ў илоче пайдо кунем. Ҳозир ба сари ман як фикр омад, вале як нуқтаи мушкилашро ҳал қардоя натавониста истодаам.

— Ҳезед меравем, Марконе,— аз ҷойи хеста, гуфт Микеле — бигузӯр инҳа нақшаро муҳаққима кунанд. Ман имрӯз бояд ба Фоньяно равон шавам ва мехостам, ки шумо низ бо ҳамроҳии ман равсд. Вичепце ба мо то ба ҳол патрон наовардааст, ва ҳол он ки се рӯз пеш дар ин ҷо будани ў лозим буд.

Вақте ки дуи онҳа баромада рафтанд, Мартини аз ҷойи хеста ба наздики Љемма омада, хомӯшона дасташро ба вай дароз қард. Љемма ҳам як дақиқа даст ба болои дасти ў гӯзонд.

— Шумо ҳамсипа дӯсти наздики ман будед, Љезаре ва ҳамеша дар дақиқаҳои вақтин ба ман ёрӣ мерасондед. Акнун биёсд, дар бораи кор гуфтугӯ кунем.

БОБИ СЕЮМ

— Аммо ман боз як бор ба таври ҷиддӣ ҳазратро бовари медахам, ки розиги надодани шумо осудагин шаҳрро дар зерӣ хавф мегузӯрад.

Полковник кӯшиш мекард, ки дар гуфтугӯ бо мансабдори олии қалъа расми эҳтиромро нигоҳ дорад. Вале бо вучуди ин дар овози ў осори ғазабнокӣ шунида мешуд. Дарди чигар ўро азоб меод, занаи ў пули бисёреро беҳуда исроф мекард ва ў бо ин сабабҳо се ҳафта боз аламзада ва беқарор буд. Аҳволи рӯҳияи шаҳриён торафт хавфнок ва норозигнашон рӯз аз рӯз пурқувваттар мегардид. Тамоми вилоят аз сӯиқасди ҷиён пур буд, аз ҳар гӯша хабарҳои нохуш мерасиданд, ки дар фалон ҷо ярок линҳон қардоя шудааст, дар

фалон чо аслиҳа ёфт шуд ва ғайра. Гарнизони ҳар-блии Бризигелла чандон калон набуд ва ба содиқ бу-дани он низ бовар карда намешуд. Ана акиун боз ин кардинал, ки полковник вайро дар сӯҳбати шахсӣ бо муовини худ «ҳазрати ҳарӣ гарданшах» номида буд, намегузорад, ки полковники бечора ба ихтиёри худ кор кунад. Ҳамаи ин ҳол полковникро бисёр зиқ кар-дааст. Ҳамаи ин кам буд, ки акнун ин Ғурмагас, ин муҷассамаи бадкирдорӣ, ўро азоб меदिҳад.

Ин «шайтони лағзи испанӣ» корро аз бародарзо-дан маҳбуби полковникро ва ҳам яке аз лозимтарини ҷоусоиро захиҳор кардаи шурӯъ намуда акнун дар ҳабсхона ҳам ҳаракати худро давом меод: посбонони ҳабсхонаро ба худ тобеъ мекард, офицеронро тарсонда менамуд, ҳабсхонаро ба девонахона табдил дода буд. Ў қариб се ҳафта боз дар қалъа маҳбус буд ва калонони Бризигелла намедонистанд ба ӯ чӣ чора кунанд. Ўро пай дар пай бозпурсӣ ва таҳдид мекарданд, то шояд ӯ шарикони худро дошта диҳад. Ҳар хел таҳдид, пӯшиша ва дигар воситаҳои гуногунро, ки ба фикрашон меомад, ба кор мебарданд, аммо ба ҳамаи ин ҷиғоҳ накарда онон дар бораи вай зиёдтар аз он ки рӯзи дастгир шуданаш медонистанд, чизе доништа нагавонистанд. Онҳо ак-нун кам-кам ба ҳамин қарор меомаданд, ки вайро якбора ба Раяенна фиристодан лозим аст, вале исло-ҳи саҳиби гузашта акнун дер шуда буд. Полковник дар бораи ҳабс шудани Ғурмагас ба маҳкамаи олий рапорт фиристола, хоҳиш намуда буд, ки ба ӯ (ба полковник) лутфан иҷозат диҳанд, ки ҳудаш шахсан ба бозпурси ва таҳқиқи «ҷиноят» машғул шавад. Маҳкамаи олий нитимоси ўро лутфан қабул намуда буд, аммо ӯ акнун то ки сӯғӣ ва ўҳданобароияшро ҳакирона ба гардан нагирад, аз ин кор даст кашада, онро рад карда на-метавонист. Ба фаҳми полковник, ягона илоҳи ин кор, чӣ тавре ки Чемма ва Микелс пешбинӣ карда буланд, суди ҳарбӣ буд, аммо ба ин розигӣ надовдани Монта-нелли охири қатрас буд, ки косаи сабри вайро лаб-рез мекард.

— Агар ҳазрат медонистед, ки, — гуфт ӯ — ин одам маро ва мулозимони маро ниҳоят азоб дода истодааст, он гоҳ ба ин кор бо ҷалми дигар нигоҳ мекардед. Дар корҳои адлия аҳамияти худдорӣ намудан аз ик-домоти нодурустро ман нағз мефаҳмам ва ба эътибор

мегирам, вале масъалаи Риварес масъалаи фавқулоддаст, ки тадбирҳои фавқулоддаро талаб мекунад.

— Ҳеҷ коре нест, ки тадбирҳои беинсофонаро талаб намояд,— эътироз кард Монтанелли.— Қори граждани оддиро дар суди махфии ҳарбӣ мурофиа кардан аз адолат берун ва ғайриқонуӣ аст.

— Ҳазрат, гап дар ин аст, ки маҳбус бешубҳа ба ҷандин ҷиноятҳои вазнин айбдор аст. У дар қиёму шӯришҳо иштирок кардааст ва агар ӯ ба Тоскана намеғурехт, эҳтимол суди ҳарбӣ, ки ҳазрати Спинола таъин карда буданд, ӯро ба тирборон ё ба бадарға ҳукм ме-намурад. Аз ҳамон вақт то қунун ӯ аз қиёму шӯриш барпо кардан даст накашидааст. У ҳимчун бонуфузтарин узви яке аз ҷамъиятҳои махфии табоҳкор машҳур аст. Боз ҷуний гумони қави низ ҳаст, ки ӯ ба куштани се нафар агенти полицияи махфӣ кӯмак карда ва ё худаш ташаббускори ин куштор будааст. Ақиқи гуфтан мумкин аст, ки ӯро ҳангоме, ки ба вилояти Пана ҷиноятҳои ярок меовард, дастгир кардаанд. Ғайр аз инҳо, ӯ ба одамони ҳукумат муқобилати мусаллаҳона карда ва ду нафар офицерро ҳангоми иҷрои вазифаҳои онҳо сарҳат кардааст. Ҳам ақун ӯ ба таври доимӣ амнияти осоиши шаҳро дар зери ҳавф мегузорад. Ин ҳама ҷиноятҳои Риварес басандаанд, ки ӯ ба суди ҳарбӣ дода шавад.

Монтанелли ҷавоб дод:

— У ҳар коре карда бошад ҳам, ҳақ дорад аз рӯи қонун суд шуданиро талаб намояд.

— Рӯи расмияти муқаррарӣ вақти бисёр меҳонад, ҳол он ки барои мо ҳар як дақиқа ғанимат аст. Ба болокории ин, ман пайваста ҳавф мебарам, ки ӯ аз қалъа меғурезад.

— Агар ҳавф мебурда бошад, бояд ки посбонони ӯро зиёд кунед.

— Ман ҳар чизе ки аз дастам меояд, мекунам, ҳазрат, вале штати ҳабсхонаро беш аз ин зиёд карда наметавонам. Ин одам гӯё ҳамаи посбононро ҷоду карда гирифтааст. Ман дар ин се ҳафта чор маротиба посбононро иваз кардам, ман безор шудам аз ин ки аз боиси ӯ ҳар вақт сарбозонро ҷазо диҳам; аммо ҳамаи чораҳо бенатиҷа монда истодаанд. Вақте ки сарбозон аз вай хат мебаранду ба вай хат меоваранд, ман аз ин

чӣ гуна пешгирӣ карда метавонам? Ин хирсҳои дуло
ӯро монанди духтар нағз мебинанд.

— Бисёр аҷиб аст. Чунин одам бояд хусусияти
фавкуллоддае дошта бошад.

— Ӯ ба ҷайгон дарс медиҳад. Бубахшед, ҳазрат, ин
одам тоқати ҳамаро тоқ мекунад. Шумо шояд бовар
накунед, вале бозпурсу таҳқиқро акнун худам бурда
истодаам, зеро амалдоре, ки бо ин қисм корҳо машғу-
ли дорад, аз ӯҳдаи ин кор набаромада истодааст...

— Яъне чӣ тавр?..

— Мушкил ҳолест, ҳазрат. Агар худатон як бор дар
вақти бозпурси ҳозир мебудед, ба ҳоли ман воқиф ме-
шудед. Чӣ хунарко, чӣ дағдағе, ки аз Риварес содир
намешавад. Дар ҳақиқати амр офицери муфаттишро
айбдор ва айбдорро муфаттиш гумон кардан мумкин аст.

— Аммо аз дастӣ вай чӣ кор ҳам меомад? Албатта,
ба суолҳоятон ҷавоб намедиҳад? Охир, вай ғайр аз
ҳомӯши дигар аслиҳае надорад.

— Забони ӯ забон не, теги сартарош аст. Ҳамаи мо
бандагони гунаҳкорем, ҳазрат; одами беайб нест ва
ҳеҷ кас намехоҳад, ки айби ӯро дар ҳама ҷо овоза
кунанд. Чунин аст табиати одамизод. Аммо ягон айби
касро, ки аз вай бист сол пеш содир шудааст, фош ку-
неду ба рӯяш таъна зашед, чӣ ҳел мешавад?..

— Магар Риварес аз ягон рози пинҳони муфаттиш
огоҳӣ ёфтааст?

— Бале... гап ин ки... бечора муфаттиши мо он вақт
ки дар кӯшуни савора хизмат мекард, дар алоҳи қар-
заш душворӣ кашода, аз кассай полк як миқдор маб-
лағ гирифта будааст...

— Яъне пули ҳазинаро дуздидаст?

— Ин кори вай, албатта, кори ношоистае буд, ҳаз-
рат, аммо рафиқонаш ҷои пули гирифтаашро пур кар-
даанд ва ин кор соф шуда рафта буд. Худи ӯ аз хона-
водаи баномусест ва пас аз ҳамаи гуноҳи худ дигар то
ҳаҷӯз худро бисёр нағз саринита карда омадааст. На-
медонам Риварес аз ин воқеа ба чӣ тариқа огоҳӣ ёфта
бошад; ҳаҷӯз дар бозпурсии пахустиш ӯ аз ин ҷанҷоли
фаромӯшшуда ёдовар шуд ва он ҳам дар ҳузурӣ дигар
як офицери хурд! Риварес дар ин бора чунон маъсу-
мона гап задааст, ки гӯё дуоере меконда бошад. Албат-
та гапи... пулдузди... акнун дар шаҳр овоза шудааст.
Агар ҳазратам ақаллан дар як бозпурсӣ ҳузур медош-

танд, боварӣ дорам, ки зуд масъаларо мефаҳмиданд. Аз омадани шумо ба он ҷо ўро огоҳ намеркунем.

Монтанеллӣ бо қиёфае, ки дар шахси вай ҳеле кам дида мешуд, ба полковник нигоҳ карда гуфт:

— Ман ходими дину имон ҳастам, на ҷосуси полиция: бинобар ин аз пушти дар истода гӯш додан ба қатори вазифаҳои ман дохил намешавад.

— Ман... ман ҳаргиз шуморо рақибондани набудам...

Ба назари ман, аз музокирани минбаъдаи масъала ҳеҷ ғоидае нест. Агар шумо маҳбӯсро ба пешӣ ман мефиристодед, ман худам бо ӯ гуфтугӯ мекардам.

— Бо иззат ва эҳтироми қомил ҷуръат мекунам ба ҳазрат маслиҳат диҳам, ки ўро ба пешӣ худашон ҷеғ назананд, бехтар аст. Ин одам тамоман ислохнопазир аст. Бехавфтар ва бехтар мсбӯд, ки мо як бор аз фармоншоти сатрҳои қонун қашм пушида аз ин одам ҳалос шавем, пеш аз он ки ӯ ба сари мо болоҳои дигареро оварад. Пас аз суҳбатони ҳазрат ман ҷуръат надорам, ки дар ин тadbир исрор кунам, аммо ба ҳар ҳол ман назди ҳазрати легат* ба осудагии шахр ҷавобгарам...

— Аммо ман, — гуфт Монтанелли, — назди худо ва назди он зоти ақдас — папаи Рим ҷавобгарам, ки дар вилоятӣ ман ҳеҷ гуна иқдомоти ғайриқонунӣ сар назанам. Агар шумо, полковник, аз талаби худ нагардед, ман маҷбур мешавам, ки бо ҳуқуқи кардиналии худ ба суди махфии ҳарбӣ ба ҳеҷ вазҳ роҳ надихам. Ман пагоҳ дар соати даҳи рӯз маҳбӯсро дар ҳамин ҷо ба танҳои қабул хоҳам кард.

— Ҳазрат соҳибхитиёранд, — гуфта полковник мулазамона эҳтироми кардиналро ба ҷо овард ва ба дидаш: «Инҳо ҳар ду дар гарданшаҳӣ аз якдигар намероманд» гӯён баромада рафт.

То он даме ки Ғурмагасро аз занҷир озод карда ба сарои кардинал набурданд, полковник дар хусуси мулоқоти ӯ бо Монтанеллӣ ба ҳеҷ кас ҷизе нагуфт. Ӯ ба додарзодани худ гуфт: «Ҳоло дигар басанда аст, ки ин зоти ҳидоятпадох, фарзанди хари Исо, бо ихтиёри худ фармонравой кунад. Акнун фақат ҳамин намерасид, ки сарбозон бо Риварес ва рафқонаш ҳамзабон шуда дар байни роҳ ўро гурезонанд».

Вақте ки Ғурмагасро дар зерин назорати саҳт ба қонае дароварданд, қашми ӯ дар он ҷо якбора ба

Монтанелли афтод, ки дар паҳлӯи мизи пур аз қоғаз нишаста буд.

Ибро дида Ғурмагас ба ёд овард, ки ӯ як вақте дар рузҳои гарми июль дар кабинет нишаста дастнависхоро варақ мезад ва ин кабинет ба он бисъёр монанд аст. Пардаҳои тиреза монанди ҳозира поён **фурор**варда шуда буданд, то ки ҳавои гарм ба хона надарояд. Аз берун садои мезафурӯш: «Фригола! Фригола!» шунда мешуд.

Ӯ мӯйсараширо аз пешониаш хашмиғиҷона боло кашта, як табассуми сунъӣ кард.

Монтанелли аз болои қоғазҳо сар боло карда ба вай нигарист ва ба сарбозон:

— Шумо ба дахлез баромада истед,— гуфт.

Сержант бо овози паст ва тарсон гуфт:

— Иҷозат диҳед араз кунам, ҳазрат, полковник маҳбӯсро як ҷинояткори бисъёр ҳафноқ менуморад ва ба фикри наӣ бехтар мебуд ки...

— Дар дахлез мунтазир бошед, такрор кард Монтанелли. Сержант тарсида-тарсида бо ҳамроҳии сарбозонаш аз хона берун шуд.

Вақте ки дар аз қафои онон пӯшида шуд, кардинал ба Ғурмагас нигоҳ карда гуфт:

— Марҳамат, бинишед.

Ғурмагас таклифи ӯро хомӯшона қабул кард.

Монтанелли баъд аз дақиқае ба гап сар кард:

— Ҷаноби Риварес, ман мехостам, ки ба шумо якчанд суол диҳам ва агар шумо ба суолҳои ман ҷавоб диҳед, аз шумо бисъёр мамнун мешавам.

Ғурмагас табассум кард.

— Қасби а-асосии ҳозираи ман б-баъд аз ин фақат ба суолҳо ғӯш додан аст.

— Аммо на ба онҳо ҷавоб додан? Ба ман ҳамин тавр гуфтанд. Вале он суолҳо ба шумо аз тарафи амалдороне дода мешуданд, ки ба тафтиш ва таҳқиқи қори шумо машғулӣ доранд. Онҳо бояд аз ҷавобҳои шумо ҳамчун як гувоҳӣ истифода баранд...

— Пас, с-суолҳои ҳазрат чӣ гуна бошанд?

Дар овози Ғурмагас оҳанги як навъ тамасхур шунда мешуд, ки Монтанелли зуд ба ин пай бурд, лекин сабурӣ ва ҷиддият аз ҷеҳраи ӯ барҳам нахӯрд.

— Суолҳои ман, хоҳ шумо ба онҳо ҷавоб диҳед ва хоҳ не, дар байни ману шумо мемонанд. Агар ин суол-

хо ба асрори сиёсии шумо дахл кунанд, шумо, албатта, ҷавоб надихед, ва агар чуни набошад, агарчи мо аз ҳавидигар тамоман бегона ҳастем, умедворам, ки шумо илтимоси маро қабул намуда, ба ман илтифоте мефармояд ва ба суолҳои ҷавоб медиҳед.

— Ман ба хизмати ҳазрат тайёрам,— гуфт Ғурмагас ва икитаъзими кард, ки агар ҳатто одами далертаре ҳам мебуд, ин таъзим ва қиёфан ҳамоявактаи ўро дида, бо талаби хизмате аз ӯ ҷуръат ва рағбат намекард.

— Аввалан, меғӯянд, ки шумо ба вилояти Папаярок гузаронидаед? Ярок ба шумо барон чи лозим шуд?

— То ки к-калламушхоро набуд к-кунам.

— Чи ҷавоби даҳшатнок. Паҳод шумо ҳамаи он касонро, ки шарикӣ ақида ва маслаки шумо нестанд, калламуш мешуморед?

— Б-баъзе аз онхоро.

Монтанелли ба инкати мулоим таъби карда дақиқае ҷанд оромона ба рӯи Ғурмагас нигоҳ карда нишаст ва баъд пурсид:

— Ба ин дасти шумо чӣ шудааст?

— Ин а-асари кӯҳнаи дандонҳои ҳамаи калламушҳои аст.

— Не, ман дасти дигаратонро меғӯям. Ин ҷароҳат тоза аст.

Дар дасти ростии борику чолоки Ғурмагас ҷароҳат ва харошидагӣҳои нав намоён буданд. Ӯ ҳамаи дасташро нишон дод. Пилчаҳои вараи карда ва қабудини тираи дарозе дар онҳо дида мешуд.

— Ин ҳеҷ чиз нест; ҳамаи рӯз, вақте ки маро аз марҳамати ҳазратам дастгир карданд,— Ғурмагас боз икитаъзими кард,— ин дастам дар зерӣ поя яке аз сарбозони монда буд.

Монтанелли дасти Ғурмагасро гирифта бо диққат нигоҳ кард.

— Аз он воқеа се ҳафта гузашт, пас ҷаро дасти шумо акнун чуни ҳол гирифтааст? Тамоман вараи кардааст.

— Эҳтимол харошидани занҷир ба дасти ман нафорида бошад.

Кардинал нешонии ҳудро ҷи карда ба вай нигоҳ кард:

— Паход онхо ҳамин дасти шуморо, ки захири тоза дорад, ба занҷир бафта бошанд?

— 3-захиҳои тоза барои занҷир хеле боб ҳастанд. Захиҳои кӯҳна чандон аҳамият надоранд, молиши занҷир онҳоро озор медиҳаду лекин мисли сӯзи оташ асар намекунанд.

Монтанелли боз ба ӯ бо назари санҷиш нигоҳи тӯлоии кард, сипас бархост ва қуттичаеро, ки дар дарунаш асбоби табобат буд, овард.

— Дастатонро ба ман диҳед,— гуфт ӯ.

Ғурмагас бо чеҳрае, ки гӯё аз санг тарошида шуда бошад, дасташро ба ӯ дароз кард. Монтанелли захиҳоро шуст ва бо дока соз карда бафт. Зоҳиран ӯ ба чунин шугъл олат карда буд.

— Ман дар бораи занҷир бо калонҳои ҳабсхона гуфтугӯ мекунам. Акнун боз мехоҳам ба шумо якчанд суол диҳам. Шумо оянда чӣ кор кардани ҳастед?

— Ҷ-ҷавоби ин суолатон бисёр оддӣ аст, ҳазрат. Қӯшиш мекунам, ки агар тавонам, гӯрезам, агар натавонам, мемурам.

— Охир, барои чӣ мемурад?

— Зеро ки полковник агар ба тирборон кардани ман муваффақ нашавад, маро бадарға хоҳад кард. Ин ҳам барои ман аз марг фарқ надорад. Саломатии ман ба шароити бадарға тоб оварда наметавонам.

Монтанелли дасташро ба рӯи миз такя дода, ба андеша фуру рафт. Ғурмагас ба ӯ ҳалал намерасонд.

Вай пушташро ба нимкати такя дода, чашмонашро нима пӯшида менишаст ва бо тасаввури озод шудан аз банди занҷир дар худ як навъ сабукни ҷисмонӣ ҳис мекард.

Монтанелли боз ба гап даромад:

— Фарз кунем, ки шумо ба гӯрехтия муваффақ мешавед, баъд чӣ кор мекунед?

— Ман ҳоло инро ба ҳазрат гуфтам-ку: калламушҳоро набуд мекунам.

— Ба иборати дигар: агар ман ҳоло шуморо озод кунонам,— фарз кардем, ки ин кор аз дасти ман омад,— он гоҳ шумо аз озодии худатон барои таъддӣ, зӯровари ва хунрезӣ истифода хоҳед бурд, ба қои он ки дигар аз ин корҳо даст кашед?

Ғурмагас сар боло карда, ба салибе, ки дар девор овезон буд, нигоҳ кард ва гуфт:

— «На сулҳ, балки тег»¹... Чӣ тавре ки мебинед, ман ҳамфикрони хубе дорам. Лекин, ба ман монад, ман аз тег таппончаро авло медонистам.

— Чаноби Риварес,— гуфт кардинал бо камоли тамкии,— ман шуморо таҳқир накардам ва сахлфикронӣ дар бораи этикоди шумо ва дӯстони шумо гап назодам. Магар мумкин нест, ки ман ҳам аз тарафи шумо ақаллаш як дараҷа муомиланӣ хуш бинам? Ё шумо мехоҳед, бо ҳамин ба ман исбот кунед, ки одами даҳри чентельмен² шуда намаставонад?

— Ҳо, ин тавр гӯед! Ман ҳатто т-тамоман фаромӯш кардам, ки ҳазрат одобу муомиланӣ хушро яке аз хислатҳои олии исавӣ медонанд. Ман наъзхоеро, ки шумо дар Флоренция дар мавриди мубоҳисаи ман бо мудофиакори ношиноси шумо хондаед, ба ёд дорам.

— Ман дар ин бора низ бо шумо гап задан мехостам. Оё шумо метавонед, боиси ин андоза ба ман кинаю адоват доштанатонро баён кунед? Усули мубоҳисавии шумо ба худатон дахлдор аст ва ҳозир мо дар бораи сиёсат гуфтугӯ карда намешинем; он вақт ба ман чунин намул, ки шумо бо ман душмани шахси доред. Агар ҳамин тавр бошад, мехостам донам, ки оё ман ба шумо ягон бадӣ кардам, ки ба чунин душмани шумо нисбат ба ман сабаб шуда тавонад?

«Оё ягон бадӣ кардам?» Во ачабо!

Ғурмагас дасти басташро ба гӯлӯяш бурд:

— Ман бояд як мисолро аз Шекспир ба ёди ҳазрат оварам,— гуфт ӯ бо табассум.— Дар яке аз пьесаҳои ӯ шахсе хаст, ки як ҳайвони безарари хонагӣ— гурбаро чашми дидаи ва ба вучуди он тобу тоқат надорад. Ман ҳам, мисли ҳамин, кашиншонро бисёр бад мебинам. Аз дидани абор попҳо д-дандонам ба дард медарояд.

— Агар гап танҳо ба ҳамин бошад...— Монтанелли лоқайдона даст афшонду халос.— Ҳар чӣ ки бошад,— илова намуд кардинал,— ҳатто дар мубоҳисаҳои тез ҳам аз ҳақиқат дур рафтан шоида нест. Вақте ки шумо дар ҷавоби ваъзи ман даъво кардед, ки ман мудо-

¹ «На сулҳ, балки тег»... Ғурмагас тамасхур карда, суханони Исоро, ки ба шоғирдонаш гуфт, хотиррасон мекунад. «Гумон набаред, ки ман ба зами сулҳ овардам. Ман на сулҳ, балки тег овардам». Ин суханон аз як ҳикояи ниҷал гирифта шудаанд.

² Чентельмен — шахси тарбиядида ва кушодоб.

фиагари бсимвои хуаамро мешиносам, шумо сахв кар-
дед. Ман шуморо дар фиреби барқасд айбдор намеку-
нам, шояд шумо иштибоҳ карда бошед, ман то ҳол на-
медонам, ки ӯ чӣ касест.

Ғурмагас сарашро як тараф ҳам карда, дақиқа ба
Монтанелли назари ҷиддӣ дӯхт, баъд як ҷунбида кур-
сиро ҳам ба ҷунбиш оварду коҳ-коҳ ханларо сар дод.

— Ваҳ чӣ соддагии авлиёзеб! Шинохта натавонис-
тед? Магар шумо ҳеҷ гоҳ наи суми дупораро надида
будед?

Монтанелли аз ҷояш хест.

— Чапони Риварес, магар мубоҳисачин дуҷони бе-
имзо ҳам худӣ шумо будед ва аз номи ду кас навиш-
тед?

— Оре, ман медонам, ки ин кор нағз набуд,— ҷа-
воб дод Ғурмагас ва ҷашмони калони осмонирангаширо
ба сӯи ӯ боз кард.— шумо ҳамаашро ҷун гӯшти пух-
таи сангпӯшти обӣ ба ин осонӣ фуру бурдаед. Ин, ал-
батта, аз ҷониби ман кори нағз набуд, аммо дилхушӣ
буд.

Монтанелли лабашро газида боз нишаст. Ӯ зуд фаҳ-
мид, ки Ғурмагас косаи сабри ӯро лабрез кардан мехоҳад
ва қарор дод, ки ҳар чӣ бошад ҳам, вазниниашро аз даст
надиҳад. Ӯ акнун сабаби ҳуни ҷигар шудани полковник-
ро фаҳмид: он шахс, ки дар давоми се ҳафта ҳар рӯз
ду соат Ғурмагасро бозпурсӣ мекард, албатта ҳақ
дошт ӯро лашном диҳад.

— Ин гуфтугӯро як сӯ гузorem, ман шуморо авва-
ляя барои он дилап хостам, ки ба сифати кардинал
ман дар ин ҷо як дараҷа нуфуз дорам ва дар масъалаи
тақдири шумо аз нуфузи худам истифода карда мета-
вонам. Ман нуфузи худро кор фармуда, дар ҳаққи шу-
мо ба ҳар гуна ҷабру зӯрӣ, ки барои пешгирии кардан
аз таъддиду дағдағии шумо нисбат ба дигарон лозим
набошад, монсӯ хоҳам шуд. Ман шуморо ба ин ҷо ба-
рон он талаб кардам, ки бипурсам: оё шумо ягон арзе
ва шикояте доред? Дар бораи занҷирҳо бошад, ман
амр хоҳам кард, ки шуморо набанданд. Вале мумкин
аст, ки шумо ба ман баъзе гапҳои гуфтани дошта бо-
шед. Ғайр аз ин, ман пеш аз он ки фикри шахсии ху-
давро изҳор кунам, меҳостам донам, ки шумо кистед
ва чӣ гуна одамед?

— Ман ҳеҷ арзу шикояте надорам, ҳазрат. Ҷанг —

чанг аст! Ман кӯдак нестам ва ҳаргиз чуни умеде надорам, ки ҳукумат ба ивази яроқҳои м-махфи кашонданама даст ба сари ман молида навозишам кунад. Табиист, ки бо ман ҳар қадар тавонанд, саҳт ва қатъӣ рафтор хоҳанд кард. Агар шумо донишмандон бошед, ки ман чӣ қасе ҳастам, ман мегӯям: оё шумо рӯзе дар бозоргоҳ нашоидед, ки мани «бадаи осӣ» чӣ гуна тавбаи романтикӣ кардам? Магар ин кифои нест? Ё шумо мисохед, ки ман ин корро аз нав сар кунам?

— Ман маънии ин гапҳоро намефаҳмам,— гуфт Монтанелли бо қиёфани таъҷубомез, дар ҳолате ки қаламро дар миёни ангуштонаш мегардонд.

— Магар ҳазрат пирамарди зиёратӣ Диёгоро фаромӯш карданд?— Ғурмагас яқобро овози худро тағйир дода, ҳамчун пирамард Диёго гап зад:— Ман як гунаҳкори бечораам.

Қалам дар дасти Монтанелли ларзид.

— Ин дигар аз ҳад гузашт...

Ғурмагас табассуме кард ва аз як гӯша ба гӯшаи дигари ҳона рафтани Монтанеллиро назоракунон ҳомӯш нишаст.

— Ҷаноби Риварес,— гуфт Монтанелли дар охир, дар рӯ ба рӯи Ғурмагас рост истода,— шумо бо ман чунон рафтор кардед, ки ҳеҷ як шахси аз модар сондашуда бо душмани қаттолӣ худаш ҳам чунон рафтор намекард. Шумо бо он тавбаи худатон ба ҷароҳати дили ман панча задед ва маро асбоби мазоху ханда гардонидед. Фақат аз шумо боз як бор хоҳиш мекунам, ки бигӯед: оё ман ба шумо ягон бадӣ кардаам ё захме задаам? Агар бадӣ накарда бошам, пас ҷаро шумо ин дараҷа сангдилона маро масҳара кардед?

Ғурмагас ба тақъии нимкати мулоим пушт дода, боз бо ҳамон табассуи сарду мубҳами худ ба ӯ нигоҳ кард:

— Ин барои ман як в-вактхушӣ буд, ҳазрат, ин ба шумо бисёр саҳт расидааст, ман аз мушоҳидани ин ҳолати тамошон қиркро ба ёд овардам...

Монтанелли, ки дар лабонаш хун намонда буд, сарбозонро садо кард:

— Маҳбусро баред!

Вакте ки онҳо рафтанд, Монтанелли аз ҳавлу ҳаяҷони фавқулӯда ба ларзини омада, ба курсӣ нишаст ва як даста маърузаҳои навиштаро, ки аз тарафи кашӣ-

шони округи ӯ фиристода шуда буданд, ба пеши худ кашид. Вале боз маърузаҳои мазкурро зуд аз пеши худ дур кард ва бозуонашро ба миз такъя дода, рӯяшро бо кафи дастонаш пӯшид. Ғурмагас гӯё, ки баъд аз худ сояи мудҳиш дар ҳона боқӣ гузошта рафта буд.

Монтанелли ларзон ва ҳаросон иншааста буд ва аз тарси он ки шамоли даҳнатангези Ғурмагас ба назараш нанамояд, чашмонашро намекушод, агарчи медонист, ки ӯ дар ин ҷо нест. Оре, он ҷо касе набуд, факат ба ӯ дар асари ранҷу озори асабҳои ҷуниб ме-намуд, ки ҳаст. Ба чашми Монтанелли дастҳои маҷруҳ, даҳони пурҳанда, чашмони ғурасрори ӯ, ки ҳамчун дарёи амиқ буданд, намудор шуда, ба дили ӯ воҳима меандохтанд.

Ӯ кӯшид, ки манзараҳои ҳаёиро аз пеши чашмаш дур созад ва худ иншааста ба кор машғул шуд; дар давоми рӯз ӯ як дақиқа ҳам вақти ҳолӣ надошт ва манзараҳои мудҳиш пиз дубора ӯро азоб надоданд. Вале ҳангоме ки ӯ шабона барои хобидан ба хобгоҳи худ равон шуд, аз шиддати як тарси даруӣ дар пеши остана қарор гирифт. Агар ӯ дубора вайро дар хобаш бинад, чӣ мешавад? Вале ӯ зуд ба худ омад ва назди салиб зону зада ибодат ба ҷо овард. Тамоми шаб хоб карда натавонист.

БОБИ ЧОРУМ

Қаҳри Монтанелли ба иҷрои ваъдааш монеъ шуда натавонист. Ӯ ба занҷирбанд кардани дастҳои маҷруҳи маҳбус саҳт эътироз мекард, ба ин сабаб бечора полковник ниҳоят ба тап омада, ночор фармуд, ки дастҳои Ғурмагасро аз занҷир раҳо кунанд.

— Ман намедонам, — гуфт ӯ ба муовини худ, — ҳазрат боз ин дафъа барои чӣ муқобилат мекунад? Агар ӯ занҷири оддӣ дастбандиро бераҳмӣ ва беадолатӣ ҳисоб мекарда бошад, пас анқариб ба муқобили тирезаҳои панҷаранок ҳоҳад шӯрид ва ё талаб ҳоҳад кард, ки ман Риваресро бо таомҳои лазиз парвариш кунам. Дар вақтҳои ҷавонии ман ҷинойткорон ҷинойткор буданду бас ва бо онҳо аз ҳамаи рӯ рафтор карда мешуд, ҳеҷ кас ҷушн фикре надошт, ки ҳоин аз дузд беҳтар аст. Аммо акун мардумон магар ба аҳли ғитнаю бал-

во одат карда онҳоро одамони ҳамақаторӣ ҳисоб мекардагӣ шудаанд, ки ҳазрат аз афти қор ин нобакоронро ба тахти ҳимояти худ гирифтаи меҳонад.

— Ман ҳеҷ намефаҳмам, ки чаро Монтанелли ба ин қорҳо дахл мекунад — гуфт муовин. — Охир, ӯ легат не ва дар қорҳои гражданию ҳарбӣ соҳиби ҳуқуқи фармон не. Аз рӯи қонун...

— Аз қонун чӣ қои гап! Падари ақдас¹ дари ҳабсхонаҳоро қушода ҳамаи либералҳои бадсириштро аз банд раҳо кард, баъд аз ин чӣ ҳел эҳтироми қонунро ҷашм доштан мумкин! Озод қардани либералҳо беақли маҳз буд! Ақун Монтанелли чаро қалонгирӣ нақунад! Ӯ дар аҳди ҳазрати папаи марҳум фармонбардори ҳомӯше буд, аммо ақун зоти баландмақом, шахси дараҷаи аввал шудааст. Яқу яқбора муқарраби он ҳазрат қардандааст — ҳар чӣ қилаш ҳоҳад мекунад. Магар ман ба вай гап қардонда метавонам?! Қӣ мелонад, балки вай аз Ватикани дастуруламали махфӣ гирифта бошад. Ақун ҳама қиз тағу рӯ шудааст; фардо чӣ мешавад, қас намедонад. Пештар қимопа нағз буд, ҳар қас чӣ ҳел амал қарданаширо мелонист, аммо ақун...

Полковник бо афеӯсу надомат қар қунбонид. Вақте ки қардиналҳо ба тартиботи ҳабсхонаҳо дахл меқунанду аз ҳуқуқи қиноятқорони сиёсӣ қухан меқонанд, зиндагӣ қардан душвор аст.

Ғурмақас ҳам дар ҳолати асабонияти аз қад афеун ба қалъа баргашт. Мулоқот бо Монтанелли сабру тоқати ӯро то оқирин қаддаш расонд; қухани оқирини ӯ дар қоран қирк аз бетоқатиаш қуфта шуд ва фақат қарон он қуфта шуд, ки ҳар чӣ қудтар қуфтутӯ ба оқир расад, дар ақси ҳол ин мусоқиба, ақар қанд даққан дигар қашол меёфт, ба қирья меаңқомид.

Ғурмақас беқоҳи қамон рӯз қарон бозқурсӣ қег қадда шуд, вале ӯ ба қои қавоб қуфтаи ба қуолҳои полковник аз қиндати асабият ҳудро ниқоҳ дошта натавониста қоҳ-қоҳ меқандид; вақте ки дар оқир полковник тоқаташ тоқ шуда ҳудро боқт ва қуруъ ба дақном додан қард, маҳбус боз сақттар қандидан қирифт. Полковник отақин меқуд, меқурӣд ва ақирӣ найраңг-

¹ Папа Пий IX дар қазар дошта мешавад, ки дар қоли 1846 бар тақт нишафта ва баъзе ислоҳот ба амал оғарда буд.

бози худро ҳар қадар ки тавонад, таҳдид мекард, ки ба ҷазоҳои гуногунаш гирифтор хоҳад намуд, аммо ин зӯрзалии ва ҷонканиҳои ӯ натиҷас намебахшиданд. Дар охир ӯ ба қароре омад, ки Чеймс Бертон ба он қарор ҷабини сол пеш аз ки омада буд: барои гап маъқул кардан ба чунин касе, ки аз ақл тамоман бегона шудааст, баҳе ва сарфи вақту қувват беҳуда аст.

Ғурмагасро боз ба яккахонаи худаш бурда ҷо кардаанд ва ӯ дар он ҷо дар ҳолати павмедии алампнок, ки ҳар дафъа баъди пасанда шудани ҳисси ҷангарагии ӯ рӯй меод, ба болои кат хобид; вай ҳамин таъри то шаб ҳеҷ наҷуибида ва фикри чизеро накарда хобид. Дар оқибати ҳавлу ҳаяҷони шадиди пагоҳонӣ ӯ ба ҳолати лоқайлию дилмурдагӣ афтада буд: ғаму андӯхаш ба мисоли фишори як бори гарони ба дӯш афтада рӯҳи ҳамчуи ҷӯби хушк шаҳу беҳисси ӯро тазъик мекард. Аслан қор дар ҳар кучо ва ба ҷӣ тариқ, ки анҷом ёбад, барои ӯ ҷӣ фарқ дорад? Ӯ танҳо сабуқ шудани дарди тоқатфарсон ҷисмонинашро меҳост; ин сабуки аз таъъири шаронг ва хоҳ дар натиҷаи гум шудани қобилияти эҳсос ҳосил гардад, барояш тафовуте надошт. Мумкин аст, ки ба ӯ гурехтан муяссар шавад ва ё мумкин аст ӯро бикушанд, дар ҳар сурат вай дигар бор надреро нахоҳад دید.

Яке аз посбонон ба ӯ хӯрок овард ва Ғурмагас ба ӯ бо назари гарони безъитивой нигоҳ карда пурсид:

— Соат чанд аст?

— Шаш. Мана хӯроки шумо, ҷаноб.

Ғурмагас аз хӯроки бемаза, хунук ва дилнокаш та-наффур карда, рӯ ба тарафи дигар гардонид. Ӯ на факат рӯҳан табоҳ шуда буд, балки ҷисман ҳам дард ки мекашид, аз дидани ранги хӯрок дилаш беҳузур мешуд.

— Шумо агар хӯрок нахӯред, касал шуда мемонед,— гуфт посбон,— ақаллан як пора нон хӯред, аҳволатон беҳтар мешавад.

Посбон поран новро аз табакча бардошта ва боз ба ҷояш гузошта, бо қатъият илтимос кард, ки вай хӯрад. Дар ҳамин дақиқа Ғурмагас ҳис кард, ки дар даруни нон чизе пинҳон карда шудааст.

— Хӯрокро монда равед, пас аз андаке меҳӯрам,— гуфт ӯ ба сарбоз. Дари яккахона боз буд ва Ғурмагас медонист: сержант, ки дар зинапоя истодааст, ҳар як сухани ӯро мешунавад.

Чун дар пӯшида шуд, Ғурмагас донист, ки якчун ҳеҷ кас аз сӯрохҳои дар ба ӯ нигоҳ намекунад. Ӯ нонро гирифта охишта-охишта пора кард. Аз миёнаи нон якчанд аррачаи хурди қоғазпеч баромад; рӯи қоғаз як чанд калима навишта шуда буд. Ӯ зуд қоғазро кушода ба рӯшноӣ дошт. Дар он ҷо чунин навишта буданд:

«Дар пӯшида нест, шаб торик аст. Кӯшиш кунед, ки ҳарчи зудтар панҷараро арра карда, дар соатҳои ду-сеи шаб аз роҳи махфии зеризаминӣ берун оед. Мо тайёрем ва мумкин аст баъд аз ин барои ғуззанидани шумо фурсат пайдо карда натавонем». Ӯ бо як ларзиш қоғазро дар дасташ мачақ кард. Маълум мешавад, ки ҳамаи тайёриҳо дида шудаанд. Ба ӯ фақат панҷараро арра кардан мемунаду бас. Хушбахтона, ӯ ҳоло аз занҷиру кунда озод аст, вагарна аввал кундаро арра ва барои ин хеле вақт сарф кардан лозим меомад. Панҷара чанд сим дорад? Ду, чор. Ҳар якеро аз ду ҷой арра кардан лозим аст, яъне ҳашт бор. Ӯ агар кӯшиш кунад, ин корро дар як шаб анҷом дода метавонад... Аҷабо, Ҷемма ва Мартини ба ин зудӣ чӣ гуна тамоми тайёриро дида тавониста бошанд? Пӯшок, паспортҳо барои ҳудро наҷиносондан?... Ин азаматҳо албатта хеле босуръат кор кардаанд, то ки ҳамаи шаронтро мӯҳайё созанд, ва албатта ин таклифи Ҷемма аст, ки қабул шудааст, ғайр аз вай таклифи ҳеҷ кас қабул нашудааст. Ӯ чӣ андоза кӯдаквор ҳаёл кардани ҳудро фаҳмида лабҳанд кард: охир, таклифи ҳар касе ҳам бошад, чӣ фарқ дорад? Ҳамин бас, ки план нарез бошад. Ва ҳамин тавр бошад ҳам, ӯ бисёр шод шуд: аз роҳи зеризаминӣ баромаданро ҳудӣ Ҷемма маслиҳат дода аст. Ҳол он ки контрабандистҳо аввал бо ресмони ғафс овезон шуда фурумаданро таклиф карда буданд. Плани Ҷемма аз плани контрабандистҳо мураккабтар, душвортар буд, аммо ҳаёти посбони девори шарқии қалъаро ба зери хавф намегузошт; бинобар ин, вақте ки ин ду лоиҳаи ғуззро ба Ғурмагас пешниҳод карданд, ӯ бе ҳеҷ дудилағӣ лоиҳаи Ҷеммаро ихтиёр кард.

Дар нахустин фурсат дар бобати ин нақша аз Чирчираки посбон истифода мекунад. Ӯ бе он ки рафико-наш огоҳ шаванд, дарвозаи оҳаниро боз мекунад. Ин дарвоза ба роҳи зеризаминии тахти деворҳои қалъа мебарад. Пас аз итмоми кор посбон боз қалидро дар хонаи навбатчиҳо ба меҳ меовезад, вассалом. Сипас

Ғурмағас аз ин огоҳӣ ёфта, панҷараро арра карда та-
 мом мекунад ва пероҳанаширо дарронда, пораҳои онро
 ба ҳам баста ресмонс ҳосил мекунаду бо он аз девори
 шарқии қалъа, ки беруни қалъаро иҳота намудааст,
 поён мефурояд. То вақте ки чашми посбон дар тарафи
 дигар аст, ӯ то пеша девор бо дасту зону хазида ме-
 равад ва ҳар гоҳ ки посбон рӯяшро ба тарафи вай
 гардонд, ӯ ба замин дароз кашида беҳаракат меҳобад.
 Дар кунҷи ҷимолӣ шарқии қалъа бурҷи нимвайронас
 буд; шукуфаи печон қариб нисфи он бурҷро аз назар
 ҷинҳон доштааст ва сангпораҳои калон, ки аз бурҷ кӯ-
 чида ба даруни қалъа афтидаанд, дар қарибии девори
 он ба як ҷо ғун шуда хобидаанд. Ӯ аз болои ҳамин бурҷ
 ба шукуфа ва сангҳои барҷаста часпида ба даруни
 қалъа мефурояд ва дарвозаи қуфлнашударо оҳиста
 боз намуда ба роҳи зеризамини, ки аз он ҷо сар меша-
 вад, мебарояд. Дар асрҳои гузашта ин нақб буд ва
 қалъаро бо манорае, ки дар болои тали беруни қалъа
 воқеъ аст, мепайваст, аммо ҳозир он нақб аз қор ба-
 ромада, дар баъзе ҷойи сангҳо садди роҳ шуда бу-
 данд. Танҳо контрабандистҳо як роҳи бисёр махфи-
 ро, ки аз нақб ба кӯҳҳо мебард, медонистанд. Тӯб-тӯб
 молҳои аз бочу хироҷ ҷинҳон қардашуда ҳафтаҳои да-
 роз зери ҳамин деворҳои қалъа меҳобиданд ва бочги-
 рон беҳуда хонаҳои кӯҳистониёни туршрӯйро кофту-
 коб карда мегаштанд. Ғурмағас дар торикӣ бо ҳамин
 сӯроҳ бояд ба ҷойҳои ноободӣ кӯҳсор барояд, ки дар
 он ҷо Мартини ва як нафар контрабандисти дигар ба
 вай нигарон шуда меистанд. Ягона душворӣ дар он
 буд, ки шабҳо, пас аз он ки сарбозони муҳофизи шахр
 баромада мерафтанд, дарвоза ҳамеша боз намоишд,
 дар ин сурат Ғурмағасро лозим меомад, ки аз дар-
 чаҳои панҷараноки қалъа овезон шуда фурояд, ҳол
 он ки дар ин шаби махтоб посбон зуд аз ин қор ха-
 бардор шуда метавонист. Айни ҳамин шаб ба дарво-
 за қуфл зада нашуда ва муваффақияти ҷиддӣ имкон
 дошт, ба ин ҷиҳат ин фурсати бобро аз даст додан ҳеҷ
 дуруст набуд.

Ғурмағас нишаста ба понхӯрӣ сар кард, ӯ ба он
 монанди дигар хӯрокҳои ҳабсхона бо чашми нафрат
 нигоҳ намескард; ба ӯ лозим буд, ки ягон чиз хӯрад, то
 ки дилаш барои анҷом додани вазифаи дар пеш исто-
 да каме қувват бигирад.

Инчунин лозим буд, ки каме ёзида хоб кунад, зеро то соати даҳ ба кор шуруъ кардан имкон надошт, аммо вақти шаб меҳнати вазнине дар пеш буд.

Оё падре меҳост ба гурехтани ӯ ёрӣ диҳад? Магар чунин аст? Магар мумкин аст, ки ӯ, Ғурмағас, ёри чунин шахсеро қабул кунад? Не, вай ба ин ҳаргиз розӣ намешуд. Агар аз ин ҷо гурехтан ба вай муяссар шавад, ин фақат ва фақат бо иродаи худи ӯ ва бо ёрии рафиқонаш хоҳад буд. Ӯ аз ин арбобони калисо ҳеҷ вақт ва ба ҳеҷ вачҳ умеди ёрӣ кардан наметавонад.

Шаб бисёр дим аст — эҳтимол бўрон шавад ва яхча борад; ӯ дар болои кат дасти докабастан худро ба болои болишт ёзонида, худ ба худ баъзе чизҳо гуфта, баъд боз дасташиро аз рӯи болишт кашид. Оҳ, дасти закмии ӯ чӣ қадар дард мекард! Ва тамоми захмҳои кӯҳна низ саҳт дард гирифта истодаанд. Аҷабо, чӣ шудааст? Ин чӣ бемаънигӣ аст? Ин ҳама дард аз наздик шудани бориқи ҳавост. Ӯ акнун пеш аз оғози кор бояд каме хобида дам гирад.

Ҳашт сикхи оҳан, ҳамааш ғафс ва маҳкам! Боз чанд сикхро арра кардан лозим? Эҳтимол камаш монда бошад? Ӯ шояд чандиш соатҳо арра кардааст — соатҳои беинтиҳо; — Чаро дасти ӯ ин қадар дард мекунад? Оҳ, чӣ дарди саҳт! Дард то устухонҳои даст расидааст; дарди китфу дӯши ӯ набояд аз дарди дасташ бошад. Маҷна акнун ин дарди пой ланг чи? Магар ин ҳам натиҷаи аракуи аст? Ӯ якбора аз ҷояш хест. Не, ӯ хоб накардааст. Ӯ бо чашмҳои воғ ин суҳанонро ба худ гуфтааст. Ӯ дар хобаш дидааст, ки арра мекунад, ҳол он ки кор ханӯз шуруъ нашудааст. Пянчара ханӯз дар ҳолати аввалааш буд, ҳеҷ кас ба вай даст назада ва маҳкамии онро суст накардааст. Аз як ҷои дур ноқуси (зангӯлаи) калисо соати даҳро зад. Вақти кор расидааст.

Ӯ аз сӯрохҳои дар ба берун нигоҳ кард ва итминон ҳосил намуд, ки ҳеҷ кас ӯро наменояд: баъд яке аз аррачаҳоро ба даст гирифта ба кор шуруъ кард.

Не, ӯ тамоман сикҳат аст! Худро касал пиндоштаниш ҳаёле беш набуд. Дарди биқинаш аз нооромии меъда, ё аз сармо хӯрдан, ё ки аз ягон сабаби дигар аст. Оре, агар ӯ пас аз се ҳафта беором хӯрдани хӯроки ногувори ҳабсхонагӣ ва нафас кашидани аз ҳавои ифлоси он

худо бемор хис кунад, чӣ қои таъҷуб? Ҳамаи ин аз ғайри мӯътадил задани рағҳо, аз баландии ҳарорат, аз афғор шудани асабҳо ва қисман патиҷаи беҳаракатии ҷисмони аст. Бале, ҳама гал дар ҳамин аст — беҳаракатӣ. Бисёр афсӯс, ки ӯ пештар дар ин бора фикр накард!

Беҳтар аст, ки ӯ андак нишаста дам бигирад, то ки дарди узвояш суस्तтар шавад. Пас аз чанд дақиқа ӯ боз ба мадор хоҳад омад.

Аммо аз нишастан ҳоли кас боз вазинтар мешавад. Ҳар гоҳ ки ӯ ором менишинад, тамомаи тобеи ҳукми асабҳо мешаваду баданаш хунук мегардад. Не, хеста сари корро гирифтани ва аз худ ин ҳаёлотӣ бемаъширо дур кардан лозим аст. Дардро хис кардану накардан ба майлу иродаи худӣ ӯ вобаста аст. Ба ҳамин тарик, ӯ қарор дод, ки ҳеч чизро хис накунад ва тамоми ҳиссиётиро аз худ дур созад.

Ӯ боз аз ҷо бархост ва худ ба худ бо овози баланд гуфт:

— Ман бемор нестам. Ман барои бемор шудан ҳеҷ вақт надорам. Маро лозим аст, ки панҷараҳои оҳанинро арра кунам, ба ман бемор шудан мумкин нест.

Ӯ ба арракунии сар кард.

Аз даҳ даҳ дақиқа гузаштааст... — даҳу пим... понздаҳ дақиқа кам ёздаҳ... Ӯ арра мекарду арра мекард, садонӣ гӯшҳароши оҳан, ки аз соидани арра ба оҳан пайдо мешуд, ба Ғурмагас чунон асар мекард, ки гӯё ӯ на панҷараро, балки аъзон бадан ва косаи сарашро арра карда истода бошад.

Ӯ лабҳанд карда худ ба худ гуфт: «Хӯш, кадом яки мо пештар таслим мешавем: ман ё панҷара?» Ӯ бо ғазаб ва бо тамоми қуввати арра кашидани гирифт.

Ёздаҳуним. Агарчи ҳар ду дасти ӯ сармо хӯрда, аз мадор рафта, варам карда ва арраро базӯр нигоҳ медонд, ӯ ҳеҷ ором нагирифта арра мекард. Ҳеҷ қарор гирифта наметавонист. Агар як дақиқа ин олати сабилмондиро аз даст гузорад, дигар онро ҳаргиз ба даст гирифта наметавонад.

Аз даҳлез шарфеи пои посбон шунида шуд ва сарнайзани миктики ӯ ба дар хӯрд. Ғурмагас аз қор бозистода ба ақибаш нигоҳ кард. Ҳанӯз арраро аз даст напартофта буд. Пайод ки аз қори ӯ ҳама хабардор шуда бошанд?

Як лўндачаи хурди коғазӣ аз сўрохи дар парида ба замин ғалтид. Ғурмагас арраро як сў гузошт ва ҳам шуда лўндачаро бардошт.

Чӣ қадар мушқил аст поён, поён, поён фуromaдан дар ҳолате ки атрофи ўро талотуми як тўфони сиёҳ фаро гирифтааст! Ин тўфон чӣ қадар пурғулгула аст!

Ҳол! Ў ҳозир фақат барон аз замин бардоштани коғаз ҳам шудааст. Сари ў як каме чарх зад, чашмашро сиёҳ гирифт. Ин ҳол баъзан хангоме ки одам ҳам мешавад, рӯй медиҳад. Не, ин ҳеҷ ғал не, ҳеҷ ғал не.

Ў коғазро аз замин бардошта ба рӯшноӣ дошт.

«Ҳамин шаб албатта баромаданатон даркор. Чирчирак пагоҳ ба ҷои дигар гузаронда мешавад. Ин барои мо охири имконият аст».

Ў ин коғазро низ монанди коғазӣ аввала дарронд ва аррачаро ба даст гирифта, дандон ба дандон фушурда, бо як азми қатъӣ корро аз сари нав гирифт.

Соати яки шаб. Ў се соат кор кард, аз ҳақиқати сикҳи оҳан шаш сикҳ арра карда шуд. Боз ду сикҳ, баъд тани одам меунҷад.

Вақтҳое ки бемории кўҳнаи ў бо шиддати тамои хуруҷ мекард, ба ёдаш меомаданд. Чунин хуруҷи беморӣ дар сари соли нав рӯй дода буд ва Ғурмагас ҳамон шаби нурларду ранҷро ба хотир оварда, вучудаширо ларза гирифт.

Ў аррачаро ба замин гузошт ва чашм нўшида ҳар ду дасташро ба пеш ёзонду аз гошти аҷзу навмедӣ, нахустин бор аз бозе, ки аз дин гашта даҳри шуда буд, ибодат кард. Аммо намедонист ба кӣ ибодат мекунад.

— «Имшаб не, имшаб не! Оҳ, биғузур пагоҳ бемор шавам! Ман пагоҳ ба ҳар азобу сахтӣ тоб меонарам, аммо на имшаб!».

Ў як дақиқа ором истоду баъд боз аррачаро ба даст гирифта аз нав ба кор сар кард.

Соат якуним шуд. Ў ба арра кардани сикҳи охири ни панҷаран оҳанин шуруъ кард. Остани куртаи ў дарида пора-пора шуда, лабонаш хуни гашта, леши чашмонашро як абри сурхранг гирифта буд. Аз лешионаш якзайл катра-катра арақ меҷакид, аммо ў ҳеҷ қарор нагирифта арра мекашид, арра мекашиду арра мекашид...

Монтанелли, ки шаб ҳама шаб хобаш набурда буд, пас аз тулӯи офтоб ба хоб рафт. Аз беҳобӣ бисёр азият кашида буд, бинобар ин якчанд вақт ором хобид; сипас хобҳои гуногун дидан гирифт.

Хобҳои дидагониаш дар аввал поравишан ва парешон буданд. Манзараҳои симоҳо, яке аз дигаре аъҷубатар, аз пеши назараш мегузаштанду дар вай эҳсоси дарду хоҳири мушаввашро боки мегузопитанд. Баъд ӯ дар хобаш бедорҳои худро дид, ки ҳоле буд кӯҳна, шинос ва ваҳшатангез, ки солҳои дароз ӯро азоб меод. Ӯ медонист, ки чунин хобҳо диданиаш бори якум нест.

Ӯ гӯё дар дашти бекаронае мегашт ва барои хобу истироҳаташ гӯшае меҷуст. Дар ҳар сӯ мардумон гаштугузор доштанд, чак-чак мекарданд, меҳандиданд, ғавғо меандохтанд. Баъзан Монтанелли аз ҷоҳои серғавғо дур шуда, гоҳ рӯи алаф, гоҳ рӯи нимкати тахтагин, гоҳ болои сангҳо дароз мекашид. Чашмонашро мепӯшид ва кафи даст болои чашмонаш мегузошт, то ки чашмонашро аз тобиши рӯшноӣ муҳофизат кунад. Он гоҳ ба худ меғуфт: «Ақлуи хоб меравам». Аммо дар ин асно тӯда-тӯда мардум ба сараш омада фарёд кашиданду зорӣ мекарданд ки: «Бедор шавед, зудтар бедор шавед! Шумо ба мо лозим хастед!»

Боз хоби дигар. Ӯ дар касри бузурге, ки катори хонаҳои соҳ дорад, истодааст. Дар ҳар сӯ катҳо, нимкатоҳои мулоим, бистарҳои мулоим. Ногоҳ шаб мебарояд ва ӯ ба худ меғӯяд: «Нидоят ман дар ин ҷо кунҷаки хилвате ёфта меҳобам». Ҳар гоҳ, ки ӯ хонаи торикеро ёфта меёзад, хоб рафтани мешавад, касе ҷароғ дар даст ба хона мебарояду шӯлаи ҷароғро бераҳмона ба чашмони ӯ тобонда ба гӯшааш дод мезанад. Хезед, шуморо ҷег мезананд!»

Ӯ боз хеста, чун ҳайвони тирхӯрда калавида-калавнда онсӯтар мешавад. Мешунавад, ки занги соат аз соати яки шаб хабар дод, ва медонад, ки нимаи шаби кӯтоҳи пурқимат гузаштааст. Ду, се, чор, панҷ — дар соати шаб тамоми шаҳр бедор мешавад ва оромӣ барҳам меҳӯрад.

Ӯ боз ба хонаи дигар мебарояд ва меҳаҳад ки ба болои бистари мулоим бихобад, аммо шахсе аз болишт сар боло қарда фарёд мезанад: «Бистар аз онӣ ман аст!» Ӯ бо ҳазор дарду алам берун мешавад.

Соат аз паси соат мегузарад, аммо ӯ ҳанӯз аз хона

ба хона, аз ҳавлӣ ба ҳавлӣ меравад, аз даҳлез ба даҳлез медавад. Ҳеч не ки гӯшаи ороме барояш пайдо шавад. Рӯшноии субҳ торафт наздиктар омада ба дили ӯ воҳима месандозад. Забти соат панҷи шабро мезанад, шаб гузашт, аммо ӯ ором наёфт. Оҳ, чи бадбахти! Боз як рӯз — рӯзи нав омад.

Инак, ӯ дар туннели ниҳомт дарозӣ зеризаминӣ равон аст. Он ҷо аз шӯълаи қандилҳо ва чилтароғҳо ҷунон равшан аст, ки ҷашмо мебарад. Аз сакфи пасти туннель ҷегу дод, ҳалда, мусиқии пурсадо шунида мешавад. Он ҷо, дар олами зиндаҳо, эҳтимол, ягон маросими ҷашну сур баргузор шуда истода бошад. Эй вой, дар кучо гӯшае пайдо мешавад, ки ӯ хоб рафта таъонад!

Овози Гледис¹ ба гӯш мерасад: «Ин ҷо гӯри ман аст!». Гледис кафани пӯсидаашро кушода сар мебардораду ҷашмони калон кушодаашро ба вай медӯзад.

— Гледис! Гледис! Ба ман раҳм кун! Рухсат бидех, ни ҷо бихобам. Аз ту талаби илқ намекунам, ба ту даст намерасонам, бо ту гап ҳам намезанам, фақат ба ман ҷой бидех, ман фақат хоб кардан мехоҳам! Оҳ, азизам, ман ҷанди рӯз аст, ки хоб накардаам! Дигар як рӯз ҳам тоб оварда наметавонам, рӯшноӣ дидан маро кӯр мекунад, ғайро мағзи сарамро реза-реза мекунад. Гледис, рухсатам бидех, ба гӯри ту даромада дар паҳлӯят хоб равам!»

Ӯ мехоҳад ҷашмонашро бо як бари кафани вай пӯшонад, аммо Гледис дастӣ ӯро рад мекунад ва зери лаб мегӯяд: «Ин гуноҳ аст! Охир, ту ҷашнӣ ҳастӣ!».

Монтанелли боз равон шуда ба қанори баҳре мебарояд, ки шӯълаи офтоб бар вай тобон аст ва мавҷҳои беором нолишкунон худро бар шаҳу сангҳои соҳил мезананд.

Ӯ мегӯяд: «Оҳ, баҳр ба ман раҳм мекунад. Охир, ни баҳр ҳам мурданивор монда шудааст ва хоб карда наметавонад».

Он гоҳ аз даруни мавҷҳо Артур сар бароварда мегӯяд: «Баҳр аз онӣ ман!».

— Ҳазрат! Ҳазрат!

Монтанелли якбора аз хоб бедор шуд. Қасе дарро

¹ Гледис — модари марҳуми Артур, ки маҳбуби Монтанелли буд.

сахт-сахт мекӯфт. Ӯ зуд бархоста дарро кушод. Хизматгор аз нигоҳи саросемавораш дид, ки вай хеле тарсидааст.

— Ҳазрат, магар шумо беморед?

Монтанелли даст ба пешонӣ бурд.

— Не, ман хобида будам, шумо маро тарсонидед.

— Маро бубахшед, ба ман чуни намуд, ки шумо субҳи барвақт дар хонаатон гардиш мекунед. Бинобар ин ман гумон кардам, ки...

— Магар дер шудааст?

— Соат нӯҳ аст. Полковник ба ин ҷо омад. Мегӯяд, ки ба шумо кори муҳим дорад ва чун медонист, ки ҳазрат барвақт меҳезанд...

— Ӯ дар поён аст? Ман ҳозир ба наздаш мефуриям.

Монтанелли либоси пушида аз ошёронаи дуом ба поён фурифт.

— Бубахшед, ҳазрат, ман бисёр бетакаллуф пешни шумо омадам,— гуфт полковник.

— Гумон мекунам, ки хотирҷамъӣ аст?

— Он қадар ҳам хотирҷамъӣ нест. Риварес қариб буд, ки гурезад.

— Ханӯз ки ӯ нагурехтааст, боке нест. Хӯш, воқса чист?

— Ӯро дар беруни ҳабсхона, пешни дариҷаи оҳанин найдо карданд. Саҳарӣ соати се сарбозоне, ки нигоҳбони шаҳранд, ба қалъа даромадаанд, яке аз онҳо ба ҷисме пешни хӯрдааст, вақте ҷароғро оварда нигоҳ кардаанд, ки Риварес беҳуш хобидааст. Дарҳол ғалогула бардошта, маро ҷеғ заданд. Ман ба яккаҳонаи ӯ даромада дидам, ки тамоми панҷараи оҳанин арраи шуда ва як ресмони аз пораҳои куртаи сафед ба ҳам басташуда аз панҷара овезон аст. Аз афти қор, Риварес ҳамон ресмонро дошта поён фурифта, таг-таги девор ҳазид рафтааст. Сарбозон дидаанд, ки дари оҳанини роҳи зеризаминӣ кушодааст. Ҳамаи ин ҳоли шӯҳиди он аст, ки посбонон ба гурехтани Риварес ёрӣ додаанд.

— Аммо ӯ ҷаро дар замин хобидааст? Магар аз дсвор ғалтида маҷрӯҳи шуда бошад?

— Ман ҳам дар аввал ҳамин хел гумон кардам, ҳазрат, вале доктори ҳабсхона дар вай ҳеҷ гуна асари ғалтиданро дарнамеёбад. Сарбозе, ки дирӯз дар он ҷо посбонӣ мекард, мегӯяд, ки «таби охири Риварес бисёр бемор мешамуд ва ҳар гоҳ, ки хӯрокашро ме-

овардам, ў ҳеч чиз намсхўрд». Аммо ин гап маънӣ на-
доғд: одами бемор ланҷараро арра карда поён фу-
роада наметавонад. Ин аз тасаввур берун аст.

— Пас худи ў чӣ мегӯяд?

— Ў дар ҳолати беҳушӣ аст.

— То ба ҳол?

— Баъзе вақт андаке ба худ меояд ва оҳ мекашад,
пас боз аз ҳуш рафта гапҳои бесарубуи мезанад.

— Ин бисъёр аҷиб аст. Фикри доктор чист?

— Ў худ намедонад чӣ фикр кунад. Дар Риварес
ҳеҷ як асари бемории дил нест, ки аз рӯи он иллати
аҳволи ҳозираи муайян карда шавад. Вале ҳар чӣ
бошад ҳам, вақте ки ў қариб озод шуда буд, саръ
ва мадҳушӣ якбора рӯй додааст; ман шахсан чунин ме-
шуморам, ки ў ба ҳукми қазо ва хости худо ғалтида
мондааст.

Монтанелли андаке пешониашро чин карда гуфт:

— Шумо акнун бо ў чӣ кор кардани ҳастед?

— Ман ин масъаларо баъд аз чанд рӯз ҳал меку-
нам. Акнун сабақи наъз гирифтам. Патиҷаи аз занҷир
озод шудан ҳамин будааст... Бубахшед, ҳазрат...

Монтанелли сухани ўро бурид:

— Умедворам, ки шумо ўро ба занҷир намебандед?
Одам дар он ҳол, ки ў дорад, ҳеҷ мумкин нест, ки ба
гурехтаи ҳаракат кунад!

— Барои ин ки ў дубора чунин ҳаракате накунад,
ман тамоми чорахоро мебинам,— зери лаб гур-гур кард
полковник вақте ки аз дар мебаромад.— Ҳазрат ме-
тавонам, раҳмдӯшӣ кунанд. Риварес ҳоло ба занҷир
сахт баста шудааст. Ҳоҳ бемор бошад ва ҳоҳ сикат,
ў дар ҳамин ҳолат хоҳад монд».

— Охир, чӣ тавр мумкин аст ки чунин ҳодисае рӯй
диҳад? Дар дақиқаи охири, хангоме ки ў ҳамаи корро
тамом карда ба пешии дарвоза расида буд, аз ҳуш
рафт? Ин ҷиғуна масхарабозист, ки тақдир бо одам
мекунад?!

— Ман фақат ҳаминро гуфта метавонам ки,— ҷавоб
дод Мартини,— эҳтимол бемории кӯҳнааш якбора хуруҷ
карда ва ў то қувват доштааст бо он ҳолат мубориза
кардааст ва баъди фуromaдан аз ғояти ҳастагӣ беҳуш
шуда ғалтида мондааст.

Марконс хокистари чубуқашро афшонда бо алам гуфт:

— Ҳар тавре ки шуда бошад, кор аз даст рафт, мо ақил ба ҳеҷ васила ба ӯ мадад карда наметавонем. Бечора!

— Бечора! — охишта такрор кард Мартини. Ӯ якбора ҳис кард, ки бе Ғурмагас дунё дар назари худ ӯ низ холи ва тира хоҳад намуд.

— Хӯш, фикри ӯ чист? — контрабандист ба дигар ҷониби хона, ки Чемма дар он ҷо дастхояшро бар зорувонаш ниҳода чашмонашро ба нуқтаи помаълуме дӯхта танҳо нишаста буд, нигоҳ карда пурсид.

— Ман дар ин бора аз хоҷум Болла суол накардам. Аз бозе, ки вай аз воқеа боҳабар шуд, ҳеҷ чиз наметӯяд. Беҳтар, ки мо ӯро безобита накунем. Чемма гуё дар ин ҷо будани онро ҳис намекард, онҳо бошанд, мисли ин ки дар мурдахонас нишаста бошанд, бо овози паст гуфтугӯ мекарданд. Якчанд дақиқа ба хоҷумини гароне гузашт. Маркопе аз ҷо хеста, чубуқашро ба кисааш андохт ва гуфт:

— Ман бегоҳтар бармегардам.

Аммо Мартини ӯро боздошт:

— Ҳоло наравед, ман ба шумо гап дорам. — Ӯ бо овози паст ва чунон ором, ки суханашро ғайр аз худаш ва Марконс касе шунида наметавонист, пурсид: — Ба фикри шумо, ҳеҷ илоч надорад?

— Намедонам, чӣ илоче метавонад бошад? Аз сари нав ҳаракат кардан бефоида аст. Агарчи ӯ ин дафъа ба иҷро кардани роли худ қодир мебуд ҳам, мо ҳеҷ кор карда наметавонистем. Аз посбонон шубҳа карда, ҳамаашонро бадал кардаанд. Чирчирак ҳам шояд ин дафъа барои мо ҳеҷ хизмате карда натавонад.

— Шумо чӣ фикр мекунед, — пурсид Мартини якбора, — ҳар гоҳ ӯ сикҳат шавад, магар мо наметавонем як навъ карда ақли посбононро дуздему ба ҳамин тариқ ӯро озод кунем?

— Ақли посбононро дуздем? Яъне чӣ ҳел?

— Ба сари ман чуни як фикр омад: рӯзи Corpus Domini¹ вақте ки тӯдаи чашгирифтагон аз наздикии қалъа мегузарад, ман сари роҳи полковникро гираму

¹ Ҷашни динии «тани ҳудоянд» (Исо) — яке аз тантананоктарин ҷашнҳои қалъери католиқӣ.

рост ба рӯиш тир ҳолӣ кунам, ҳамаи посбонои барои маро дастгир кардан аз қафоям меафтад, ана дар ҳамин вақт шумоён Риваресро озод мекунед. Ии, албатта, як плани расо нест, фақат фикрест, ки ба сари ман омад.

— Муваффақ шудан гумон,— гуфт Марконе.— Албатта, ибро боз ҳартарафа муҳокима кардан лозим. Аммо...— ӯ аз сухан бозистода, ба рӯи Мартини нигоҳ кард ва гуфт:

— Агарчи ил корро кардан мумкин ҳам мебуд, оё шумо ба иҷрои он иқдом мекардед?

Мартини одатан одами вазништабиате буд, аммо ҳозир вақти вазнини шудан набуд, ӯ рост ба рӯи контрабандист нигоҳ карда ҳамон суолро такрор намуд:

— Оё иқдом мекардам? Нигоҳ кунед ба хонум.

Шарҳи дигар лозим набуд, масъала бо ҳамин тамоман равшан гардид. Марконе қафо ғапта ба тарафи Чемма нигоҳ кард.

Чемма аз аввал то охири гуфтугӯи онҳо аз ҷояш наҷунбида нишаста буд, дар чехраи ӯ на асари шубҳа намудор шуд, на аломати тарс ва на ҳатто нишонаи андухгинӣ. Дар вай ранги мурда намоён буди бас. Вақте ки контрабандист ба ӯ нигоҳ кард, чашмонаш аз оби дида пур шуданд.

— Зудтар бошед, Микеле,— гуфт Марконе, дари айвонро кушода.— Наход ки гуфтугӯи дуитон ҳанӯз тамом нашуда бошад? Мо боз кори бисъёре дорем.

Микеле бо ҳамроҳини Цино ба хона дохил шуда гуфт:

— Ман тайёрам. Фақат аз хонум Болла як илтимос дорам,— ӯ меҳост ба Чемма наздиктар биравал, лекин Мартини аз остинаш кашида гуфт:

— Ба ӯ ҳалал нарасонед, беҳтар аст, ки ӯ ба ҳоли худ бошад.

— Монед, вайро,— илова намуд Марконе,— тасалли додани мо ба ӯ мадад намекунад! Ҳоли бечора Чемма аз ҳама вазнистар аст.

БОБИ ПАНҶУМ

Дар давоми як ҳафта ахволи Ғурмагас бисъёр бад ва бемории ӯ бисъёр сахт буд. Полковник, ки пас аз қасди гурез кардани Ғурмагас аз таре сари калобааш-

ро гум карда буд, на танҳо дасту пон ўро занҷирбанд кард, балки боз амр дод, ки вайро бо тасмаҳои чармин ба кат баста монанд, дар ҳар ҷунбиш ин тасмаҳо тани бемори Ғурмагасро меҳарошиданд. Ў муддати шаш рӯз ба ин ҳама азоб тоқат кард, лекин баъд аз он ғурӯраш ба дарди вазнин таслим шуд, бо зорӣ аз доктори хабсхона илтимос кард, ки ба ӯ оби афюн диҳад. Доктор ба ин розӣ шуд, аммо полковник аз илтимоси Ғурмагас огоҳ шуда, «ин гуна бемаъшигиҳо»-ро ба таври қатъӣ манъ кард.

— Шумо аз кучо медонед, ки ӯ оби афюнро ба чӣ мақсаде кор мефармояд? Мумкин аст, ки ӯ меҳаҳад оби афюнро ба яке аз посбонон диҳад, ё ба дигар мақсади ғайитонӣ сарф кунад. Аз даст Риварес ҳар ҳилаю найранг меояд.

Доктор худро базӯр аз ҳанда нигоҳ дошта ҷавоб дод:

— Ман ба ӯ фақат миқдори каме оби афюн медиҳам, ҳеҷ гумон намаскунам, ки бо ин миқдор посбонро хобондан мумкин шавад. Ў ҳила ва найранг мекунад гуфта тарсидан ҳеҷ лозим нест. Вай ба марг бисёр наздик аст.

— Дар ҳар сурат, ман ба оби афюн иҷозат намедиҳам. Агар одам хоҳад ки дигарон бо вай дуруст рафтор кунанд, ӯ бояд хулқу атвораширо ба ҷуни рафтор мувофиқ гардонад. Риварес боқад, худро сазовори ҷазо кардааст. Ин ба вай сабақ хоҳад шуд, то ки дафъан дигар панҷараро арра накунад.

Доктор ба эътироз ҷуръат кард:

— Қонун кину шиканҷаро манъ мекунад. Ин кори шумо ҳамон шиканҷа аст.

— Ба фикри ман, қонун дар бораи оби афюн ҳам ҳеҷ чизе намефармояд, — ғурӯид полковник.

— Албатта, полковник, ин навъ қарордодҳо кори худӣ шумост. Аммо умедворам, ки шумо ақаллан ба кушодани тасмаҳо амр диҳед, тасмаҳо беҳуда азобу кхиши ўро афзун мекунад. Ҳозир вай меғурезад гуфта тарсидан ҳеҷ дуруст нест. Агар шумо ҳоло ўро ба озодӣ бароред ҳам, ӯ ба пой истода наметавонад.

— Ман гумон мекунам ки, ҷаноб, докторҳо ҳам монанди ҳар банда сахт карданашон мумкин. Ҳар гоҳ ки ӯ бастааст, ман аз вай хотирҷамъ ҳастам. Бинобар ин ман ҳеҷ чизро тағйир нахоҳам дод.

— Дар ҳар ҳол, ақаллан ба сушттар кардани тасма-
ҳо амр диҳед. Тасмахоро ин андоза саҳт кашидан ваҳ-
шигист.

— Тасмаҳо чӣ навъ кашида шуда бошанд, ҳамон навъ
хоҳанд монд, ва агар шумо дар бораи ваҳшиги гуфту-
гӯро бас мекардед, ҷаноб, ман аз шумо мамнун мешудам.
Агар ман ягон кор кунам, ба ин, албатта, сабабҳои
асоснок дорам.

Ба ҳамин тариқ, шаби ҳафтум низ бе ҳеҷ гуна сабу-
кӣ гузашт ва сарбозе, ки дар дами дари яккахонаи Ғур-
мағас посбонӣ мекард, аз шаб то саҳар нолаҳои ҷи-
гарлароши ўро мешунид ва аз бетоқатӣ тамоми шаб
ларзида баромад.

Сабру тоқат акнун ба Ғурмағас бевафой мекард.

Дар соати шаши пагоҳӣ посбон, пеш аз он ки ба ҷои
ӯ посбони дигар биёяд, дари яккахонаро охишта кушода
ба пеши Ғурмағас даромад. Ў медонист, ки бо ин даро-
мадани худ интизомро вайрон кард, аммо вай ба маҳбу-
си ҷафоқаш бо як-ду калима ҳам бошад, дӯстона изҳо-
ри ҳамдардӣ накарда, аз он ҷо рафта наметавонист.

Ў даромада, Ғурмағасро бо ҷашмони пӯшида ва ла-
бони нимкушод хобида ёфт. Вай як дақиқа дар сари ў
рост истод ва баъд ҳам шуда пурсид:

— Ҷаноб, оё ман ба ягон восита ба шумо ёрӣ расон-
да метавонам? Ман фақат як дақиқаи дигар вақт
дорам.

Ғурмағас ҷашми кушод.

— Монед маро ба ҳоли худам,— гуфта оҳе кашид
Ғурмағас,—монед маро.

Ҳанӯз сарбоз ба ҷои худ барнагашта буд, ки ўро
хоб бурд.

Пас аз даҳ рӯз полковник боз ба ҳаср рафт, аммо
он ҷо кардиналро наёфт. Монтанелли барон аёдати бе-
море ба Пьевед-Оттаво рафта буд ва бояд фақат бего-
ҳӣ бармегашт.

Дар ҳуди ҳамон бегоҳ, вақте ки полковник сари та-
ом нишаста буд, хизматгориаш ворид шуда гуфт:

-- Ҳазрат шуморо дидан меҷоҳанд.

Полковник зуд ба ойна нигоҳ кард ва қонеъ шуд, ки
афту андомаш бачост, пас ба худ як қиёфани ҷидди си-
поҳона гирифта, ба хонаи пазиروي равои шуд. Монтанел-
ли дар он ҷо ба тирези нигоҳ карда менишаст. Чини

чиддияте, ки дар байни абрувоиаш намоён буд, аз хотирпарешони ботиниаш хабар меод.

— Ба ман гуфтад, ки шумо имрӯз ба хонаи ман рафта будед,— суханони эҳтиромомези полковнико бо лаҳни чиддии худ, бурида гуфт ӯ. Ӯ ҳатто бо мардуми одди ҳам ин гуна гапзанон намскард.— Эҳтимол ман ба шумо барои қоре лозим шуда бошам, ки худам ҳам дар бораи он қор бо шумо гуфтугӯ кардан мехостам.

— Қори ман ба Риварес дахлдор аст, ҳазрат.

— Гумон ман ҳам ҳамин буд. Ман рӯзҳои охир дар бораи ӯ бисёр фикр кардам, вале пеш аз он ки ба ин гуфтугӯ шурӯъ кунем, мехостам бипурсам, ки шумо ба ман чӣ хабари наво дода метавонед?

Полковник буруташро тоб меоду намедонист чӣ гуяд.

— Аслан, ман мехостам бидонам, ки ҳазрат ба ман чӣ хоҳанд гуфт. Агар шумо боз ҳам ба нақшаи иқдоми ман муқобилат мекарда бошед, бояд як маслиҳати дигар бидиҳед, ки ман дар ивази ин аз шумо зиёда мамнуи хоҳам шуд, зеро ки ба ростӣ ман акнун чӣ қор карданамро надониста мондам.

— Оё ягон душвории дигаре пеш омадааст?

— Душворӣ дар ин аст, ки сеюми июль рӯзи панҷшамбе аст ва қорро бо ин ё он тариқ то он рӯз ҳал бояд кард.

— Вале, Панҷшамбе Corpus Domini аст. Аммо барои чӣ қор бояд то он рӯз ҳал карда шавад?

Хелс афсӯс ки ҳазрат, ман ба шумо муқобилат кардашӣ барин менамоям, вале бояд арз кунам, ки агар мо пеш аз чашн аз Риварес халос нашавем, ман ба осудагӣ ва ғмнияти шаҳр ҷавобгар шуда наметавонам. Он рӯз тамоми аҳолии кӯҳистон ба ин ҷо ҷамъ мешаванд, ки ин ба ҳуди ҳазрат маълум аст. Эҳтимолӣ қавӣ дорад, ки он рӯз барои озод кардани Риварес ба қалъа ҳуҷумовариҳо рӯй хоҳад дод. Аммо ба ин, албатта, муваффақ, нахоҳанд шуд. Ман дар ин бора ҷорабинӣ мекунам, агарчи қор фармудани аслиҳа ва тир ҳам лозим ояд. Вале ба рӯй додани бетартибӣҳо шакку шубҳа нест. Аҳолии Романья як халқи ваҳшӣ аст ва ҳамин ки онҳо қорҳои худашонро ба даст гирифтанд...

— Ба назари ман, агар мо як андоза саъю кӯшиш кунем, қор то қордашӣ нахоҳад расид. Ман ҳамеша дар ҷулиқи фикре будам ва ҳастан, ки агар ба халқи ин ҷо

оқилона муомила карда шавад, бо онҳо созиш намудан бисёр осон аст. Албатта, агар ба онҳо таҳдид кардан гиред, бегоҳат шуда хунашон ба ҷӯш меояд. Хӯш, шумо бо кадом далелҳо фикр мекунед, ки барои озод кардани Риварес ҳаракати нав тайёр шуда истодааст?

— Ман имрӯз ва дирӯз ба воситан ҷосусони худам огоҳӣ ёфтам, ки дар вилоят хабарҳои хатаромез паҳн шуда ва як ҷизи номаълуме тайёр шуда истодааст. Аз ин кор муфасссалтар хабардор шудан душвор аст, агар ин тавр намебуд, тадбирҳои пешаки андешидан осонтар мегардид. Худи ман бошам, пас аз қасди гурез кардани Риварес ҳар чӣ хушёртар шуда амал карданро авло медонам.

— Назар ба хабарҳое, ки дар вақтҳои охир ба ман расиданд, Риварес саҳт бемор буда, маҷоли ҷунбидану гап задан ҳам надоштааст. Аз гуфтан шумо маълум мешавад, ки ӯ кам-кам сӯҳбат ёфта истодааст?

— Ба назари ман, ӯ дар вақтҳои охир беҳтар шудагӣ бариш менамояд, ҳазрат. Албатта, агар ӯ қасдан худро бемор нишон навода бошад, бемории ӯ бисёр вазнин буд.

— Оё шумо далеле доред гумон баред, ки ӯ худро қасдан бемор нишон медиҳад?

— Доктор боварӣ дорад, ки бемории ӯ ҳақиқӣ аст, зимом ин беморӣ як андоза аҷиб менамояд. Ба ҳар ҳол ӯ дар вақтҳои охир беҳтар шуда истодааст ва акнун ӯро саришта кардан аз пештара душвортар мегардад.

— Пас ӯ чӣ корҳо карда истодааст?

— Хушбахтона, ӯ ҳозир ҳеҷ кор карда наметавонад,— ҷавоб дод полковник ва тасмаҳоро ба ёд оварда табассум кард,— аммо феълун алови ӯ ҳатто ба тасаввур намеояд. Дирӯз пагоҳӣ ман барои якҷанд суол додан ба яккаҳонаи ӯ рафта будам, зеро ки ҳудаш ба сабаби ҳанӯз ба қадри лозим сӯҳбат набуданиш барои бозпурсӣ ва таҳқиқ ба пешӣ ман омада натавонист ва ғайр аз ин, ба назари ман, беҳтар аст, ки то тамоми сӯҳбат шуданиш ӯро қасонки бегона набинанд. Ин ҳатто хатарнок аст. Дар акси ҳол одамон зуд ягона бӯхтоне дар ҳақиқи мо хоҳанд бофт.

— Пас, маълум мешавад, ки шумо барои бозпурсӣ ба яккаҳонаи ӯ рафтаед?

— Бале, ҳазрат, ман гумон карда будам, ки шояд

каме ба ақлу хуш омада бошаду акиун бо вай муомила намудан осонтар мешуда бошад.

Монтанелли ба вай бо як тарси хазаромез нигоҳ кард, гӯё ки дар наздаш ягон ҳайвони чиркин истода бошад. Хушбахтона, полковник дар ин вақт бо дуруст намудани камарбандаш машғул буд, бинобар ин нигоҳи Монтанеллиро ҳис накарда сухани худро давом дод:

— Ман ба ӯ бисёр чазо надодам, аммо маҷбур будам, ки то як андоза саҳтгирӣ кунам. Зеро, охир, ин ҳабсхонаи ҳарбӣ аст. Ман фикр карда будам, ки ин илтифоти ман ба вай таъсири хубе мебахшад. Ман ваъда додам, ки агар ӯ худро як қадар нағз нигоҳ дорад, ба вай он қадар ҳам саҳтгирӣ нахоҳам кард. Аммо, ҳазрат, ба фикри шумо, ӯ ба ман чӣ ҷавоб дод? Ӯ ҳамчун турги дар дом афтода дақиқае ба ман нигоҳ карда истоду баъд охира гуфт: «Полковник, ман аз ҷоям хеста гулӯн шуморо хафа карда наметавонам, аммо дандонҳоям ханӯз маҳкаманд. Бинобар ин беҳтар аст, ки гулӯятонро аз ман дуртар нигоҳ доред». Феъли ӯ ҳамчун турбаи ёбон ромнашаванда аст.

Монтанелли оромона ҷавоб дод:

— Ин маро ҳайрон намекунад, вале ман мехостам, ки ба шумо ҷуни суоле диҳам: нақод шумо ҷиддан фикр мекунед, ки дар ҳабсхона будани Риварес ҳақиқатан ба осудаги ва амнияти шаҳр ҳалал мерасонад?

— Ман ба ин боварин қатъӣ дорам, ҳазрат!

— Шумо гумон мекунед, ки барои пеша хунрезиро гирифтани аз Риварес пеш аз ид ҳалос шудан зарур аст?

— Ман фақат такрор карда метавонам, ки агар Риварес рӯзи ид дар ҳабсхона бошад, ин бе задухӯрд ва саркубӣ нахоҳад гузашт ва чӣ тавре ки ман тахмин мекунам, ин задухӯрд бисёр ҷиддӣ хоҳад буд.

— Пас, шумо фикр мекунед, ки агар Риварес набошад, хавфу хатар худ ба худ аз байн хоҳад рафт?

— Дар ин сурат ё ҳеҷ бетартибӣ намешавад ва ё агар шавад ҳам, бисёр сусти ва танҳо аз баъзе сангпарронҳо иборат мешаваду ҳалос. Агар ҳазрат барои ҳалос шудани аз Риварес ягон илочи дигар пайдо кунанд, он гоҳ ман ҳам масъулияти осудагии шаҳро ба гардани худ мегирам. Дар акси ҳол бетартибҳои бисёр ҷиддӣ рӯй хоҳанд дод. Ман саҳт бовар кардам, ки барои озод намудани Риварес ҳаракати тозае тайёр шу-

да истодааст, ки бояд рӯзи ид ба амал ояд. Агар дар ҳамон рӯзи ид Риварес дар қалъа набошад, плани рафиқони ӯ худ аз худ бекор мешавад ва барои шурӯъ кардани задухӯрду сарқӯби ҳеч бахонае наменонад. Аммо агар ба мо ҷангидан лозим ояду дар байни издиҳоми мардум ханҷар ба қор дарояд, шубҳае нест, ки то шаб қалъаро оташ хоҳанд зад.

— Пас чаро Риваресро ба Равенна намефиристед?

— Ман инро аз тахти дил талабгор будам, ҳазрат, вале метарсам, ки дар роҳ ба гурехтани ӯ монет шудан ҳеч мумкин нахоҳад шуд. Зеро ман ба қадри кифоя аскар надорам, ки ба ҳучуми яроқнок муқобилат карда тавонам; кӯхистониҳо бошанд, ҳамаашон ханҷару милтиқҳои шикорӣ ё боз ба ҳамин монанд олатҳои дигар доранд.

— Пас шумо ҳанӯз ҳам ба суди ҳарбӣ ҳавола кардани қори ӯро талаб мекунед ва дар ин бора розигии маро меҷӯед?

— Афв фармояд, ҳазрат, ман танҳо як ҷизро аз шумо меҷӯам: барои пешгирӣ аз бетартибӣю хунрезӣ ба ман ёрӣ диҳед. Ман тайёр ҳастам тасдиқ кунам, ки судҳои ҳарбӣ баъзан гунаҳкоронро бисёр сахт ва бераҳмона роғиба карда, ба ҷои ин ки аҳолиро осуда кунанд, баръакс ӯро ба пой ҳезонда, қорро то ба шӯриш мерасониданд. Аммо ман гумон мекунам, ки ҳоли ҳозир суди ҳарбӣ ниҳоят тадбири оқилона ҷорӣ марҳаматкоронае хоҳад буд. Ин тадбир пешгирӣ аз шӯриши аҳоли хоҳад кард. Шӯрише, ки худ як бадбахтии бузург буда, ҳолати ҳарбиро, ки зоти ақдас нест карда буданд, дубора зинда менамуд.

Полковник ил нутқи кӯтоҳи худро ба таври тантанавон тамом карда, ба ҷавоби кардинал мунтазир шуд. Монтанелли пас аз хомӯшии дуру дарозе ба як тарзи ногаҳонӣ пурсид:

— Полковник Феррари, оё шумо ба худо эътиқод доред?

— Ҳазрат!— гуфт полковник бо оҳанге, ки пур аз аломатҳои хитоб буд.

— Оё шумо ба худо эътиқод доред?— аз ҷояш ҳеста ва ба як тарзи санҷиш ба рӯи ӯ нигоҳи ҷиддӣ намуфта тақрор кард Монтанелли.

Полковник ҳам аз ҷояш ҳест.

— Ҳазрат, ман исавӣ мебошам, ба ин ҳеч кас шак наовардааст.

Монтанелли салиbero, ки дар синааш овезон буд, бо-ло карда гуфт:

— Пас ба ҳаққи ҳамиш наҷотбахши мо, наҷотбахше, ки моро гуфта шаҳид шудааст, қасам хӯред, ки шумо ба ман гали рост гуфтед.

Полковник хомӯш истода, бо нигоҳи парешон ба са-либ нигарист. Ӯ ҳеч фаҳмида натавонист, ки қадом яке аз онҳо деғона шудааст: ӯ ё кардинал?

Монтанелли давом кард:

— Шумо аз ман барои марги як нафар нисон розигӣ пурсидед. Пас агар чуръат дошта бошед, ҳамиш салиbe-ро бӯса кунед ба ман гӯед, ки шумо барои пешги-рӣ қардан аз хунрезӣ ҳақиқатан илочи дигаре намеби-нед. Фақат ба ёд дошта бошед, ки агар дуруғ гӯед, шу-мо ҷони маргиопазиратонро маҳв хоҳед кард.

Пас аз сукути кӯтоҳ полковник ҳам шуда салиbero ба лаби худ бурд ва гуфт:

— Ман илочи дигаре намебинам.

Монтанелли ӯхиста-ӯхиста худро ақиб кашид.

— Ман ҷавоби қатъиро ба шумо нагоҳ медиҳам, ва-ле то он вақт ман бояд Риваресро бинам ва бо ӯ танҳо ба танҳо гапзапон кунам.

— Ҳазрат, агар иҷозат диҳед, маслиҳати ман ба шумо... ман боварӣ дорам, ки шумо баъд пушаймон ме-навед. Ӯ дируз ба леши ман одам фиристода хоҳиш кард, ки барои дидани шумо ба ӯ иҷозат диҳам, аммо ман хоҳиши ӯро бечавоб монондам, зеро ки...

— Бечавоб монондед?—такрор кард Монтанелли.— Шахсе дар ҷушн аҳвол ба шумо мурочиат мекунад ва шумо илтимоси ӯро беоқибат мегузоред?

Ман бисъёр аидӯхгинам аз он ки ҳазрат аз ман по-розианд. Ман паҳостам ҳазратро потинҷ кунам. Ман Риваресро нағз иншоқта гирифтаам. Ман аминам, ки ӯ шуморо таҳқир қардан меахад. Иҷозат диҳед такрор кунам, ки ба вай наздик истодан аз тарафи шумо ка-моли беаҳтиётӣ хоҳад буд. Ӯ бисъёр одами хавфнок аст, ҷушон хавфнок аст, ки ман дар ҳаққи ӯ ба дидани баъ-зе ҷораҳои пешакӣ, ки бешубҳа бисъёр мулоимонаанд, маҷбур гардидам.

— Шумо ҳақиқатан ҳам фикр мекунед, ки ба шахси беғор ва бегарок наздик истодан хавфнок аст, дар сура-

те ки ба болои ин шумо боз дар ҳақиқи вай «чораҳои бисёр мулоимона» ҳам дилаед?

Монтанелли хеле оромона гап мезад, аммо полковник дар оҳанги сухани ӯ як нафрате нисбат ба ҳудаш ҳис карда сурх шуд.

— Ҳазрат ҳар навъ ки дилашон хоҳад, рафтор карда метавонанд,— гуфт ӯ бо оҳанги хушк ва расмӣ,— ман фақат наметоҳам, ки шумо дашномҳои қабеҳи худобе-хабаронаи ӯро шунавед.

— Шумо кадом чизро барои ҳар як исавӣ бадбахтии калон мешуморед: дашном шунидан, ё ки дар парешон-ҳоливу бадрузии як нафар ҳамчунки худ аз вай рӯй гардонидан?

Полковник бо чехран қарахт рост менестод. Ӯ чунин муомиларо ба шаъни ҳудаш таҳқир медонист.

— Ҳазрат маҳбусро кай дидан метоҳанд?

— Ман ҳозир ба леши ӯ меравам.

— Ҳазрат ихтиёр доранд. Фақат агар шумо як дақиқа сабр кунед, ман ягон касро мефиристодам, ки аз омадани шумо ӯро огоҳ кунад.

Полковник дарҳол оҳанги расмӣи гуфтораширо дигар кард. Ӯ тарсид, ки Монтанелли тасмаҳоро хоҳад дид. Монтанелли ҷавоб дод:

— Бисёр ташаккур мекунам, ман ӯро бе ҳар гуна огоҳӣ дидан метоҳам. Ман ҳоло аз ҳамин ҷо рост ба калъа меравам. Хуш бошед, полковник, ман фардо вақти сахар ба шумо ҷавоб мефиристонам.

БОБИ ШАШУМ

Гурмагас кушеда шудани дари яккаҳонаи худро шунид, чашмаширо пӯшид. Ӯ гумон кард, ки боз полиовник даромада бо суолҳои худ ҷони ӯро азоб медиҳад. Якчанд нафар сарбозон ба зинаҳои танг баромаданд. Милтиқҳои онон ба деворҳо бархӯрда садо мебароварданд. Садои тамаллукомезе шунда шуд:

— Ин роҳ қадре қач аст, ҳазрат.

Гурмагас бо шунидани ин овоз саросема аз ҷояш ҳестанӣ шуд, аммо ҳамоно дақиқа боз ба ҷояш ҳобида монд: тасмаҳои таранг басташуда ӯро ба ҳестан намеионданд.

Монтанелли бо ҳамроҳии сержант ва се нафар сарбози дигар ворид шуд.

— Дақиқае сабр кунед, ҳазрат,— гуфт сержант бо овози асабонӣ,— яке аз одамони ман курсӣ меоварад. Ӯ ҳозир рафтааст. Ҳазрат моро афв фармоянд: агар мо медонастем, ки шумо меоед, андак тайёрий медидем.

— Ҳеч гуна тайёрий лозим нест, сержант. Маро каме танҳо гузоред, дар охири зинаоя бо одамони худатон мунтазир шуда истед.

— Бисёр хуб, ҳазрат. Мана курсӣ ҳам омад. Ибро ба пеши кат гузорем?

Ғурмагас бо чашмони пӯшида хобида буд, аммо ҳис мекард, ки Монтанелли ба вай нигоҳ карда истодааст.

— Ба назарам, ӯро хоб бурдааст, ҳазрат,— гуфт сержант.

Ғурмагас чашм кушода гуфт:

— Не, ман бедорам.

Вақте ки сарбозон баромаданӣ шуданд, як хитоби Монтанелли оноро ба истодан мачбур кард. Онҳо ба пушташон нигоҳ карда диданд, ки Монтанелли ҳам шуда ба тасмаҳо нигоҳ карда истодааст.

— Ибро кӣ фармуд?— пурсид ӯ.

Сержант дар ҳолати мушкӣ афтада, кулоҳи худро дар дасташ мефушурд.

— Ин аз рӯи фармони махсуси полковник аст.

— Ман ҳеҷ намередонам, ки шуморо бо тасма низ бистанд, чаноби Риварес,— гуфт Монтанелли бо ҳашми тамои.

— Ман ба ҳазрат гуфта будам-ку,— ҷавоб дод Ғурмагас ҳадаи дилхароше карда,— ман ҳеҷ нигарон нестам, ки даст ба сарам гузошта маро навозиш кунанд.

— Сержант, кай боз ӯ ба тасма баста шудааст?

— Аз рӯзи гурехтанаш, ҳазрат.

— Яъне ду ҳафта боз? Кордро биёред ва ҳамин ҳоло тасмаҳоро буред.

— Бубахшед, ҳазрат, доктор ҳам хост тасмаҳоро кушонд, аммо полковник Феррари ба ин иҷозат надод.

— Ҳозир корд биёред.

Монтанелли чандон балеанд гап намезад, аммо сарбозон диданд, ки аз ҳашму ғазаб ранги рӯи ӯ паридаст.

Сержант корди дуқати худро аз киса берун овард ва барои буридани тасмаи даст ҳам шуд, аммо аз ӯҳдано-барои тасмаро боз ҳам тарангтар кашид, ки Ғурмагас беихтиёр фаръед зада лабонашро газид.

Монтанелли зуд ба пеши бистар омад.

— Шумо ин корро карда наметавонед, кордро ба ман диҳед.

— А-а!— гуфт Ғурмагас пас аз ба замин афтидани тасма дар худ сабуки ҳис карда.

Дар дақиқаи дигар Монтанелли тасмаро аз поҳои ӯ низ кушода гирифт.

— Сержант, кундаҳоро низ аз дасту пой ӯ кушоед ва баъд ба пеши ман наздик биед, ман бо шумо гуфту-гӯ дорам.

Монтанелли дар пеши тиреза хомӯш нигоҳ карда истод, сержант аз дасту пой Ғурмагас кундаҳоро кушода гирифта, ба пеши Монтанелли наздиктар рафт.

— Хӯш, акнун,— гуфт Монтанелли,— ба ман гӯед, ки ин ҷо чӣ корҳо карда шуд?

Сержант ҳеҷ чизро рӯст накарда, ҳамаи ҳолро: бемории Ғурмагас, чораҳои интизомӣ ва тарафғирии бемуваффақияти доктор нисбат ба Ғурмагасро ба Монтанелли нақл кард ва дар охир гуфт:

— Аммо ман гумон мекунам, ки, ҳазрат, полковник тасмаҳоро ҳамчун як воситаи аз Риварес ба даст овардани баъзе иқрорҳо кор фармуд.

— Иқрорҳо?

— Бале, ҳазрат. Се рӯз пеш ман шунидам, полковник ба ӯ ваъда дод, ки агар ин кас ақаллаш ба як суоли ӯ ҷавоб диҳад, дасту пояш аз кунда озод карда хоҳад шуд.

Монтанелли мушти худро ба тоқчаи тиреза куфт ва солдатҳо бо ҳайронӣ ба ҳамдигар нигоҳ карданд. Онҳо ҳеҷ вақт кардинали ботамкиро дар ҷуни ҳашму оташинӣ надида буданд. Ғурмагас бошад, ҳатто фаромӯш карда буд, ки дар наздаш онҳо ҳастанд. Ӯ ғайр аз ҳис кардани сабукии қисмонӣ дигар ба ҳеҷ чиз тавачҷӯх надошт. Тамоми қисмҳои аъзон бадаш ёзида буд, вай аз хушнудӣ ҳамёёза мекашид, ҷунбиш мекард, пахлу мезад.

— Акнун метавонед биравед, сержант,— гуфт кардинал,—Интизомро вайрон кардам гуфта парешонхотир нашавед, шумо маҷбур будед, ки ба суолҳои ман ҷавоб диҳед. Ҳеҷ кас ба мо ҳалал нарасонад. Ман дар ин ҷо кори худро тамом ки кардам, ҳудам мебароям.

Пас аз рафтани сарбозон дар пӯшида шуд. Монтанелли ба тоқчаи тиреза бозувонашро такя дода ба офтоб, ки торафт поён мефуromaд, нигоҳ карда истод, — мақсадаш ин буд, ки Ғурмагас худро тамоман рост карда гирад.

— Ман шунидам ки,— гуфт Монтанелли аз пешни тиреза дур шуда ва назди кати Ғурмагас ба курсӣ нишаста,— шумо бо ман танҳо ба танҳо гуфтугӯ кардан хостаед. Агар ҳолати шумо иқозат диҳад, ки ба ман гапҳои мегуфтагитонро гӯед, ман ба хизмати шумо ҳозирам.

Монтанелли бо оҳанги сарди амркунона, ки аслан ба табиати ӯ бегона буд, гап мезад. Ба назари вай, Ғурмагас то вақте ки аз кундаҳо озод нашуда буд, ҳамчун як нафар махлуки маҷруҳи азобкашида менамуд, ки қурбонии бераҳмӣи золимоне шудааст. Аммо ҳозир Монтанелли гуфтугӯи охириро, ки дар миёни онҳо воқеъ шуда ва ба таҳқирҳои кушанда анҷомида буд, ба хотир овард.

Ғурмагас сарашро ба дасташ такя дода чашмонашро кушод. Зотан ҳаракати ӯ як навъ поэзии модарзодеро дошт ва ҳар гоҳ ки сари ӯ дар соя буда дуруст ба чашм наменамуд, фаҳмидан душвор буд, ки ин одам дар умри худ чӣ саҳтиҳо, чӣ рӯзҳои сиёҳро аз сар гузаридааст. Вале акиун, ки ӯ дар равшани чашмонашро кушод ва афту андомашро ба чашми бинанда, чилвагар сохт, намоён гардид, ки дар ду ҳафтаи охир ӯ чӣ қадар азобкашида ва ранги рӯи худро бохтааст.

Ғазаби Монтанелли фуру нишаст.

— Шумо, зоҳиран, хеле бемор будед, афеӯс меҳӯрам, ки ман беҳабар будаам, агар аз бемориатон огоҳ мебудам, дарҳол омада шуморо аз ин кунда ва тасмаҳо озод мекунондам.

Ғурмагас китфонашро дарҳам кашид:

— Дар ҷанг ҳамак воситаҳо хубанд. Ҳазрат дар назария, аз нуқтаи назари исавият, муқобили кундаҳои... аммо аз полковник талаб кардан мумкин нест, ки тарафдори ҷунун назария бошад. Полковник Феррария, албатта, ҳеҷ намехоҳад, ки тасмаҳоро дар бадани худаш озмояд, ҷунун ки ин озмоиш бо ман воқеъ шуд. Аммо ҳуш кардан ё ҳуш накардани ин ҷиз кори шахс нест. Чӣ илоҷ? Ман мағлӯб шудам. Ба аёдати ман омадани шумо, ҳазрат, ба ҳар ҳол, аз ҷониби шумо лутфу марҳамат аст. Ё балки ин аёдат ҳам фақат бо ҳукми ахлоқи исавият ба амал омада бошад? Исо аёдат кардани маҳбусонро мефармояд-ку... Ҳо, албатта! Ман фаромӯш кардаам, ки дар таълимоти исавӣ: «Аммо шумоён барои пасттарин ва ҳақиртарини онҳо чи кардед?» гуфтани гап ҳаст. Агарчи ин шахсан ба ман ҳушоянд нест, лекин яке аз он «ҳақиртаринҳо» аз шумо ғавқулодда миннатдор аст...

— Сикъор Риварес,— сухани ўро бурид кардинал,— ман ба ин чо на ба хотири худам, балки ба хотири шумо омадам. Агар шумо, чунон ки худатон «мағлуб шудам» гуфтед, дар ин ҳол намебудед, ман пас аз мулоқоти охиринаи дуямон дигар бо шумо харгиз гуфтугӯ намекардам. Лекин шумо дучониба имтиёз доред: ҳам маҳбус кастед ва ҳам бемор. Бинобар ин, вақте ки шумо маро даъват намудед, ман наомада наметавонистам. Шумо ба ман ягон гап доред, ё омаданабро барои он хостед, ки мани пирро дашном дода ба дили худатон тасалли бахшед?

Ин суоли Монтанелли бечавоб монд. Ғурмагас яке пахлӯ зада рӯяшро ба тарафи дигар гардонд ва чашмонашро бо кафи дасташ пӯшонд.

— Бубахшед, ки маҷбурам шуморо ташвиш диҳам,— гуфт ў дар охир бо овози нимхирри,— агар малол нашавад, каме ба ман об диҳед.

Пиёлаи об дар пеши тирса истода буд, Монтанелли аз ҷояш хеста онро пеши Ғурмагас овард. Ў барои хестани Ғурмагас ёрӣ додани шуда, дасташро ба дӯши ў бурда, дар ҳамин вақт хис кард, ки ангуштони тар ва сарди Ғурмагас дасти ўро сахт фушурданд.

— Диҳед дастатонро ба ман... — зудтар... фақат як дақиқа... — гуфт Ғурмагас,— ба шумо-ку ин ҳеч душворӣ надорад?... Танҳо як дақиқа!..

Ў сарашро ба дасти Монтанелли ҳам кард ва сароло ларзид.

— Камтар об нӯшед,— гуфт Монтанелли пас аз як дақиқа.

Ғурмагас хомӯшона хоҳиши ўро бачо овард, баъд пуштиноки ҳобида чашмонашро пӯшид. Вақте ки дасти Монтанелли ба чаккаи Ғурмагас расид, Ғурмагас худаш ҳам нафаҳмид, ки ба вай чӣ ҳодисае рӯй дод. Ў фақат хис кард, ки ин дақиқаи дахшатиоктариини ҳаёти ў буд.

Монтанелли курсиро ба кати ў наздик кашида нишаст. Ғурмагас монанди ҷасади мурда бе ҳаракат ҳобида ва чехрааш низ бисёр кашида буд, ки нишонан ҳаёт дар он дида наменгуд. Пас аз хомӯшии дуру дарозе ў чашм кушода, бо як назари парешон ба Монтанелли нигоҳ кард.

— Ташаккур мекунам. Бубахшед... Шумо аз ман чизе пурсидед?

— Шумо маҷоли гап задан надоред, гап назанед.

Агар шумо ба ман ягон чиз гуфтани бошед, ман кушиш мекунам, ки фардо биёям.

— Не, наравед, ҳазрат. Ростӣ, ман тамоман сихат хастам, фақат рузҳои охир як қадар ошуфтаҳол будам ва нисфи он ҳам аз бемортарошии худам аст, — аз полковник пурсед, ҳамаро ба шумо гуфта медиҳад.

— Ман худам хулоса бароварданро афзал медонам, — гуфта Монтанелли оромона ҷавоб дод.

— Полковник ҳам инчунин. У баъзан дар хулосабарориҳои худ бисёр тезхуш ва нуктасанҷ аст. Агар ба рӯи ӯ нигоҳ кунед, ба ин бовар қарданатон намеояд, аммо, ба ростӣ, баъзан андешаҳои лонки таҳсини мекунад, масалан чумъан гузашта — ин, ба гумонам, рузи чумъа буд, ман дар ҳисоби рузҳо саргум шудаам — ман аз ӯ андаке оби афъюн талабидам. Ин хуб ба ёдам хаст: ӯ ба ин ҷо омада гуфт, ки агар ман аз тарафи ки кушода шудани дарвозаро ба ӯ маълум кунам, ба ман оби афъюн дода хоҳад шуд. Ӯ гуфт: «Агар ҳақиқатан дардманд бошед, шумо ин шартро қабул мекунед, ва агар қабул накунад, ин д-д-далели он хоҳад буд, ки шумо бардурӯғ худатонро бемор нишон медиҳед». Ман ҳеҷ гумон накарда будам, ки ин як чизи бисёр хандаовар мешавад. Ниҳоятдараҷа воқеан шавқовар...

Ӯ худро дошта натавоништа саҳт-саҳт хандидан гирифт ва баъд аз он яке паҳлу зада ба Монтанелли рӯ гардонид, тез-тез гап задан гирифт; забонаш ҷунон мегирифт, ки суҳанонаш базӯр фаҳмида мешуданд.

— Ин магар д-дар воқеъ шавқовар нест? Албатта ҳамин тавр аст. Шумо ба х-хар чиз ранги фоҷиа медиҳед. М-м-масалан, он шаб дар калисо шумо ҷи андоза киёфан ботантанае доштед? Ман бошам, бо пушоки зиёратчиғи ҷи хел будам-а! Ҷи хел риккатангез будам! Лекин шумо ҳозир ҳам дар ин ки ба назди ман омадаед, ҳеҷ чиз хандаоваре намебинед.

Монтанелли аз ҷояш хест.

— Ман омадам, то гапхоеро, ки шумо гуфтан мехоҳед, шунавам, лекин шумо бисёр ҳавлноқ ва дар талвоса мебошед ва имрӯз бо ман гуфтугӯ карда наметавонед. Бигуздор, доктор ба шумо ягон доруи оромибахш диҳад, мо пагоҳ гуфтугӯ хоҳем кард, то он вақт шумо нағз хобида дам гиред.

— Хобида дам гирам? Оҳ, ҳазрат, ҳар гоҳ ки шумо ба нақшаи полковник р-розигии х-ху-да-тонро додед,

ман хоб рафта аз хоб сер хоҳам шуд. Як-ду донаи кӯргошим барои хоб давои хубест.

Монтанелли ба ӯ бо ҳайрат нигоҳ карда гуфт:

— Ман ба маънии суҳанонатон сарфаҳм нарафтам. Гурмағас боз хандаи қоҳ-қоҳро сар дод.

— Ҳазрат, ҳазрат, ростгӯ аз муҳимтарин ҳислатҳои неаҷиб аст. Наход ш-шумо фикр кунед, ки ман аз саъю кӯшиши полковник, ки мехоҳад ба суди ҳарбӣ ризояти шуморо ҳосил кунад, беҳабар хастам? Муқобилат накунад, розигӣ додан гиред, ҳазрат. Ҳар яке аз ёрони калисоғии шумо низ ҳамин тавр мекард. Шумо фақат андак бадӣ ва бисёр неқӣ кардагӣ мешудед. Ростӣ, ин ба шабҳои бедорхобии бо фикру ҳаёл гузаронидаатон намеарзад...

Монтанелли суҳани ӯро бурид:

— Ба ҳаққи худо, як дақиқа хандаро бас кунед, бигӯед, ки шумо аз ин ҷи навъ хабардор шудед? Инро ба шумо кӣ гуфт?

— Магар п-полковник ба шумо нагуфт, ки ман шайтон хастам, на одам? Инро ӯ ба ман бисёр мегуфт ва ман дар ҳақиқат ба дудидани фикри одамон як истеъдоди шайтонӣ дорам. Ҳазрат, шумо аз боиси ман бисёр парешонхотир шуда ба танг омадаед ва маро як одами ноҳинҷор ва нодилписанд мешуморед. Шумо мехостед, ки масъалан маро ба ҷои шумо каси дигар ҳал кунад, ба ин тариқ вичдони ҳассоси шумо бисёр азоб нақашад. Ман ҳамаашро ф-фаҳмидам, дуруст аст?

— Гӯш кунед, — гуфт Монтанелли пеши ӯ нишаста, бо оҳанги бисёр ҷиддӣ, — шумо инро ба ҷи тариқ фаҳмидед? Ин ки тамоман дуруст аст. Полковник Феррари метарсад, ки рафиконатон барои гурезондани шумо дубора ҳаракат мекунанд ва ӯ мехоҳад ки аз ин кор ба ҳамон воситаҳое, ки шумо гуфтед, пешгирӣ наояд. Ҷи тавре ки мебинед, ман инро тамоман ошкоро ба шумо хабар дода истодаам.

— Ҳазрат ҳамеша бо ҳақгӯӣ ва дилсофии худ машғур буданд, — бо оҳанги кинояти талхе ҷавоб дод Гурмағас.

— Шумо албатта медонед, ки — гуфт Монтанелли, — қорҳои дунёвӣ ба фармони ман нестанд. Ман кардина хастам, на ин ки намояндаи ҳукумат; аммо ман дар ин округ нуфузи қалон дорам, ман аминам, ки полковник бе ризояти ман ё ҳеҷ набошад бе ризояти ҳомӯшонан ма

ин тадбирро ба амал оварда наметавонад. То имрӯз ман ба нақшаи ӯ мукобилат карда омадам, ӯ кӯшиш кард маро бовар кунонад, ки рӯзи маросим, яъне вақте ки мардум ба маросими мотам гун мешаванд, рафиконатон барои гурезондани шумо як балвои мусаллаҳона тайёр карда истодаанд. Ӯ амин аст, ки ин ҳаракат ба хунрезӣ меанҷомад. Шумо гӯш мекунед?

Ғурмагас, ки бо хотири парешон ба тарафи тиреза нигоҳ карда хобида буд, сӯи Монтанелли рӯ гардонда ба садои хаста гуфт:

— Бале, гӯшам ба шумост.

— Балки имрӯз ин гуфтугӯ ба шумо гаронӣ мекунад? Ман пагоҳ биёям чӣ мешавад? Кор чунон ҷиддист, ки шумо бояд ба вай бо камоли диққат нигоҳ кунед.

— Ман мехостам, ки ин кор ҳамин рӯз тамом шавад, — ҷавоб дод Ғурмагас дар ҳамон ҳолати хастагӣ, бо ҳамон оҳанг — Ман ҳар чӣ шумо мегӯед, бо диққат гӯш мекунам.

— Агар ин дуруст бошад, — давом кард Монтанелли, — агар ҳақиқатан аз боиси шумо бетартибхое, ки метавонанд ба хунрезӣ оид шаванд, рӯй додани бошанд, ба нақшаи полковник мукобил шудани ман масъулияти сахте дорад. Ба гумонам, суҳанони полковник чандон ҳам аз ҳақиқат дур нестанд. Аз тарафи дигар, ман ҳозирам чунин пиндорам, ки хусумати шахсии ӯ нисбат ба шумо то як андоза дар зехнаш таъсир дорад. Аз эҳтимол дур нест, ки ӯ дар бораи хатари эҳтимолӣ муболиға мекунад. Ҳамин ки ман ин бераҳмӣи золимонро дидам, — Монтанелли ба тасма ва занҷирҳои дар замин хобида нигоҳе кард, — саҳттар бовар кардам, ки ӯ нисбат ба шумо хусумати шахсӣ дорад. Агар ман розӣ шавам, шумо кушта мешавед, ва агар рад кунам, ҳаёти якчанд бегуноҳонро дар зерӣ хавф мемононам. Ман ин корро бисёр ҷиддӣ фикр кардам, илочи воқеаро ҷустам. Ҳам акнун ба қарори муайяне омадам.

— Яъне маро ба куштан дихеду ҷони бегуноҳонро аз таҳлука раҳонед? Ин ягона қарорест, ки ҳар як исавии некӯкор ба он меояд. «Агар дасти ростӣ ту ба худат таҳдид кунад...»¹ ва ғайра. Ман ҳатто ба дасти ростӣ ҳазрат будан ҳам лоик нестам, ва илова бар ин, ман шуморо таҳкир карда будам, — ин ягона ҳулосаи

¹ Ин суҳанҳо аз инҷил оварда шудаанд.

шаванест, ки шумо баровардаед. Оё ҳаминро ба ман муқаддимаи дароз баён кардан мумкин набуд?

Ғурмагас мисли ин ки аз ин гуфтугӯҳо безор шуда бошад, лоқайдона ва бо овози хаста гап мезад.

— Хӯш? — пурсид Ғурмагас баъд аз ҳомӯшии кӯтоӣ.

— Ман ба чӣ қарор омадани шуморо дониستم, ҳазрат?

— Не.

Ғурмагас ду даст ба зерӣ сар ниҳода бо ҷашмони мукушода ба Монтанелли нигоҳ кард: кардинал ҳам ба зер афканда ба андешаи амиқе фуру рафт ва ба ҷанҷали паҳлуи курсӣ охишта-охишта ангишт мекуфт. Ин ҳолати деринаи ӯ ба Ғурмагас шинос буд. Оқибат Монтанелли сар боло карда гуфт:

— Ман чунин рафторе кардам, ки шояд ҳеч гоҳ накарда будам. Яъне вақте ки ба ман гуфтанд, ки шумо маро дидан мехоҳед, ман қарор додам, ки ин ҷо биёям. Ӯ дар ҳама бобат ба шумо эътимод кунам.

— Эътимод ба ман?

— Ҷаноби Риварес, ман ба назди шумо на ҳамчун кардинал, на ҳамчун епископ ва на ҳамчун қози омадам. Ман ба наздашон ҳамчун инсоне, ки ба назди инсоне меояд, омадам. Ман намерӯсам, ки ҳаракати озод кардани шумо, ки полковник аз он хавф мебарад, ба шумо маълум аст ё на: ман нағз медонам, ки агар шумо дар ин бора чизе донед, ин рози пинҳони шумост ва шумо онро ба ман ошкор нахоҳед кард. Лекин шумо рафтори худатонро ба ҷои ман гузоред. Ман пир ҳастам ва шояд пас аз ин зиёд умр набинам. Ман мехостам ба ӯр бо дастхое равам, ки ба хуни касе олула нашуда бошанд.

— Магар дастҳои шумо то ҳол ба хун олула нашудаанд, ҳазрат?

Аз шундани ин суол ранги Монтанелли андаке паҳлавона, аммо ӯ худро гум накарда, оромона суҳанро давом дод:

— Ман дар тамоми умрам бар зидди зӯроварӣ ва ҷабру ситам мубориза карда омадам. Ҳамеша душманҳои ҳукми қатл будам ва дар аҳли папани собиқ борҳо ва таври қатъӣ ба трибуналҳои ҳарбӣ муқобил баромадам. Ба ҳамин сабаб аз эътибор ҳам кӯнғанамеша ва то имрӯз тамоми нуфузи ман ба омадам. Ҷаноби барон адолату шафқат ба қарор омадам.

Ман аз шумо илтимос мекунам, ки ба ростии ин суҳбатонам бовар кунед. Акнун ба ман як масъалаи душворе пеш омадааст. Агар ман ба полковник розиги надиҳам, дар шаҳр мумкин аст балвое ҳезад ва ин балво фақат аз барои наҷоти касе меҳезад, ки дини маро дашном меод ва худамро таҳқир мекард... Хуб, ин чандон аҳамияте надорад... Агар умри ин касро ба худаш боки гузоранд, вай он умрро ба бадӣ сарф мекунад, ки ба ин ман ҳеҷ шакку шубҳае надорам. Бо ин ҳама, гап дар бораи ҳаёту мамоти як нафар инсон меравад.

Монтанелли дар ҳамин ҷо каме қарор гирифта боз суҳбатро давом дод:

— Чаноби Риварес, ҳар он чи ман дар бораи қорҳои шумо медонам, шуморо ба чашми ман ҳамчун шахси бадрафтор ва дилсахте, ки аз ҳеҷ як бадӣ худдорӣ намекунад, ҷилва медиҳад. Ҳозир ҳам ман то як дараҷа дар ҳамин фикр мебошам. Аммо дар ду ҳафтаи охир ман дидам, ки шумо марди часуре ҳастед ва нисбат ба рафיקони худатон камоли садоқатро доред. Шумо ҳатто муҳаббат ва эҳтироми сарбозонро ба худатон ҷалб карда тавонистаед, ҳол он ки ин қор аз дасти ҳар кас намеояд. Ба назарам, ман дар пиндошти худам аз ҳусуси шумо каме саҳв кардаам: шумо бехтар аз он ки ба назар менамояд, ҳастед. Ман ана ба ҳамин одами дигар, одами бехтар муроҷиат мекунам, илтиҷо мекунам, ки аз рӯи вичдон, аз самими қалб ба ман гӯед: агар шумо ба ҷои ман мебудед, ҷӣ қор мекардед?

Ҳомӯшини дарозе ба миён омад, баъд Ғурмагас ба рӯи Монтанелли нигоҳ кард:

— Агар ман ба ҷои шумо мебудам, дар ҳар сурат худам ба қароре меомадаму ҷавобгарии рафторамро худ ба гардан мегирифтам ва қарордодро монанди исавихо риёкоронаву буздилона ба ўҳдан дигарон ҳавола намекардам.

Ин зарбаро Ғурмагас якбора зад ва суҳбатонии газандан пурэҳтироси вай тамоман хилофи безътиной ва локайдии пештарааш буданд, ба тавре ки вай якбора гӯе никобро аз рӯи худ канда дур андохта буд. Ў гарму ҷӯшон суҳбатро давом дод:

— Мо даҳриҳо чунин медонем, ки одам бори худро, ҳар қадар вазнин ҳам бошад, бояд худаш бардорад! Агар бардошта натавонаду ғалтад, вой ба ҳоли ў. Аммо исопараст нолишкунон аз худояш, аз авлиёҳояш ҷӯ-

ён мадад мешавад ва агар аз онҳо ба ў мададе нарасад, ў ба пешии душманонаш ҳам меравад ва душвор пайдо мекунад, то ки бори худашро ба он дӯш партояд. Магар дар иҷило тавротӣ шумо, дар ҳамаи китобҳои муқаддаси бореви риёи шумо барои ҳама гуна мавридҳо дастуруламал кам аст, ки боз шумо назди ман омадидеҳам? Ин ҷӣ қор аст! Магар бори гарони худам ба ман бас набуд, ки шумо боз ин масъуллӣ худатонро ба ман дошидеҳам? Ба Исои худатон муроҷиат кунед. Охир, ҷӣ ташвиш мекашед? Маро кушед ҳам, як нафар даҳриро мекушеду ҳалос, касеро мекушед, ки санҷиши шуморо бардошта натавонист!

Ғурмагас аз гуфтор бозистод, нафаси амиқе кашид, боз ба суҳбат давом кард:

— Боз шумо дар бораи дилсахтӣ баҳс мекунед! Шумо маро дар ин чанд дақиқа чунон азоб додед, ки ин полковники к-каллаварам як сол зӯр занад ҳам, маро ин қадар азоб дода наметавонист! Ақли ў ба ин намерасад. Он чи ки ақли ў ба он мерасад, саҳттар кашидани ҳамин тасмаҳо асту бас ва агар ҷои боз саҳттар кашидани тасмаҳо намонда бошад, тадбирҳои ў ба охир мерасанд ва ў дигар намеронад ҷӣ қор кунад. Ин хел шиканҷа аз дасти ҳар аҳмақ меояд! Шумо ҷӣ! «Лутфан ҳукми қатлатро худатон имзо кун, зеро дили нозукам намегузорад, ки ин қорро ман кунам». Ба ин хел қасофат танҳо ақли одами исавӣ мерасад, исавии ҳалим ва раҳмдиле, ки аз дидани тасмаи саҳт кашидашуда рангаш меканад! Вақте ки шумо монанди фариштаи раҳмон аз «вахшонияти полковник» дарғазаб шуда ба ин ҷо даромадед, ман мебоист пай мебудам, ки азоби ҳақиқӣ акнун сар мешавад. Чаро шумо ба ман ин хел нигоҳ мекунед? Албатта, розигӣ диҳеду ба ҳонаатон рафта наҳриятонро хӯрдан гиред. Аз боиси ин қор қирон ташвиш кашидан нест. Ба полковникатон гӯед, ки маро тирборон кунад, ё ба дор кашад, ё ки агар ҳавас дошта бошад, маро зинда ба зинда дар оташ бириён кунад. Гӯед, қорро зудтар тамом кунад.

Ғурмагасро қариб шинохта намешуд. Вай ниҳоят ғазабнок шуда буд, меларзид, вазнин нафас мекашид, дар чашмонаш мисли чашмони гурба шарораҳои қабуд медурахшиданд.

Монтанелли барҳоста ҳомӯшона ба ў нигоҳ мекард.

У сабаби таънаҳои девонавори ӯро намефаҳмид, аммо хис мекард, ки то ба ин дараҷаи дарду алам фақат касе мубтало мешавад, ки қабри ситамн беҳад кашида бошад. У ниро фаҳмиду озору таҳқирҳои аз ин пеш аз Ғурмагас ба ҳудаш расидаро афв кард.

— Ором шавед,— гуфт ӯ,— ман шуморо азоб додани набудам. Ростӣ, ман ҳеҷ ҳаёли он надоштам, ки масъулияти худамро ба шумо, ки бе он ҳам бори ғаматон ниҳоят гарон аст, бор кунам. Ҳеҷ як маҳлуки зинда маро дар ин бобат айбдор карда наметавонад...

Ғурмагас аз ҷашмонаш шарора парронда дод зад:

— Ин дурӯғ аст! Пас ба воқеаи епископшавӣ чӣ мегӯед?

— Епископшавӣ?

— Оҳо! Магар фаромӯш кардед? Фаромӯш кардан чӣ қадар осон аст! «Агар хоҳӣ, Артур, ман епископирад мекунам» гуфтагӣ кӣ буд? Ман дар нуздаҳсолагииам масъалан ба шумо пешомадаро аз ҷониби шумо ҳал карданам лозим буд! Агар ин то ин дараҷа қабех ва манфур намебуд, ман ба шумо хуб меҳандидам!

— Хомӯш шавед!— Монтанелли дод зада бо ду даст сарашро гирифт. Баъд дастҳои ӯ оқизона ба поён фуру шуданд ва ӯ охишта-охишта пеши тиреза рафта пешонии худро ба панҷара гузошт. Ғурмагас бо тани ларзон ёнда ҳаракатҳои ӯро таъкиб менамуд. Монтанелли сарашро аз панҷара бардошта бо ранги париди пеши Ғурмагас омад.

— Бубахшед,— гуфт ӯ ва мекушид, ки ҳолати оромонаи ҳарвақтаашро нигоҳ дорад,— ман бояд биравам... Ман чандон ҳам сӯҳбат нестам.— Ҷамҷун каси табирифта меларзид.

Ҳашму ситези Ғурмагас якбора фуру нишаст.

— Падре, наҳод ки шумо на...

Монтанелли худро ақиб кашида:

— Ниро ба сарам наовар...— гуфт ӯ дар охир худ ба худ,— Худовандо, ҳар чӣ ба сарам овари, овар, аммо на ниро. Ман девона мешавам...

Ғурмагас ба бозуиш таъна карда нимҳез шуд ва бо дасти дигараш дастҳои ларзони Монтанеллиро гирифт.

— Падре, оё шумо пай намебаред, ки ман ғарқ нашудаам?

Дастҳое, ки дар дасти Ғурмагас буданд, якбора сард ва қарахт гардиданд. Сукути тамоми ба миён омад.

Баъд Монтанелли ба зону афтида, бар сини Ғурмагас сар ниҳода рӯй пинҳон кард.

Вақте ки ӯ сар боло кард, хуршед ба уфук фуру рафта ва охири рушной низ дар мағриб охишта-охишта ба торики мубаллаъл мешуд. Онҳо ҳар ду — падар ва писар — вақту маҳал, ҳаёт ва марғро фаромӯш намунонд. Ҳатто фаромӯш карданд, ки дуяшон душмани якдигар буданд.

— Артур,— гуфт Монтанелли,— наҳод ки ин ту ҳастӣ? Наҳод, ки ту аз мурда зинда шуда ба ман бозгаштӣ?

— Зинда шуда бозгаштам,— ларзида такрор кард Ғурмагас. Ҷамҷун ҳамчун кӯдаки беморе, ки дар бағали модараш хобад, ба болои дастҳои Монтанелли гузошт.

— Ту бозгаштӣ... Охир ба ман бозгаштӣ!

Ғурмагас охи ҳазини кашид.

— Оре,— гуфт ӯ,— ва шуморо лозим меояд, ки барои ман мубориза кунед, ё маро бикушед.

— Ох, соқит бош, азизам! Ин ғайри чӣ лозиманд? Мо бо ту мисли ду кӯдак дар торикиҳо роҳ гум карда будему ҳамдигарро ҷину арвоҳ гумон мекардем.

Ақуни мо боз якдигарро ёфтем ва ба рӯшноӣ баромадем. Бечора бачаи ман, ту чӣ қадар дигаргун шудай! Мавҷҳои ғаму кулфат тӯро ғарқ кардаанд, охир як вақте дар ту шодӣ, ҳаёт ҷуш мезад. Артур, наҳод, ки дар ҳақиқат ин ту ҳастӣ? Ман бисёр вақт ба хоб медидам, ки боз гаштай, вале ҷун бедор мешудам, ғайр аз торики ҷизеро намедидам. Намедонам, балки ҳозир ҳам хоб дида истодааму бедор шуда боз тӯро гум мекунам. Маро бовар кунон, ки ин ҳақиқат аст, бигӯ, чӣ воқеа шуд?

— Воқеа хеле оддӣ буд: ман дар киштии тичоратӣ пинҳон шуда ба Американи Ҷанубӣ рафтам.

— Хӯш, он ҷо?

— Агар он ҷиро, ки ба сарам омад, зиндагонӣ номидан мумкин бошад, ман мезистам... Оҳо, аз бозе ки шумо ба ман фалсафа меомӯхтед, ман бисёр ҷизҳоро дарёфтам, фаҳмидам... Шумо мегӯед, ки маро дар ҳобатон дидаед... Ман ҳам шуморо хоб медидам...

Ҷамҷун ба сукути тӯлонӣ рафт.

— Хоб дидани ман дар он вақте, ки дар Эквадор дар як кон кор мекардам, воқеъ шуд.

— Кӯҳкан будӣ?

— Не, шогирди кӯҳкан будам, бо ҳамроҳини коргарони муҳоҷири хитой ҳаммоли мекардам, баракии мо дар канори фурумадгоҳи кон буд. Дар яке аз шабҳои ман ба ҳамин беморӣ, ки ҳозир дорам, гирифтӣ будам ва дар офтоби сӯзон санг мекашондам. Эҳтимол сарам чарх зада, чашмамо торикии гирифта бошад, ба назарам чунин намуд, ки шумо аз дар даромадеду дуо хонда аз паҳлӯям гузаштед, аммо ба ман нигоҳ накардед. Ман шуморо ҷеғ зада аз шумо мадад хостам, хоҳиш кардам, ки ба ман заҳр ё корд диҳед, то ки ман худамро пеш аз он ки девона шавам, бикушам... Вале шумо...

— Ман аз чехраатон дидам...

— Ман аз чехраатон дидам, ки шумо овози маро шунидед, аммо як бор ҳам нигоҳ накардед, дуоятонро хонда хонда аз паҳлӯям гузашта рафтед. Баъд аз он ки дуоятонро тамом карда салибро бўсидед, ба ман нигоҳ карда: «Артур, ба ту бисъёр раҳмам меояд, аммо ман набояд ин хиссиётамро зоҳир кунам, вагарна ӯ аз ман дарғазаб мешавад» гуфта мучассамаи Исоро нишон дод. Ман ба Исо нигоҳ карда дидам, ки ӯ хандида истодааст. Баъд ман ба худ омада, боз ҳамон барак ва фуломони беморро дидам, ва он гоҳ ҳама чиз ба ман мафҳум гашт. Ба ман равшан гашт, ки шумо ба худатон ҷалб кардани лутфу марҳамати худоятонро аз он ки маро аз он ҷаҳаннам халос карда гиред, афзал медонед. Ман инро ба хотирам супурдам. Аммо ҳозир, ки дастатон ба ман расид, якбора ҳамаро фаромӯш кардам... Охир, ман беморам. Як вақтҳо шуморо дӯст медоштам... Вале акнун миёни мо ғайр аз душмани ҳеч чизи дигар будан наметавонад. Барои чӣ шумо дасти маро медоред? Магар намедонед, ки то вақте ки шумо ба Исои худатон эътиқод доред, мову шумо душмани якдигар ҳастему бас?

Монтанелли сар хам карда дасти пурзахми Ғурма-
гастро бўсид.

— Артур, ман чӣ гуна ба ӯ эътиқод надошта бошам? Модом, ки ман эътиқодамро дар давоми ин хама солҳои мудҳиш ниғаҳ дошта омадаам, акнун чӣ наваз аз эътиқоди худ даст мекашам, дар сурате ки худо туро

— Ана акнун мекушеш.

— Ана акнун мекушед.

— Артур! — дар овози Монтанелли оҳанги даҳшат
шунда шуд, аммо Ғурмагас, гӯе ки чизе нашунда бо-
шад, суханастро давом дод:
— Биёед то охир рӯстӣ...

— Биёед то охир росткавл бошем. Ману шумо дар
ду канори чарӣ истодаем ва аз болон чари ба хамди-
вай,— гуфта Ғурмагас ба Исои чормехшуда, ки аз де-
вор овеzon буд, назар андохт,— даст кашидан на-таво-
на буд, ё ки нахохед, он гоҳ шуморо лозим меояд, ги ба
таклифи полковник розигӣ диҳед.

— Розиги диҳам? Худовандо!.. Розигӣ!.. Артур, охир ман туро дӯст медорам!

Чехраи Ғурмагас аз дард чин пайдо кард.

— Шумо киро бештар дӯст медоред: маро ё ан
вайро?

Монтанелли оҳиста бархост. Рӯҳи ӯро ваҳшате ф
ро гирифта буд. Чунин менамуд, ки ӯ гуё торафт харо
тар, сусттар, пиртар ва монанди баргҳои сармоза
пажмурдатар шуда истодааст.

Хоби ширин анҷом ёфта ва ӯ боз дар зулмат афт
да буд.

— Артур, ба ман ақаллан каме раҳм кун!

— Магар шумо ба ман раҳм кардед, вақте ки дурӯғ шумо маро оқибат ба меҳнати ғуломонаи лаблабузорҳои зангиён андохт? Ҳатто вақте ки ман инро ба шумо ме-
гӯям, баданатон аз даҳшат меларзад... Оҳ, шумо тақ-
водорони нармдил! Худоятон ҳаминро меписандад, ки
шумо аз гуноҳони худ тавба гӯеду ҷони ширинатонро
ҳифз кунед, писаратон бошад мурад, мурдан гирад. Шу-
мо мегӯед, ки маро дӯст медоред... Оҳо! Ин дӯстдорин
шумо ба ман хеле гарон афтод! Наход шумо ҳаёл меку-
нед, ки ҳаман хотираҳои мудхишамро аз зехни ман хат-
зада, маро бо як навозиш ба Артури пештара баргар-
донида метавонед? Наход ман метавонам фаромӯш ку-
нам, ки дар бошишгоҳҳои ифлоси дуздон ва роҳзанон
табақшӯй ва ба даргоҳи фермерҳои ночинс, ки аз чор-
поёни худашон ҳам бадтаранд, оғилрӯбӣ кардаам? Оё
фаромӯш кунам, ки дар циркҳои кулоҳҳои масҳарагӣ пӯ-
шида масҳарабоз шудаам ва дар ҷангандозини говмеш-
ҳо аз қафои говмешбозон ҳамчун ятимаки онҳо даво-

дав кардаам? Ба ҳар як зангире, ки розӣ бошад, маро ба ғуломӣ қабул кунад, ғулом шудаам — наҳод инро фаромӯш кунам? Ман гурусна будам ва ҳама маро поймол мекарданд, ҳама ба рӯи ман туф мекарданд, ман ғадой мекардам ва қасон як порча нирӯ ба ман хайф дида, ба сағашон меоданд. Оҳ чаро ман ҳаман нирӯ ба шумо нақл карда истодаам! Магар ман он ҳама даҳшатхоеро ки дастӣ шумо маро ба қайри онҳо андохта буд, ба шумо нақл карда метавонам? Аммо акнун шумо лофи дӯстдорӣ мезанед. Ин дӯстдорӣ шумо ба чӣ микдор аст? Оё шумо ба хотири ин дӯстдорӣ аз худоятон рӯ гардонда метавонед? Чаро шумо Исоро аз ман дӯсттар медоред? Аз барон он ки дастҳои ӯ меҳкӯб шудаанд? Магар шумо ӯро аз барон дастони шиқофгардидаш дӯст медоред? Пас ба дастҳои ман нигоҳ кунед! Ба ин ҳам нигоҳ кунед, ба ин ҳам, ба ин ҳам...

Гурмагас куртаашро пора карда, нақши захмҳои даҳшатангезеро, ки дар баданаш буд, нишон дод.

— Падре, ҳудои шумо фиребгар аст! Ба захмҳои ӯ бовар накунад, ба азоб кашидани бовар накунад — ҳамааш дурӯғ! Дили шумо аз рӯи адолат бояд ба ман тааллуқ дошта бошад! Падре, дар дунё азобу қулфате намондааст, ки ман аз боиси шумо накашида бошам. Оҳ, агар шумо ҳаман он чиро, ки аз сарам гузаронидаам, медонистед! Бо вучуди ин ман нахостам бимирам! Ба ҳамааш тоб оварда, аз сар гузаронидам, диламро бо сабру тоқат обутоб додам, зеро меҳостам ба зиндагӣ баргашта бо ҳудои шумо биҷангам. Ин мақсад сипари ман буд ва ман ҳар гоҳ ки девонагӣ ва марг маро таҳдид мекард, диламро бо ин сипар муҳофиза менамудам. Ана акнун ман ба зиндагӣ баргашта, ба ҷои ҳудам боз он шаҳиди дурӯғиро мебинам, ки гӯё ба тахтаи салиб меҳкӯб шуда ва дар ин ҳолат ҳамагӣ шаш соат монда, баъд аз он аз нав зинда шуда будааст. Падре, маро панҷ сол пай дар пай меҳкӯб мекарданд, вале ман ҳам дубора зинда шудам. Пас акнун шумо бо ман чӣ кор мекунед? Чӣ кор мекунед бо ман?...

Овози ӯ канда шуд. Монтанелли мисли ҳайкали сангин ё ҳамчун мурдан аз тобут хезондашуда менишаст. Ибтидо вай аз дидани яъсу алами Гурмагас ҳамчун узве, ки аз зарби ҷӯб ба ларза дарояд, меларзид, аммо акнун ларзиши ӯ барҳам хурда, асаре аз он боқӣ намонд.

Пас аз сукути давомноке ӯ бо овози хомӯшонан бечора ба гуфтор омад:

— Артур, равшантар гап зан, ту чӣ меҳоҳӣ? Ту метарсонӣ, фикри маро дарҳам барҳам кардӣ. Ту аз ман чӣ талаб мекунӣ?

Гурмагас рӯи мурдавор берангашро ба ӯ гардонид: — Ман ҳеҷ чиз талаб намекунам. Меҳру муҳаббатро ки бо зӯри талаб мекунад? Шумо ихтиёр доред, ки аз дун мо якеро, ки барон шумо азизтар бошад, интихоб кунед.

— Ман намефаҳмам, — ҳастахолона гуфт Монтанелли, — чӣ гуна интихоб? Охир, гузаштaro тағйир дода намешавад-ку.

— Шумо бояд аз мо якеро интихоб кунед. Агар шумо маро дӯст доред, аз гардани худ ин салибро гирифта партоед бо ман биравед. Рафиқонам боз ҳаракатдоранд, ки маро озод кунанд, шумо иқтидори ба онҳо ёрӣ додан доред. Сониян, вақте ки мо аз сарҳад гузаштем, шумо ошкоро эътироф мекунед, ки ман писари шумоям. Вале агар меҳри падарин шумо барон ин кор қарамӣ кунанд, агар ин бути ҷӯбин барон шумо аз ман арҷмандтар бошад, рафта ба полковник розигии худатонро маълум кунед. Фақат зудтар бираведо маро аз ин шиқанҷа начот диҳед. Азоби ман бе он ҳам қам нест.

Монтанелли сар боло кард. Талаби Гурмагас акнун ба ӯ равшан гардида буд.

— Ман ба рафиқони ту ёрӣ дода метавонам, Аммо... бо ту рафтани ман ғайри мумкин аст... ман қашш ҳастам.

— Ман аз қашш ҳеҷ гуна марҳамат қабул намекунам. Дигар созишу муросо даркор нест, падре! Азобу қулфатхое, ки аз созишу муросоҳо қашидаам, ба ман бас аст. Шумо ё аз рӯҳонияти худатон дармегузаред, ё аз фарзандатон.

— Ман чӣ тавр аз ту дармегузарам, Артур?! Чӣ тавр аз ту дармегузарам?

— Пас шумо аз худоятон даргузаред. Ё вай, ё ман. Якеро интихоб кунед. Наҳод, ки шумо муҳаббататонро ду қисмат карда, нисфашро ба ман ва нисфи дигарашро ба худоятон диҳед? Ман резачини дастархони вай будан намеҳоҳам. Агар шумо бо вай бошед, пас бо ман нестед.

— Артур, Артур! Охир ту... наҳод ки ту дили маро

202
лора-пора кардани бошӣ?! Наход ки ту меҳохӣ маро девона кунӣ?

Гурмагас мушташро ба девор зада такрор кард:
— Якеро интиҳоб кунед!

Монтанелли коғазпораеро, ки дар бағалаш пинҳон медошт, бароварда гуфт:

— Бубин.

«Ман шуморо мисли худо мепарастидам. Лекин ҳудо бути сафолинест, ки онро бо чакуш зада шикастан мумкин аст, шумо бошед, бо дурӯғи худатон тамоми ҳаёти маро дарҳам шикастед».

Гурмагас хандакунон коғазро пас гардонд.

— Нуздаҳсолагӣ чӣ синни ачибест! Дар он синну сол чакушро гирифта бутро зада шикастан бисёр осон менамояд. Ин кор ҳозир ҳам осон аст, аммо ҳозир худ ман ба зерн чакуш мондаам.

— Ихтиёр ба туст,— гуфт Монтанелли.— Кӣ медонад, балки ман ҳам дар ҷои ту ҳамин тавр сангдил мебудам. Он чиро, ки ту талаб мекуни, ман қабул карда наметавонам, Артур, вале ман кореро, ки аз дастам меояд, мекунам. Ман ёрӣ дода туро мегурезонам ва ҳар гоҳ, ки ту аз хатар растӣ, ба ман дар кӯхсор фалокате рӯй медиҳад, ё ки ман шаб ба ҷои доруи хоб сахван захр менӯшам — кадомаш ки ба ту маъкул бошад. Дигар ҳеҷ коре аз дастам намеояд. Ин гуноҳи бузург аст, вале ман умедворам, ки худованд ин гуноҳи маро хоҳад бахшад. У бахшояндатар, меҳрубонтар аз он аст ки...

Гурмагас дастҳояшро дар ҳаво ҳаракат дода дод зад:

— Оҳ, ин токатшикан аст! Токатшикан! Ман ба шумо чӣ кардам? Шумо чӣ ҳақ доред, ки дар боран ман ин тавр фикр кунед? Магар ман аз шумо ниқор гирифтаниам? Наход нафаҳмед, ки ман шуморо наҷот додан меҳоҳам? Наход шумо ҳис намекуед, ки ман бо шумо бо забони меҳру муҳаббат гап зада истодаам?

У дасти Монтанеллиро гирифта бо бўсаҳои гарм ва оби дидааш тар кард.

— Падре, биёед ҳамроҳ равам! Бо ин олами бутҳои сафолин шумо чӣ пайванде доред? Охир, онҳо лошан асрҳои гузаштаанд! Охир, онҳо ҳама саросар пӯсидаанд, аз онҳо бӯи чирку фасод меояд! Дур шавед аз марази тоунии калисо, биёед, ман шуморо ба олами пур аз нуру сафо барам. Падре, ҳаёт бо мост, ҷавонӣ бо мост!

Мо ҳамешабахорем, мо ояндаи башариятем! Падре, субҳи саодат наздик ба дамидан аст, нахот шумо намехоҳед, ки хуршед бар сари мо тобон шавад? Бедор шавед, то ки хобҳои даҳшатнок фаромӯш шаванд! Бедор шавед, мо зиндагиро аз сар мегирем! Падре, ман шуморо ҳамеша дӯст медоштам, ҳатто дар он дақиқае, ки шумо ба ман зарбаи кушанда задед, дӯст медоштам! Наход, ки шумо маро боз як бор кушед?

Монтанелли дастҳояшро аз дасти Гурмагас даррабуд.

— Худовандо, ба ман раҳм кун!— нидо андохт ӯ.— Артур, чашмонат айнан чашмони модарат. Ту ба модарат хеле монанд ҳастӣ! Чашмонат ҳам мисли чашмони ӯ!

Хомӯшии амиқ ва дуру дароз ба миён омад. Ҳар ду дар торикии ғамфзо, дар ҳоле, ки дилхошон аз ваҳшат афсурдаву сард гашта буд, ба ҳамдигар чашм дӯхта буданд.

— Ягон чиз гӯй ба ман,— бо овози нимшунаво гуфт Монтанелли, охир, ягон умеди ба ман бидеҳ!

— Не. Ба ман зиндагӣ танҳо барои он даркор аст, ки ба муқобили калисо муқориза кунам. Ман одам нестам, теғ ҳастам. Агар шумо ба ман ҳаёт бахшед, ҳамин теғро ба кор даровардагӣ мешавед.

Монтанелли рӯ ба мучассамаи Исои чормехшуда гардонд.

— Худовандо! Ту мешунавӣ?..

Овози ӯ дар сукути амиқ гум шуда рафт. Ҷавобе нашуд. Дар вучуди Гурмагас боз деви истехзо бедор шуд:

— Б-баланд-тар ҷеғ занед! Эҳтимол худоятон хоҳида бошад!

Монтанелли, гӯе ки ӯро зада бошанд, таконе хӯрд. Ӯ як дақиқа ба пеши пой худ нигоҳ карда рост истод ва сипас ба канораи бистари Гурмагас нишаста рӯяшро бо ду дасташ пӯшонду фиғон бардошт. Гурмагас ба маънии ин гирьяву фиғон сарфаҳм рафта, раъша бар андомаш афтод. Ба пешонинаш араки сард дамид. Ӯ кӯрпаро ба сараш кашид, то ки он гирьяву фиғонро нақунавад. Магар ҳамин бас нест, ки ӯ мемирад, дар ай-шунавад. Магар ҳамин бас нест, ки ӯ мемирад, дар ай-шунавад. Магар ҳамин бас нест, ки ӯ мемирад, дар ай-шунавад. Магар ҳамин бас нест, ки ӯ мемирад, дар ай-шунавад.

Гирьяву фиғонро имкони боздоштан набуд. Фиғон дар гӯшҳояш ҷарангос мезад, танини он ба ҷигараш, ба мағзи устухонаш мерасид.

Монтанелли ҳамона мегирист ва сиришки ӯ аз байни панҷааш мерехт.

Нихоят ӯ хомӯш шуда, кӯдаковор чашмонашро бо рӯмолчааш пок кард. Рӯмолча ба замин афтод.

— Дигар мо сухане надорем, ки ба ҳамдигар гӯем, — гуфт ӯ, — Ту фаҳмидӣ?

Гурмагас лоқайдона ҷавоб дод:

— Оре, фаҳмидам. Ин айби шумо нест. Худон шумо гӯрусна аст, ба ӯ ғизо доданатон лозим.

Монтанелли ба вай рӯ гардонд. Ва сукуте, ки ҳукмфармо шуд, аз сукути қабре, ки бояд ба қарибӣ барои яке аз онҳо кофта мешуд, даҳшатноктар буд. Хар ду монанди ошику маъшуке, ки ба зӯрӣ аз ҳам ҷудо карда шудаанд аз ғави дар байнашон басташуда гузаштан наметавонанд, хомӯшона чашм бар чашми ҳамдигар дӯхта буданд.

Нахуст Гурмагас чашм барканд. Ӯ бо тамоми ҷисму ҷонаш фуру афканда шуда, рӯяшро пинҳон кард. Монтанелли фаҳмид, ки ӯ бо забони ҳол: «Бирав» мегӯяд.

Кафо гашта, аз яккаҳона берун рафт.

Пас аз дақиқае Гурмагас аз қат ҷаста фаръед кард.

— Ман ба ин тоқат карда наметавонам! Падре, баргардед! Баргардед!

Дар пӯшида шуд. Вай донист, ки қор тамом шуд, ба деворҳои яккаҳона як назари тӯлонӣ андохт.

Дар беруни ҳабсхона тамоми шаб алафу сабзаро, ки ба зудӣ бояд аз зарби ҳелҳои оҳанин пажмурда мешуд, боди насим ба ҷунбишу садо меовард. Тамоми шаб Гурмагас ғарибу танҳо дар торикӣ мегиристу менолид.

БОБИ ҲАФТУМ

Суди ҳарбӣ пагоҳии рӯзи сешанбе барпо гардид.

Ин як қори бисёр кӯтоҳ ва оддӣ буд. Қор бо як расмияти хушк, ки бештар аз бист дақиқа вақтро нагирифт, ҳал карда шуд. Вақти бисёр сарф кардан лозим набуд. Ба химоя роҳ дода нашуд: шохидон бошанд, танҳо иборат аз ҷосуси захмдоршуда, офицер ва якчанд нафар сарбозон буданд. Ҳукм пешаки тайёр шуда буд. Монтанелли ба таври ғайрирасмӣ ризояти матлубро дода буд. Бо судьяҳо: полковник Феррари, як нафар офицери сарбозони маҳаллӣ ва ду нафар офицери гвардияи папа

қори зиёде намонда буд. Айбнома бо салои баланд хонда шуд. Шохидон гӯвоҳии худро доданд. Ҳукмнома имзо ва бо тантанавӣ лозима ба маҳкум хонда дода шуд. Гурмагас хомӯш истода гӯш кард ва ҷун ба ӯ тақлиф карданд, ки аз ҳукуки гуфтани сухани охирии истифода намояд, ӯ нафратомез даст афшонд, ки яъне намехоҳад. Гурмагас рӯмолчаи дар яккаҳона аз дасти Монтанелли афтидаро, ки дар зерӣ куртааш пинҳон карда ва шаб ҳама дар болои он гирифта буд, бароварда, ҳамчун як ҷизи зинда мебӯсид. Дар чехраи рағбпаридан ӯ нишони ҳаёт дида намешуд, ӯ аз ҳол рафта, ҳастаю афғор гашта, дар чашмонаш асари сиришк намоён буд. Ҷумлаи «тирборон карда шавад» ба ӯ чандон таъсире накард. Вакте ки ин ҷумла аз даҳони ҳовандан ҳукмнома шунида шуд, Гурмагас танҳо снэхии чашмонаш васеътар шуду бас. Ҷун расмӣ анҷом ёфт, полковник ба сержант фармуд:

— Маҳкумро ба яккаҳона баред.

Сержант, ки худро базӯр аз гиристан нигоҳ дошта истода буд, ба китфи хайкали беҳаракати Гурмагас даст расонд. Гурмагас андак ларзида ба ӯ нигоҳ кард.

— Хо! Ман фаромӯш кардаам, — гуфт ӯ.

Дар қиёфани полковник нишонае аз тараҳхум надида, дор гашт. Полковник чандон ҳам шахси бадкину баддил набуд, вай аз роле, ки дар қанд ҳафтаи охир бозӣ мекард, ботинан хичил буд. Холо ӯ тайёр буд, ки ба маҳкум хурд-хурд гузаштҳо кунад. Дастҳои азрақилан Гурмагасро дида гуфт:

— Ӯро ба занҷир набанданд ҳам мешавад. Ба яккаҳонаи пештарааш бурда монед. — Сипас ӯ ба ҷияни худаш рӯ оварда изофа кард: — Яккаҳонае, ки бандии маҳкуми қатл бояд дар вай нишинад, аз ҳал зиёд нам ва торик аст. Ба ҳаман расму русуми хушк рӯя кардан шарт набудагист!

Полковник хичолатомез сулфае карду якбора сержантро, ки бо маҳкум аз зали суд берун мерафт, ҷеғ зад:

— Сабр кунед, сержант! Ман ба вай гап дорам.

Гурмагас наҷунбида истод. Зохиран, овози полковникро намешунид.

— Балки шумо ба дӯстон ё хешонатон супорише дошта бошед?.. Гумон мекунам, ки шумо хешу табор доред?

Суоли ӯ бечавоб монд.

Фикр кунед ва баъд ба ман ё ба рӯхонии тавба-
диҳанда гӯед. Ман худ ба иҷрои супоришоти шумо му-
тасаддӣ мешавам... Бехтар ки супоришоти худатонро ба
рӯхонӣ маълум кунед. Ӯ тамоми шаб назди шумо мемо-
над. Агар боз ягон талабе дошта бошед...

Ғурмагас чашм боло кард.

— Ба рӯхонӣ гӯед, ки ман танҳо будан меҳоҳам.
Ман на дӯсте дорам ва на супорише.

— Лекин рӯхонӣ ба шумо бояд тавба диҳад.

— Ман даҳрӣ ҳастам. Фақат ҳаминро меҳоҳам, ки
маро осуда гузоранд.

Ӯ ин суҳанонро бо садон ором ва паст, бе ҳеҷ қаҳ-
ру тундӣ гуфта равон шуд. Аммо боз дар дами дар қа-
рор гирифт:

— Боз як гап ба хотирам омад, полковник. Аз шу-
мо як илтимос дорам. Пагоҳ вақти иҷрои ҳукм амр ку-
нед, ки чашми маро набанданд, ман тамоман ором ме-
истам.

Дар субҳидами рӯзи чоршанбе Ғурмагасро аз ҳабе-
хона берун бароварданд. Лангунӣ ӯ аз ҳарвақта бештар
буд; ӯ ба зӯр роҳ мерафт ва ба дасти сержант бо ниҳо-
яти вазнинӣ такъя мекард.

Осори аҷзу маъюсӣ чехраи ӯро тарк карда буд. Ваҳ-
шате, ки дар сукути шаб ӯро пахш мекард, хоб дида-
хо, ки ӯро ба олами зулмат меандоختанд, бо ҳамроҳии
шаби тор нопадид гаштанд. Хамин ки офтоб баромаду
Ғурмагас дар муқобили душманонаш рӯёруй қарор ги-
рифт, продааш ба ӯ боз гашт ва ӯ дигар аз ҳеҷ чиз на-
метарсид.

Шаш нафар тирандоз, ки барои иҷрои ҳукм таъин
шуда буданд, дар муқобили деворе, ки бар вай печак
печида буд, саф кашиданд. Ин ҳамон девори фуруни-
шаста ва футуррафтае буд, ки Ғурмагас дар ҳамон ша-
би гурези нобарораш аз вай худро ба зер андохта буд.
Сарбозон агарчи ба дасташон милтиқ буд, худро аз
гирья базӯр нигоҳ медоштанд. Онҳо бо чунии фикре, ки
бояд Ғурмагасро бикушанд, созиш карда наметавонис-
танд. Ин одами бозарофат, мардона ва хурраму хандон
шӯълаи хуршеде буд, ки ба ҳаёти якнавохтӣ онҳо тофта

бух, ба ақилӣ кушта шудани ӯ, кушта шудани ба да-
сти ӯҳо, дар назарашон мисли он буд, ки хуршеди то-
бон якбора хомуш гардид.

Зеро дарахти анҷир қабри Ғурмагас дахон во карда
мунтазир ӯ буд. Ин қабр шабона бо дастҳои маҷбур
кофта шуда буд. Ғурмагас дар аснои гузаштани аз
пахлуи қабр ба чуқурии торик ва алафи пажмурдан қа-
нори он назар андохта табассуме кард ва нафаси ами-
қе кашида аз бӯи хоки навқанда лазаат бурд.

Сержант дар наздикии дарахти анҷир қарор гирифт.
Ғурмагас бо табассуми хуррамона ба атрофи худ нигоҳ
карда пурсид:

— Ман дар ҳамин ҷо истам, сержант?

Сержант ба аломати тасдиқ сар чунобид. Мисли ин
ки чизе дар гулӯяш дармонда бошад, ӯ калимае ҳам
гуфтан наметавонист, агарчи ҳатто ҳаёту маматаш ба
гуфтани суҳане вобаста мебуд. Полковник Феррари ва
ҷияни ӯ лейтенант, офицери дастан сарбозон, инчунин
духтур ва як нафар рӯхонӣ ҳозир буданд.

Онҳо пеш омаданд ва кӯшиш мекарданд, ки аз ни-
гоҳи бо лабханду густохонаи Ғурмагас сипоҳгарии худ
ро аз даст надиханд.

— Салом, ҷ-чанобон! Оҳо,— ба тарафи рӯхонӣ гуфт
Ғурмагас,— тақсирам ҳам имрӯз барвақт хестаанд-ку!
Қайфу ҳол, капитан? Мулоқоти имрӯзаамон ба шумо аз
пештара хуштар аст, ҳамин тавр не? Мебинам, ки да-
сти рости шумо ханӯз латтабанд аст. Агар он вақт да-
стам каме хато намехӯрд, дастатонро ҳолати бастан на-
мебуд. Ин ҷавонмардон, албатта, аз ман ҷолоктар хо-
ҳанд буд... Хамин тавр не, дӯстон?— ӯ ба чехраҳои сар-
бозон чашм давонда изофа кард:— Ин дафъа ба латта-
бозон чашм давонда изофа кард:— Ин дафъа ба латта-
бандӣ ҳолат намешудагист. Хӯш, чаро табъатон ин ҳеҷ
диҳира? Далер бошед! Хунари мерганиатонро нишон ди-
ҳед. Ба наздикӣ коратон чунон бисёр мешавад ки, ман
намедонам, аз ӯҳдааш мебаромада бошед ё не. Пешакӣ
машқатонро расо карда гиред.

Рӯхонӣ ба наздиктари Ғурмагас омад, дигарон ба-
рои ин ки дуи онҳоро танҳо гузоранд, худро ақибтар
кашиданд.

— Фарзандам!— гуфт рӯхонӣ,— ба зудӣ дар пешго-
ҳи офаридгоратон ҳозир мешавад. Охири дақиқаҳои
умратонро, ки барои тавба кардан аст, аз даст надихед.
Худатон фикр кунед, ки бе тавба аз гуноҳон, бо дилан

пуркахру синтез мурдан чи кадар дахшатнок аст! Харгоҳ ки банда дар пешгоҳи козиюлқуззот ҳозир шуд, тавба кардан дер мешавад. Наход ки шумо ба даргоҳи ӯ бо лабханди шӯҳӣ ҳозир шавед?

— Оре, бо лабханди шӯҳӣ, таксир! Ба назарам, шумо хато мекунед. Харгоҳ ки навбат ба мо расад, мо ба ҷои милтиқҳо тўпро ба кор меандозем ва он гоҳ шумо хоҳед дид, мо чи навъ шуҳӣ мекунем.

— Тўп? Эӣ бадбахт, магар намебинед, ки худ дар лаби асфалассофилин истодаед?

Гурмагас аз болои китфи худ ба қабри кофташуда нигоҳ кард.

— Таксир, г-гумон мекунед, ки чун маро ин ҷо гурондед, аз ман абади ҳалос мешавад? Шояд ба болои гурам санги гароне ҳам хобонанд, то ки ба «пас аз се рӯз»^{*} зинда шудани ман монев шуда бошанд. Хотирчамъ бошад, таксир! Ман ба мўъҷизоти арзонбаҳои шумо ҳалал намерасонам. Дар гурам ором мехобам. Вале ҳамин тавр бошад ҳам мо тўпхоро ба кор хоҳем андохт!

— Ё парвардигори бахшоянда! — хитоб кард рӯҳонӣ. — Гуноҳи ин бадбахтро бубахшой!

— Омин! — бо овози ғафе гуфт офицер. Полковник Феррари ва ҷияни ӯ порсоёна хоч кашиданд.

Рӯҳони чун дид, ки пандаш судманд нашуд, сари таассуф ҷунбонида ва дуоеро зери лаб хонда аз ӯ дур шуд. Сипас тайёрии кўтоҳу оддӣ ба осонӣ дида шуду Гурмагас ҳудаш дар ҷои даркорӣ истод ва факат як бор барои он ки шуои сурху зарди офтоби пағохониро дида монад, сар ба он сў гардонд. Ӯ такроран хоҳиш кард, ки чашмашро набанданд ва полковник ҳам маҷбур гардид, ки ба талаби ӯ рози шавад. На Гурмагас ва на полковник фикр накарданд, ки дар ин сурат сарбозон ба ҷи ҳолати душворе хоҳанд афтод.

Гурмагас бо табассум ба сарбозон нигоҳ мекард. Дастҳои милтиқдор ларзиданд.

— Ман тайёрам, — гуфт маҳкум.

Лейтенант бо як изтиробӣ ботинӣ пеш баромад. Ӯ то ҳол як бор ҳам ба тирборон кардани маҳкум фармон надода буд.

— Тайёр шавед!.. Нишон гиред! Оташ!

Гурмагас сабук калавиду лекин нағалтид. Як тири

^{*} Хоч кашидан — ба расми ибодат ангуштони дастро бар синнаву пешонию китфҳо расонидан (дар дини исавӣ).

бо дасти ноустувор паррондашуда ҷақкаи ўро андак ҳарошида гузашт. Якчанд катра хун ба галстуки сафеди ӯ ҷақид. Як тири дигар ба болотар аз зонуяш расид. Вакте ки дуд пароканда шуд, сарбозон диданд, ки ӯ ҳа-нўз ҳам табассумкунон истода бо дастҳои маҷруҳаш хуни ба руҳи шоридаро пок мекунад.

— Бад нишон гирифтед, бародарон! — гуфт Гурмагас. Садон равшану буррои ӯ дили сарбозони аз таре шахшуда истодаро реш кард. — Ку боз як бор парронед!

Дар сафи сарбозон ҷунбиш ва гур-гури парешонхона бо дасти ӯ, балки бо дасти шарикаш парронда хоҳад шуд, ҷои дигарро нишон мегирифт. Гурмагас бошад, ҳамоно рост истода буду ба онҳо нигариста табассум мекард. Кори пурхавлро аз сари нав шурў кардан лозим шуд. Куштор ба кину азоби нодаркор табдил ёфт. Сарбозонро дахшате фаро гирифт. Онҳо милтиқҳояшонро поён фуруварда дашномҳои пурхашми офицерро мешунданду бо чашмони пурҳарос ба касе, ки аз тирборон намерурад, нигоҳ мекарданд.

Полковник ба онҳо таҳдиди мушт мекард, онҳоро ба шитоб меандоخت, ҳудаш фармони тирандозӣ меод. Худи ӯ низ саросема шуда монда буд ва ба ин хайкали ҳавлангезе, ки бояд галтаду лекин намеғалтид, ёрон нигоҳ кардан надошт. Вакте ки Гурмагас ба вай гап зад, аз овози масҳараомезаш полковникро ларза гирифт:

— Шумо як дастан ханўз машқнидидаро ба ин ҷо овардаед, полковник! Акнун ҳуди ман фармон медиҳам: шояд ман беҳтар аз офицер ба онон фармон диҳам... Хой, азаматҳо, милтиқхоро баландтар доред! Хой, ту, ки дар тарафи чап истодаӣ, ба ту ҷи шуд? Дар дасти ту милтиқ аст, на оташков! Хўш, тайёр шудед? Сар ку-нед! Як... ду!..

— Оташ! — гўён полковник ба пеш ҷаҳида гапи Гурмагасро катъ кард.

Одам ҳудаш ба тирборон шудани ҳудаш фармон медиҳад?! Ба ин токат кардан мумкин набуд. Аз нав тирандозихон бетартиб рўй дод. Сарбозон ба як тудан ларзону ҳаросон табдил ёфта, ба ҳамдигар нигоҳ мекарданд, ҳатто яке аз онҳо тир ҳоли накарда милтиқашро ба замин партофт ва ба зону афтида, оҳ кашида: «На-метавонам, наметавонам!» мегуфт.

Дуд дар шўълан офтоби сахаргоҳи пароканда шуд.

Онҳо диданд ки Ғурмагас ғалтид, ҳамчуни диданд, ки ӯ намурдааст. Дар дақиқаи аввал солдатҳо ва офицерҳо дар ҷоҳои истодашон ба ҷасади хунолуди мудҳише, ки тапидаву печутоб хӯрда ҷон меканд, нигоҳ мекарданд.

Духтур ва полковник ғуррида худхошоиро ба сӯи ӯ афканданд, зеро ӯ ба як зону нимҳез шуда боз ба сарбозон нигоҳ мекард ва боз механдиду мегуфт:

— Боз нашуд! Ку, аз нав... боз як бор, дӯстон! Шояд ин дафъа...

У калавида паҳлунокӣ ба рӯи алаф ғалтид.

— Мурд?— пурсид полковник дар ҳолате ки нафасашро рост карда наметавонист.

Доктор рӯи ду зону истода, дасташро ба болои куртаи ба хун оғуштаи Ғурмагас гузошта охиста гуфт:

— Мурдагӣ барин... Худоро шукр!

— Худоро шукр,— такрор кард полковник.— Хайрия!

Додарзодан ӯ дасташро ба остини вай расонда гуфт:

— Амак, кардинал омаданд, дар дами дарвоза истодаанд, даромадан мехоҳанд.

— Чӣ? Не, мумкин нест... Ман иҷозат намедихам!— Посбонон чаро ба ӯ роҳ додаанд? Ҳазрат...

Дарвоза кушода ва пӯшида шуд. Монтанелли аллакай даромада бо ҷашмони ваҳшатзада ба пеши пой худ нигоҳ карда истода буд.

— Ҳазрат! Илтимос мекунам... ин ходисаи ғамангезро дидани шумо раво нест... Ҳукм ҳамин дақиқа иҷро карда шуд...

— Ман омадам, ки ба вай нигоҳ кунам,— гуфт Монтанелли.

Ҳатто дар ҳамин лаҳза ҳам овоз ва киёфаи ӯ полковникро дар хайрат гузошт. Монтанелли гӯе ки дар ҳолати хоб роҳ мерафт.

— Худовандо!— нидо кард баногоҳ яке аз сарбозон.

Полковник зуд ба акибаш нигоҳ кард.

Ҳанӯз ҳам зинда!

Ҷасади ба хун оғушта дар рӯи алаф боз ҷунбид, тапид.

Духтур ба замин диққат нишаста сари ӯро ба зонуи худ гузошт.

— Зудтар!— фаръёд зад ӯ.— Зудтар тамои кунед, ваҳшиҳо! Инро тоқати дидан нест!

Хун бар панҷаи дасти духтур мешорид. Духтур ҷис-

ми дар тапиши ҷонкаш бударо ба зӯр нигоҳ дошта, мададхоҳон ба атрофаш саросема менигарист. Дар ин дам рӯхонӣ ҳам шуда солибро ба лаби Ғурмагас гузошт:

— Ба номи худо ва пайғамбар...

Ғурмагас ба зонуи духтур такя карда, нимҳез шуда, ҷашмонашро калон кушода ба солиб нигоҳ кард. Баъд охиста дар миёни сукути лаҳадмонанд дасти рост тирхӯрдашро боло карда солибро тела дода фирис-ғи хун монд.

— Падре.. акнун... худоятон қонеъ шуд?

Сари ӯ ба кафи дасти духтур афтод.

— Ҳазрат!

Чун Монтанелли наҷунбида дар ҷояш истодан гирифт, полковник Феррари бо овози баланд такрор кард:

— Ҳазрат!

Монтанелли сар боло карда аз духтур пурсид:

— Ҷ мурд?

— Мурд, ҳазрат... Биравед, хоҳиш мекунам, дуртар биравед. Ин як манзараи ҳавлноқ аст.

— Мурд,— такрор кард Монтанелли ва ба рӯи Ғурмагас нигарист.— Мурд...

— Қасе ки даҳҳо тир хӯрд, намурда чӣ кунед?— бо нафрат гуфт лейтенант.

Доктор дар ҷавоби ӯ пичиррос зад:

— Ҳазрат, зоҳиран, аз дидани хун ба изтироб афтоданд.

Полковник саҳт аз бағали Монтанелли гирифт:

— Ҳазрат, беҳтар ки ба вай нигоҳ накумед. Иҷозат диҳед, ҳампешаатон шуморо то хона бурда монанд.

— Бале... Ман меравам.

У аз ҷасади оғушта ба хун охиста рӯ гардонда, пеш-пеши рӯхонӣ ва сержант баромада рафт. Дар пеши дар қадамашро суи карда, ҳамон нигоҳи ҷун сурат шах шудамондашро ба қафояш афканду гуфт:

— Ҷ мурд...

Пас аз ҷандин соат Марконе ба хонаи воқеъ дар нишеби теппа рафт, то ба Мартини гӯяд, ки ҳаёти худро фидо кардани ӯ лозим нест.

Тайёри барои дуҷумбора гурезондани Ғурмағас ба охир расида буд; ин дафъа нақша бисёр содда буд.

Қарор дода буданд, ки сахари дигар, вақте ки маросими динӣ дар пеши қалъа барпо мегардад, Мартини аз даруни издиҳони мардум баромада ба сӯи полковник тир холи мекунад. Дар хангоми шӯру ҳаяҷоне, ки бояд албатта рӯй диҳад, бист нафар одами мусаллаҳ ба қалъа ҳуҷум меоваранд ва ҳар касро, ки пеши роҳашонро мегирад, парронда, посбонхоро ба кушодани дари яккаҳона маҷбур карда, Ғурмағасро гирифта мегурезанд. Аз пеши дарвоза бо ҷанги тирпарронии ақиб мераванд ва дар ин вақт дастаи дуҷуми контрабандистҳо Ғурмағасро ба паногоҳе, ки дар кӯҳсор воқеъ аст, бурда мерасонад.

Танҳо Ҷемма дар он гурӯҳи хурди ҳалоскорони Ғурмағас аз ин нақша беҳабар буд. Бо хоҳиши Мартини нақша аз Ҷемма махфӣ нигоҳ дошта мешуд. «Дили хонум ба ин тоқат карда наметавонад» — мегуфт ӯ.

Вақте ки контрабандист аз дари боғ даромад, Мартини зуд дари шишагин айвонро кушода ба пешвози ӯ баромад.

— Чӣ хабар, Марконе?

Контрабандист дар ҷавоби суоли Мартини кулоҳи фароҳи ҳасинашро ба пушти сараш кашид.

Ҳар ду дар айвон нишастанд. На ин суҳбате гуфт ва на он. Аз ҳамон лаҳзае, ки Мартини ҷеҳраи Марконеро дид, ҳама гапро фаҳмид.

— Кай? — ниҳоят ба забон омада пурсид Мартини. Овозаш ба ҳудаш хираю берӯҳ намуд, чунон ки акнун тамоми олам ба ҷашмаш чунин менамуд.

— Ҳамин рӯз дар бомдод. Ба ман сержант гуфт. Ӯ дар он ҷо ҳозир буда, ҳодисаро бо ҷашми худ дидааст.

Мартини сар ба замин ҳам карда, ресмони овезонеро аз остии камзӯлаш канд. «Олами оворагӣ, тарадду-ди бесуд. Ҳаёт саросар пур аз оворагиву тараддудҳои бесуд аст» — мегуфт ӯ ба дилаш. Ӯ ҳам фардо бояд ме-мурд. Акнун мақсади матлуб маҳв шуд, нопадид гашт, мисли он ки вақти гуруби офтоб қасру қалъаҳои тасав-вурии дурнамо дар густариши торикӣ нопадид мегар-данд. Мартини боз ба олами чунбучӯлҳои дилгирифта, ба олами Грассиниҳо ва Галлиҳо бармегардад. Боз ҳамон мактубҳои махфӣ, памфлетнависӣ, мубоҳисаву кашма-кашҳо бо рафиқон дар сари чизҳои майдачӯйда... хилаю

фасоли ҷосусони австрисҳои истилогар... ҳулоса, боз ба ҳамон ҷарҳи фарсудан осеби сиёсат, ки қайҳо дилги-яш кардааст, ҳоҳад афтод. Вале дар умқи дилу рӯҳаш ҷои холи пайдо шудааст, ки онро дигар ҳеҷ чиз пур карда наметавонад, зеро Ғурмағас аз миён рафтааст!

Вай овози Марконеро шунида сар боло карду ҳай-рон шуд, ки боз чӣ ҷои гуфтугӯ мондааст.

— Шумо чӣ гуфтед? — пурсид ӯ аз Марконе.

— Ман мепурсам, оё воқеаро ба Ҷемма худатон ме-гуед?

Нишонаи ҳаёт аз нав бо тамоми ғаму ғуссаҳои дар ҷеҳраи Мартини падида гашт.

— Не, наметавонам! — нидо кард ӯ. — Аз ин беҳтар, ки шумо ба ман гуед: «Бирав, ӯро бикуш!» Ман чӣ тавр ин хабарро ба вай расонда метавонам?

Ӯ ҷашмонашро бо дастҳои пинҳон кард. Ва ҳанӯз ҷашм накушода ҳис кард, ки контрабандист яке ларзид.

Ҷашм кушода дид, ки Ҷемма дар дами дар истода-аст.

— Шумо шунидед, Ҷезаре? — гуфт Ҷемма. — Кор тамом шудааст. Ӯро тирборон кардаанд.

ХОТИМА

— Ҷемма, шуморо дар поён як одам мепурсад. — Мартини инро бо оҳанги вазнинонаи ботамкине, ки ҳар дуяшон дар даҳ рӯзи охир бешуурона ба чунин оҳанги гуфтугӯ одат карда буданд, гуфт.

Чунин оҳанги гуфтугӯ ва он ҳам сусти якнавохт ягона зуҳури ғуссаю андӯхи онон буд.

Ҷемма пешдоман ба миён баста ва остин барзада дар сари миз бастаҳои хурди патронхоро як-як ба тартиб гузошта истода буд. Ӯ ин корро сахари барвақт сар карда буд, ҳоло дар нимаи рӯзи гарми офтобӣ дар ҷеҳраи ӯ осори ҳастагӣ намудор буд.

— Қӣ будааст вай, Ҷезаре? Ба вай чӣ лозим буда-аст?

— Намедонам, азизам. Ӯ нахост ба ман гӯяд. Меҳо-ҳад, ки бо шумо танҳо ба танҳо гуфтугӯ кунад.

— Хуб. — Ҷемма пешдоманашро кашид ва остинаш-ро фурувард. — Чӣ илloch ба наздаш мефуриям. Аҷаб нест, ки ягон ҷосус бошад.

— Ман дар хонаи дарун меистам. Ягон гап шавад—
маро чег занед. Вай ки рафт, даромада хобед, камтар
дам гиред. Шумо тамоми рӯз ба по истода кор кардед.

— Не, не! Бехтар ки ман боз кор кунам.
У бо зинапоя охиста поён фуromaд. Мартини хомӯ-
шона аз акиби вай мерафт.

Чемма дар чанд рӯзи охир гӯе дах сол пиртар шуда
буд. Сафедии мӯяш, ки пештар чандон ба назар наме-
намуд, акнун як дастан васеъ ва намоёне гардида буд.
У аксаран чашм ба зер буд, аммо хар гоҳ ки иттифо-
ко боло менигарист, Мартини дар чашмони вай андӯхи
бепоёнеро мушохида карда, ба дахшат меафтоду андо-
машро ларза мегирифт.

Чемма дар поён дар хонаи хурди пазиroy як марди
ба таври низомӣ рост истодаро дид. Вай ба ҷуссан ду-
рушттаркиб ва чашмони харосони мардак мулоҳиза кар-
да донист, ки ӯ сарбозе аз дастан аскарини швейцари-
хост. У ба тан куртаи дехотӣ дошт, ки гӯе аз худаш на-
буд, ориятӣ буд (то ки ӯро нашиносанд).

Харосон ба гирду атрофаш нигоҳ мекарду, гӯе ме-
тарсид, ки мабодо ҳамин дам ӯро дастгир кунанд. Пур-
сид:

— Шумо забони немисиро медонед?

— Камтар. Шумо маро дидан мехостед?

— Шумо хонум Болла ҳастед? Ман ба шумо хат
овардам.

— Хат?— Чемма ларзида дасташро ба миз такъя
дод.

— Ман аз посбонон ҳастам, ана аз он ҷо.— Мардак
тарафи тирезаро нишон дод, ки аз девори қалъа наму-
дор буд.

— Хат аз ҳамон касест, ки ҳафтаи гузашта тирборо-
наш карданд. У инро шаби пеш аз катлаш навишта-
аст. Ман ба ӯ ваъда дода будам, ки хаташро бо дасти
худам ба шумо мерасонам.

Чемма сар ҳам кард. Хар чӣ бошад ҳам, фурсат ёф-
та хат навиштааст...

— Аз барои ҳамин ман то имрӯз мактубро оварда
натавонистам: охир, ӯ гуфта буд, ки инро шахсан ба
дасти шумо диҳам, ман бошам барвақттар аз он ҷо ба-
ромада натавонистам, зеро ки маро дар зер назар ме-
доштанд. Маҷбур шудам, ки либосамро бадал кунам.

У дасташро ба остини кӯтоҳаш халонда қоғаз чор-

қатшудаеро баровард. Қоғаз на танҳо фасурда ва чир-
кин, балки аз араки бадан тар ҳам шуда буд. Сарбоз
як лаҳза дудила шуда истод ва баъд даст боло карда
гарданашро хорид.

— Боз ба ягон кас гуфта намонед?— бечуръатона
гуфт ӯ ва ба Чемма шубҳаомез нигоҳ кард.— Ман ҷо-
намро ба гарав монда омадам.

— Албатта, ба ҳеч кас намегӯям. Як дам истед...
Сарбоз сӯи дар баргашта буд, ки Чемма ӯро нигоҳ
дошта ба ҳамёни худ даст бурд. Мардак ранчида худ-
ро акиб кашиду як қадар дағалона гуфт:

— Ба ман пули шумо даркор нест, ман ин корро ба
хотири ӯ кардам. Барои ӯ ман аз ин зиёдтарашро ҳам
мекардам. Вай бисёр одами нағз буд...

Чемма дар овози ӯ ларзиши сабукеро хис карда ба
вай назар андохт. Сарбоз бо остини чиркинаш чашмо-
нашро пок мекард. Сипас ӯ бо овози паст суҳанашро
давом дод:

— Мо ноилоҷ тир андохтанамон лозим буд. Сарбоз
маҷбур аст, ки фармони сардорашро ба ҷо оварад. Ле-
кин мо тирро ба хато паррондем. Вай бошад, хандида
моро ӯхданобаро мегуфт... Бори дигар тир холи кардан
лозим шуд... Вай бисёр одами нағз буд...

Сукути тӯлоние ба миён омад. Баъд сарбоз кома-
ташро рост карду як таъзими низомӣ карда бадар рафт.

Чемма дақиқае чанд қоғазро ба дасташ дошта хомӯш
истод. Баъд пеши тирезаи кушод нишаст. Мактуб бо қа-
лам, бо хати майда навишта шуда, якчанд ҷояшро хон-
дан душвор буд. Аммо ду калимаи аввали ба англисӣ
навишташуда равшан хонда мешуд:

«Азизам Ҷим!

Якбора сатрхоро гӯе абре пӯшонду онҳо ноаён гаш-
танд. «Ҷумо гум кардам! Ох, боз гум кардам!»— дар ди-
лаш гуфт Чемма. Аз дидани калимаи «Ҷим», ки дар ай-
ёми бачагии Чемма ба навозиш гуфта мешуду Артур
онро баъд аз ҳамин қадар солҳо тақрор карда буд, вай
аз сари нав эҳсос намуд, ки азизашро абадӣ гум кард.
Дастҳояшро бенхтиёр фуру афканд. Аламу яъне сина-
ашро ҷунон фушурд, ки гӯе тамоми хоки қабри Артур
бо тамоми гарониаш ба болои ӯ фуру шуда буд.

Пас дубора қоғазро гирифта хонд.

Дар бомдоди пагоҳ маро тирборон мекунам. Ман
ваъда дода будам, ки ҳама гапро ба шумо мегӯям, ак-

нун ин ваъдари қафо партофтан мумкин нест. Аслан ба шарҳу баён дароз ҳоҷат нест, мову шумо ҳатто дар айёми бачағнамон бе он ки гапро дароз кунем, мақсади ҳамдигарро зуд мефаҳмидем.

Азизи ман, инак акнун мебинед, ки аз боиси ҳамон як торсакии ба рӯи ман задағнатон дили худро реш карда буд, аммо баъдҳо ман он гуна торсакиҳоро бисёр хурдам ва ба ҳамааш тоқат кардам. Ба як қисм торсакиҳо қасос ҳам гирифтам. Акнун ман монанди он моҳичае, ки дар китобчаи бачағнамон буд (номи китобча ба ёдам нест), бори охирин бошад ҳам «зиндаам ва дум мезанам»...

Пагоҳ дар бомдод finita la comedia¹. Маънои ин барои шумо ва барои ман «намоиши цирк тамом шуд» гуфтан аст. Ба худоҳо лоақал барои ҳамин лутфу карамашон шукр мегӯем. Ин лутфу карам бисёр набошад ҳам, ба ҳар ҳол лутфу карам аст. Дар ивази мо бояд сипос бигузорем.

Аз бомдоди фардо чӣ гӯям? Меҳоҳам, ки шумо ва Мартини бидонед: ман қомилан хушбахт ва осудахотирам, аз тақдир чизи дигаре талаб ҳам намекунам. Ин суҳанро ба Мартини расонед, ки суҳани видоии ман аст. Вай одами нағз ва рафиқи содиқест. Вай мефаҳмад. Медонам, ки ин ҳокимон бо ба кор бурдани шиканҷаҳову кушторҳо ба мо кӯмак мерасонанду бас ва ба ҳушонашон қисмати басо нохушро тайёр мекунам. Медонам, ки агар шумо зиндаҳо бо ҳам якдилу якҷон шуда бо душманон бичангед, дар оянда шохиди воқеаҳои бузурге хоҳед шуд. Ман бошам пагоҳ монанди бачаи мактабхоне, ки дар таътил шоду хуррам ба хонааш меши-тобад, бо дили шод ба қатлгоҳ мебароям. Дар корҳо ман ҳиссаи худамро адо кардам ва ҳукми қатл фақат гувоҳи он аст, ки вазифа бо сидқу вафо адо карда шудааст. Маро аз барои он мекушанд, ки аз ман метарсанд. Аз дасти як нафар инсон аз ин зиёд чӣ ҳам меомад?

Аммо дили ман боз баъзе чизҳо меҳоҳад. Қас пеш аз марг ҳақ дорад, ки дилаш майлу хоҳише дошта бошад. Хоҳиши ман ин аст, ки ба шумо баён кунам, ки чаро бо шумо муомилаи дурушт мекардам ва он чиро

¹ Тамомо тамом шуд (итал.).

ки дар гузашта воқеъ шуда буд, фаромӯш карда наме-тавонистам.

Зотан, худатон ҳама гапро мефаҳмед ва ман инро фақат аз барои он хотиррасон мекунам, ки бароям навиштаи ин суҳанон хуш аст. Замоне, ки шумо хурда-рак духтарчаи фаҳуле будед ва куртачаи одди мепу-шидеду кокулчаҳо доштед, ман шуморо дӯст медош-там. Ҳозир ҳам дӯст медорам. Ёд доред, боре ман дас-татонро бӯсида будам ва шумо ба ман шикваомез «ди-гар ҳаргиз ин тавер накунед» гуфта будед? Медонам, аз ҷониби ман он рафтор рафтори хуб набуд, вале шу-вай номи шуморо навиштаам, мебӯсам. Ҳамин тавер ман шуморо ду бор бӯсидам ва ҳар ду бор бе ризои худатон. Вассалом, нома тамом. Алвидо, азизи ман!»

Дар мактуб имзо набуд, ба ҷои он Чемма дар поёни варақ байтеро, ки дуяшон дар айёми бачағнашон ме-хонданд, дид:

«Парвонаи хушбахтам,
Мепарраму мепаррам,
Хоҳ зияму хоҳ мирам...»

Ним соат дертар Мартини ба хона ворид шуд. Сол-хост, ки у ҳиссиёти худро нисбат ба Чемма пинҳон ме-дошт. Вале акнун ғаму андуҳи ӯро дида, дигар тоб овар-да натавонист ва варақан эълomiaро ки дар даст дошт, ба замин ғалтонда Чеммаро ба оғӯш гирифт.

— Чемма! Чӣ ходиса? Ба ҳаққи худо! Шумо-ку ҳеҷ вақт намегиристед? Чемма! Чемма, азизам, маҳбубан ман!

— Ҳеҷ гап не, Чезаре. Баъд мегӯям... Ҳозир намета-вонам.

Чемма мактуби аз оби дидааш таршударо зуд ба кисааш халонду ба пеши тиреза рафта ба тарафи кӯча нигоҳ кард, то ки рӯяшро Мартини набинад. Мартини лабашро газида хомӯш монд. Дар оқибати худдорӣ чандинсола ӯ монанди кӯдак худро дошта натавониста муҳаббаташро нэхор кард, аммо Чемма аз ин ҳатто пай набурд.

Чемма пас аз андаке ба худ омаду сӯи Мартини рӯ гардонда гуфт:

— Дар калисон чомеъ зангула заданд, бояд ягон кас мурда бошад.

— Ман омадам, ки ана хаминро ба шумо хабар диҳам, — оромона ҷавоб дод Мартини. Ӯ коғазеро, ки аз дасташ ба замин афтида буд, бардошта ба дасти Чемма дод: он эълонияе буд, ки бо ҳарфҳои калон-калон ба зудӣ ҷоп ва ба давраш хати сиёҳ кашида шуда буд.

«Епископи маҳбуби мо ҳазрати кардинал Лоренцо Монтанелли дар Равенна дилкаф шуда бармаҳал аз олам гузаштанд».

Чемма зуд ба Мартини нигоҳ кард. Мартини китф ҷунбонида ба суоли ногуфтаи ӯ ҷавоб дод:

— Хайрон нашавед, хонум... Дилкаф шудан — магар шарҳи бад аст? Аз ҳар шарҳи дигар бадтар нест.

ЭЗОҲОТ

Саҳ. 11. Савмиа (монастырь) — бошишгоҳи роҳибон, ҷое ки одамони тарки дунёе кардагӣ зиндагӣ мекунанд.

Саҳ. 14. Протестант (аз калимаи протест, яъне эътироз, ҳилоф) — эътиқодманди мазҳаби протестантизмро гӯянд ва протестантизм номи, умумии якҷанд тариқатҳои мазҳаби аст, ки дар асри XVI дар дини масеҳӣ (исавӣ) пайдо шуда буд.

Саҳ. 19. Католик — эътиқодманди католицизм ном таълимоти дини масеҳӣ. Хусусиятҳои ин дин: манъи руҳонӣ аз издивоҷ (зангири), эътиқод ба «ҷонишини Исо дар замин» будани папа, эътиқод ба принципи динӣ доштани давлатдорӣ ва ғайра.

Саҳ. 30. «Италияи Ҷавон» — ҷамъияти махфӣ буд, ки дар соли 1831 аз тарафи Джузеппе Мадзини (1805—1872), бо мақсади мубориза барои озодии Италия аз ҳокимияти Австрия таъсис карда шуда буд. Аъзоёни ин ҷамъият ба муттаҳид кардани мамлакат ва ташкили республика ҳаракат мекарданд.

Саҳ. 31. Данте Алигъери (1265—1321) — шоири кабири италиянист, ки дар асари худ «Монархия» ба даъвои ҳокимияти дунёвӣ (ба иловаи ҳокимияти динӣ) кардани папа муқобил мебарояд ва монархияи (подшоҳии) ягонаи доштани Италияро зарур мешуморад. Дар давраи дар роман инъикосёфтаи ин асари Данте аз тарафи папа манъ карда шуда буд.

Саҳ. 31. Ватикан — маркази маъмурияти динӣ ва ташкили калисон католикӣ ва ҳам бошишгоҳи папа дар Рим.

- Сах. 42. Миссионер — шахсе, ки аз тарафи сарварони дини хукмрон барои роидани таблиғот дар байни пайравони дину маз-хабхон ғайр фириастода шудааст.
- Сах. 77. Медичи — номи хонадони қадимаи ҳукуматдорони мутлақи Флоренция. (Яке аз вилоятҳои Италия).
- Сах. 83. Маданин Чезеппе (1805—1872) — инқилобчин Италия, таъсискунандаи ҷамъияти махфии «Италияи Ҷавон», ки барои иттиҳоди Италия ва ташкили республика мубориза мебуд.
- Сах. 83. Либералҳо — озодихоҳон, тарафдорони республикан демократии буржуазӣ.
- Сах. 84. Папа — сарвари олии дини католикӣ (масеҳӣ, исавӣ) аст, ки аз байни кардиналҳо иттиҳоб карда мешавад.
- Сах. 84. Герцог — амир, ҳукмдори мутлақи вилоят.
- Сах. 84. Памфлет — асар (мақола, рисола ва монанди инҳо) аст, ки аксаран дар мавзӯҳои рӯзмарра навишта шуда, дар вай ягона шахс, ё ки ягон ҳодисаи ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ тунду тез танқид ва масхара карда мешавад.
- Сах. 84. Ренци Пьетро — (1807—1882) — барпокунандаи шӯриш дар вилояти Папа дар январӣ соли 1846. Шӯриш мағлуб гардид ва Ренциро ҳукумати Тоскана ба папа дошта дод.
- Сах. 86. Иезуитҳо — аъзоёни ҷамъияти динии ба исми Масеҳ (Исо) буданд, ки дар асри XVI таъсис ёфта буд. Дар диндорӣ ниҳоят мутаассиб ва реакционер буданд.
- Сах. 86. Григорихо — пайравони сиёсати папа Григории XVI буданд, ки ба ислохоти аз тарафи папа Пий IX ҷорӣ кардашуда зид мебароманд.
- Сах. 86. Санфедистҳо — аъзоёни «Ҷамъияти дини муқаддас», ки дар соли 1799 барои мустаҳкам кардани ҳокимияти папа таъсис карда шуда буд.
- Сах. 93. Орсени Фелпче — (1819—1858) — ҳамсафи Мадзини. Ба куштаии императори Франция Наполеони III, ки даъвои Австрияро ба ҳукмронӣ кардан дар Италия Ҳимоя менамуд, қасд карда буд. Дар Париж қатл карда шуд.
- Сах. 93. Кардинал — мансаби олии рӯхоният аст дар калисон католикӣ. Кардиналҳо наздиктарин ёрдамчиёни папаи Рим мебошанд ва папа дар маҷлиси онҳо ва аз байни онҳо иттиҳоб карда мешавад.
- Сах. 100. Маликаи Савва (Сева, Саве) — назар ба ривояти инҷил, маликаи соҳибҷамоле будааст дар яке аз мамлакатҳои Шарқи қадим.
- Сах. 102. Меттерних Клеменс (1773—1859) — садри аъзами Австрия, барҷастатарин намояндаи иртиҷоъ (реакция)-и солҳои 1815—1848 дар Аврупо.

- Сах. 128. Шелли Перси Биши (1792—1822) — шоири бузургӣ англис, романтикӣ инқилобӣ, яке аз шоирони дӯстдоштан Э. Л. Войнич.
- Сах. 129. Савонарола Чироламо (1452—1498) — вонзи динӣ ва сиёсӣ Италия буда бо истеъдоди суҳанваронаш шӯҳрат ёфта буд.
- Сах. 133. Леонардо да Винчи (1452—1519) — рассом, ҳайкалтарош, меъмор, олим ва инженери машҳури италиявӣ.
- Сах. 29. Сцилла (Скилла) ва Харибда — дар асотири (мифология)-и Юнони қадим номҳои ду аждаҳоянд, ки бошшигоҳашон дар навардонро ба комашон кашида нест мекарданд. «Дар байни Сцилла ва Харибда будан» яъне аз ду тараф гирифтори хатар будан аст.
- Сах. 228. Дон Карлос ва маркиз Поза — персонажҳои «Дон Карлос» (трагедия)-и шоир ва драматурги Германия Фридрих Шиллер.
- Сах. 231. Минерва — дар Рим (Румо)-и қадим ҳудованди хирад ҳомии илму фан ва санъату ҳунарҳо будааст.
- Сах. 248. Легат — намоянда ва ҷонишини папа дар музофотҳо.
- Сах. 298. «пас аз се рӯз зинда шудан» — Ғурмағас бо тамасхур ривояти инҷилро дар боран он ки Исо гуё пас аз се рӯзи кушта шуданаш зинда шуда будааст, ба ёд меоварад.

БА ТАВАЧЧУХИ ХОНАНДАГОН!

Нашриёти «Маориф» соли чорӣ хикояи оламшумули М. Горький «Модар»-ро бо тиражи калон ба чоп тайёр карда истодааст, ки он бо калами нависандаи боистеъдоди мо Сотим Улуғзода ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст.

Барои бачагони синни миёна ва
калони мактабӣ

Этель Лилиан Войнич

ОВОД

(на таджикском языке)

Перевод по изданию «Детская литература» 1980

ИБ № 913

Мутарҷим С. Улуғзода
Рассом М. Краснопольский
Мухаррир Қ. Фафуров
Мухаррири ороиш В. Будный
Мухаррири техники Т. Любичкая
Мусаххех М. Самадов